

Ardahan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

**MANAS DESTANINDA KAHRAMANIN ARKETİPSEL
OLAĞANÜSTÜ DOĞUMU VE SERÜVENİ**

Nurcamal ERMEKBAEVA

Doktora Tezi

Ardahan, 2019

MANAS DESTANINDA KAHRAMANIN ARKETİPSEL OLAĞANÜSTÜ
DOĞUMU VE SERÜVENİ

Nurcamal ERMEKBAEVA

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ

Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ardahan, 2019

KABUL VE ONAY

Nurcamal ERMEKBAEVA tarafından hazırlanan “Manas Destanında Kahramanın Arketipsel Olağanüstü Doğumu ve Serüveni” başlıklı bu çalışma, 11.09.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Doç. Dr. Mithat DURMUŞ (Başkan)

[İ m z a]

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Danışman)

[İ m z a]

Dr.Öğr. Üyesi Levent KÜÇÜK

[İ m z a]

Dr.Öğr. Üyesi Nina PETROVICI

[İ m z a]

Dr.Öğr. Üyesi Chinara SASYKULOVA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren .....ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Nurcamal ERMEKBAEVA

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof Dr. Ramazan KORKMAZ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

(İmza)
Nurcamal ERMEKBAEVA

ÖZET

ERMEKBAEVA, Nurcamal. *Manas Destanında Kahramanın Arketipsel Olağanüstü Doğumu ve Serüveni*, Doktora Tezi, Ardahan, 2019

Manas destanının Sayakbay Karalaev varyantı, dünyanın en büyük destanı olması ve orijinalliğiyle doktora incelememize esas alınmıştır. Çalışmanın amacı, kahramanın doğumunu olağanüstü yapan unsurları ve arketipsel süreçleri saptamaktır. Çalışma iki bölümden oluşup birinci bölümde, *Olağanüstü Doğum ve Senkronisite* başlığıyla kahramanın, kahraman olacağını önceden işaret eden senkronistik/arketipsel işaretler incelenmiştir.

Kahramanın Geçtiği Arketipsel Aşamalar ve Yüce Bireyin Rolü başlıklı ikinci bölümde kahramanın hangi arketipleriyle barıştığı ve hangilerinden özgürleştiği söz konusu olmuştur. Örneğin gölge, yüce birey, anne, ayköl, ad alma; arketipik eşyalar, yiyecekler ve mekânlar metnin akışına göre açıklanmıştır. Kahramanın insani gelişiminde yüce kişinin rolü *Dolayımlayıcı olarak Yüce Birey ve Norm Karakter Olarak Yüce Birey* başlıkları altında incelenmiştir. Metinde verilen örnekler/alıntılar Kırgızcadan Türkçeye aktarılmıştır. Çalışma *Sonuç ve Kaynakça* bölümleriyle sonlanmıştır.

Çalışmada genel olarak arketipsel yöntem uygulanmıştır. Ayrıca Ramazan Korkmaz'ın kahramanın arketipsel basamaklardan geçerek adını hakkettiğini ve kişiliğindeki/statüsündeki değişimlere göre adında da değişiklikler geçirdiğini ortaya koyan “Rene Girard’ın Üçgen Arzu Modeli Bağlamında Osmancık Romanı” adlı çalışması örnek alınmıştır.

Varılan sonuçlara göre, Manas destanı olay örgütleyici eser değildir. Dolayısıyla kahraman alp tipi de değildir, zira kahraman yaratılır/geliştirilir. Bu gelişimde Yüce Bireyin büyük bir rolü vardır. Kahraman ruhsal makam ayköllüğe/mükemmelliğe ve fiziksel makam/statü hükümdarlığa/liderliğe bu kişi sayesinde erişebilmiştir. Bu bağlamda kahraman, arkaik ve epik eserlerde olduğu gibi kendiliğinden tanrı kadar mükemmel biçimde metne yerleştirilen romantik yalanın kurbanı değildir. Eserde arketipsel süreçler yaşadığı gelişiminde zaafı ve erdemleri arasında gidip gelerek belli bir ruhsal ve fiziksel statüye ulaşan insan işlenmiştir. Birey olabilen insan kendi seçimlerinin öznesidir, dolayısıyla hata yapmaya da mahkumdur. Bunun için de kahraman trajik bir kahramandır. Kahramanın böylesi serüveni *Çoñ Cindi – Manas – Ayköl Manas* şeklindedir.

Bununla beraber kahraman apriori kahraman doğmuştur. Kahramanın kahraman olacağını olağanüstü doğumu ve/ya senkronistik işaretler ele verir. Bu doğrultuda çocuğun kahraman olacağına dair, birbirine zıt gibi görünen ama aslında birbirini tamamlayan ilke ortaya çıkar; *kahramanın kahraman olarak doğuşu ve kahramanın kendini kahraman yaratması*.

Anahtar Sözcükler: Manas, Senkronisite, Arketipsel Aşamalar, Yüce Birey Arketipi.

ABSTRACT

ERMEKBAEVA, Nurzhamal. *An Archetypal Extraordinary Birth Of The Hero And His Way In Manas Epic*, Ph. D. Dissertation, Ardahan, 2019

This thesis is based on Manas epic variant by Sayakbay Karalaev. The purpose of the study is to determine the elements that make the birth of the hero extraordinary and the processes that the hero goes through. In the first part of the thesis, titled *Extraordinary Birth Of The Hero And Synchronization*, archetypal and synchronous signs that imply the hero's potential of becoming a hero beforehand were examined. Each of these signs was analyzed under a new title. In the second part of the thesis, titled *Archetypal Processes Of The Hero And The Role Of The Supreme Person*, archetypes and archetypal processes related to the evolution of the hero were analyzed. For example, archetypes like shadow, supreme individual, mother, getting name, archetypal places, objects, and foods were explained according to the flow of the text. While the archetypal processes / archetypes of the hero are examined, the paragraphs that will make up a separate title are distinguished by Roman numerals as there is no failure to the flow of the text. The role of the supreme person in the hero's human development was analyzed under the titles *The Supreme Person Like A Mediator* and *The Supreme Person Like A Norm Character*. Examples and excerpts in the text were translated from Kyrgyz language to Turkish. The thesis ended with the *Conclusion* and *Bibliography* section.

In the study, generally archetypal method was employed. Also, an archetypal method by Ramazan Korkmaz which reveals that the hero deserves his name by passing through the archetypal steps and that he has had changes into his name in accordance with the changes in his personality and status was applied.

According to the results obtained in the study, the Manas epic is not an event organized epic; that's why the hero is also not a Alp Type one because the hero is created and developed. During this development of hero, there has a big role of the supreme person. The hero reaches the perfect spiritual status *Aykölliük*, and high physical status like a leader/head of people thanks to this person. In this context, the hero is not as naturally perfect as the God itself as in archaic and epic works, because in Manas epic not God but man is discussed. The man can reach a certain spiritual and physical status by experiencing the archetypal processes and commuting between human weaknesses and virtues. In the Manas epic, the hero is the subject of his own choices; therefore, the hero is doomed to make mistakes as a man. Because of this, the hero Manas is a tragic hero. The hero's such adventures are as follows: *Çoñ Cindi – Manas – Ayköl Manas*.

In addition to this, the hero is born as a priori hero. The boy's extraordinary birth and synchronous signs point out that the boy will be a hero. In this respect, the theory/ reality which seem opposite of but are actually complementary to each other about the fact that the boy will be a hero emerge; *the birth of the hero as a hero* and *the creation of own self as a hero*.

Key Words: Manas, Synchronization, Archetypal Steps, Archetyp of Supreme Person

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

ETİK BEYAN

ÖZET.....	4
ABSTRACT.....	5
İÇİNDEKİLER.....	6
ÖNSÖZ.....	8
GİRİŞ.....	10
1.BÖLÜM: MANAS DESTANINDA KAHRAMANIN OLAĞANÜSTÜ DOĞUMU VE SENKRONİSİTE.....	23
1.1. METAFİZİK BOYUTTA NORM KARAKTER OLARAK ATALAR KÜLTÜ VE RUH ARKETİPİ.....	30
1.2. KAHRAMANIN KAHRAMAN OLACAĞINA DAİR SENKRONİSTİK İŞARETLER/AYANLAR.....	38
1.2.1. Çinlilerin Kehanet Kitabında Yazılması.....	38
1.2.2. Kahramanın Sirtında Ben İle Doğuşu.....	41
1.2.3. Fiziksel-karaktersel “İzyan”.....	44
1.2.4. Kadının İmkansız Olanı Aşermesi.....	52
1.2.5. Doğanın İşaretleri.....	56
1.2.6. Atın Kahramanla Aynı Anda Doğması.....	61
1.2.7. Kehanet Rüyaların Görülmesi.....	74
2.BÖLÜM: MANAS DESTANINDA KAHRAMANIN GEÇTİĞİ ARKETİPSEL AŞAMALAR VE YÜCE BİREYİN ROLÜ.....	83
2.1. DOLAYIMLAYICI OLARAK YÜCE BİREY.....	89
2.1.1 Birinci Aşama: Çoñ Cindi/Zır Deli.....	95
2.1.2 İkinci Aşama: Manas.....	123
2.1.3 Üçüncü Aşama: Ayköl Manas.....	147
2.2. NORM KARAKTER OLARAK YÜCE BİREY.....	193

SONUÇ	261
KAYNAKÇA.....	267
EK 1. Orijinallik Raporu	271
ÖZGEÇMİŞ	

ÖNSÖZ

Çalışma, Manas gibi Ayköl bir liderin rüyasını görmeye gayret etmesi ve evrimsel gelişimini ele alması bakımından oldukça ağır gelmiştir. Zira Ayköl bir lideri/kahramanı doğru bir şekilde analiz etmek, böyle bir lider kişinin seviyesine ulaşmayı arz eder ve aslında insanlığa dair yücelikler kompleksi olan Ayköllüğü kalbin süzgecinden geçirerek yorumlamak böyle bir ruhsal sürece atılmayı da gerektirir. Ancak ayköl olmak bütün bir ömrün işidir. Her ne kadar destan, bu karakterin evrimsel gelişimini ve imgesel anlatımı açıklamakta okura kolaylık sağlayacak ipuçları veriyor olsa da kahramanın gelişimlerin farkına varmak ve herhangi bir hamlesini doğru yorumlamak, öncelikle iyiliğin ve kötülüğün sınırlarını ölçebilen olgunluk dediğimiz ruhsal bir durumun varlığını icap eder. Bu yönüyle de destan kendisiyle yorumlayıcıyı da olgunlaştırır.

Haddimizi aşarak, birçok bilimadamlarını da sihirli ve kutsal dünyasıyla çekindiren Manas atayı ve Manas destanını hazırlıksız bir şekilde ele almış bulunduk. Nitekim destanın seviyesine ulaşmayı beklemek aslında hiçbir zaman destanı ele almamaya eşitti. Cüret ederek ele aldığımız bu ulu destanı incelerken Ayköl ve Manas gibi kutlu bir değerden yola çıkarak bu değeri yaratan Kırgız ruhunu rasyonalist bir tutumla maddi bir gerçeğe indirgmeden açıklamak gerektiğinin de farkındaydık. Bu bakımdan kullandığımız metod bir tarihsellik içermez; arketipsel imgeye dönüşen ruhsal süreçleri ve yasaları daraltmadan yorumlamaya ve anlam kazandırmaya gayret ettik, dolayısıyla, Manas dünyasının büyüğü ve kutlu aurasını açıklamaya en uygun Jung'un geliştirdiği *senkronisite* teorisine başvurduk.

Bu yorumlar çerçevesinde Manas karakteriyle ortaya çıkan Ayköllük, bir yaşatıcı öz olarak ruhunu kaybeden bugünün dünyası için oldukça aktüel olduğunu belirtmeliyiz. Zira mitik enerjiden besinlenen toplumlar, aslında kendini değersel açıdan bir yokoluşa sürükleyen dünyanın yeniden doğuş yegane kaynağıdır. Kırgızlar Manas destanının yaratıcıları olarak yaşama karşı ayköl bir bakış açısı ve tavrıyla bu rolü üstlenebilir. Uluslar da birey gibi, hayat yolculuğunu ancak kendisini bildiği zaman, toplumda önemli bir yere sahip olmayı başarır. Salt bu mesajı dile getirmek için destanı incelemek zaruriydi.

Çalışmanın *Giriş* ve *Birinci* bölümünde kahramanın seçilmişliği Jung'un geliştirdiği senkronisite teorisine göre ele alındı. Dolayısıyla, incelemeye tamamıyla metnin kendisi yol gösterdi. *Giriş* bölümde Manasçılar ile kahraman arasında paralellikler dile getirildi, zira Manas ile Manasçılar seçilmiş insan olmalarıyla aynı kaderi paylaşırlar. Çalışmanın birinci bölümünde, matematiksel kanıtlarla ortaya konulan senkronisite teorisi, destandaki kahramanın olağanüstü doğumuna uygulandı. İkinci bölümde ise Ramazan Korkmaz'ın *Osmancık* romanı çerçevesinde ele aldığı üç basamaktan gelişen kahramanın yolculuğu örnek alındı. Kahramanın genel olarak üç aşamada geliştiği bu yükselişi, ara başlıklar altında birbirinin devamı niteliğinde incelendi. Bu başlıklar altında eserde ortaya çıkan bütün arketipler metnin akışına göre ele alındı; dolayısıyla bu bölüm baştan okunmalıdır. Çalışmadaki bölümler biri diğerinden bağımsızca okunabilir.

Manas destanı ile ilgili yüzlerce makale ve tezler incelendi, ancak alıntı yapılmamış olması nedeniyle Kaynakça kısmında yer verilmedi.

Manas destanını araştırmaya cüret kazandıran ve maddi-manevi açıdan sınırsızca yardımcı olan, eserdeki başkarakter Manas'ın incelenmesinde Ayköl bir kişiliği/liderliğini örnek aldığım değerli danışman hocam Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ'a ve tez yazım sürecinde büyük bir sabır ve anlayışından ötürü ailem, özellikle annem Baktıgöl ŞARŞENOVA'ya şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Anlatı uzunluğu itibariyle dünyanın en büyük eseri olan Manas destanı, Kırgızların yaşamı, geleneği, tarihi, sözlü edebiyatı, oyunları ve inanışlarının Manas karakteri çerçevesinde bir araya gelerek ansiklopedik bir derleme olduğu dile getirilir. Daha çok morfolojik ve tarihsel açıdan değerlendirilen Manas destanı, ansiklopedik nitelikli destan tanımından öteye gidemedi. Fakat mitolojinin kendisi tarihsel değil psikolojik/felsefi bir olgudur, dolayısıyla destanın rüyası görülmeye çalışılmalıdır. Zira varlığın ötesini görmeye çalışan atalarımız, simgesel dinamikli rüyalar yaratmış, alemin sırlarını sürekli çözmeye çalışırken, aslında kendisini daha derin bir biçimde tanımış ve anlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Kırgızlar, kültürel değerlerini ortaya koyarken aslında bütün evrene sinmiş mecazları ve sırları keşfetmiştir. Dolayısıyla destanlar, insanlığın ortak değerlerine, ideal kahraman modeline ve yaşam anlayışına ulaşarak evrensel önem kazanmayı başarmıştır.

Bunun içindir ki Cengiz Aytmatov, Manas destanını *Kırgız Ruhunun Bayrak Zirvesi* olarak nitelendirir. Aytmatov, ruh kavramı üzerinde vurgu yaparak, aslında destanın ruhsal bir olgu olduğunu dile getirir. Manas destanı gösterdiği gibi, Kırgız ruhu bayrağın zirvesine ulaşmış olarak, ayköl kahraman, ayköl iktidar, ayköl yaşam modelini yarattı. Dolayısıyla, insanlığa dair en güzel değerlerin toplamı olan Ayköl arketipiyle yaşama katılan Kırgızlar, bir etnos olmaktan çok, ideal bir ruhsal durumun taşıyıcıları olarak dünyaya akmalı ve dokunmalıdır.

Sözelimi, Jan Assmann eski kültürlerin diğer kültürlere nazaran çökmeyip hala yaşamaya devam ettiğini sorgular. Cevap olarak, kültürün sözde yani metinde kodlanmasını neden olarak gösterir. Diğer bir ifade ile metnin kanonlaşması kültürlerin korunmasına sebep olur: “*Bu gelenekleri izlediğimizde, kültürel anlamın sabitleştirilmesi için dil merkezli kanalın izlenmesi, yani söz, metin, yazı ve kitap kültürünün gerekliliği ortaya çıkıyor. Artık gelenek bağalamının kutsal merkezini, yani “kültürel belleği” dile dayalı aktarımlardan başka bir şeyin oluşturabileceğini düşünmek mümkün değildir*” (Assmann, 2001, s. 164-166). Dolayısıyla, Kırgızların Manas destanının hacmi bakımından dünyadaki en büyük eser ve onun 80 civarında diğer varyantlarını yaratması ve oldukça derin ve geniş folklor ürünlerini ortaya koyması bakımından –Manas

destanının da özü bunu anlatır- insan varoluşunu ancak sözün koruyabileceği gibi büyük bir hakikatin farkında olduğunu dile getirebiliriz. Geleneğin, kültürün, kazanıldığı tapınaklarda, kalelerde veya herhangi bir maddi bellekte yansıtılmayıp daha çok söze aktarılması kadim Kırgız ruhunun ve bilincinin en parlak ve aydın ruhuyla beraber farkındalık düzeyinin en yüksek seviyede olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Çünkü, yine Assmann'ın deyişiyle, “*farkındalık olmadan hatırlamak mümkün değildir*” (Assmann, 2001, s. 40).

Bu yönüyle Manas destanı, gelişen dünyada kolektif belleğin kağıda düşürülmesine karşın, bugün insanların hafızasında ve Manasçıların belleğinde yaşayarak toplumun yeniden doğuşuna kaynaklık eder. Dolayısıyla destan hem yazılı, hem de sözel olarak yaşamını sürdürerek, toplum bilincine fazlasıyla etki yaratır. Halbuki, yazıya dönüşen bilginin hafızada saklanmasına gerek kalmadığı gibi, destanın da sözel boyutu yazı kültürüne teslim olabilirdi. Diğer sözlü gelenek edebiyatı, mit zamanının sona ermesi ve yazının ortaya çıkmasıyla sözel varlığını durdurdu. Oysa, aynı destan tekrarlı tekrarlı sözlü olarak dile getirilmektedir. Halk inançları bu fenomeni, potansiyel Manasçı adayına ruhlar tarafından verilen emanet olarak açıklar. Manas'ın ruhu Manasçı adayına bir rüya veya ayan/işaret vererek Manas destanını anlatmasını ister. Eğer Manasçı adayını bu isteği redderse, insan gibi yaşamaya hakkı olmadığı için ruhlar tarafından ceza verilir. Bu sayede Manas ruhu/destanı gönüllerde yer alabilir.

Jung, masallardaki ruh arketipinden bahseder. Bu arketip kahraman umutsuzca zor durumda kaldığında genelde yaşlı adam kılığında karşısına çıkar; ona umut verir, yönlendirir, öğüt verir ve yoluna devam etmesini sağlar. Nitekim bu yaşlı adam, bilgi, idrak, düşünce, bilgelik ve akıllılığın kişileşmiş biçimidir (Jung, 2012b, s. 87-98). Bu yaşlı bilge adam diğer mitolojilerde olduğu gibi, Türk mitoloji ve inançlarında da hayvanlar ve kozmogonik maddeler biçiminde ve Ak sakallı ihtiyar, İslamiyetten sonra Hızır ve diğer varyantlarıyla, ölü/atalar/ebeveyn ruhları/arbak ve genel olarak ruhlar şeklinde tezahür eder. Bilinçdışı ürünü olarak bilgelik, tecrübe, idrak, akli temsil eden masallar ve rüyalarındaki Jung'un bahsettiği ruh arketipi destanlarda, rüyalarda ve inançlarda/günlük yaşamda Ulu kişi kültürü biçiminde de soyut olarak canlılık kazandıysa, nesnel olarak bu arketip olumlu yönüyle ‘yüce birey’dir. Yüce bireyin de görevi bilgeliği sayesinde kahramanın hatta bütün bir soyun müşkülünü çözmek, ongun dağıtmak,

yeniden doğumunu sağlamak, yol göstermek ve akıl vermektir (Korkmaz, 2015, s.55) Bu nedenle Yüce birey akretpi, Romansal yapılarda *dolayımlayıcı* ve *norm karakter* figürleriyle de özdeş görülebilir (Korkmaz, 2015, s. 76). Kırgızlarda bu arketip her iki yönüyle de önem kazanmaktadır; daha doğrusu ruhlar, fiziksel boyutta toplumun yeniden doğumuna vesile olan yüce ve seçilmiş kişilerin ortaya çıkmasını sağlamaktalar. Atalar ve ölüler ruhu; bilhassa Manas ata ve diğer kahramanların ruhu, Hızır/Ak sakallı ihtiyarlar toplumun ve bireylerin müşkülünü çözmek amaçlı rüyasına girerek veya zor durumda karşısına çıkarak seçilmiş kişi olduğunu belirtir ve işini rastgetirir. Kırgızlar, böyle bir durumu ifade etmek için *ruh/arbak kolladı* veya *Kıdır daardı/Hızır dokundu* deyimlerini kullanırlar. Dolayısıyla, Ulu kişi kültü sayesinde toplumda Yüce bireyler ve seçilmiş kişiler ortaya çıkar. Örneğin destanda, yüce kişi Bakay onu kollayan Oluya çal sayesinde halk kişisi olur. Manas'ı kollayan bir çok ruh arketipleri ise birinci bölümde ele alınacaktır.

Arketipsel yüce duygudan beslenen seçilmiş kişiler olarak Manasçılar ve Şamanlar (bübü-bakşı) kadar, kahramanlar, önderler, yazarlar, tökmö akındar/irticalen söyleyen ozanlar ve diğer halkın onayını/şöhret kazanmış her seçilmiş kişiyi sayabiliriz. Zira bu kişiler de tıpkı Manasçılar ve Şamanlar gibi, ruhlar tarafından seçilerek halk insanı olma yolunda birtakım olağanüstü süreçler yaşar. Öncelikle bir ayan/rüya görmeli, halüsinasyon yaşamalı, bunalım geçirmeli, *Kıdır daarmalı*, büyüğünden ve halktan bata almalı/dua almalı, olağanüstü durumlar yaşamalı, kurban kesip ruhların onayını kazanmalı ve böylece yolunun açılmasını sağlamalı, eğitim almalı vb.. (Bakçiev, 2015, s. 140)

Demek ki Manasçılar da, Manas'ın/ Manas dünyasında herhangi bir kişinin/Manasçının ruhu dokunan/*daarıgan* kişilerdir. Potansiyel Manasçı adayı rüyasında veya uyanırken kendisinin Manasçı olacağına dair ayan/işaret görür. Genelde rüyada Manas aleminden arbak/ölü ruhu Manasçı adayının Manas anlatmasını ister ve kendisine bir hediye nesne verir veya yiyecek yedirir. Bilindiği gibi mitolojide ruh arketipi tarafından kahramana hediye nesne veya yiyecek (tartuu) verme motifinde, ulu kişi kültürünün kahramanın seçilmiş kişi olduğunu yada kendisinin arkasında olacağı ima edilir. Çoğu Manasçılar ruhların izni olmadan aldıkları nesnenin sıfatını dile getirmezler (Bakçiev, 2015, s. 125). Eğer rüyada Manasçı adayı Manas'ın yüzünü net görebildiyse, büyük bir Manasçı olacağı

tartışılmaz. Bu Manasçıyla diğerleri yarışa giremez. Üç buçuk yaşında Manas anlatmaya başlayan Ümöt Bolotbek uulu rüyasında Manas ile büyük Manasçı Sayakbay Karalaev'i görmüştür. Potansiyel aday, Manas aleminden her ne kadar statüsü yüksek kişinin ruhunu gördüyse, Manas anlatma repertuarı da o kadar büyük olacaktır. Aynı şekilde ruhlar tarafından yiyecek olarak kum ile darı yedirilirse de Manasçı adayı, büyük bir Manasçı olacaktır. Sayakbay Karalaev'e de rüyasında Manas'ın kendisi kum yedirmiştir. Bazı durumlarda ruhlar Manasçının kaç yaşında Manas anlatacağını söyleyip, kaybolurlar. Manasçı Mambet Çokmorov'un karşısına çıkan Manas'ın yiğitleri, yirmi yaşında Manas anlatacağını kendi aralarında konuşmuşlar. Balık Kumaruulu'na ise Manas'ın yiğitleri şöhretinin Balık olacağını ve eşeğe bindiği için kendisine baytal (üç yaşındaki at) hazırladığını söylemişler. Bu atı Kabak'a (yerin adı) gidince bulabileceğini söylemişler (Bakçiev, 2015, s. 117, 121, 125). Görüldüğü gibi, rüya veya halüsinasyon olsun, içerik her zaman ruh arketipi/arbak/ulu kişi kültü ile bağlı olan telepatik özellik taşır. Sözelimi Fromm'a göre Jung, *"rüyaların göksel ve ulu bilgelikten kaynaklandığını düşünürken"*, (1990, s. 44, 113) Fromm, *"rüyalardaki düşüncelerin tamamen kişinin kendisine ait olduğunu"* (Fromm, 1990, s. 44, 113) söyler. Kişi gündüz kalabalığın içinde kalarak önem ve dikkat veremediği şeyleri gece uykuda benliğiyle başbaşa kalınca farkeder ve gözden kaçtığı şeyleri yakalar (Fromm, 1990, s. 44, 113). Fromm'un rüyalarındaki görüntüler gündüz vaktinde yaşayanlardan kaynaklı olduğunu ortaya koyan bu açıklaması, telepatik rüyalar için de geçerlidir. Zira Fromm, telepatik rüyaların da insan basireti kaynaklı olduğunu dile getirerek, mantıklı bir olaylar zinciri gelecekte olacakları önceden farketireceğini belirtir. Bu bağlamda, insanın rüyasında gördükleri gerçeklik kazanır. Demek ki, Fromm'a göre ifade edersek, Manasçı rüyasında ataların/Manas ve diğer Ulu kişilerin ruhlarını görünce aslında gündüz kısmen veya tamamıyla Manas aleminin içinde kalıp orada yaşadığı/işittiği şeyleri düşünür. Zira Manasçı adayı gündüz vakti az veya çok Manas alemiyle irtibat içindedir. Aday, aniden ve nedensizce kendisinin Manasçı olmasıyla ilgili veya Manasçı olmasını isteyen ruhların girdiği rüyaları görmez. Adayın ataları kesinlikle Manasçı olmuşlardır ve aday Manasçılık ve Manas destanı ile ilgili farkında olmasa da haberi vardır. Dolayısıyla, aday Manasçı olmayı istemese veya düşünmese bile rüyasında bununla ilgili işaretler görebilir. Zira rüyada ortaya çıkan yasaklar ve tabular Manasçının bilincinde kazılıdır. O yüzden rahatlıkla söylenilebilir ki, Manasçının rüyasında gördüğü şeyler olağanüstü dünyaya değil, kendisine aittir. Üstelik,

Manasçılık kazanılan değil, lütfedilen bir yetenektir. Manasçıya bu yetenek babalar tarafından genetik miras olarak bırakılmıştır. Manasçı adayı dışardan kimse olamaz (Bakçiev, 2015, s. 148). Yani miras olarak Manasçılığa dair herşey Manasçı adayına bırakılmıştır. Bu miras yalnızca Manas destanını anlatmayı kapsamaz; halbuki Manasçılık birçok arketipsel/ruhsal aşamaları/kuralları içeren kompleks bir yetenektir. Bu yüzden, Manasçı adayı bu yeteneğin farkına varıp içselleştirmek ve derinleştirmek için babaların geçtiği aşamaları da geçmek zorundadır. Dolayısıyla, Manasçı olağanüstü nedenlerden dolayı veya nedensizce Manasçı olamaz ve gördüğü rüyalar da olağanüstü bir şekilde Manasçıyla bağlı olamaz. Manasçı rüyalar ve görümler gibi ilk deneyimlerini yaşadıkdan sonra bu yeteneği kabul etse bile çırak olarak mesleğine hazırlanır, kendinden büyük Manasçıya getirilir ve eğitim ve onay (bata) alınır. Halk inançları da Manasçının Manas aleminden gelmesi gerektiği hususunda hem fikirdir. Zira; *“tüm tarihler kutsalın birer “yere düşüşü”dür, birer sınırlanma ve birer küçülmedir”* (Eliade, 2014, s. 16). İnançlar Manasçıya verilen bu genetik mirasın, atalar ruhunun armağını olduğu düşüncesiyle örtbas eder. Daha doğrusu, ruhlar Manasçının rüyasında veya uyanıkken kendisinin Manasçı olmasını isterler. Bu sebeple, Manasçı kendi seçiminin öznesi değildir; çünkü Ulu kişi kültü kaderini belirler. Hatta halk inançları daha da ileri giderek Manasçılar dışında bütün seçilmiş kişilere sahip olduğu yetenek/konum ruhlar tarafından bağışlandığını düşünür. Hiçbir seçilmiş kişi kendiliğinden veya kazanarak alanında başarılı olamadığı gibi halk insanı da olamaz. Eğer kişi ilgilendiği alanında başarılı olabildiyse, onu kötülüklerden koruyan, geleceği söyleyen ve işini rastgetiren ruhlar/arbaklar (veya Kırgızca: koldooçusu/kollayanı) vardır ve durum o kişiyi kutsallaştırmış olur. Manasçı adayının bu yetenekten vazgeçebilme şansı yoktur. Eğer vazgeçerse, yakınlarının ve kendisinin başına geleceği talihsizliği ancak o bilir. Manasçı, kendisine kültler tarafından verilen emre uymalıdır.

Manasçının başından geçirdiği süreçler Şamanın geçirdiği süreçlere benzerlik taşır. Daha doğrusu Manasçının ruhlar tarafından göreve çağırılması durumu, Şamanizmden kalma izlerdir: Buryat ve Altaylarda *“Şamanlığa “çağırılma” atalar ruhları tarafından meydana getirilen rüyalar ve çarpınmalarla kendini gösterir”* (Eliade, 2014, s. 41); *“Kuzey Amerikalılarda her zaman istemli bir arayış söz konusu iken, Asya’da şamanlığa çağırma bir bakıma ruhlar tarafından adaya ister istemez yüklenmektedir”* (Eliade, 2014, s. 151). Görüldüğü gibi Asya şamanlarında da tıpkı Manasçılık geleneğinde olduğu gibi

ruhlar önemli rol oynar. Ayrıca şamanın zaman ve mekan dışı telepatik nitelikli rüyalarında ve yarattığı durumlar da ruhlar sayesinde ortaya çıkar. “*Hava durumunun değişeceğini önceden kestiren, öngörü ve uzakgörü yetileri gibi şamanın gizemsel teknikleri, kaybolan nesne veya vb. bulması*” (Eliade, 2014, s. 240) gibi telepatik özellikleri şamanın yalnızca hissine bağlı değildir. Lakin şamana yol gösteren ruhlardır. Kökü mitolojiye dayanan bu rüyaların ve telepatik olguların Fromm’un (1990, s. 44, 113) dediği gibi, tamamıyla insanın kendisine, gündüz vakit gördüklerine ve hissine dayalı olduğunu söylemek yetersiz kalır. Bu noktada, Jung’un görüşlerine başvurmak daha açıklayıcı olur.

Demek bilinçdışını Jung’dan daha dar anlamda ele alan Fromm’a göre Jung, rüyaların insan kaynaklı olmayan ulu bilgelikten beslenen fenomenler olduğunu vurgular (1990, s. 44, 113) ve halk inançları da bu düşünceye yakın bir anlayış besler. Gerçekten de Jung rüyaların bilinçten bağımsız otonom fenomenler olduğunu dile getirir: “*O egonun isteklerinden, arzularından, niyetlerinden ve bilinçli hedeflerinden bağımsız belli bir işleyiştir. Psişenin doğal ifade biçimidir. Bizler rüyaların nesnesiyiz. Bizi nereye giderse oraya götürür*” (Jacobi, 2002, s. 103). Bu bağlamda rüyada ortaya çıkan semboller, örneğin ulu kişi kültü gibi bir arketipsel sembol insanın gündüz vakti gördüklerine ve insanın kendisine bağlı olmadan ortaya çıkar. Jung’a göre insan psişesinde insana ait olmayan bir kısım vardır. *Bilinçdışı* olarak anılan insan psişesindeki bu kısım, insanlığın bütün yaşamöyküsünü saklar. Jung, insanlığın varoluşundan beri bilinçdışında depolanan bu enerjiye *arketip* adını verir. Arketipsel semboller de toplumların yaşamsal enerjilerinin: özlemlerinin, ufuklarının, umutlarının ve tecrübelerinin kişisel olarak/nesneleşerek ortaya çıkış halidirler. (Bu arketipler tüm insanlığa ait olması bakımından da, insanlığın ortak bilinçdışını oluşturan yapısal öğelerdir.) İnsanlığın tinsel doğumları için birer hareket kodları olan arketipler, rüyalarda, mitolojide ve inançlarda vb. ortak bilinçdışını şimdiye taşımış olur.. Rüyalarda ortaya çıkan arketipsel semboller de böyle bir mitik enerjinin şimdide görüntülenmiş biçimidir. Dolayısıyla, gördüğü arketipsel sembol/ruh arketipi içerikli ryasından/halüsinasyondan/öngörüden Manasçının kendisi suçlu değildir. Çünkü, bilinçdışı insanın hakimiyeti altında değildir. Manasçının rüyasına giren arbak/ruh asırlardır gelen biçimlendirici enerjinin tezahürüdür. Amansızca yakalandığını düşünen Manasçı bu arketiple/mitik enerji/işsel çağırı ile barışma süreci geçirmediği müddet büyük kayıplar, bunalımlar ve zorluklar yaşar. Zira insan, kendisini

bekleyen yola sahip olmak için bu arketiplerle barışmak zorundadır. Arketipsel güçlerle barışmayan insan yaşayan ölü sayılır. Manasçının durumunda da mitik enerjinin kendisine hazırladığı bir misyon vardır. Manasçı kendisine armağan edilen bu misyonu bilinç alanına çıkartarak, kendisine verilen kabiliyetin farkına varmalıdır. Elbette kahramanın da yolunda kendisinin misyonunu farkettilen dolayımlyıcıları olduğu gibi, Manasçıya yol gösteren büyük Manasçılar mevcuttur.

Demek ki, değışmeyen tarafımız olarak temel içgüdülerimiz; korkmak, sahip olmak, geleceğe sahip olmak, geleceğe akma kaygısı vb. yaşamsal enerjinin geleceğe akmasını ruh arketipi biçiminde sağlamaktadır. Toplumlar bir çok şeylerini kaybetseler de bu değışmeyen yaşatıcı öz'e dokundukları zaman yeniden doğarlar. Bu arketip kendisine dokunmayı beklemekten çok, kendisi insanları ziyaret ederek halk için yeniden doğuş kaynağı olmasını emreder. Bu bağlamda ulu kişi kültü, toplumun yeniden doğuşunun ana kaynağıdır. (Haklı olarak rüyalar da bu kökten beslendiğinden dolayı ulu bir bilgelik taşırlar.) Bunun için destanda Kırgızlar yerleştiğı yeri anısal mekana dönüştürmek amacıyla ilk olarak mezar kurarlar, çünkü ölümler ruhu yaşatıcı özdürler: *Tünöp ötkön cerine./ Tüptüü mazar ornogon // Tüneyen yerinde / Sağlam mezar yapıldı* (s. 18). Ulu kişi kültü Manasçıyı ziyaret ederek her seferinde canlı bir bellek taşıyıcısı, kültür koruyucusu olmasını ister. Toplumlar yeniden doğmak için ve geçmişin sayfalarına bakmak için geriye dönmelidir, oysa Kırgızlar yeniden doğmak için yanına bakması yeterlidir. Çünkü, Kırgızlar için Arşimet noktası olarak Manasçı Kırgızların şimdisededir/yanındadır.

Kültürel belleğin korunması ancak tekrarlama ile mümkün olabilmıştır. Çoğu toplumlarda bu tekrarlama sözlü geleneğin bilinçli bir şekilde geleceğı akma amacını güderek gerçekleşmiştir. Örneğin Assman, kültürün korunması için metinlerin kanonlaşmasından bahseder. Bilinçli bir şekilde kanonlaşan metinler yeniden yazılarak geleceğe devredilmektedir (Assman, 2015, s. 76). Örneğin, şamanizmde de şamanın kabilyeti bilinçli bir şekilde atadan oğula/evlada bırakılır (Eliade, 2014, s. 38). Diğer kültür ve inançlarda bellek korunmak amaçlı mekanlara aktarılır; bayramların, yazıların ve egzersizlerin tekrarına dönüşür. Kırgızlarda böyle bir kanonlaşma ve tekrarlama bilinçdışı/arketipsel, genetik ve sözel (metinsel) düzeyde örgütlenir; bu bir bakıma yalnızca Kırgız halkının yeniden doğumu için değil, bütün bir evrenin soylu bir varlığını

korumak için yapılan bir kanonlaşmadır. Diğer bir ifade ile arketipsel olan, bilincin izni olmadan da tekrarlanmaya mahkumdur.

Sözlü gelenek edebiyatının taşıyıcısı ve toplumun yegane yeniden doğuş kaynağı olan kapsayıcı şamanizm sözlü gelenek edebiyatla ilgilenen dalını kaybediyordu. Belki de Manas destanını anlatmak da şamanın repertuarında var idi. Lakin şamanlar da sözlü gelenek edebiyatının da taşıyıcıları idi. Şamanlar ruhların onayına ulaşmak için ozanlıkla, mecazi ve irticalen söylemle uğraşmışlardır. Sonradan Şamanlıktan ozanlık sıyrılabilmiş ve ozanlar şamanlık özelliklerini de kaybetmiştir (Bakçiev, 2015, s. 116). Ayrı bir dal olarak ortaya çıkan sözlü gelenek taşıyıcısı olarak çomokçu da artık şamanlık görevlerini taşımıyordu. Yazının veya modernizmin gelmesiyle sözlü geleneği taşıma gereği duymayan bu canlı hafıza özelliğini kaybeder oldu ve bütün Kırgız edebiyatının, varoluşunun ana matrisi olan Manas destanını korumak zorundaydı. Kutlu olan hafızalardan silinmeye başlayınca yazı ve modernizm bile destanın varoluşuna karşı bir tehlike olarak ortaya çıkıyordu ve bunun için Manasçılık arketipsel, genetik ve sözel düzeyde kanonlaşmak zorundaydı. Çünkü, bütün sözlü gelenek edebiyatı içinden canlı/aktif kalan Manas destanı, yeniden doğuşun öyküsüydü. Bu destan diğerlerinde işlenmeyen derin ve geniş meseleleri ele alıyordu; Kırgız halkının düşmanı ve dostunun kim olduğunu hatırlatan, yok edici güçlerin çeşitlerinden, bütün insani yok oluşa karşı bağışıklık sağlayan kaynaklardan ve evrensel çaptaki yeniden doğuşun bir kahramanından bahseder. Bunun için saklanmak ve hafızada canlı kalmak zorundaydı. Diğer bir ifade ile, kendiliğinden tekrarlanmaya hak kazanmıştı. Zaten, Manasçılık geleneğinin böyle bir örgütlenmesine şamanizmde olduğu gibi arketipsel düzeydeki zemin hazır. (Yani, yeteneğin birden keşvedilmesi, bunun için görümler görmek gibi durumlar şamanizmde de mevcuttur.) Bu bağlamda, comokçuların da alanı daralmaya başladı ve en gerekli olan yeniden doğuş öyküsü, Manasçılara emanet edildi. Daha doğrusu, yaşatıcı özün sözel şekli olarak Manas destanı daha derin boyutta arketipsel güdümlere emanet edildi. Lakin, tıpkı şamanları rahatsız eden ruhlar, artık Manasçıyı da rahat bırakmazlardı. Bu kanonu koruyanlar Manasçılardan önce ruhlardı/bilinçdışıydı.

Assmann'ın, “*kültürel bellek biyolojik olarak devredilemediği için, kuşaklar boyunca canlı tutulması gerekir*” (2015, s. 98) der. Dolayısıyla, toplumsal anlamda bellek yitimine karşı zamana ve mekana bağımlı olmayan, koruma sistemi örgütlenmelidir. Bellek yitimine karşı yapılan bu kanonlaşma, Eliade'nin, *Kutsallığın herhangi bir dışavurumu*

olarak” (Eliade, 2014, s. 47) tanımladığı *ruh ata* şeklinde gerçeklik kazandı. Görüldüğü gibi kutsalın tekrarı metnin, egzersizlerin vd. tekrarı ve kanonlaşmasından yana daha derin ve ortak duygulara/arketiplere bağımlı yapıldı. Zira insanlığa ait hiçbir şey ölmeden, arketipler biçiminde bilinçdışında saklanır. Ancak Manasçılık geleniğinin kanonlaşması, yalnızca arketipsel ve metinsel düzeyle sınırlı kalmadı, genetik düzeyde Manasçının kanına akarak gerçeklik kazandı. Lakin, Manasçı Manas alemi dışında kimse olamaz (Bakçiev, 2015, s. 148). Manasçının kesinlikle kuşağında Manas anlatan dedeleri mevcuttur. İnançlarına göre bu binlerce mısrayı hafızada saklayabilme yeteneğini (kuyma kulak) ve dahilliğin kime miras olarak kalacağı kararını ruhlar verir. Oysa, tıpkı şamanizmde olduğu gibi (“*Vasyugan'lara göre de şaman olunmaz, şaman doğulur*” (Eliade, 2014, s. 37)) Manasçı da kendi isteğiyle bu mesleği seçemez ve elde edemez. Etse bile diğerleri gibi itibar görmez ve ezbere söylemekten de öteye gidemez.

Nihayet, kutsalın kanonu ve tekrarı bellek yitimine karşı dildeki kodlara akarak gerçeklik kazanır. Yani, yaşatıcı öz olarak destanın kendisi/söz kanonlaşır ve tekrar edilir. Destadaki kanonlaşma, destanın bütün varyantlarında yalnızca kahraman Manas'ın ayköllüğünü vurgulanması bakımından gerçekleşti. Tekrarlama metindeki yaratıcılığın önünü kesmiş olsa dahi, kahraman Manas'ın tekrar edilmesi yeniden doğuş açısından önemliydi. Demek ki, destanın tekrar edilmesinde ve yalnızca Manas adlı ayköl kahramanın işlenerek metnin kanonlaşmasında dikkat edilmesi gereken şey “yaratıcılığı olmayan bir metnin” tekrarı değil, toplumsal bilinçdışının herhangi bir yokoluşa karşı bağımsızlık kazanmasıdır. Toplumlar yok olurken Manas'ı yeniden dinleyince, Antheus'un toprağına düşmüş gibi yeniden doğarlar. Bu yönden Manasçı halkın kaderini sırtında taşıyarak soyunun yeniden doğuş kaynağı olur. Poetik konuşan Manasçının anlatımında yeniden doğuş açısından söz kadar, mimik-hareketle beraber, müzik büyük bir önem arz etmektedir. Lakin, araştırmacılara göre Manasçının bu anlatısında söz, mimik ve müzik armonisi dinleyiciye daha derin etkiler bırakarak, vücudunda biyolojik değişimler yaşatmaktadır (Bakçiev, 2012, s. 58). Örneğin Cengiz Aytmatov, Sayakbay Karaliev'i dinlerken, sadece insanların değil ama Gökyüzünün bile bu anlatıdan etkilendiğinden bahseder. Aytmatov bununla mecazi konuşmadığını, ancak Manasçının anlatısına ve enerjisine Gökyüzünün bile kayıtsız kalmayıp yağmurun döktüğünü dile getirir (s. 3-8). Zira Manasçıyla beraber sözün, müziğin ve jestin enerjisi tıpkı Şamanın sözü, mırıldanışı, dansı ve davul sesi gibi, sağaltıcı, yeniden yaratıcı, düzenleyici özelliğiyle yazılı

anlatımdan çok ağızda söylenmesini, daha doğrusu Manasçının söylemesini arz etmektedir. Bu yönüyle de destanın okunmasından çok tekrarı yani sözel olarak öne getirilmesi etkili olabilmektedir. Sözgelimi, bu yönüyle de Manasçı ile Şamanın aynı özellikleri taşıdığı görülmektedir. Öyleyse Manasçı aslında şamanistik özelliklerini tamamıyla kaybetmiş olamaz, o da muazzam enerjisiyle tıpkı Şaman gibi sağaltıcı niteliğe sahiptir.

Konumuz Manasçıları kapsamasa dahi Manasçılık geleneğinden bahsetmemizin nedeni, standadaki kahraman Manas'ın da Manasçının doğuşu ve serüveninde benzer durumları yaşamasındandır. Kahraman Manas da tıpkı Manasçı gibi seçilmiş kişi olarak ruhlar tarafından kutsanmıştır. Manas'ın görevi halk kişisi/önder olarak, soyunu düşmanların eziyetinden kurtarıp bağımsız yapmak ise, Manasçının görevi de soyunun söz sayesinde yeniden doğumunu sağlamaktır. Bu söz, önder Manas hakkındadır; aynı zamanda bütün Kırgız halkı, felsefesi, mitolojisi, inançları ve ahlaki kanunları üzerinedir. Söze/destana dönüşen Manas'ın düşünceleri ve eylemleri kendinden sonra gelecek diğer tüm seçilmiş insanların ve evrenin ana kaynağı olacaktır. Manasçının Manas hakkında anlattıklarında aynı olayları tekrar ettiği ve dolayısıyla anlattıklarında hiçbir yaratıcılığın olmadığı söylenilegelmiştir. Lakin, şiirsel söylem her zaman üstün bir dili gerektirir. Her Manasçı bir şair gibi, kahraman Manas'ı ve dünyayı yeniden görme çabasında bulunarak imgesel konuşur. Her imge ise kimsenin bilmediği bir dili anlatır. Metindeki olayların arkasında gizli duran olay ve olay dışı evrensel kaygı taşıyan lakonik söylem ve bunun yorumu her anlatıda farklılık taşır. Lakin, anlatıcının neyi söylediğinden çok, nasıl söylediği daha büyük önem arz eder. Bu bağlamda Manasçılar Kırgızların hafızasını canlı taşımakla en kutsal görevi yüklenmekte ve bunun için Yüce bireylerdir.

Yukarıda bahsi geçen ruh arketipi ve kahramanın yaşamındaki rolü; tıpkı Şamanın Şaman ve Manasçının Manasçı doğması gibi kahramanın da doğuştan kahraman olarak doğuşu birinci bölümde ele alınacaktır.

Jung, insanın hayat macerasını iki aşamada ele alır (2016, s. 25). Birinci aşama insanın kendi içine doğru yolculuğu ve ikincisi de dışa doğru bir yolculuk. İçe doğru yolculuk, insanın bireysel ve özellikle kolektif bilinçdışına yaptığı doğru yolculuktur. İnsanın kendisinin doğadan gelen güdüleriyle barışması ve onları dizginlemeyi öğrenmesi; kısacası öz'ünü kazanarak hayvanlık/ilkelik seviyesinden kurtulup ama aynı zamanda

onlara da yer vererek bir insan olmaya çabalaması, insanın içe doğru bir yolculuğuna işaret eder. Kahraman bilinçdışı ürünleriyle barışırken bunu dış dünyayla ilişkilendirerek kendisini oluşturur ve adaptasyon süreci geçirir ve Persona ve Ego'suna şekil verir. Bu yolculuk varoluşsal anlamda insanın kendisinin kendisi inşa ederek kaderinin kendisi belirlemesine benzer. Bu yolda başarılı olabilen insan, dışarıya doğru yönelir. Buna Jung, *kültürel hedef* (2016, s. 92) adını verir. Daha çok sosyal ve kültürel meyilli bakış açısı elde eder. Bu yolculukta kahramanın gözleri kendisine doğru elleri dışarıya doğru yöneliktir. Bilinçdışı alanından gelen sesleri dizginleyebilir, gerekirse uygulayabilir; kısacası burasının efendisi kendisi olabilme gücüne hiç tereddüt etmeden sahip olabilir. Ne yazık ki, bu yolculuğu çok az insan başarabilir ve türlü sınavlardan geçip macerasını tamamlayanlara da kahraman denilir.

Monomitin kahramanının yolculuğu kendisini inşa etme, olgunlaşma ve bunun sonucu "mükâfat kazanmak" için yapılır. Manas destanında ise kahraman, salt kendisini inşa etmek yani arketip duygularıyla barışıp sonunda mutlu olmak için yola çıkmaz. Oysa diğer destanlarda kahramanın en büyük amacı kendi arketipleri/gölgesi ile barışma süreci yaşayıp baba olmak, han olmak ve zengin olmaktır. Manas destanının kahramanının ise baba, han olmak ve gölge ile barışık olmaktan daha yüce ve daha kutsal amacı vardır. Gölge ile barışma, baba statüsünü kazanma, han ünvanına ve zengin sıfatına sahip olma nihai bir amaç değil, sosyo-kültürel sorunlara ilgilenmeye giden yolda sadece birer araçtır. Kahraman kendisini kendinden daha değerli ve büyük şeyler ve başkaları için feda etmiyorsa, kendi egosu çerçevesinde boğulup kalacak yada, egosuyla barışıp kalmasıyla yetinecek. Bunun için kahraman başkalarının mutluluğu için yola çıkmalıdır. Manas destanının kahramanı da mutlu sona erişmiyor ve trajik sonuç elde ediyor. Bu durum ise kahramanın salt olgunlaşmak için yola çıkmadığını ve epik eserlerde olduğu gibi alışıldık eylemediğini gösterir. Örneğin, Töştük destanında kahramanın tek amacı gölgesiyle barışmak ve evlenmektir. Töştük öznel yorum açısından, cadıyı öldürerek, aslında kendi gölgesinden veya anne kompleksinden kurtulmuş olup evlenmeye hak kazanıyor. Töştük'ün yer altına yolculuğu ise bilinçdışına yaptığı yolculuk olarak sayılabilir. Nesnel yorum açısından ise cadı figürü dışardaki başedilemez zorluk olarak görülebilir ve kahraman, bu zorluğu yenerek özgüven kazanır. Diğer aşk destanlarında ise kahramanın nihai amacı sevgiliye ulaşmaktır; arkaik destanlarda ise kabileyi beslemektir. Görüldüğü gibi, monomitin kahramanın serüveni önce insan olmayı sonra mükâfat elde etmeyi

öğretir. Bu demektir ki, ancak kendisini yenen başkasını yener, ancak kendisini insan olarak inşa eden, dünyayı inşa eder. Dolayısıyla insan olmak, arketip duygularla barışma sürecinden geçer. Epik destanlarda ise, kahraman doğrudan Tanrısal boyuta ulaşır ve arketip süreçlerden geçmeden başarı elde eder.

Manas destanında bireysel boyuttaki arketipsel yolculuğunu veya Jung'un deyişiyle *öğleden önceki yolunu* tamamlayan ve olgunlaşıp Kendilik arketipini elde eden kahraman, *öğle sonrası* (2012a, s. 255) hayatına başlar ve sosyo-kültürel sorunlarla ilgilenir. Dolayısıyla, ancak olgunlaşan kahraman dünyaya çeki düzen vermek için yola çıkabilir ve başkalarının sorunlarını çözebilir. Bu bağlamda at kahramanın bilinçdışı olan yolcuğunda köprü değil, dünyayla olan ilişkisinde köprü olarak yorumlanabilir. Kahramanın yolunda çıkan ejderha, cadı, kurt vd. artık kendi bilinçdışının korkuları değil, dışarda bulunan gerçek düşmanlardır ve bu düşmanlar daha tehlikelidir. Kahramanın ayköl yaşam getirmek isteği bu kutsal süreçte kendisine düşman kesilen kendi korkuları, kompleksleri, barışılmamış arketipsel duyguları, cehaleti, kibri ve tecrübesizliği değil; düşman olarak dostu, kardeşleri ve babasını gölgesinde bıraktığı Calgız Közler/Tepegözler, Közkamanlar ve mañkurtlardır. Kahraman bu tür ejderhaları veya canavarları yenmiş olmakla özgüven elde etmiyor, ama dünyaya çeki düzen vererek yönünü değiştiriyor. Manas'ın ulaştığı her başarı yalnızca kendisinin ve soyunun değil, evrenindir.

Mitler ve masalarda öznel yorumu gerektiren kahramanın içsel serüveni, insanlık tarihinin en önemli gelişmesi mitten logosa geçiş esnasında yaşanan bireyleşme sürecinin başlaması ve mit zamanının sona ermesiyle son bulur. Kahramanın *öğle sonrası* hayatı demek ki, makrokozmetik düzeyde mitten logosa geçiş dönemine rastgelir. Oysa ilkel insan, aynı çocuklar gibi kendisini nesneden ayırt edememiş, bireysel psişe, henüz kolektif psişeden ayrılmamıştır. Bu demektir ki, kolektif bilinçdışı bilinçöncesi bir özelliğe sahip olup, insanın bilinci dışında var olan psişik ortak fenomenlerin varlık alanıdır. Dolayısıyla, bilinçdışı "*henüz insanlaşmamış, insanımsı duruma tekabül eder*" (Jung, 2012a, s. 83, 107, 119). Bunun en güzel örnekleri, mitolojide; daha ilkel ve büyü dolu olağanüstü masalarda ortaya çıkar. Masal için Jung, "*İnsan ruhunun spontan, naiif ve çarpıtılmamış bir ürünü olan masal, insan ruhu ne ise onu ifade etmekten başka bir şey yapamaz*" (Jung, 2012a, s. 83, 107, 119) der. (Bu bağlamda, ilkel insanın görünmez olan varlıkları hayalet sanması ve içindeki korkulara dev veya demonlar olarak dışarda

yansıtması son derece doğaldır. Dolayısıyla masaldaki olağanüstülük bu ilkel güdülere borçludur. Zira, kahraman dışardaki devi yenmekle içindeki devi yenmiş olmaktadır.

Sembolik anlamıyla dışardaki dev, insanın sorunlara karşı içerde büyüttüğü korkulardır, aynı zamanda dışardaki real yaşamın sorunlarıdır ama bir dev değildir. Bu bağlamda masalın kahramanı devi yenmiş olmakla – yani bununla kasıt hem dışarda gözükten real sorunu hem de içerdeki korkuyu– olgunlaşmış olmaktadır. Dolayısıyla masalın kahramanı aslında kendisini oluşturma çabasındadır tıpkı ilkel insanın evrim geçirmesi gibi. Oysa Manas destanında mitten logosa geçiş döneminin etkisinde de kalarak buradaki arketipler ortaklığından ve olağanüstülüğünden kayarak kişiye bürünüp, maddi dünyanın gerçeği olarak ortaya çıkarlar.

Genel itibariyle düşündüğümüzde, çalışmadaki arketipsel yorum Jung'un rüya yorumlamalarında kullandığı *öznel* boyuttan çok *nesnel* (Jung, 2016, s. 103; Jacobi, 2002, s. 128) boyutta gerçekleştirileceğini söyleyebiliriz. Zira kahramanın yolculuğu bireysel erginleşme için gerçekleşmiyor ve olup bitenler kahramanın psişesinde yaşadığı çatışmaların yansıtıcıları değildir. Mitler evrensel anlamdaki insanın yaşama öykülerini içerirler. Bu bağlamda destanda olup bitenler insanlığın ortak bilinçdışının yansımalarıdır.

1. BÖLÜM: MANAS DESTANINDA KAHRAMANIN OLAĞANÜSTÜ DOĞUMU VE SENKRONİSİTE

Çoğunlukla mitoslardan beslenen ve olayları ören anlatı birimlerinden olan destanlarda, destan kahramanlarının başından kendilerinin iradesi dışında bir takım hadiseler cereyan eder. Kahramanların iradesi dışında cereyan eden bu vak'aları, olayların genel akışı veya iyi ile kötü arasında süregiden savaşın neticesindeki ders belirler. Yaratma dehası isteyen güç bir iş ise, okuyucunun güvenebileceği, ondan belirli beklentiler içine girebileceği gelişme sürecine açık edebi anlamda karakterler yaratmaktır. Karakter ve düşüncenin birleştiği bu anlatılar mitostan logosa geçiş sürecidir de. Bu şekilde kahramanlar gittikçe tanrısal örüntülerden arınmış olarak insani boyutuyla belirir (Korkmaz, 2015, s. 161). Demek ki, epik eserlerde kahraman apriori kahraman olarak metne yerleştirilir. Dolayısıyla kahramanın vazifesi, işlevi, misyonu önceden belli olması nedeniyle şaşkınlığa düşürmez.

Oysa Manas destanı epik nitelikli bir anlatı olmasına rağmen salt olay örgütleyici değildir. Manas destanı, mitolojik bir örnekleme olmakla birlikte edebi normları ve biraz da epik nitelikleri barındıran metindir. Bu anlatıda, kahraman bir hazırlık sürecinden geçer; yani ani, beklenmedik ve hızlı geçişlerle metinde yer almaz. Tıpkı epik destanlardan sonra gelen ve en gelişmiş edebi türlerden biri olan romanlardaki gibi karakterler yaratılmakta ve inandırıcılığa uygun bir biçimde işlenmektedir. Ancak, Manas destanı da mitten logosa geçiş sürecini kapsayan ve ayrıca her iki düzeyiyle de ortaya çıkan destandır. Destan ne roman kadar düzenli, ne de epik eserler yani mitoslar kadar tanrısal örüntülerden, insani gerçekliklerden uzak, ne de destanlar kadar olay örgütleyici bir eserdir. Eserde her eylemin ve olayın güçlü bir nedeni vardır. Manas destanındaki bu durumu, Kırgız kolektif belleğinin, kültürel gelişimi sürecinde geçirdiği bütün aşamalarını içinde kapsamasına bağlayabiliriz.

Anlaşılan epik eserdeki mitolojik alp tipinin, psikolojik olgunluğa ulaşmasına gerek kalmadan eyleyerek başarıya ulaşması, yaşam sürecinde geçerliliğini ve inandırıcılığını yitirmesine neden olur. *Osmancık* romanında olduğu gibi, kahramanın, yaptıklarının düşünen öznesi olarak varolması, bir şart olarak görülür. Bu özellik Manas destanının kahramanında da sergilenir; zira Manas mucizevi şekilde tanrısal örüntülerden oluşan

nedenler sayesinde başarıya ulaşmaz. Onu bu başarıya ulaştıran dolayımıcıları mevcuttur. Çünkü, “*dolayımıcılar karakterlerin arzularının temel modelini sunar, hedef ve amaç vererek karakteri yönlendirir*” (Korkmaz, 2015, s. 159). Aynı zamanda epik karakter trajedi yaşamaz. Çünkü geleneksel anlayışa göre, başarı kahramanın olmalı, iyi her zaman kazanmalıdır.

Oysa Manas, Çin topraklarını kazandıktan sonra orada ezan okurken/çağırırken okla yaralanarak, sonra Talas’a dönünce bu oktan ölmesi gibi trajik durum yaşar. Epik eser aksiyon ile ön plana çıkarken, destanda ise bütün çıplaklığıyla bir kahraman geliştirilir. İnsani gerçekliği/hataları olan ve kahraman olmayı kendisi seçen ve kendisini yaratan özne söz konusudur. Dolayısıyla destanda ancak güç ile yetinen alp tipinin aksine, güç ile eylemin/ağlın birleştiği *düşünen-eyleyen* kahraman geliştirilir.

Ancak, düşünen-eyleyen bu kahramanın kahramanlığı yalnızca insani yetkilerine/ağına dayanmaz. Destanda olayların ortaya çıkmasını sağlayan fiziksel nedenlerin olması yanı sıra spiritüel özelliklerin yoğun olduğu görülür. Örneğin, kahramanın kahraman olacağı önceden bellidir. Kahraman daha doğuştan apriori kahraman olarak doğar ve doğuştan ölümüne kadar kahramanın bir sürü eylemlerini senkronize eşlik eder. Manas’ın kahraman olacağına birçok öngörüler, kehanet rüyalar vd. diğer senkronistik durumlar mesaj verir. Kahramanın, apriori kahraman olarak olağanüstü doğuşu ve oluşu Manas destanın tanrısal örüntülerle dolu, gerçekçiliği olmayan basit anlatı yapıları olduğundan değil, gerçek yaşamın parçası olan senkronistik durumlardan kaynaklanır. Yani kahramanın apriori kahraman doğuşu ve oluşu romantik metnin yalanından ötürü değil, yaşamın gerçeğine ve kahramanın gerçekçiliğine bağlıdır.

Milletlerin geri kaldığı ölçüde ilkelliğini koruduğu ve gelenek ve göreneklerine bağlı kaldığı Jung, Eliade vd. araştırmacıların, bilinçdışına özgü çalışmalarında sürekli illere başvurarak ruhsal durumu açıklamak zorunda kalmasından da anlaşılabilir. Bu bağlamda imkansız veya nedensiz gibi geliştiği düşünülen bazı ilkel duyguların ve olayların olabilirliği ve nedensiz sayılması illere yaklaştıkça açıklama bulur. Halbuki, yaşam ve insan çok yönlüdür ve aslında: “*İnsanoğlu özünde ne kadar uygar gözükse kendisini asla ele vermeyen illik yönü de vardır*”(Jung, 2012b, s. 134). Sadece mantıkla açıklayabildiğimiz insan dünyasının dışında olan şeylere yani senkronistik olgulara da yer vermemiz gerekmektedir. Zira Jung da, insan ruhunun derinliklerinde, bütün evreni

kuşatan ve insanın dışında güçlerin varlığından etkilenmişti. Jung'a göre: "*Ruhumuz, doğanın bir parçasıdır ve tıpkı onun gibi sınırsızdır. Ayrıca biz ne ruhu ne de doğayı tanımlayabilir, ancak olabildiği kadar, onu nasıl algıladığımızı tarif edebiliriz*" (2009a, s. 23).

Daha uygar toplumlarda değer görülmeyen insanlığın ilkel yönü olarak kutsal olana inanma Kırgızlarda, ülkenin gelişip gelişmemişliğiyle alakalı olmadan, kendini sürekli kendinden besleyen bir kor etrafında muhafaza etmektedir. Kutsal olanla bağlantılı olan bu büyülü ruh, Manas anlatma geleneği yanı sıra yaşamın diğer parçasında mitolojik kutsallıktan soluklanarak yaşayagelmektedir. Bunun için de senkronisite Kırgızlarda canlı yaşanılabilen ve doğrudan deneyimlenebilen olgudur. Sözelimi senkronisite, insanlığın ilkel yönü olarak kutsal, mucizevi ve büyülü gözüken paranormal fenomenleri ele alan, Jung'un geliştirdiği bir teoridir. Dolayısıyla senkronisite, nedensel olarak bağlantılı değil, anlamsal olarak bağlantılı olayların denk gelişine dayanır (Jung, 2009, s. 847). Bu teorinin prensiplerini apriori/nedensizlik, imkansızlık, tesadüf (aynı anlık) ve anlam oluşturur. Mantıkla açıklanamaz, nedensizce ortaya çıkan fenomenler: görülerde içerilen ruhlar veya hayaletler, kehanet rüyalar, kader anlayışı, vd. parapsikolojik olgular Jung'a göre psişik ve fiziksel durumun anlamlı bir aranjmanından ortaya çıkarlar ve insan iradesinden tamamen bağımsızca/nedensizce tezahür ederler. Yukarıda bahsettiğimiz Manasçının iradesi dışı Manasçı olmaya mahkûm olduğu o durumu burada da hatırlatmalıyız. Yeniden doğuş öyküsünün yarınlarda da var olması için (arketiplere/)kutsiyete bağlı kılındığını söylediğimizde aslında, Manas destanının senkronisiteye/arketiplere bağlı olduğunu formal olarak dile getirmiş sayılıyoruz. Zira Manasçının yaşadıklarında da senkronistik mekanizma çalışır: Potansiyel Manasçının gördüğü kehanet rüya veya görüngü ile sonradan bu rüyanın gerçeklik kazanması veya aksince bu rüyayı kabul etmeyince yaşanan talihsizlik; rüyadaki arketipsel sembolün potansiyel Manasçının statüsüne ve repertuarına işaret eder. Örneğin, Sayakbay Karalaev de Manasçı olmadan önce halüsinasyon süreci geçirir; kahraman Manas kendisini ziyaret ederek Manas anlatmasını ister ve kum yedirir. Bu olaydan sonra Karalaev uzun süre konuşamaz olur ve birden binlerce mısralık Manas destanını anlatmaya başlar (Bakçiev, Abdrasulov, Raimberdieva, Sarigulov ve Egemberdieva, 2012a, s. 158-159). Yazar Cengiz Aytmatov *Balalığım/Çocukluğum* adlı eserinde, tek geçimi olan ineğinin çalınmasından sonra, hırsızların peşinden onları yakalayıp öldürmek için yola çıktığını ve

yolda kendisine görünüp sonradan kaybolan sakallı bir ihtiyarın onu durdurduğunu anlatır (Akmataliev, 2009, s. 439-440). Anlaşılan karşısına çıkan ruh arketipi, potansiyel büyük yazarı başına gelecek zorluklardan koruyor olacaktı. Sözelimi, mitolojide *dokunulmaz zırh içinde doğma* motifi de demek ki, metindeki sembolik anlatım kadar fiziksel özellik taşıyan bir senkronistik deneyimdir de.

Verilen örneklerde nedensiz olayların anlamlı eşleşmesi pek açıkça görülüyor. Lakin, senkronisite aynı anlığa veya eşzamanlılığa işaret eder: “*Arketipler bize yalnızca dış dünyaya uymakta yardım etmekle kalmaz, kendileri de psike ve materyayı birlikte kapsayan eşzamanlı bir aranjmandan ortaya çıkarlar*” (Jung, 2009a, s. 309); “*Eşzamanlı olayların özelliği olan içsel imgenin dışsal bir olayla anlamlı rastlantısı arketiplerin spiritüel olduğu kadar maddesel ve fiziksel açıları da ortaya çıkarır*” (Jacobi, 2002, s. 74). Ancak senkronisite, oldukça soyut ve hayal edilemez genişliktedir (Jung, 2009, s. 947) ve bilinçdışı kaynaklıdır, bu yönüyle de zaman ve mekana bağımsızdır. Zira zaman ile mekanın varlığı bir insan iradesinin müdahalesine işaret eder. Yani zaman ve mekan fenomeni ancak insan iradesi için değerlidir, ruh için ise görecelidir (Jung, 2009, s. 28, 32), dolayısıyla, nedenli olaylar zincirine bağımlıdır. Bu yüzden Jung, bilincin zaman farkını görmesine karşın, bilinçdışı bu olayların eşzamanlı denk gelişleri olarak görür. Bu arada nedensizce ortaya çıkan fenomenlerin aslında arketiplerle/arketipsel komplekslerle bağlantısı olduğunu belirtmeliyiz. Zira, anlamlı tesadüfleri anlamsız tesadüflerden ayıran şey arketipsel zeminin olmasındadır (Jung, 2009, s. 845). Kollektif bellekte oluşmuş olan imgeler kompleksi aslında bir farkındalık faktörüne işaret eder ve ancak bu komplekslerden haberdar olan bilinç imgeselden anlam çıkarır. Yukarıda verdiğimiz örnekler arketipsel semboller içermesi sayesinde eşzamanlılığa örnek olabilirler. Yazar Cengiz Aytmatov’un başından geçirdikleri arketipsel anlam taşıyan semboller manzumesidir: Silah, inek, ıssız tarla, karşısına çıkan sakallı ihtiyar ve çocuğun büyüyünce yarattığı kitaplar... *Bir uy bir üydü bagat/Bir inek bir evi besler* atasözünden de yola çıkarak, mitolojide süt verme yönüyle de annenin simgesi olan (Cirlot, 2001, s. 65) tek ineğinin savaş ve açlık-kıtlık döneminde çalınması ve bu çalınan ineğin yerini sonradan kitaplarının başarısı örtbas etmesi durumu senkronisitenin yalnızca fiziksel kısmıdır. Olayın bilinçdışı boyutu ise, aksakallı ihtiyarın yolunu şaşırılmış çocuğa yalnızca umut, akıl ve yön vermesi dışında geleceğinden de haber ederek çalınan

ineğin/babanın/ekmeğin/sütün yerini gelecekteki başarılarıyla doldurabileceğini ima ettiği kısımdır.

Manasçı Sayakbay Karalaev geçirdiği halüsinasyonda arketip simge olarak Manas'ın yüzünü görür ve kendisine verilen kumu yer. Dediğimiz gibi Manasçılık aleminde Manas'ın yüzü ve kum en güçlü simgeler olarak, potansiyel Manasçının büyük bir Manasçı olacağına işaret eder. Bu olayda da çobanlık, açlık ve kıtlık, ayakkabısızlık ve diğer simgesel değerler Manasçının büyük bir geleceğine ima verir. Tarlada yürüyen çocuğun karşısına çıkıp kum yediren Manas sembolü, aslında kum gibi derinliği, gizemi, sonsuzluğu, genişliğin, tükenmezliğin taşıyıcısı olacağına mesaj verir. Ayrıca Manas kendisinin büyük bir Manasçı olacağından da haber verir. Arketipin psişik boyutu Manasçının 500553 mısralık destanıyla fiziksel boyut kazanır.

Manas'ın doğuşu ve oluşu da senkronistik olaylardan ibarettir. Cakıp oğlu doğacağı gün, bir bahadır doğacağı ile ilgili rüya görür. Rüyada dubana/dilenci Manas'ın büyük bir kahraman olacağını söyler. Bir diğer senkronisteye örnek olarak Manas ile atının aynı anda doğmuş olmasını sayabiliriz. Hem atın hem de çocuğun paralel doğumu, imgesel birikimli kollektif bilincin dikkatinden kaçmaz. Zira at ile kahraman dünya mitolojisinde bir Kentavr misali bütün bir varlık olarak büyük bir değer taşırlar. Çünkü, at, mitoloji geleneğinde kahramanın kanadı olması bakımından da kahramanın yol gösterici, işini hafifletici, bir danışman ve bir sevgilidir de. Ancak bahsettiğimiz at, seçilmiş/tulpar atlardır. Yeni doğan Toorucaar da melez bir at olacağı gözükmekte ve kendisine laik kahramanın binilmesini arz etmektedir. Lakin, töreler gereği melez bir atın üzerine kendisini hakketmeyen kişi oturamaz. Tam bu sırada Manas'ın doğmuş olması melez bir ata laik bir kahramanın dünyaya geldiğini gösterir niteliktedir. Melez bir at imgesi psikoid bir nitelik taşıyarak, kendisini hakkeden çocuğun doğmuş olması ile fiziksel gerçeklik kazanır. Ayrıca hem kulun hem de çocuk dua ve büyük bir özlem sayesinde dünyaya gelmiş kutlu bir varlık olarak da senkronisitenin fiziksel boyutunu oluşturur.

Bir diğer örnek de; Manas doğarken şiddetli yağmur yağar ve deprem olur. Halbuki yağmur aslında suyla bağlantılı olup arındırıcı niteliği açısından (Cirlot, 2001, s. 271) bir yeniden doğuşa işaret eder. Deprem de iyi veya kötü bir değişime ve doğurganlığa işaret etmesi (Cirlot, 2001, s. 93) açısından, o da yeniden doğuşun simgesidir. Bu arketipsel simgelerin çocuğun doğuş sırasıyla denk gelişi çocuğun milleti için yeniden doğuş

getirecek bir kahraman olacağı anlamını taşır. Yalnız belirtmeliyiz ki, teorik olarak arketipin fiziksel yönü ile pişik yönünün eşleşmesi anlaşılır ve göze çarpar; yada düz bir çizgide gelişir gibi gözüktüğü de pratikte ideal olarak göze çarpmazlar veya arketipin fiziksel tezahürü farklı hal alabilir ki, esas konumuz bu değildir.

Nedensellik ilkesinden kopmak istemeyen rasyonalist bakış açısını hesaba katarak, ya bilinçdışının senkronisiteyi yarattığını ya da, bilinçdışının mutlak bir bilgi sahibi olduğunu dile getirerek Jung, senkronisiteyi empirik temele oturtmaya çalışır (2009, s. 915). Bu doğrultuda, bilinçdışı apriori ve mutlak bir bilgi sahibi olduğunu veya bilinçdışı olacakları veya olanları dikte ettiğini ifade eder. Zira, Jung'a göre: "*Bilinçdışı, kendi gerçeklikleri olan bağımsız bir dünyadır*" (Jung, 2016, s. 210), dolayısıyla kendi düzeni vardır. Öyleyse, arketipin bir amacı olmalı ve arketip aslında bir düzen kuruyordur. İnançlar ve gelenekler tarafından arketipin bu düzeni *kader/alın yazısı*, Kırgızca *buyruk/tagdır* olarak anılır ise, Jung'un belirtmesiyle Leibniz'in "*önceden kurulu düzen*" (2009, s. 159), Çin felsefesinde *Tao* (2009, s. 97) kader anlayışıyla özdeşleşir. İlkel duyguların, imajların veya formal olarak arketiplerin psikoid niteliği yazgı/kader imajını yaratmış olabilir: "*Bu bilinçdışı imgelerin etkisi hayati önemdedir. İnsanoğlunun yazgı ile kastettiği şey -kim bilir- belki de bu ezeli imgelerdir*" (Jung, 2016, s. 130). İşte ilkellerce ancak kader tarafından tasarlanıp bu yola sürüklenen kişiler de kutsal ve ulu sayılırlar: "*İlkel insan bir başkasının neden kendisinden daha üstün olduğunu analiz etmez ve bunun üzerinde düşünmez. Eğer bir başkası kendisinden daha zeki ve daha kuvvetli ise, öyleyse manası vardır, daha kuvvetli bir güç tarafından ele geçirilmiştir; ve belki de biri uykusunda üzerinden yürüdü yahut gölgesine bastı diye yine aynı sembol tarafından gücü geri alınabilir*" (Jung, 2016, s. 261). Senkronisitenin halk inançlarındaki karşılığı olarak yazgıyla eşit seviyede ruh arketipleri veya atalar kültü spesifik rol alır. Yani Kırgız inançlarında kişinin yolunu tasarlayan ve bu yola sokan şey, ruh arketipleri veya atalar kültürüdür. Kırgızlarda Manasçılar, Şamanlar ve kahramanlar kendi iradesi ile değil, kaderin bu yola götürdüğü kişiler olarak sayılırlar ve ancak kader tarafından sürüklenen/büyülü tarafının olduğu kişiler (atalar ruhları tarafından seçilen ve kollanan) alanlarında başarılı olup diğerlerinden daha üstün görülürler. Demek ki, Kırgızlar için kahraman sadece bir kahraman değildir, kahraman ruhlar tarafından seçilen kutsal bir kişidir. Aynı şekilde yazarlar, şamanlar, Manasçılar vd. kendisini yaratan kişiler değil, Tanrı, ruhlar ve dolayısıyla da insanlar tarafından kutsanan büyülü kişilerdir. Kırgız

ruhunun aynası olan Manas destanında da kahraman ruhlar tarafından seçilmiş ve doğuştan kahraman olacağı öngörülmüştür. Manas da diğer halk insanları gibi kahraman olacağı kaderinde vardır; halk insanı olarak dünyaya yön verecek derecede büyük insan olacağı öngörülmüştür: rüya görülmüş, ruhlar tarafından rüyasında veya uyanırken geleceği söylenmiş, psişik ve fiziksel durumun anlamlı rastlantısı olan fenomenler/görüngüler yaşamış, mesleğini kendi iradesi ile seçmemiş, bir şekilde kader bu yola götürmüştür. Oysa modern insana göre bir kişiyi kahraman yapan eylemleridir, dolayısıyla bir kahraman kendisini kahraman olarak yaratmıştır. İlkel insan için gayet açıklanabilir ve nedenli sayılabilir olan senkronistik bir durum, modern insana göre yalnızca bir tesadüftür. İlkel insan kişinin başarısına ruhların veya kaderin lütfunu neden olarak sayarken, modern insan ancak mantıkla açıklanabilen nedenler ortaya koyar ve parapsikolojik fenomenlere ya inanmaz yada nedensizce ortaya çıkan fenomenler olarak açıklar. Kısacası akıl, kişinin kahraman/önder olmasında yalnızca fiziksel ve mantıkla açıklanabilen nedenleri öne sürer, parapsikolojik olguları ise görmezden gelir.

Bu doğrultuda, apriori bir kahramanlıktan söz ederken empirik faktöre dayanan bir kahramanlıktan bahsedebilir miyiz? Burada asıl konu, kahramanın mitsel güç/arketip/kader tarafından belirlenen yola “evet” veya “hayır” deyip, kendisinin tasavvur ettiği yoldan vazgeçip vazgeçmemesidir. Diğer bir ifade ile, aslında asıl kahraman kaderini kendi eline alan kişidir. Kaderce belirlenen (Destanda bu yolu belirleyen, kahramana güçlü bir motivasyon ve amaç sunan kişi dolayımlayıcıdır.) motivasyon, kahraman olmayı kabullenen kahramanın artık özbe öz duygularına dönüşür. Zira kahramanı yerinden fırlatan güçlü bir motivasyonun yokluğuyla kahraman olabilmek gerçeğe sığmaz. Zaten insanoğlunun/seçilmiş kişinin mitolojik/arketipsel gücün kendisinden istendiği yolu reddetme/barışmama/farketmeme veya yalnızca yürüyüp geçmeye ne seçimi vardır ne de edebi izin verir, bu yolu en güzel ve doğru yürümek ve kendini ideal insan olarak yaratmaktan başka.

Kahramanın başarısı demek ki, yalnızca kendi gücüne/nedensel olaylar zincirine bağlı değildir. Destan için konuşursak, kahramanı bu yolda ezeli imgeler olarak ruh arketipleri ve atalar kültü de yalnız bırakmayacaktır. Bu arketipler ve arketipsel eşzamanlı tesadüfler olmadan kahramanın yola çıkıp başarılı olması mümkün değildir. Destanda kahramanın karşısına çıkan yüce kişiler de bu arketipler veya kader sayesinde. Kırgızlarda *Ayan bolboy bayan bolboyt // Kutlu bir işaret olmadan kutlu bir iş/hikaye yaratılmaz* atasözü,

büyük bir işin senkronistik/kutlu bir işaret ile başlayacağını ortaya koyar. Bir diğer *Tüş oñolboy iş oñolboyt// Düş düzelmeden iş düzelmez* atasözü de rüyadaki işarete ve bilinçdışının büyüklüğüne gönderme yapar. Bütün bu tanımlamalardan sonra senkronisite veya Kırgızca versiyonu ile *Ayan* hakkında, kutsal bir aurası sayesinde yalnızca insan psikesine bağlı bir fenomen olduğunu söyleyemeyiz. Zira Jung da, senkronisiteyi insan psişesine bağlı kılarak dünyevi bir gerçeğe indirgemiş olmuyor, aksince bilinçdışının kocaman bir evreni kapsayan ulu bir bilgelik olduğunu dile getiriyor.

Aşağıda kahramanın destandaki yolculuğu sırasında Atalar kültü ve Ruh arketipinin rolünden bahsedeceğiz. Bu arketipler birbirinden rol ödünçlemesi sayesinde birbirinden farkı olmadığı gibi, neredeyse aynı arketiplerdir. Atalar kültü veya Kırgızca *arbaktar/ruhlar* ile Ruh arketipinin canlanış hali olarak Hızır, *dubana/dilenci*, Ak sakallı ihtiyar ve antropomorfik olarak aslan, kaplan, kurt vd. yalnızca sıfatlarıyla ayrılırlar. Oysa destan bu arketipler arasında morfolojik olarak pek bir ayırım yapmıyor.

1.1 . METAFİZİK BOYUTTA NORM KARAKTER OLARAK ATALAR KÜLTÜ VE RUH ARKETİPİ

Ruh insan hayatının bir fenomenidir. Ruh kavramı biraz karmaşık bir kavramdır ve üzerinde durulması gerekir. Jung, bu ruh fenomenini, Tanrı anlamına geldiğini söyleyerek, masallarda kahramanın zor anlarında ortaya çıkan Ruh arketipi ve Hızır, ak sakallı amcalar olduğunu belirtir. Boşuna Jung, masallarda kahramanın zor anında ortaya çıkan bu ak sakallı ihtiyarla Tanrı arasında ilişki kurmaz (Jung, 2015b, s. 79-83). Tanrı hayali beyaz cübbeli ak sakallı yaşlı bir kişidir (Campbell ve Moyers, 2015, s 263). Çünkü, işte bu arketip tıpkı Tanrı gibi kahramanın işini kolaylaştırır, yolunu bulur ve enerji verir. Dolayısıyla bu ruh arketipi Tanrı veya kaderin ta kendisidir. Zira, “*Ruh denen fenomen, insan psike’sinin bilinçöncesi yapısında evrensel olarak var olan özerk bir ilkimgeye dayanır*” (Jung, 2012b, s. 84). Ruh arketipi insanın yarattığı ilk imgelerindedir ve bunun için de onun senkronistik özelliği söz konusudur. Demek ki, senkronisite insanlığın en gelişmiş kısmının ve en ilkel doğasının ortaya çıkış halidir. Çalışmada ruh arketipininbu gizemsel/senkronistik boyutu ele alınacaktır.

Anlaşılan ruh mekan ve zaman dışı bir varlık olduğundan, insan elinin dokunduğu ve dokunmadığı herşeyde kendini gösterir. İnsan tarafından dokunulan şeylerde insan

ruhunun eşyaya sinmesi gayet doğaldır. Çünkü yaratılan veya keşfedilen şeylere insan enerjisini, emeğini ve gözünün nurunu harcar. Örneğin, eşyanın ruhu, hediyenin ruhu, evin ruhu ve metnin ruhu gibi insanın icat ettiği şeylerde insan emeğiyle fiziksel anlamda eşyaya ruh kazandırır. Bu ruhu insanın icat ettiği resimlerde, jestlerde ve danslarda da görmek mümkündür. Bunun yanı sıra, tarlanın, dünyanın, kutsal mekanların ve taşların ruhundan bahsettiğimizde de aslında kastedilen insanın kendi enerjisini nesnede yansıtmış olmasıdır. Yani maddenin ruhu dediğimizde aslında kastedilen insanın maddeye kazandırdığı ruhtur. Oysa insan dokunmadığı şeylere de ruh kazandırabilmiştir. Bu tamamıyla yansıtma yoluyla gerçekleşir. İlkelerde herşeyin canı yani ruhu vardır. Ve bu ruh insanlar gibi canlıdır. Herhalükarda, her iki durumda da insan kendini dışarda yansıtmış ve bulmuş olmaktadır. Böylece insan kendi ruhunu sembolleştirerek dışarda bir simge yaratmış olur. Çünkü insan özünde sembolik boyutta düşünen varlıktır. Sembolik düşünce olmasaydı ve insan dışardaki olaylara ve nesnelere ruh ve anlam yüklemeseydi anlamsız maddelerle kuşatılmış, sıkışık eylemlerden oluşan sıkıcı bir hayatın parçası olurdu. Demek ki, yorumu gerektiren insanın sembolik yaşamı, aslında sembolik düşüncesinin yansımasıydı. Bu yansıtma, insanın yeni bir şey yaratmasına neden oluyorsa, diğer yandan varolan bir anlam yükleme ile ilgilidir. Demek ki, bir ev insan için sadece ev değildir, dağ da dağ değildir, altın da altın. Ev huzurun insan eliyle somutlaşmış hali ise, dağ da yükselişin veya babanın omzunun sembolüdür. Altın, pahalı bir taş değil sadece, değerli bir taştır. Çünkü, altın binlerce seneyi başından geçirerek oluşmasıyla, aslında bir sabrın sembolüdür. Bir arslandan erdemli ve gururlu olmayı öğrenmesinin nedeni, kendindeki gururu ve asaleti dışardaki arslanda yansıtmıştır veya bir kılıca dönüştürerek yeni bir nesne yaratmıştır. Eğer dışarda bir cadı veya canavar geziyorsa, insanın gölge/karanlık kısmı ayaklanmışır. Eğer destanda erdemli ak sakallı amcaya rastlarsak bu da insanın yüce/tanrısal tarafı eyleme geçmiştir. Eğer ki gizemli ruh arketipine rastladıysa, insanın gizemli ve en ilkel yönü canlanmışır. Herhalükarda, insan kurduğu metaforik yaşamında kendi ruhunu yansıtmıştır. Zaten Jung'un deyişiyle, kendinde olmayanı insan nasıl dışarda yansıttı ki. Dolayısıyla, insanın metaforiksel düşüncesi, anlatımı ve nihayetinde yaşamının yansıması olan mitoloji de, *“dış kaynaklı, deneysel bir olgu değildir”* (2012a, s. 239). Mitoloji ruhsaldır. İşte insanın sembolik psişesinin dışarıya yansıması metaforu/mitolojiyi yaratır. Kırgızlara göre de dünya canlıdır ve saygı duyulmaya değerdir.

Ancak ilkeller için bir metnin ruhu, kutsal kitapların ruhu, ekmeğin ruhu, hediyenin ruhu, tarlanın ruhu, dünyanın ruhu, evin ruhu, taşların ruhu, kutsal mekanların ruhu, ırkın ruhu, ölünün ruhu vb. deyince, salt insanın bu gibi objelere ister emeğiyle, ister salt yansıtma şekliyle ruh kazandırdığı anlaşılmaz. Bu yansıma, salt bilinçdışı psişik ruhun yansıması değildir. Bir taşın canlı olması ilkel insanın hayatının parçasıdır. İlkel insana göre, taşın canlı olması gerçekten de taşın insan gibi canlı olduğunu gösterir niteliktedir. Taşın canlı olmasını metaforik boyutta inceleydik taşların aslında konuşabileceğini ve ebediliği simgelediğini tekrar dile getirirdik. Çünkü dediğimiz gibi, insan hem apriori bilgisi hem de deneysel tecrübesi sayesinde nesnelere canlılık kazandırmıştı. Ancak ilkel insan bu objelerde insan kaynaklı gibi görünmeyen, “olağanüstü” fiziksel ruh olduğunu düşünmüştür. Kırgızlarda bu ruhların çeşitleri söz konusudur; ölülerin ruhu/arbak, büyük adamların ruhu, doğanın ruhu, hayvanların ruhu/pirler, mekanların ruhu/ee ve ataların ruhu vb. (Bakçiev, 2012, s. 56-58). Bahsedeceğimiz bu ruh insanın o bilge ve gizemli tarafı değildir; ayrıca umutsuz kalınca hem bireysel anlamda hem de kolektif bilinçdışının ürünleri masallarda ortaya çıkan, içimizdeki potansiyel ruhsal güç/içimizdedeki ses de değildir; Jung’un yorumladığı anlamındaki salt insanın kendi bilge tarafının canlanış hali olarak da görülmez (Jung, 2012b, s. 87). Bu tür düşünceye sokan şey, bize bağımlı olmadan ortaya çıkan senkronistik olayların yaşanmasıdır: *“Bilinçdışının mekandışı ve zamandışı bir yanı vardır. Bunun ampirik kanıtı, “telepatik” fenomenlerdir”* (Jung, 2015, s. 38). Bilinçdışı zaten insanın bilincinin dışında yer alarak, insana ait olmayan kısımdır (Jung, 2015, s. 38). Doğal simgeler insanın bu bölgesinden gelir ve aslında insan kaynaklı olur. Oysa senkronistik imgelerin insan kaynaklı olmayan fiziksel yönü vardır.

Hem bilinçdışı hem de fiziksel dünyanın gerçeği olarak tezahür eden Ruh arketipi Kırgızlarda neredeyse Tanrı rolünü üstlenerek, insanın bilinci ve bilinci dışında gerçekleşen fiziksel durumlar yaratır. Zaten Jung, zaman ve mekana yayılan ruh fenomeninin çoğu zaman tanrı ile somutlaştığını dile getirir (Jung, 2012b, s. 73). *“Altay efsanelerinde Tanrı hep, kayın ağacının üzerinde “gök sakallı ihtiyar” olarak görülür”* (Ögel, 2014, s. 552). İnan ise, Yakutların bugün bütün ruhlara, hatta ölüleri ve ölüleri temsil eden putlara da “tangara” adını verdiğinden bahseder (İnan, 2000, s. 28). Türklerde tanrı “Ata” adıyla da anılır (Eliade, 2014, s. 30). Dolayısıyla ak sakallı hocalarla Tanrı aynı özellik taşır: *“Tanrı için bazen koca sözcüğü de kullanılır”* (Ögel, 2014, s. 552). O

zaman Tanrı ile hoca aynı anlamı kazanır. Bunların öbür türü de ak sakallı/gök sakallı ihtiyarlar ise İslamiyet'ten sonra Hızır şekline bürünür. Kırgız inaçlarında ruh arketipinin özelliği arbak/ölülerin/ataların ruhuna ve pirlere paralellik taşır. Eski Kırgızcada bu ruhlara *ee/sahip/egemen*, *tin/tin*, *ata/pir* denilirdi. Tanrı yarattığı ve ruh verdiği kullarına Kut verdiği gibi, ruh arketipleri ve ata kültleri de insana kut getirir; bu yönden de hocalar/kültler/atalar ile Tanrı birbirine benzer.

Manas destanında kahramanı kollayan, işini rastgetirerek senkronistik durumlar yaratan kişi arbak/ulu kişi kültü daha çok işlenmiştir. Zira Kırgızlara göre ruh arketipinin/arbak yardımı olmadan ünlü olmak, bir işi başarmak, halk kişisi vd. olmak mümkün değildir. Senkronisitenin tezahürü olarak ortaya çıkan bu kişinin varlığı Kırgız inançlarında yer alır ve kazandırdığı ödülleri veya cezalarını açıkça ortaya çıkar. Bu inançlar Kırgızların yaşamıyla, kültürüyle, doğasıyla, tarihiyle vd. iyice yoğurulmuştur. Anlaşılan Kırgızlar çok dindarlardır. Ancak bu din, bugünkü din anlamından çok farklıdır. Bu dine göre bilinçdışından gelen seslere kulak vermek ve bilinçdışının kurallarına uymak gereklidir. Bu bilinçdışı kurallarına göre evrendeki tabakaların varlık alanına saygı duymak ilk şarttır. En üst tabaka olan kutsiyetler tabakası işte bahsetmiş olduğumuz ölülerin ve maddenin ruhları tabakasıdır. Eğer bu bilinçdışının arketipsel dediğimiz kuralları yerine getirilmezse insan dengesini kaybeder ve yolundan şaşar. Dolayısıyla bu din, salt katı kurallarla herhangi ahlaksal etkisini kaybetmeyen, duygusal ve gizem dolu bir dindir: “Çünkü din, toplumsal veya tarihsel olay değil, insan için oldukça kişisel bir ilgi alanı olduğudur” (Jung, 2010, s. 5). İlkellere göre Ruhun insanı çarpması anlayışı ontojik veya metaforik boyuttan çok doğrudan deneyimlenebilecek şekilde fiziksel boyutta gerçekleşir. Bunun için ilkeller evrendeki herşeyin izni ve makulyeti olmadan harekete geçmezlerdi, daha doğrusu evrene saygı duyarlardı. Örneğin, ava çıkmadan önce öldüreceği hayvanın ruhunu razı etmek için dans veya ritüeller yaparlardı. Ancak Kırgızlar ilkeller değildir ve Kırgızlar için ataların ruhları kadar, maddenin ruhu yani mekanların ruhları önemini henüz kaybetmemiştir. Örneğin, evin ruhu, kutsal yerlerin ruhları vardır ve onlar bu yerleri korumaktadır, eğer ki insan bu yerlere hor bakarsa veya bu ruhu razı etmezse kötülük gelebilir. Çünkü bütün arketipler gibi ruh arketipinin ve atalar kültürünün de olumsuz ve cezalandırıcı tarafı vardır. Bir Kırgız yeni eve taşınınca evi *alastar/tütsüler*, yani servi ağacı yakarak ateşle evi temizler, misafirleri çağırır duasını alır, kurban keser ve ekmek yaparak *cıt çıkarır/koku çıkararak* ruhları doyurur. Bir kaza

geçirilirse ruhlara diri kaldığına teşekkür amaçlı yedi ekmek dağıtılır. Aynı şekilde ruh arketipiveya ata kültür tarafından verilen ad çocuğa verilmezse, ceza alınır. Dolayısıyla ölümlerin ruhunu razı etmek gerektirir. Çünkü çarpabilirler. Ruhun çarpmasını Tepegöz hikayesinde de görürüz; kutsal mekanlar hor bakılarak geçmesine izin alınmadıysa ve ruhların nöbet ettiği bu mekanlarda kötülük işlendiyse Tepegöz gibi alametler başa gelecektir. Bunun için Kırgızlarda *arbak raazıbolboy tirüü raazi bolboyt/ölünün ruhu razı olmadan diriler razı olmaz gibi* atasözü mevcuttur. Görüldüğü gibi bu atasözünün yatay ve dikey boyutta anlamı çok büyüktür. Örneğin, Manasçının kendisine verilen kabiliyeti kabul etmeyişi onun ölümüne neden olduğu yazılır (Bakçiev, Abdrasulov, Raimberdieva, Sarıgulov, ve Egemberdieva, 2012a, s. 167-168). Zira ruh, Manas'ın ruhunun devam ettirmeyenlerin yaşama hakkı olmadığını göstermek ister. Ruhun çarpması, ölü ruhunun diriden razı olmadığı anlamına gelir. Yani, bilinçdışının ta kendisi olan ataların kurallarına uymazsa insanlar yaşamından razı olmayacaktır:

“Pratikte ruhlar arasında en önemlisi, ebeveynlerin ruhlarıdır; ata kültürünün evrensel boyutlarda yaygın olmasının nedeni de budur. Ata kültürü ilk başlarda ölüp de hayalet olarak dönenlerin gönlünü kazanmanın bir aracı iken, daha üst düzey kültürlerde, Çin’de olduğu gibi, esas olarak bir ahlak ve eğitim kurumuna dönüşmüştür. Çocuğun en yakın ve en etkili ilişkileri ebeveynlerle olan ilişkidir. (...) ebeveyn imajoları bu şekilde ruhun dışında bir yerlerde yabancı unsurlar olarak var olmaya devam eder” (Jung, 2016, s. 213).

Kırgızlarda da ebeveyn ruhları Tepegöz örneğinde de olduğu gibi ahlak ve eğitimin ölçütleri olmuştur. Oysa modern insan için:

“ruhlar nesnel gerçekliğini kaybetti ve modern insanın inançsız yaşamı psişik komplekslere ve dolayısıyla da mutsuzluklara dönüştü. Modern insan ilkel insan gibi anne-babanın, büyük insanların ruhunun onu kolladığına, koruduğuna veya ziyaret ettiğine inanmaz. Bilimin gelmesiyle dünya ruhlardan arındırıldı ve nesne ön plana çıktı. Eski insan bu ruhların hayaletlerin, melek ve tanrıların gerçekten varolduğuna inanırdı, oysa modern insan bunların psişik gerçek olduğunu biliyorlar” (Jung, 2010, s. 13).

Bütün üstteki denilenlerin aksine eğer ruh kolladıysa kahramanın düşmanlardan yenilmesi söz konusu olamaz. Anlaşılacağı üzere: *Arbaktuu Manas//Ervahlı Manas* (s. 173) ibaresi Manas'ın ünlü ve tanınan birisi olduğunu göstermektedir. Onun ünlü bir kahraman olmasının nedeni ruhların kollamasından kaynaklanmaktadır. Manas'ın arkasında dayanabileceği ruhları vardır. Aşağıda da bahsedeceğimiz gibi bu ruhlar çeşitlidir. Kahramanın ulaştığı başarı işini rastgetiren ruhlar sayesinde. Dolayısıyla kahramanın kendi gücüyle başarıya ulaştığını dile getirmiş olmakla, kahramanı

sıradanlaştırarak kutsallığını indirgemiş olacağız. Oysa ruh kollayan kişiler başarıya ancak aşkın olaylar ve süreçler başından geçirerek ulaşırlar. Demek ki, kahramanın apriori kahraman olarak doğuşu ve kahramanın çıkmış olduğu millet, ruhlar tarafından korunak altında olduğunu gösterir niteliktedir. Eğer bu ruh bütün bir soyu kolluyorsa, o soyun yok olması mümkün değildir.

Kırgızlar için: *Tügöngön sayın tütögön/Tükendikçe tüten* (s. 245) denilir Manas destanında. Bu ibareye göre, ruh'un hem yatay hem dikey boyuttaki anlamıyla Kırgızların yatay ve dikey boyuttaki yaşam alanında her zaman mevcuttur. Ruhun insana dokunmuş olması o kişiyi/milleti kutsallaştırır ve dolayısıyla da yenilmez yapar. Destanda Kırgız soyundan bahsederken şöyle denilir:

“Tüp atası Tügöl kan,
Tübünön Kıdır daarıgan,
Başkı atası baarı kan,
Başınan Kıdır daarıgan.
Tünöp ötkön cerine,
Tüptüü mazar ornogon
Munu түbünön kuday oñdogon.
Basıp ötkön cerine
Bazarluu kalaa ornogon” (s.18).

Kök atası Tügöl han,
Kökünden Hızır dokundu
İlk ataları hepsi han
Başından Hızır dokundu
Tüneyen yerinde
Sağlam mezar yapıldı
Bunları başından Tanrı düzeltti/kolladı
Yürüdüğü yerde
Pazarlı yer kuruldu.

“Tüp atası tügöl kan,
Tübünön Kıdır daarıgan “(s. 134).

Kök atası Tügöl han,
Kökünden Hızır korudu.

Bu mısralarda da görüldüğü gibi, *Kökünden Hızır dokundu*, *Bunları başından Allah kolladı*, *Kökünden Hızır korudu* gibi ibareler, *Kırgızların Kuday koldogon kalk/Allah koruyan halk* olduğunu gösterir niteliktedir. Burada hem Hızır hem Tanrı aynı anlama gelmekte olup ruh arketipinin kendisidirler. Zira, ruh arketipi senkronisitedir ya da senkronistik durumu ortaya koyan figürdür. Bu durumda Kırgızların *başından Tanrı tarafından kollanması* ve *Hızır tarafından dokunulmuş* olmasının nedeni, eserde kök babalarının hepsinin soylu/asil insanlar olmasından kaynaklanmaktadır. Anlaşılan metindeki *Kök atası Tügöl han* ibaresindeki, *Tügöl*, isim değil, Kırgızcadaki *tügöl/hepsi* anlamına gelmektedir. Zira babaların hepsinin soylu olması yani han olmaları çocuklar için iyi bir dayanak olabileceklerine ve güven verebileceklerine işaret eder. Ve soylu

oldukları için kutsiyetler yani ruhlar katına çıkabilir ve güçlü bir arbak/ruh olabilirler. Demek ki asillik ruhun kollamasıyla da yakından ilgilidir. Ölü ruhunun diriye verdiği güven, diriye kollamasıyla ve işini rastgetirmesiyle gerçeklik kazanır: tesadüfler yaratır, rüyasında geleceği söyler, şans getirir vd. Denildiği gibi, ruh kolladıysa başarı ruh kollayan kişininindir. Bunun için ruh razi olmalıdır. Oysa ruh, kendisine saygı duyanı kollar. Dolayısıyla, Kırgızlar tüneyen yerinde sağlam bir mezar kurarak ölümlere olan saygısını gösterir. Sözelimi, yedi atayı sayma geleneği de babalar ruhunun anılması amacını güderek, ruhlara olan saygıyı esas alır. Ölüyü anmanın yüksek anlayış olduğu bellidir, nitekim insanın gömülmesinin amacı yeniden doğumdur (Campbell ve Moyers, 2015, s. 271). Diriler ölü ruhunu anarak yeniden doğarlar. Elbette bu saygı ölü ruhlarının dirileri cezalandırabileceğine dair korkudan da kaynaklanmaktadır. Ancak bu korku, gelecekte de var olmaya dair endişedir.

Mezar kurmak insanlığın kültürel anlamda yaptığı en yüksek gelişmedir. Kırgızlar da kültürünü mezar kurmakla başlamıştır. Bir canı olan varlıkların içinden ancak insan ölüsünü bırakmaz; Kuşlar ölüsünü terk ederek uçup gider ama insan ölüsünü gömmelidir. İnsanın ölüme karşı kayıtsızlığı hayata karşı kayıtsızlığını göstermektedir. İnsan geçmişine bakarak geleceğe doğru yönlendirebilir. Bu bağlamda destanda Kırgızlar ilk olarak yaşadığı yere mezar kurmuştur. Kırgızlarda *Arbaktar ıraazi bolboy, tirüülör ıraazi bolboyt//Ruhlar razi olmadan, diriler razi olmaz* atasözü vardır. Bu atasözü kültürün değerler üzerine kurulduğunu gösterir. Çünkü insan ancak geçmişi sayesinde bugünü ve yarını inşa edilebilecektir. Kırgızlara göre insan ancak ölüyü anmakla, ölüyü gömmek ve ölüye saygı duymakla varlığını sürdürür. Ölümlerine saygısı olmayanların hayata da saygısı olmaz. Çünkü ölümlerde hayata dair sır saklıdır.

Bu bağlamda Manas ata kendisi de Kırgızları kollayan ruha dönüşür ve Kırgızların hem Ruh arketipihem de ata kültürüdür. Manasçıların dediklerine göre, Manas'ın kendisi rüyalarını ziyaret eder ve Manas anlatmasını ister. Bu şekilde Kırgızların yeniden doğmasını sağlar ve kollamış olur. Kırgızlar tarihte ağır dönemlerinde ancak Manas'ın ruhuna sırtını dayayarak ve onu anarak kendilerine dönmüşler, enerji kazanmışlar ve zorlukları atlatabilmişlerdir. Bunun için Manas'a: *Arbagı oor, atı uluk/Ervahı ağır, adı kutsal* (s. 48) denilir. Manas'ın ervahının yani ruhunun ağır oluşu, onun ölü/metafizik haline, adının da kutsal oluşu fiziksel halinin gösterir ve her iki haliyle değer kazanır.

Diğer bir ifade ile, hem varlığıyla hem de “yokluğuyla” her zaman hem bireysel hem sosyal anlamda halkını korur.

Oysa bütün dünya kaynaklarında ruh hafiftir, kanatlıdır ve çoğu zaman çocuk şeklindedir. Ancak Manas’ın ruhu ağırdır ve ruhunun ağır oluşu senkronistik durumla bağlantılıdır. Yani ağırlık fiziksel bir durumla kendini göstermektedir; kendisinin emirlerine tabii olmayıp şahsi isteğiyle yaşamak isteyen Manasçıları cezalandırmasını sayabiliriz. Kahramanın ruhunun ağırlığı adına da yansır. Dolayısıyla, ruhun ruhsati olmadan yeni doğmuş olan çocuğa kahramanın adı verilmez. Adda yaşayan ruh ağır olduğu için çocuk bu adın altında ezilebilir. Nitekim kahraman kazandığı bu adı, büyük emekler harcayarak hakketmiştir. Dolayısıyla kahramanın adı yeni doğmuş olan çocuğun kaldıramayabileceği ülkü yüklüdür. Örneğin, kahraman Manas’ın adı *on sekiz bin evrene yetebileceği enerjiyi taşımaktadır: On segiz miñ aalamga teñ kelesiñ er Manas/On sekiz bin evrene denk gelirsin er Manas*. Soyunu ülkü ile bağdaştıran ve tekliğinden arınan kahraman adına konmuş olarak on sekiz bin evreni kapsayabilir hale gelmiştir. Eski Ariylerin *Manu*, *Manus* adlı ilk insan hakkındaki mitindeki *Manu* kavramı veya *Manas* ‘düşünmek’ ve Sanskritçede de ‘akıl’ anlamına gelmektedir (Akmoldoeva, 2009, s. 23; Armstrong, 2014, s. 69). Eğerbu ihtimal doğruysa, *Manas düşünen insan* anlamını kazanmaktadır. Demek ki standadaki kahraman Manas, aşağıda da görüleceği gibi adını hak etmiştir. Oysa yeni doğmuş olan çocuk halk insanı olmayabilir. Eğer olacaksa, zaten ruhlar tarafından seçilir ve ad verilir. Manas’a da adını ruh arketipi verir. Yine de kahramanın veya ataların adını onlar gibi olma dileğiyle verilmek istenirse önce ruhsat alınmalı ve ölünün ruhu razi edilmelidir: adak kesmeli, mezarı ziyaret edilmeli vd. Ama genelde böyle riske varılmaz. Çünkü çocuğun zati aldığı bu ada yakışmayabilir. Genelde seçilmiş çocuklara bunun gibi kutsal adların verilmesini ruh arketipi veya ata kültü kendisi (rüyalara girerek) ister. Ruh arketipi veya ata kültü isteyince de emir yerine getirilmelidir. Öbür türlü cezalandırılabilir. Çünkü, ruh arketipi adını verdiği kişinin kimliğinden emindir ve kendisine verilen görevi yapmadıysa yaşamaya hakkı yoktur. Eğer ruh arketipi bu adı verdiyse, kahramanın zati da bu ada laik olabilecek potansiyele sahiptir.

Kırgız hanı Karıkan ölünce Çinliler bu fırsattan faydalanıp Kırgızları basarlar. Alöökö Han Kırgızların gözünü açtırmadan her seferinde ciddi kayıplar yaşatır. O zaman Akbaltay şöyle der: *Belgi kılğan belim cok/İşaret gösterecek rüya görmedim* (s. 22). Bir diğer örnekte de Manas gibi kahramanın doğacağı kaderde olup olmadığı sorulur:

“Caratkan Manastay bala beret – dep,   Yaradan Manas gibi oğul verir, diye
Cadıda barbı uşul iş?!   Kaderde yazılı mıdır?

(...)

Manastay bala beret – dep,   Manas gibi oğul verir diye,
Tegi kaadada barbı uşul iş!” (s. 71)   Hiç kaidede var mıdır bu iş?

Görüldüğü gibi, Kırgızlar mühim bir olayın yaşanmasına veya herhangi bir kahramanın doğuşuna dair herhangi bir işaret görmelidir. Herhangi bir işaret ortaya çıkmadıysa, fiziksel yaşamda da hiçbir değişim olmayacaktır. Geleceğe dair işaretler genelde rüyada belli olur: *Tüş oñolboy iş oñolboyt/Rüya düzelmeden, iş düzelmez*. Rüyada gösterilen olumlu işaret, gelecekte olumlu olayların yaşanacağını habercisidir. Çocuk özlemi yaşayan Cakıp ve Akbaltay da işte rüyasında böyle bir işareti bekliyor olmaktadır. Rüyanın olumlu yönde ilerlemesi, işin düzelmesine garanti sayılır. Nitekim bu işaret Cakıp’ı çok bekletmeden rüyasında belirir ve ak sakallı ihtiyar Manas gibi oğul geleceğini söyler. Kahramanın kendisine önceden rüyada verilen ad ve kahraman geleceğine dair rüyalar dışında, kahramanın kahraman olacağını gösteren senkronistik işaretler aşağıda bahsedilecektir.

1. 2. KAHRAMANIN KAHRAMAN OLACAĞINA DAİR SENKRONİSTİK İŞARETLER/AYANLAR

Kırgızların hayat serüveninde yaşanan senkronistik durumlar Manas destanında da yansımıştır. Kahramanın yaşamı ve bilhassa doğuşu senkronistik imgelerle doludur. Bütün bu imgeler kahramanın kim olacağından haber verir. Kırgızca bu duruma *ayan* denilir. Ayan, bir şeyin olacağını önceden belli eden bir işarettir (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 74). Elbette bütün bu işaretler kahramanın büyüüp öncü olmasıyla fiziksel gerçeklik kazanır.

1.2.1. Çinlilerin Kehanet Kitabında Yazılması

Kırgızlarda Çinliler için korkunç doğuracak kahramanın doğacağı Çinlilerin kehanet kitabında yazılmıştır:

“Telegeyi teñ tubat,   Dört dörtlük çocuk doğacak.

Buruttan Manas Şer tuulat” (s. 46).

“*Anın koldogonu Kocosan,
Çın coldoşu kırk çilten*” (s. 47).

“*Ok cetpegen atı bar,
Ok ötpögön tonu bar*” (s. 48).

“*Atıñ Manas bilinip,
Kaynap catkan kapırdın
Dañsasına kattaluu*” (s. 82).

Burut'tan Manas kaplan olacak.

*Onun kollayanı Kocosan
Gerçek yoldaşı kırk çilten¹*

*Ok ulaşmayan atı var,
Ok geçmeyen zirhi var.*

*Adın Manas bilinip,
Kaynayan kafirin
Kitabında yazılı.*

Manas Coloy ile savaşırken Şöyle denilir:

“*SayıŐıp turgan antkordun
Őerdiđi eçak bilingen,
Tuulbastan altı cıl
Kakançındın Beecindin
Biçigine çiyilgen*” (s. 147).

*Kılıçla savaşan bu inatçının
Kaplan olacağı belliydi,
Doğmadan altı yıl önce
Kakançın, Pekin'in
Alnına yazılmıştı.*

Çinlilerle savaŐınca Coloy yenilince ve Manasın güçlü olduğunu söyleyince Esenkan der:

“*Çoñ ayar aytkan bir sözdü,
Köñülgö salgan kir sözdü.
(...)*

*Aman koysoñ buruttu
Bul işiñde çala bar,
Al buruttan tuulçu
Karacoltoy bala bar.
Eñkeytip adam ala albayt.
Eç kim bettep bara albayt.
Ak maral aydap uy kılát,
Aalam curttu buy kılát.
Tuulsa Manas çır salat,
Atı Manas er bolot,
Alışkan adam kem bolot*” (s. 316).

*Ünlü büyücü söyledi bu sözü
Gönüle koydu kir sözü.*

*Sağ bırakırsan Burut'u
Bu işinde yalan var,
O Burut'tan doğacak
Kara niyet oğul var.
Başını eğdirip kimse alamaz.
Kimse yanına varamaz.
Ak merali inek yapar,
Evreni alt-üst eder.
Doğarsa Manas savaş açar,
Adı gibi Manas er olur,
Onunla savaşan eksik olur.*

¹ Destanda Manas'ı kollayan pirlər.

Çinliler bu kitapta *Anın koldogonu Kocosan,/Çin coldoşu kırk çilten//Onun kollayanı Kocosan/ Gerçek yoldaşı kırk çilten²* (s. 47); *Ok cetpegen atı bar/ Ok ötpögön tonu bar// Ok ulaşmayan atı var /Ok geçmeyen zırhı var* (s.48) gibi uyarılara rağmen Manas'ı daha çocukken öldürmeyi denerler. Oysa onun kollayanları olduğunun ve ok geçmez zırhı ve ok ulaşmaz atının varlığını dikkate almazlar. Zira denildiği gibi, Manas'ı kollayan ve yoldaşlık eden ruhlar (Kocosan ve kırk çilten), adeta Manas'ın dokunulmaz zırhı rolünü üstlenirler. Bu dokunulmaz zırh aslında kaderde olmayana da bir işarettir, dolayısıyla, Manas'ın o vakit ölme zamanı değildir. Çünkü, büyük bir amaç için doğmuştu. O zaman Manas'ı aramak için işaretlerine bakarak Car Manas adlı pehlivan bir çocuğu bulurlar ve onu başına *kook* giydirip Beyjin'e götürürler: *Car Manastın başına/Temirden kook kiygizdi//Car Manas'ın başına/ Demirden kook giydirdi* (s. 53). Manas'ın yerine Car Manas adlı çocuğu bulup götürmeleri aslınsa Manas'ın öldürülmesini engellemiş olur. Bu da denildiği gibi Manas'ın korunak altında olduğunun ve dünyanın onun yolunu açık eylediğinin göstergesidir. Dolayısıyla ruh kolladığı için hiçbir suikast gerçekleşmez ve Çinlilerin bütün uğraşı nafiyledir. Çinlilerin büyücüler tarafından söylenen gerçek; Manas gibi bir kahramanın Çin'in zararına doğacağı, senkronisite kurallarına göre bir zaman sonra doğrulanır elbet.

1. 2.2. Kahramanın Sirtında Ben İle Doğuşu

Çinliler bu işaretlere göre Manas adlı çocuğu ararlar. Bu işaretlere göre:

<i>“Manas bolso belgisi –</i>	<i>Manas'ın işareti</i>
<i>(...)</i>	
<i>Oñ dalının üstündö</i>	<i>Sağ dalınının üstünde</i>
<i>Tabaktay kızıl kalı bar</i>	<i>Tabak kadar beni var</i>
<i>Arkasında balanın</i>	<i>Sirtında bu çocuğun</i>
<i>Kara kök cal calı bar”</i> (s. 51).	<i>Kara gök yalı var.</i>

Er yiğidin sırtı, dalı ve omzu her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Kahramanın vücudundaki bu kısım ontolojik yük, yani keder, zorluk kaldırabileceği yerdir, dolayısıyla her zaman kahraman kişinin vücudundaki omuz kısmı iradenin simgesi olmuştur. Bu kısım çoğu zaman dağ, kale vb. gibi sağlam, yıkılması ve geçilmesi zor olan simgelerle

² Destanda Manas'ı kollayan pirlir.

de karşılaştırılmıştır. Özellikle mitolojide sağ taraf her zaman ayrı bir yere sahiptir. Çünkü vücudun sağ tarafı fiziksel olarak güçlü kısım olmakla beraber, sağ taraf her zaman doğruluğun, iyiliğin simgesi olmuştur. Destanda da kahramanın sağ dalı üzerine dikkat çekilmektedir: *Oñ dalısı keñ eken/Sağ dalı geniş imiş* (s. 173). Bu örnekte de görüldüğü gibi, sağ dalının geniş olması, yük kaldırabilecek güce sahip olduğunu göstermekle, kahramanın doğru yolda olduğunu ve kalben genişliğini de ima etmektedir. Bunun için destanda omuzla ilgili, diğer bir karşılaştırma, kahramanın sırtında *kara gök yalın* olduğudur. Burada *gök yal* bir yal'ın sıfatı halindedir. Çünkü gök yal, güçlü, çevik gibi anlamları karşılar. *Kara* sıfatı yalın gür olduğuna işaret eder. Dolayısıyla, kahramanın atın yalını da andıran sırtındaki *kara gök yal/çevik yal* kahramanın çevik karakterine ve gözü pekliğine gönderme yapar. Bunun için destanda, kahramanın *tabak kadar beni*, bu kısımda yani sağ dalında yer alır. Zira, bu kısım *gök yalyallı/ çevik* değilse, kahraman taşıdığı yükün altında dört büklüm olur.

Kendisi küçük ama anlamı büyük olan *ben* simgesi, kahramanın bilhassa sırtında yerleşir. Çünkü tabak kadar benin sırtında yerleşmesi, bir yüke, bir kedere ve ülkeye işaret eder ve kahraman bu yükü sırtında taşır. Çinlilerin tahmini doğru çıkar ve kahraman gerçekten de sırtında tabak kadar benle doğar. Demek ki, metaforik anlamda kahraman, büyük ve yüce amaç için doğmuştur. Sonuçta kahramanın yaratılması için zor durumun mevcut bulunması kanunsal şarttır. Dolayısıyla kahramanın doğuştan kocaman benle doğması, onun Kırgızların müşküllerini çözecek kahraman olacağına senkronistik işarettir. Bir sonraki örnekte görüleceği gibi, kahraman daha doğuştan “Manas” diye çağırmaktadır. Anlaşılan, Manas bir ülkeye, bir değere işaret eder. Demek ki kahramanın sırtındaki ben, kahramanın sırtında ve kalbinde taşıdığı “Manas” ülkesünün sembolüdür:

“Kursakta catıp bakırdı, *Karında yatıp bağırdı,*

Munuñ “Manastap” uraan çakırdı. *“Manas” diye çağırdı.*

(...)

Tamanı menen tik tuudu!

Ayağıyla dik düştü

Oñ koluna kara kan

Sağ eline kara kan

Karmay tüştü kan Manas,

Tutmuştu er Manas,

Oñ koluna kara kan karmay tüşkönü –

Sağ eline kara kan tutmasının nedeni,

Karmaşuuga coo bolso,

Savaşmaya düşman varsa,

Kara kaday agızıp,

Canını kara kan gibi akıtır,

Kanın tögöm degeni

Sol koluna sarı altın uuçtay tüşkönü –

Salısaarga coo bolso,

Sarı altınday sargaytıp,

Men tübünö cetem degeni.

(...)

Barkırıp bala tüşköndö

Tüşkön cerden çañ çıktı” (s. 69).

Sol eline sarı altın avuçlayarak düşmesi,

Savaşacak düşman olursa,

Sarı altın gibi sarartıp

Düşmanın köküne ulaşmasıdır.

Bağırarak çocuk düşünce

Düştüğü yerden toz kalktı.

“Kara çaar kabılan

Kaptalında çamındı” (s. 70).

Alaca kaplan

Yanında koşuyor

Görüldüğü gibi Manas’ın kahraman olacağını doğuş sırasındaki birçok bedensel işaretler ele vermektedir. Manas’ın hem doğuş sırasındaki hem de büyüünce elde ettiği fiziği adeta onun kimliğinin haritasıdır; Doğuş sırasında sırtında benle, avucunda kanla ve elnde altınla gelen Manas ayağıyla da dik düşmüştür. Ayrıca doğuş sırasında yanında alaca kaplan dolaşmaktadır. Bu da kahramanın alter-egosudur ki, o da kaplan gibi güçlüdür. Zira Manas’a bakınca hem Manas’ı, hem de kaplanı görmek mümkündür. Böylesine sırtında benle doğan kahramanın vücudu ağırdır ki, düştüğü yerden toz kalkmıştır. Yani bu kahramanın yükünün ve dolayısıyla kimliğinin ağır olduğunun göstergesidir.

Kankor sıfatı, ayköl gibi Manas’ı sıfatlayan asıl sıfatlardan biridir. Bugün bu sıfat olumsuz değer kazanarak yanlış yorumlara yol açsa da, eski anlamı oldukça geniştir ve başka dillerden geçen; örneğin Farsçadan geçen *başçı*, *hükümdarın ünvanı* anlamına gelen *honkor/hunkor* sözcüğüne tekabül etmektedir (Karıpkulov, 1995, s. 266; Akmatalliev, 2016, s. 307-308). Kalmakçada ise *kangor* bahadır anlamına gelmektedir (Karıpkulov, 1995, s. 266). Ayrıca Moğolcada *ayköl*, *iyi niyetli* anlamına gelen *honhor/hongor* kelimesinin Kırgızcaya *kankor* olarak geçmesiyle *ayköl* ve *sevimli* kelimelerinin anlamlarının karşılığıdır (Akmatalliev, 2016, s. 307-308; Karıpkulov, 1995, s. 266). Herhalükarda sonradan *kan içen* anlamında olumsuz değer kazanan bu sıfat, Kırgızcada ve Manas destanında başka dillerden geçen olumlu anlamlarıyla kullanılmıştır: Zira Jung’un ifadesiyle de “*kan, ruhun evidir*” (2015, s. 111). Bu bağlamda Burada Manas’ın daha doğuştan elinde kanla doğmasını, onun düşmanı acımasızca

yenecek, geri çekilmeyecek, savaşlarda asla yenilmececek bahadır anlamının lehine yorumlamaktan çok, iyi niyetli ayköl kahramanın doğduğuna yorumlamak doğru olacaktır. Çünkü Manas'ın sonradan düşmanlara karşı bile anlayışlı, sabırlı ve dostça yaklaşımından da göreceğimiz gibi, Manas'ın bahadır sıfatı değil, ayköl sıfatı ağır basmaktadır, dolayısıyla aslında bahadır değil ayköl kahramanın dünyaya geldiğini söyleyebiliriz. Zira Manas için kullanılan esas sıfat ayköl'dür. Kahramandan beklenen onun güçlülüğü, akli ve kazanımları değil, onun adaletli, iyi niyetli ve yeri gelince yumuşaklığı yani ayköllüğüdür. Demek ki, ayköllük veya kankorluk, *ruhun evi olan kan damarlarından gelen yüce arketipsel değerlerin yansımasıdır*. Ayköllük, taklidi yapılamayan, sonradan da elde edilmesi zor olan ruhla ilgili bir değerdir. Diğer yönden Manas'ın elinde kan tutarak doğması, bir kandan dağılmış soy, kardeş, akraba, aile, halkı avucunda tutar gibi birleştireceğinin göstergesidir (Bakçiev, 2004, s. 10). Zira Manas dağılanı toplamak için dünyaya yaratılmıştır.

Diğer eline altın tutarak düşmesi destanda düşmanı sarı altın gibi sarartıp düşmanın dibine yeteceğiyle yorumlanmıştır. Sarı renk her zaman sabırla özdeşleşmiştir. Çünkü, sarı yağ, sarı altın, sarı bal gibi sarı renginde olan şeyler zamana karşı meydan okumakla, bozulmazlığı ve dayanıklılığı ile halk bilincinde sabrın sembolü olmuşlardır. Manas'ın avucunda sarı altın ile doğuşu, onun sabırla ve azimle amacına ulaşacağını göstergesi olmakla birlikte yine Manas'ın ayköl sıfatına gönderme yapmaktadır. Zira ayköllük, başkalarının kusuruna görmeme, sabretme ve hoşgörmeden geçer. Ancak bütün bu anlatılar, henüz kahramanın kahraman olacağını ve kahramanın tasvir edildiği gibi ayköl olacağını ispatı değil işaretidir. Oysa, karakterin kendisini kendisi geliştirmesi gibi uzun bir yol daha öndedir.

1.2.3. Fiziksel-karaktersel “İzyan”

Bilindiği gibi insan dünyaya gelirken boş bir levha ile gelmez; fiziksel ve ruhsal güdülerini yanında, insanın dünyaya olan bakış açısını sağlayacak ve yürütecek yaratıcı mizaç ile doğar. Tıpkı sanatçının yaratıcı mizaçla dünyaya gelmesi gibi, kahramanın da dünyaya liderlik mizaçla geldiğini söyleyebiliriz ki, bu mizaç kahraman arketipi olarak mitlerde de yerini alır. Sanatsal mizaç bilinçdışından gelen, insanın sorumluluğunu kabul

edemeyeceği hisler ve düşüncelerdir: “*Her yaratıcı insan, yaratıcı düşüncenin özünün kendiliğindenlik olduğunu bilir*” (Jung, 2016, s. 209). Aynı şekilde bir lider kişi de kendindeki atılganlığın, korkmazlığın, yiğitsel duygularının, asilliğinin ve kahramanlığının sorumlusu değildir, zira böyle bir mizaçla dünyaya gelmiştir. Kırgız atasözüne göre de kalbinde kahraman arketipini taşıyan yaramaz çocuğun kalbinde ateşi vardır: “*Bolo turgan cigittin,/ Cürögündö otu bar*” // *Yiğit olacak çocuğun / yüreğinde ateş var* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 274). Nevar ki, Kırgızlar ilkelerde olduğu gibi, herhangi bir mizaçla doğan üstün kişinin özel birisi olarak doğduğuna göre yapacağı bir misyonu olduğuna ve ruhlar tarafından desteklendiğine ve kollandığına inanır. Diğer bir ifadeyle, nasıl birisi olacağı kaderinde vardır, dolayısıyla kahramanın kahraman olması fiziksel nedensizliğe dayanan senkronistik olgularca gelişen bir durumdur. İlkeler için, yazar fiziksel zorluklar yüzünden yazar olmamıştır, ruhlar istediği için bu zorlukları yaşamaktadır. Örneğin, C. Aytmatov *Balalığım/Çocukluğum* adlı eserinde, tek geçimi olan ineğinin çalınmasından sonra, hırsızların peşinden onları yakalayıp öldürmek için yola çıktığını ve yolda kendisine görünüp sonradan kaybolan sakallı bir ihtiyarın onu durdurduğunu anlatır (Akmataliev, 2009, s. 439-440). Aynı süreci Manasçılar da yaşar, örneğin, Sayakbay Karalaev de Manasçı olmadan önce halüsinasyon süreci geçirir; zira Manas kendisini ziyaret ederek Manas anlatmasını ister. Bu olaydan sonra Karalaev uzun süre konuşamaz olur ve birden binlerce mısralık Manas destanını anlatmaya başlar (Bakçiev ve diğerleri, 2012a, s. 158-159). Görüldüğü gibi, her birinin kaderinin belirleyicisi ve koruyucusu vardır. Aynı şekilde kahramanın kahraman olmasını da ruhlar/arbaklar istemiştir ve bunun için de ona böyle bir güç verir onu dokunulmaz zırh içinde doğmasını sağlar. Sözelimi, dokunulmaz zırh içinde doğma motifi metindeki sembolik anlatım kadar fiziksel özellik taşıyan bir senkronistik deneyimdir de. Jung da ilkel insanların, insanın büyük insan olmasında ruhların istediğine inandığını ifade eder: “*İlkel insan bir başkasının neden kendisinden daha üstün olduğunu analiz etmez ve bunun üzerinde düşünmez. Eğer bir başkası kendisinden daha zeki ve daha kuvvetli ise, öyleyse manası vardır, daha kuvvetli bir güç tarafından ele geçirilmiştir; ve belki de biri uykusunda üzerinden yürüdü yahut gölgesine bastı diye yine aynı sembol tarafından gücü geri alınabilir*” (2016, s. 261). Kırgızlar için böyle kişilere *Hızır daarıgan/Hızır dokunan* kişiler denilir. Oysa akıllı insan doğadaki bütün kutsiyeti mantıklı cevap bulur ve bu duruma mizaç veya biyolojik/genetik yatkınlık da diyebilir. Demek ki, yaratıcı mizaç

insanın nasıl bir yer edineceğini sağlar; işte doğuştan gelen bu mizaç sayesinde insan kendisini kendisi yapmaya/yaratmaya çalışır. Bu çalışma sırasında sanatçılarda yaratıcı şizofren yaşandığı görülür. Yaratıcı şizofren Doğu dünyasında sanatçının önceden tahmin edemeyeceğimiz bireysel yaratıcı şizofren yaşamasından çok, arketipsel ve kültürel anlamdaki şizofren çeşitleri olarak ayanlar/kehanet rüyalar, tesadüfler, halüsinasyonlar yaşamasıyla gerçekleşebilir. Bir Manasçı toplumun belleği olarak, bu topluma ait bilinçaltı içerikleri tekrardan ortaya çıkarır. Bu yeniden ortaya çıkan alanlar mekânsal, kültürel, yazısal olabildiği gibi sözeldir. Ancak sözel bellek çoktan yazıya aktarılmıştır. Oysa Manasçı bu belleği canlı taşıyan kişidir. Bu bellek sözel bellek çok özel senkronistik özellik taşır. Kırgızlarda her yaratıcı/özel insanın böyle bir durumla başbaşa kaldığını söylemekle arketip örnek olarak, C. Aytmatov'u, Manasçıları, şamanları ve bakışları gösterebiliriz.

Genel olarak büyük insanların çocukluğunda ya fiziksel ya da karakterel eksiklik görülmüştür. Çocukluğunda fiziksel olarak geç yürüme, konuşmada geçikme, yavaş algılama ve karakterel olarak da aşırılığa kaçan yaramazlık veya tam tersi usululuk gibi mizaçlar karakterin gelecekte kim olacağıyla ilgili yanlış teşhisler -genelde olumsuz-belirlemede neden olmuştur. Halbuki bu karakterler denilenlerin aksine gelecekte şaşırtıcı, şok edici ve beklenilmez sonuçlar ortaya koyarak büyük insanlar olmuşlardır. Manas destanında başkahraman Manas'ta her iki yönüyle hem karakterel, hem de fiziksel eksiklikler görülmektedir. Manas, ayak kısmıyla doğmuş ve yedi yaşına kadar yürümemiştir. Ayrıca karakterinde aşırılığa kaçan yaramazlık söz konusudur. Ancak, kolektif bilinç, aslında bu tür izyanların karakterin büyük insan olacağının işareti olan senkronistik durumlar olduğu için metne yerleştirmektedir. Elbette ki, insanın çocukluğunda görülen biyolojik eksiklikler bizim konumuz dışıdır, oysa edebi metinlerde bu tür fenomenleri metaforik tarafıyla açıklamalıyız. Dolayısıyla kahramanın karakteri sembolik olarak fiziksel bedeninde simgeye dönüşür. O zaman metindeki kahramanın fiziksel eksikliği karakterindeki "izyan" olarak senkronisiteye bir örnek olarak yorumlanacaktır. Metinde ortaya çıkan: *Cetige çeyin but baspay, / Beçel bolup turupmun // Yedi yaşıma kadar yürümeyip / Engelli çocuk olmuşum* (s. 351) gibi Manas'ın atı Akkula'yı alırken Karaça'ya deyişi, aslında fiziksel engeline değil, hem karakterel değerine/mizacına hem de senkronisiteye ve sembolik anlatıma gönderme yapmaktadır. Sembolik açıdan bu yürümeyiş yavaş-yavaş gelişmeye, insanın kendi-kendisini

oturtmasına gönderme yapar. Oysa Manas Akkula'yı alırken aslında Akkula'yı hak eden bir kahraman olduğunu da ispatlamalıdır ve boşuna yedi yaşına kadar yürümediğini Karaça'ya söylememiştir. Bu yürümeyiş kahramanın evrimi açısından doğuştan mükemmel biri olmadığına ama öyle bir potansiyel ile doğduğunu ortaya koyar.

Bu bedensel izyan aslında senkronistik açıdan kahramanın ileride sansasyon yaratacak insan olacağına işaretler:

<i>“Balaça çurkap şaşpadi,</i>	<i>Çocuk gibi hareketli olmadı,</i>
<i>Beşke çığa kelgençe</i>	<i>Beş yaşına gelene kadar</i>
<i>Bereniñ Manas baspadi</i>	<i>Kaplan Manas yürümedi</i>
<i>Çıkırgan atı Çoñ Cindi</i>	<i>Çağırıldığı ad, Zır Deli</i>
<i>Çın Manas atın kim bildi?” (s. 79)</i>	<i>Gerçek adını kim bildi?</i>

Metinde ortaya çıkan bir başka örnekte: *Tamanı menen tik tüştü//Ayağıyla dik düştü* (s. 375) ve *Tuulganda kök caldın/Butu cerge cetiptir//Doğarken Bozkurdun / Ayakları yere değmiş* (s. 96) gibi örnekler kahramanın olağandışı doğumuna ve ayrıca fiziksel olarak yanlış doğumuna gönderme yapar. Olağan doğum halinde ilk olarak bebeğin kafası ile geldiği halde kahraman ayakları önde gelerek dünyaya gözlerini açmıştır ve böylece imkansız başarımıştır. Bu örnek kahramanın doğar doğmaz ayaklarında sağlam durduğunu ve sorunlara doğru yürümeye hazır olduğunun sembolik anlatımıdır. Anlaşılan Kırgızlarda kahraman büyüyünce kahraman olmaz, doğuştan kahraman doğmaktadır. *Boloor bala beşiginde culkunat//Kahraman olacak çocuk beşiginde uslu durmaz* gibi Kırgız atasözüne göre de kahramanın bir lider olması ancak doğuştan gelen mizaç sayesinde mümkünlük kazanabilmektedir. Metindeki böylesi olağandışı durum, yeni doğan çocuğun sıradan birisi olmadığı, sıradan olmayan amaçları elde edebileceğinin, imkansız başarılan kahraman olacağına senkronistik habercisidir. Bu liderlik mizaç tıpkı bir sanatçı gibi kahramanda şizofrenik etki yaratır ve kahramanın yaramazlığı olarak görünüm kazanır:

<i>“Segizge çıgıp serpilip,</i>	<i>Sekiz yaşına gelince zıpladı,</i>
<i>Oñ col menen cürbödü,</i>	<i>Sağ/doğru yol ile yürümedi,</i>
<i>Adam aytkan söz bolso</i>	<i>İnsanın bilge sözlerini</i>
<i>Munu kulagina ilbedi</i>	<i>Kulağına takmadı</i>

<i>Aytsa adamdın sözün bilbedi.</i>	<i>İnsan sözünü anlamadı</i>
(...)	
<i>Ceti caştan segiz caş</i>	<i>Yedi yaşından sekize geçince</i>
<i>Bala çıgıp kelgende</i>	<i>Çocuk oğlan olunca</i>
<i>Küyüp turgan çok boldu,</i>	<i>Yanıp duran ateş oldu,</i>
<i>Kırk üylüü kırgız içinde</i>	<i>Kırk soylu Kırgız içinden</i>
<i>Mınday tentek çok boldu” (s. 79).</i>	<i>Böyle yaramaz çıkmadı.</i>

Kırgızlarda ve dolayısıyla bir epik eser olarak Manas destanında da, karakterin lider olmasını sağlayan bu mizaç, karakterin arketipsel yaramazlığıyla vücut bulur. Daha doğrusu, çocuğun büyük/lider insan olacağı yaramazlığıyla ölçülür. Kırgızlarda halk ağzında söylenen ve Manas destanında da çeşitli varyantlarıyla geçen: *Erkek bala şok bolsun, şok bolboso çok bolsun//Erkek çocuk yaramaz olsun, olmasa yok olsun* (s. 83) atasözünde denildiği gibi erkek çocuktan bilhassa yaramazlık beklenilir. Sözlük anlamıyla, *söz dinlemeyen, uslu durmayan, yasaklanan şeyleri yapmakta ayak direyen, haşarı (çocuk)*³ ve Kırgızca *eenbaş/başıboş, oyunbaz* (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 588) anlamına gelen *yaramaz/tentek, şok* sözcüğü, aslında kendinde bir lider insanın özelliklerini barındırmaktadır. Çünkü ancak yaramaz çocuk kendi fikir sahibi ve kendi hayatının öznesidir. Bu yaramazlık her ne kadar söz dinlemezlilik, asilik, terbiyesizlik kendinde barındırıyorsa da her zaman bir adaleti kendinde gizler. Örneğin, kendi arkadaşlarını haksız yerde dövmekte olan Kalmuk çocuklarıyla savaşmadan önce dostlaşmalarını teklif eder:

<i>“Sen – cılkaçı, men – koyçu,</i>	<i>Sen yıldıya bakıyorsun, ben de koyunlara</i>
<i>Baldardın baarın kıyratıp,</i>	<i>Çocukların hepsini öldürmüşsün</i>
<i>Bul zorduktu sen koyçu!” (s. 90)</i>	<i>Bu işini bıraksana!</i>

Ancak sözden anlamayan Kalmuk çocukları Manas’ın arkadaşlarını dövmeye devam edince Manas hepsini öldürür. Metinde geçen *Adam aytkan söz bolso/Munu kulagina ilbedi/Aytsa adamdın sözün bilbedi.// İnsanın bilge sözlerini/ Kulağına takmadı/ İnsan sözünü anlamadı* gibi ibareler kahramanın sıradan insanların diline girmediğine gönderme yapar. Zira kahraman olayları derinden anlamakta ve olaylara geniş çapta

³ TDK online sözlüğü

baktığını göstermektedir. Her türlü adaletsizliğe karşı dayanamaz, çünkü hakiki kahramanın adaletsizliğe alışması mümkün değildir. Oysa sıradan kişiler kahramanın adaletsizliğe karşı tepkisini bir yaramazlık, çılgınlık, delilik ve kötülük olarak görmektedirler. Kendi hayatının sorumlusu ve öznesi olduğu için hayatında azimle ileriye yürüyen kahraman, onu kendi isteklerince uyumlu yapmaya çalışan kişiler için her zaman inatçı ve kötü kalacaktır. Kahramanı kontrolü altına ve kendi isteklerine uyduramayan ister Cakıp, ister Oşpur, ister Kalmuklar olsun, kendi işlerine yaramadığından yaramaz olarak adlandırmaktadırlar. Oysa eylemlerinin yaratıcısı Manas'ın kendisidir ve evrene yaratıcı bakar. Ezberlenmişliğin dışarısına çıkarak toplumu ve hatta kendisini aşarak kendi sınırlarını keşfetmeyi yeğler.

Dolayısıyla, Manas için yaramaz ifadesi göreceli bir özellik taşır. Zira yaramaz bir yönden başıboş, amaçsız, bilinçsiz sıfatlarıyla örtüşüyorsa, diğer yönden kahramanın yaratıcı mizacına gönderme yapar. Bu bağlamda yaramaz ifadesi daha geniş anlam kazanmış olur. Büyük insanların karakterindeki her anlamıyla çekilmezlik veya tuhaflik görülmektedir; aşırı yaramazlığı veya aşırı sessizliği kahramanın karakterini çekilmez yapmaktadır. Zira onun amacı vardır ve buna ulaşmak sorundadır. Kahramanın sabırsızlığı olmaması gereken sorunların ortaya çıkmasındandır, zira onun yapması gereken büyük bir hedefi vardır. Oysa öyle bir paradoks vardır ki, hedefsiz insanlar sabırlı kalabilmektedirler. Kahramanın sabırsız ve agresif davranışı veya bunun aksine sessizliği büyük insan olacağına işaret eder. Yani sabırsızlık ve agresiflik aslında bir yaratıcı şizofrene benzemektedir. Yaramazlık bu tür kişilerin yaratıcı şizofrenidir.

Babası Cakıp Manas'ın bu yaptığına ilk kızan kişidir. Manas'la baş edemeyen çoban Oşpur Cakıp'a şikayet eder ve onun adam olmayacağını söyler:

“Balaket Manas balañdı

Öz koluña alıñız,

(...)

Azabın özün tartıñız.

Bergen Manas balañız

Aytkan tildi tük albayt,

Aydağan colgo tük baspayt,

Kep ukpagan bala eken,

Belalı Manas gibi oğlunu

Kendi himayenize alınız,

(...)

Azabımı kendiniz çekiniz.

Verdiğiniz bu oğlunuz

Dediğimi hiç dinlemez,

Gönderdiğim yola gitmez,

Söz dinlemeyen çocukmuş,

*Aman cürsö al bala
Keyişke salar can eken.*

(...)

*Kebimdi ukkun, bay Cakıp,
Bul uuluñ seni oñdurbayt,
Elden uşak kep uktum:
“Eçen koyçu, cılkıçı
Talaaga kırdı” – dep uktum” (s. 99).*

*Sağ-salim büyürse bu çocuk
Kedere sokacak can imiş.*

*Dediklerimi dinle bey Cakıp,
Bu oğlun seni sağ bırakmaz,
Halktan dedikodu, duyum aldım:
“Sayısız çobanları
Yaylada kırdı” diye duydum.*

O zaman Cakıp Manas’a der:

*“Balam, biz tentip keldik Altayga,
Senin tentegiñ cetet dalayga
Cön cürböy siyip iyesiñ
Kimiz kuygan kübümö,
Kuu balam cetet ekensiñ
Kapkaydağı tübümö!” (s. 82)
“Alda Taala kuduret
Bizge bala bergen eken go,
Suuga siygen Çoñ Cindi
Çala bergen eken go!” (s. 87)*

*Oğlum kaçıp geldik Altay’a
Senin yaramazlığın yeter çokça
Düz yürümeden işersin
Kimiz koyduğum bardağa
Yaramaz oğlum yeteceksin
Ta dibime!
Kudretli Allah Teala
Bize oğul vermiş,
Suya işeyen Zır Deli
Yarım yamalak oğul vermiş.*

Anlaşılan herkes onun adam olmayacağından emindir. Babası da Manas’ın yaramazlığına kızmakta ve onu *yarım yamalak oğul* olduğunu ifade etmektedir. Ancak kahramanın yaramazlığındaki/deliliğindeki derin anlamı göremeyen insanlar onun adam olmayacağını söylemekte. Bu adaleti, derinliği, saflığı ve içtenliği ancak bilge insan görebilir. Manas destanında Manas’ın yaramazlığından şikayet eden babası Cakıp vd karşı annesi Çıyırđı ve yüce birey arketipi olan Akbaltay Manas’ın Kırgızlara hayır getireceğini söyleyerek savunurlar. Onlar Manas’a bir ülkü vererek insan olmasını sağlarlar. Ancak bu kişiler Manas’ın kahraman olacağını söylerler ve gerçekten de senkronisite gerçekleşmiş olur.

Anlaşılan, kahramanın bu yaramazlığı Manas destanında olumlu yönüyle karşımıza çıkar. Kahramanın bu yaramazlığı Manas’a çok şeyler kaybettirecek sonuçlar yaratmaz, aksine bir sanatçının yaratıcı şizofreni gibi kahramanın korkmaz, çekilmez, sabırsız, inatçı, deli

ve atılan olmasını sağlamış olup başarılar elde etmesine de neden olur. Kişilik gelişimindeki bir aşama olan bu yaramazlık hali, neyse ki, dolayımlyıcının da sayesinde çok büyük başarılar elde edebilecek. Yaramaz figürüne paralellik gösteren Jung'un hilebaz figürü için dediğı: “Çok daha yüksek bilinç gelişimine aday muazzam bir öğrenme hırsına sahip insan doğasıdır”(2012b, s. 130). Manas destanında gördüğümüz gibi kahraman önce Çoñ Cindi//Zır Deli iken Ayköl haline ulaşabilmektedir. Herhalde bu yaramaz figürünü zorlarsa, sabrederse ve saygı duyarsa insan çıkabililir. Manas'ın yaramazlığında mücevheri gören Akbaltay Manas'ı savunur:

<i>“Sadagası ketelik,</i>	<i>Kurban olalım,</i>
<i>Özü tentek Manas attuu balaga,</i>	<i>Yaramaz Manas oğula,</i>
<i>Moynuna tumar tagalı,</i>	<i>Boynuna muska takalım,</i>
<i>Muñuñdu çeçer uul bolor –</i>	<i>Kaygını çözecek oğul olur,</i>
<i>Bul balanı bagalı.</i>	<i>Bu çocuğa bakalım.</i>
<i>(...)</i>	
<i>Ildıy tüşsök Manastı</i>	<i>Aşağı inersek Manas'ı</i>
<i>Cölök kılıp alalı.</i>	<i>Dayanağımız yapalım.</i>
<i>Bul Manastın tentegin</i>	<i>Bu yaramaz Manas'ı</i>
<i>Kırk üylüü kırgız çogulup,</i>	<i>Kırk soylu Kırgız birleşip</i>
<i>Erkeletip körölü” (s. 86).</i>	<i>Şımartalım bakalım.</i>

Yaramaz figürü altında açıklayacağımız bu insanlık doğası, dünya mitolojisinde, insanlık evriminin henüz bilinçsiz hali olarak getirdiğı olumsuz etkileriyle de Trickster, Keloğlan, Aptal oğlan, Poltorgeist figürleri çerçevesinde dondurulmuştur. Kırgız mitolojisinde Telibay Tentek, Apendi, Kemçontoy, Çıpalak bala//Parmak Çocuk vb. figürleri olarak ortaya çıkar.

Yaramaz figürü hem olumlu hem de olumsuz yönüyle aslında bir dengeyi sağlayan fif ve bu iki karakter bir figürde dengeleyici ve bütünleyicidirler (Jung, 2012b, s. 121-137). Bu yönlerin bazı tarafı bazı figürlerde ağır basar. Örneğın Parmak çocuk hem akıllı/alaycı hem de yaramazdır. Ne var ki, yaramazlık her zaman bilinçsizliğin ürünüydü. Ancak Parmak Çocuk figürü her ne kadar yaramazlık/alaycılık kendinde barındırsa da, diğerk figürlerden farklı olarak yaramazlığı akli sayesinde. O ne bahadır, ne de alp figürleri

gibi bedenen güçlü ve büyüktür. Bunun tam aksine parmak kadar küçüktür. Oysa başarılar elde etmek için insanın kocaman vücuda ihtiyacı yoktur. Burada beynin fiziksel küçüklüğü ile parmak arasında paralellik kurulmuştur. Tam da bu küçük olan beyin bütün haksızlıkları başarabilmektedir. Oysa Alp/Bahadır tipinin başına gelenler yaramazlığı yüzünden yani bilinçsizliğinden/enailiğinden kaynaklanmaktadır. Bir bakıma cesareti aptallığındandır. Bu durumda yaramazlık ile kastedilen kahramanın savaşa atılmalılığı, insanları haksız yerde dövmesi ve gücüne inanması kastedilmektedir. Kemçontoy ve Telibay Tentek figürleri işte hem yaramaz, hem bahadır/alp, hem de akılsızdırlar. Apendi figürü ise akıllılığının farkına varmayan aptaldır ve bütün kazanımları aptallığı sayesinde. Bütün bu figürleri birleştiren yön, yaramazlıkları ve bilinçsizlikleridir. Bu izlenim hem Manas'ın hem de Semetey'in hayat serüveninde ve özellikle çocukluk aşamasında karşımıza çıkar. Yukarıda örnekte denilen *çala bala/eksik çocuk* veya *yarım yamalak oğlan* denilerek kastedilen de işte aklının eksikliğidir. Büyüyünce bu yönü ayköllüğe yenilerek yalnızca *alaköödönlüğü* kalacaktır. Yaramaz küçükken saflığından ve bilinçsizliğinden kazanıyorsa, yaramazlığından geriye kalan *alaköödön halii/ bilinçsizliğiyle* de kaybeder.

Demek ki, göreceli bir sıfatın nitelendirmesi olan yaramazlık, olumsuz yönüyle bilinçsizliği ve olumlu yönüyle de yaratıcı mizacın ve insanlık gelişimindeki olmazsa olmaz aşaması olarak iki kutupludur. Destanda bu eksiklik/özellik, Manas'ın hem bedeninde ve karakterinde yansımaktadır. Kahramanın ruhuna üflenen potansiyel lider kişiliği, yaramazlığıyla belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle lider kişiliği, Manas'ta kendiliğinden, Manas'ın isteği olmadan ve modern insana göre de nedensizce vardır. Ancak Kırgızlara göre, Manas'ın kahraman olmasını ruhlar istemiştir. Bunun için Manas gayibe aittir. Senkronistik bakış açısından Manas, bu özellikleriyle gayipten bulunmuş gibidir:

*“Kayıbinan kabilgan,
Balañ Manas calgızıñ,
Kakşap cürüp tabılğan”* (s. 95).

*Gayipten bulunan
Tek oğlun Manas,
Çok acı sonucu bulunmuştu.*

Demek ki destana göre, kahraman doğuştan dünyaya kahraman olarak gelebilir. Kişi, yaşam sürecinde değil, doğuştan kahramanlık vasfına sahip olabilir.

1.2.4. Kadının İmkansız Olanı Aşermesi

Destanda Manas'ın kahraman olacağına bir diğer senkronistik işareti olarak annenin imkansız olanı aşermesidir. Manas'ın annesi Çıyırdı, Manas'a hamile iken aslan etini aşermiştir:

<i>“Al Cakıptın zayıbı –</i>	<i>O Cakıp'ın karısı</i>
<i>Kümöndüü talgak boluptur.</i>	<i>Şüpheli aşermiş</i>
<i>“Şerdin etin tapkın” – dep,</i>	<i>“Arslanın etini bul”, deyip</i>
<i>Bolboy turdu baybiçe” (s. 62).</i>	<i>İnatlaşmış hanımı.</i>

Almambet'in karısı Aruuke de hamile olunca kaplanın yüreğini aşermiştir ve bu yürekte doğan çocuk Semetey'e yoldaş olacak kahraman Külçoro'dur. Diğer bir ifade ile o da kahraman olmuştur:

<i>“Atıp şerdi büktötüp,</i>	<i>Arslana vurup öldürüp</i>
<i>Öltürüp için cargamın.</i>	<i>İçini parçalayıp</i>
<i>Kuurdak kılıp cürögün,</i>	<i>Yüreğini kavurup</i>
<i>Aruukege bergemin” (s. 874).</i>	<i>Aruuke'ye vermiştim.</i>

Talgak boluu / aşermek, kadının yemeklere gönlü olmayıp, belli bir yemeği ve lezzeti istemesi halidir (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 571). İstenilen yemek kadının sütüne dönüşür ve çocuğu besler. Annenin karnındaki çocuk sıradan yiyeceklere razı olmuyor, annenin aslan etini yemesini ister. Zira karındaki çocuğun harcadığı enerjiye annenin enerjisi cevap vermiyor. Çocuğun sarf ettiği enerji/yiyecekten yola çıkarak, nasıl birisi olacağı tahmin edilebilir. Lakin, *“Beğlik süttedir, kandadır, yürektedir, kafadadır”* (Buğra, 2012, s. 118). Kahramanın kahramanlığı kanında, sütünde, yüreğinde ise onun kahramanlığı doğuştan gelen liderlik mizacına gönderme yapmaktadır. Onun kahraman olacağını görüldüğü gibi bir sürü işaret ortaya çıkarmaktadır. Bu sefer anne aslan eti istemektedir, lakin bu çocuk ilerde kahraman olacaktır. Çünkü aslan er yürekliliğin, cesaretin, soyluluğun simgesi olagelmiştir. Demek ki, daha annenin ve babanın emeği geçmeden çocuğun ruhuna üflenen mizaç bu şekilde açığa çıkmaktadır. Bu da bir senkronistik durumu yaratmaktadır, nitekim çocuk henüz doğmadan ve kim olacağı belli olmadan da annesi aslan etini/yüreğini aşermekte ve çocuğun aslan gibi güçlü şahsiyetli olacağı önceden belli olmaktadır.

“Beğlik süttedir, kandadır, yürekdedir, kafadadır” (Buğra, 2012, s. 118)ibaresini ve annenin aslan etini aşermesi metaforunu anneye bağlayacaksa annenin çocuğa geçen hizmeti öne çıkar. Zira anne sütüyle çocuğun tabiatını (kanını, yüreğini, kafasını) oluşturur: “Anne, çocuğun tabiatının kaynağı olurken, baba sosyal karakterinin, ya da işlevinin de diyebilirsiniz, ne olacağıının kaynağı olur” (Campbell-Moyers, 2015: 234). Burada süt iki boyutlu değer kazanır: fiziksel ve metaforiksel. Fiziksel anlamda annenin sütünün besinin güçlü olması çocuğun sağlam olmasını sağlar. Metaforiksel anlamda sütün güçlü olması annenin iradesine gönderme yapar. Lakin anne “Aslanın etini bul” diye inatlaşarak çocuğu kaliteli bir insan olarak yetiştirmek ister. Anne aslan etini yiyerek aslanda olan bütün kuvveti, onuru, cesareti vd çocuğa sütüyle ulaştırır. Bu bağlamda çocuğun arslan gibi yiğit tabiatını anne sağlar.

Manas annenin tek oğlu olmakla annenin bütün kuvvetini ve kanını kimse ile paylaşmaz. Mitolojide annenin sütünü başka bir kahraman ile paylaşmak, her zaman dostluğa/kardeşliğe gönderme yapar. Manas annesinin sütünü Almambet ile paylaşır ve ikisi iki dünyalık dost olurlar. Dostluk demek ki, annenin sütünü paylaşmak ve anne sütüyle bağ kurmaktan geçer. Burada anne sütünün metaforiksel boyuttaki önemi ortaya çıkar. Nitekim, anne sütü annenin iradesini simgeliyorsa, dostluk anne onayından geçmelidir.

Kırgızlarda *Er eneden tuulat, el için ösöt // Er anadan doğar, halk için büyüür* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 312) atasözü mevcuttur. Her ne kadar anne oğlunu halk için doğurmasa da insan sosyal bir varlık olduğu için, insan bir parçasıyla topluma aittir. Eğer anne bunun farkındaysa, çocuğunu halk için eğitecektir. Dolayısıyla, Kırgız atasözüne göre *anne iç giysi ise, baba dış giysidir // Ata – tışkı kıyım, ene – içki kıyım* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 307). Manas’ın da aslan olmasını annesi, bahadır/lider olmasını babası sağlar.

“Uşu turgan zor Manas

Çıyırıldıdan şer tuulgan,

Karaa neet Cakiptan

Kara kök cal er tuulgan” (s. 443).

Bu zor Manas,

Çıyırıldı’dan aslan doğdu,

Kötü niyetli Cakıp’tan

Kır yeleli bahadır doğdu.

Bu atasözüne göre, kahramanları analar doğurur. Çocuğun kahraman yetişmesi için ilk önce annenin halk anası olması gerekir. Sadece çocuğunun değil, bütün bir halkın

dolayımlayıcısı ve norm karakteri olan halk anası Çıyırdı bu şekilde çocuğunu da halk için doğurmak ister. Bir diğer dolayımlayıcı kişi Akbaltay ise, Çıyırdının bu imkansız/zor isteğini gerçekleştirir. Çıyırdı, ezilmekte olan halkın müşkülünü, kahraman çocuk doğurmakla çözer. Öbür türlü çocuğunu kendisi için yetiştiren anne, oğlunun/kızını halka adayamaz. Bu doğrultuda ana çocuğunu azat ve halka armağan etmelidir. Dolayısıyla, çocuğuna halk insanı olma ülküsünü aşılayarak büyütmelidir. Bu eğitimi çocuk ilk olarak ana sütü, ninni ve daha sonra da batasından alır. Bunun için eskiden çocuğa ülkü vermek ve çocuğun olumlu bir kişilik ve halk kişisi olmasını sağlayacak ninniler söylenmiştir. Annenin arketipsel ülküsü yüklü Kırgız ninnisi çocuğun halk kişisi olmasına vurgu yapar:

*“Aldey aldey böbögüm,
Aldey-aldey böbögüm.
Kanıkey senin tüp eneñ,
Ayçürök senin çoñ eneñ.*

*Aldey aldey⁴ bebeğim,
Aldey-aldey bebeğim.
Kanıkey senin kök anan,
Ayçürök senin büyük anan.*

*Aldey-aldey böbögüm,
Ayköl Manas baatırğa,
Ataylap arnap ak kalpak,
Ok ötpös tikken Kanıkey.*

*Aldey-aldey bebeğim,
Ayköl Manas bahadıra,
Adayıp diktiği ak kalpak,
Ok geçmezi diken Kanıkey.*

*Aldey aldey böbögüm,
Aldey-aldey böbögüm.
Kanıkeydey uuz bolgun,
Kalkın süygön kız bolgun.*

*Aldey aldey bebeğim,
Aldey-aldey bebeğim,
Kanıkey gibi uz ol,
Halkını seven kız ol.*

Eneñ senin uz bolgon,

Anaların senin uzdu,

Eliñ süygön kız bolgun” (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 260) Halkını seven kız ol.

Yeni doğan çocuk annenin dediklerini anlamaz. Ancak anne, çocuğa yüklediği arzusunu, enerjisini ve sevgisini ninni sayesinde iletebilir, hissettirebilir. Çocuğun aslan gibi soylu, halk için bayrak, düşman için zehir olmasını dileyen ülkü yüklü ninni annenin sütü gibi çocuğun damarlarına/kanına sızabilir. Demek ki, çocuğa verilen ülkü herşeyden önce

⁴ Beşik sallarken söylenen ninnilerin sonuna ilave edilen nakarat (Yudahin, 1998, s. 24).

annenindir/geçmişindir. Demek ki, çocuğun kahraman olmasını isteyen ve onda büyük umutları olan herkesten önce anne olmalıdır.

Bunun için anne, çocuğun yaşamında karşısına çıkan ilk dolaylımayıcı kişidir. Kırgızlarda annenin yükü elinden alınınca, anneye eline su dökünce veya anneyi razı edince karşılığında her zaman bata alınmıştır. Bu bata da tıpkı ninniler gibi, çocuğa eğitici işlev yaparlar. Zira batada çocuğun bireysel başarısından önce insan veya halk kişisi olması dilek edilirdir: *Azamat bolup er cetsin, /Aksakal bolup törgö ötsün // Yiğit olsun er olsun, / Aksakal olup töre geçsin* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 133). Burada önemli olan kahramanın ak sakal olması ve töre geçmesidir. Zira saygın bilge kişi geçer oraya. Tör, köşenin en saygın yeridir ve insan burayı hakketmelidir. Bu doğrultuda kahramanı doğuran kişi, halk anasıdır. Demek Manas gibi kahramanı, ancak Çıyırdı gibi halk anası doğurabilir:

“Uşul Çıyırdı tuusa şer tuubat,

Kara kök cal er tuubat.

Uşul kara kalmak, mancuuga

Ölbösöm curtum körörsün,

Çılap koygon uu tubat,

Çın kırgız bizge tuu tubat” (s. 63).

Bu Çıyırdı doğuracaksa kaplan doğar,

Kara bozkurt er doğacak

Bu Kara Kalmuk ve Mançu için

Ölmezsem halkım göreceksin

Bekletilen zehir doğacak,

Kırgızlara bayrak doğacak.

Demek ki, Çıyırdı Manas’ın asıl kişiliğini oluşturan kişidir. Babası Cakıp ise, yedi atası soylu kişinin oğlu olmakla sosyal görevi han olmaktır. Görüldüğü gibi Cakıp’ın olumsuz kişiliği Manas’a geçmemiştir. Ancak Manas’a tahtı/hanlığı, toplumdaki görevini babası bırakmış olmaktadır.

1.2.5. Doğanın İşaretleri

Cengiz Aytmatov, *Asman cana söz / Gökyüzü ve Söz* adlı yazısında Sayakbay Karalaev Manas anlatırken şiddetli yağmurun yağdığından bahseder. Aytmatov’a göre bu anlatıya/söze doğa bile kayıtsız kalmamıştır. Ancak bu durum yalnızca Aytmatov’a göre öyle gelmemiştir. Zira insanın her başlangıcında, yeniden doğuşunda, üzüntüsünde doğa dışardan izlemez; insan ağlarsa ağlar, üzülse üzülür, sevinse sevinir. Örneğin, Manas ölünce: *Kayın ıylap, tal ıylap / Karagan candın baarı ıylap / Kıçıragan şer ıylap / Küñgüröp kara cer ıylayt // Kayın ağlar, söğüt ağlar / Bakan canın hepsi ağlar /*

Gıcırdayan şir ağlar / Hüngür-hüngür kara yer ağlar (s. 5). İnsan beklediği veya yaşayacağı durumu doğadaki olaya göre yorumlar; yoldan siyah kedi geçerse yolu olmayacak, beyaz yılan geçerse uğur getirecek vd. Semetey'in kahraman olacağını Kanıkey de doğadaki durum ile bağdaştırarak anlamaya çalışır. Semetey'in atı yarışmada birinci olarak gelecekse, Semetey babası gibi kahraman olacaktır. Bu durum yukarıda da anlattığımız gibi, insan ruhunun dışarda yansması olarak görülebilir. Ancak böyle bir durumu salt yansıtma veya bir batıl inanç olduğunu söyleyip geçmek yetersiz kalacaktır. Nitekim, insanla ilişkilendirilen doğanın bu fiziksel durumu anlamlandırılmakla kalmıyor, yorumlandığı gibi bir (senkronisitenin kuralı gereği) gerçeklik kazanıyor.

Manas'ın doğacağına bir diğer işaret olarak depremin olmasını, yağmurun yağmasını ve rüzgarın sert bir şekilde esmesini sayabiliriz:

<i>“Denesi cerge cetti ele,</i>	<i>Bedeni yere değeyince,</i>
<i>Cöö tuman tüşüp, möndür caap,</i>	<i>Sis düşüp, dolu yağdı.</i>
<i>Bul Altaydın ölkögö</i>	<i>Bu Altay ülkesine</i>
<i>Zilzala cürüp ketti ele”</i> (s. 96).	<i>Deprem oluverdi</i>

Manas'ın doğmakta olduğunu Esenkan da anlamıştır:

<i>“Körsö şumduk özü eken,</i>	<i>Meğerse hayret verecek</i>
<i>Cer üstünö tuulup,</i>	<i>Yer üstünde doğmakta</i>
<i>Celmoguzday al burut</i>	<i>Korkunç o burut.</i>
<i>Kelip catkan kezi eken.</i>	<i>Dünyaya geliyor imiş.</i>
<i>Beecinge cürgön zilzala</i>	<i>Pekin'de yaşanan o deprem</i>
<i>Meenettüü Manas tuuldu, – dep,</i>	<i>Yükü ağır Manas doğdu, diye</i>
<i>Maga belgi bergen kezi eken!”</i> (s. 214, 268). <i>Bana verilen işaret imiş.</i>	

Kahramanın bedeni yere değer değmez sis düşmüş, dolu ve şiddetli yağmur yağmış ve deprem olmuştur. Zira yeni doğan kahramanın bedeni toprakla temasa geçince enerjisine ve endamına karşı evren/toprak bile sakin kalamamıştır. *On sekiz bin evrene / Denk gelirsin er Manas* denildiği gibi, kahramanın enerjisi bütün evreni titretmiştir. Aslında bu metaforik anlatım kahramanın dünyaya izlemeden dokunarak fayda getirmesini dile getiriyor olmaktadır. Kahramanın eli değdiği herşeyde yeniden düzen kurulmaktadır. Deprem herşeyi yok etmiş olmakla yeniden doğuşun da simgesi olabilir. Lider kişiler de

deprem gibidirler; eskiden kurulmuş adaletsiz düzeni yeniden düzelterek yaşama yön verirler. Manas, Çin'in eskisi gibi hegemonisininin yok olmasını sağlar, Kırgız devletini kurarak ve ayköl iktidar sağlayarak coğrafyaya ve halkların zihnine yeniden düzenleme getirir. Doğuştan yeri bile titreten Manas'ın kahraman olacağı zaman geçince doğrulanır, zira Manas Çin düşmanları öldürmüş ve Çin'e olan seferleriyle Pekin'e deprem yapmıştır. Manas gibi kahramanın ortaya çıkmasıyla Esenkan o gün neden şiddetli yağmur yağdığını ve deprem geçtiğini anlar:

“Çagaan ayı bolgondo

Bir belgisin körgömün,

Köönü kelse oşondo

Töröp catkan kezi eken.

Şamal bolup, köl tolkup,

Asmandan bulut sabalıp,

Cerge kurçap ketti ele,

Seksen küni camgır caap,

Kakançıluu Beecinge

Zilzala cürüp ketti ele” (s. 314).

Çagaan ayı olunca

Bir işaret görmüştüm,

Zamanı gelmiş o zaman

Doğmakta olduğu o vakit

Rüzgar esip, göl dalgalanıp,

Gökte bulut asılıp,

Yeri de sarmış,

Seksen gün yağmur yağmış,

Çinliler yaşayan Pekin'de

Deprem yaşanmış.

Kahramanın dünyaya getirdiği bu yeni düzen kalbinin genişliği kadardır. Manas zihniyle on sekiz bin evrene eşittir, *içine bakarsan yeryüzünden de geniştir* (s. 176). Manas'ın bu özelliği ayköl sıfatıyla tanımlanır, nitekim Manas ay kadar yüksek ve göl kadar derin insani özelliğiyle ön plana çıkar.

Doğadaki değişimler kahramanın toprağa temas etmesinden sonra değil, daha doğmadan önce de başlar ve yeni doğacak çocuğun kahraman olacağına esas işaret de budur. Böylesi doğal imgeler (doğadaki değişimler) insan ile doğanın özelliklerinin anlamlı denk geliş sayesinde ortaya çıkar. Zira rüzgar, yağmur, dolu, deprem, dalga ve bulut gibi imgeler kahramanın geleceğini ve kahramanın kahraman olacağına insana göre birer işarettir ama gerçekte duruma karşı kayıtsız imgelerdir. İmgeler hakkında belli bir kompleks oluşturmuş bilincin nazarında, doğanın bu imgeleri doğacak çocuğun özellikleriyle örtüşürdür, sanki kahramanın kendisini simgelerler. Kahraman toprak, dalga, yağmur, su, dolu verüzgar gibi doğanın aranjmanlarından yaratılmıştır. O yağmur ve su gibi biçimsizdir, heryere ve herşeye girebilir, dalga ve rüzgar gibi hürdür ve heryere esebilir, toprak gibi affedicidir ve herşeyi sindirebilir. O bütün bir evrendir, ay ile göl ortasındaki

mesafede yer alan bütün doğa maddelerinin / tabiyat hadiselerinin yoğurulmasından yaratılmıştır ve sınırlar ve tanımlamalar içine sokulamaz ve bunun için aykördür ve bunun için liderdir:

“Altın menen kümüştün,

Şiröösünön bütköndöy.

Asman menen ceringdin,

Tiröösünön bütköndöy.

Ayıñ menen küñüñdün,

Bir özünön bütköndöy.

Ay altında dayranın

Tolkunundan bütköndöy” (s 56).

Altın ile gümüştün

Birleşiminden oluşmuş gibi.

Gök ile yerin

Direncinden oluşmuş gibi.

Ay ile güneşin

Kendisinden oluşmuş gibi.

Ay altında deryanın

Dalgasından oluşmuş gibi.

Kahramanın olağanüstü enerjisini evren bile kaldıramamıştır ki çocuk kahramanın bakışında ve ağzında fışkıran bu enerjiyi nerden kaldırırsın. Manas Çin’den gelince Kanıkey oğlu Semetey’i ağlatarak sesini duyurmuştur, ancak kendisini görmesine izin vermemiştir. Dolayısıyla, bir norm karakter olarak oğluna kılıcını bırakmıştır. Zira kahraman bu tür ülkü yüklü eşyaları ancak yüce kişiden alabilir. Oysa Manas yeni doğmuş Koyonali bahadırı görüp, kendisinin Manas olalı öyle bir bahadır görmediğini söyleyince nazar değmiş ve çocuk ölmüştür. Bu ölüm destanda bu kahraman zaten Manas’ın yolunda gideceğinden dolayı Manas’ın yolunda ölmesine yorumlanmıştır. Görüldüğü gibi Manas da ulu kişi kültüne dönüşerek metafiziksel boyutta koruyucusu/norm karakteri olur.

Eliade, Babil simyasını ele alırken canlılar gibi cansızların da canlı gibi mikrokozmos düzeyine sahip olduklarından bahseder. Aynı canlılar gibi cansızlarda da doğum, cinsellik ve ölüm söz konusudur. Bugünkü insanca cansız görülen taş bile bir cinsiyet sahibidir ve yaratıcıdır. Oysa, altın ve gümüş gibi değerli ve yarı değerli taşlar topraktaki bu taşların ve kayaların asırlarca süren kaynaşımı ve etkileşimi sayesinde ortaya çıkmışlar ve dölyatağı olan toprakta kendiliğinden olgunluğa ulaşmışlardır. Yani bir cins sahibi olan taş ve kaya bu değerli taşları döllemiştir. Dolayısıyla meşaketli sonucun ürünü olan taşlar: altın ile gümüş, dünyevi varlıklar gibi fani değil, ama kozmogoninin birbiriyle temas halinde olup böylesine yeni bir kozmos yaratması ve insanca onun aydınlatılması ve tanıtılması açısından değerliydi. Çünkü, etkileşimden ortaya çıkan madde önemli değil,

bu süreç esnasında kazanılan deneyim önemliydi. Dolayısıyla, insanın akli sıçrayışı tıpkı hayvancılıkta ve tarımcılıkta olduğu gibi madencilikte de ortaya çıkmıştır. Çünkü her uğraşında insan kendisine yeni bir kozmos açılmış olmaktadır (Eliade, 2002, s. 17-79). Bu bağlamda altın ile gümüş kozmogonik ilişkinin ürünüydü, yani bu dünya dışı bir alandan gelmekteydi dolayısıyla da canlıydı, paslanmazlardı. Bunun için de kutsaldı. Manas'ın altın ile gümüşün kaynaşımından ortaya çıkışı onun kutsal varlığına işaret etmektedir, çünkü altın ile gümüş kendisi bu dünyadışı kutsal alandan ortaya çıkmıştır dolayısıyla, geleneksel insanca Tanrı tarafından gönderildiğine de inanılmıştır. Çin simyasında “*Mükemmel insan altındandır*” (Eliade, 2002a, s. 13) denilir. Şamanlar da kaya ve sihirli taşlar'ın Tanrı tarafından gönderildiğine inanılır ve ayrıca şamanlığa adayının vücuduna bu kristaller saptanılır. Görüldüğü gibi bu değerli taşlar (kuvartz ve çizgili veya renkli taşlar) saptandıktan sonra aday, Şaman olabilmektedir. Ayrıca demirciler de Şamanlar kadar, hatta Şamanlardan daha fazla saygı görmekteler. Çünkü, demirciler de “*Ateşe söz geçirebilmekle*” madenler ortaya koyabilmekteler (Eliade, 2014, s. 84, 172, 572). İşte Ergenekon da Türklerin maden işleyerek yaşadıkları yerdir. Onlara başka diyarları açan da demirci olmuştur. Demirden dağaları eritmişti. Manas'ın da Manas oluşu tıpkı altının da altın, gümüşün de gümüş olmasında uzun ve meşakatli bir süreç geçirmesi gibi, kolay olmamıştır. Tıpkı bir metalin altına dönüşmesi gibi, doğmuş olan insanın yeniden doğuşu ve mükemmeliyete ulaşması ve altın ile gümüşün onuruna ulaşması ancak onun sürekli yeniden doğma çabası sayesinde olmuştur. Bunun için *altın “tamamıyla özgür bir ruha” özdeş sayılır*. Özgür ruhlu kişi, işte hakiki kahramandır, dolayısıyla sorunu sorun yok gibi görünen yerde görebilen ve geleceği bu keskin ve ileri görüşlülüğü sayesinde aydınlatabilen kısacası vizyoner insandır. “*Bunun için şamanlarda şaman adayına keskin bir görüş vermek üzere, gözlerine altın ekerler*” (Eliade, 2002, s. 100; 2014, s. 91) Nasıl kozmosun diğer düzeyi olan kaya ve taşlar altını ve gümüşü yarattıysa, kozmosun bu düzeyi de insanı öyle yaratmıştır. Dolayısıyla, bu iki madenin birleşimi de diğer kutsal bir kozmosa geçiş yapmaktadır. Bu ikisinin birleşiminden, kaynaşımından ortaya çıkan insan/Manas, asırlardır güzel ve kusursuz olarak yaratılma sürecinden geçen değerli taşların kaynaşımından ve binlerce sınavı geçen, binlerce zorlukları geride bırakan, zamanın testinden geçen taşlardan ortaya çıkmış olarak, Manas ayköl ve tanrısal varlığa kavuşmaktadır. Çünkü altın ile gümüşün geçiş süreci insaninkine benzemektedir. Demek ki, makrokozmos birçok mikrokozmos düzeyindeki etkileşimden

ortaya çıkmakta ve insan her arayışında madenlerde olduğu gibi yeni bir Kozmos ortaya çıkarmaktadır. Bu deneyim, Kırgızlarda görüldüğü gibi, sözlü gelenek anlatımında yani sözle aydınlatılır.

Kırgız masalında: “*Asman menen cerdin ortosu kaş menen kabaktın ortosunday, antkeni, kaşınzı kötürüp öödö karasañız asman, kabagınızdı tüşürüp ıldıy karasanız cer körünöt de(di)*” nilir (Gök ile yerin arası kaş ile alnın ortası kadardır. Çünkü, kaşını yukarı kaldırıp bakınca gök, alnınızı aşağı eğip bakınca da yer görülür.) (Orozova, 1998, s. 346). Masalda da görüldüğü gibi gök ile yeri birleştiren, yani her zaman bağ kuran, bütünlük sağlayan insanoğludur. Yani kozmostaki ilişkiler insan merkezlidir. İnsan yukarı bakarken sadece göğü görmemiştir, göğü kendisinde de bulabilmiş ve mikrokozmos olarak makrokozmosla tekabuliyette bulunmuştur. Aynı Manas destanında olduğu gibi, Hint mitinde atın bedeniyle dünya haritası çizilmişse, Hitit mitinde de dünya haritası insan bedeninde çizilmiştir: “*İnsanın başı Göğe tekabül eder, elleri toprağa, gözleri suya benzemektedir*” (Eliade, 2002, s. 40-41). Gözlerin suya benzeşi fiziksel benzeşmeden çok, insanın kozmostan fiziksel ve ruhsal yaratılması ve yine kozmosu yaratmasıyla ilgilidir. Çünkü su, diğer Ay, Güneş ve toprak gibi ebedi yaşam kaynağı olarak esas varoluş materyalidir. İlk insanın yaratılışını anlatan bu mitlerin yorumsal yönü, bahsettiğimiz gibi insanın en üst kaliteye ulaşarak bu fenomenler gibi ebediyeti kazanması, kısacası bir kahraman olmasının mitidir. *Ay altında dayranın tolkununan bütköndöy/At altında deryanın dalgasından olmuş gibi* mısları kahramanın Ay altındaki derya gibi ıslıl ıslıl yanan ve karanlıkta parlayan kimliğine işaret etmektedir. Çünkü bilindiği gibi bu insanlar eksiği düzeltir, karanlığı aydınlatır, kısacası *colsuz cerge col salat/yolsuz yere yol yapar: Karayıda köz tapkan, kapiletten söz tapkan/Karanlıkta gören, aniden söz bulan*. Demek ki, insan bu kozmik birleşimlerin ilahi ve fiziki ürünüdür: gök ile yerin, altın ile gümüşün, ay ile güneşin ve suyun. İnsan, hem bu dünyanın/doğanın edilgeni, hem de etkenidir. Yani, bütün bu dünyanın karışımının ortaya çıkar. Çünkü, kendisi bu dünyayı yaratmıştır. Yani insan bütün evrene layiktir. İnsan topraktır, insan sudur, insan altındır, insan gümüştür, insan aydır, insan güneştir... İnsanoğlu, insan olma yolunda bütün bu fenomenlerin soyluluğunu, asaletini ve zarafetini ödünç alarak kendisinin inşaa ettiği ruhsal dünyasını kuracağı dünyaya da yansıtmıştır. Dolayısıyla

Manas, gök ile yerin direnişi olması bakımından, tanrısal olan ile insani olanın birleşimidir.

1.2.6. Atın Kahramanla Aynı Anda Doğması

Manas destanın başlangıcında görüldüğü gibi en büyük kaygı, bir türlü kahramanın doğmaması üzerinedir. Yani büyük bir özlemle beklenilmesidir. Bu bekleyiş atın eşliğinde ifade edilir. Uzun zamandır çocuğu olmayan Cakıp: *Argımak baktım meesi cok/ Munu baptap miner eesi cok/ Melez at besledim aklım yok/ Onu sahiplenip binecek oğlum yok* (s. 44) diye şikayette bulunur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, babası Cakıp'ın maddeye düşkün olduğunu akılda tutarsak, bütün mal ve servetin kime mirasa bırakılacağı ve evlatsız kalınacağı kaygısından çok, denildiği gibi, iyi atın binecek sahipsiz kalması destanın ana kaygısını oluşturmaktadır. Diğer yönden, mal ve servetin at ile genelleştirerek anıldığı veya en değerli maddesel servetin zaten at olduğu düşünülebilir, dolayısıyla, maddeci Cakıp'ın yalnızca tüm zenginliğini bırakacak evlat istediği anlamı ortaya çıkabilir. Ancak, burada atın değerini bununla sınırlandırmanın yanlış olacağı malum olduğu gibi, öyle bir anlam yüklemenin de yanlış olması söz konusudur. Nitekim, destanın görünüründe maddeye düşkün Cakıp'ın zenginliklerini bırakacak oğul istemesi söz konusuysen mit, Cakıp'ın zenginliğini diğer oğullarına da bırakabileceği veya diğer oğullarının da bu ata sahip olabileceği ihtimali mevcut olduğu halde (Çünkü, Cakıp kendisi de bireysel çıkarlarına ve maddeye düşkün olduğu için, zenginliklerini hakiki kahramana bırakma gereği duymaz.) buna izin vermemekle beraber, aslında atı binebilecek hakiki kahramanın istenmesi gerçeğini ustalıkla örtbas eder. O bunun hakkeden kahramanı ister. İleride konu, tamamıyla bu değer üzerinde olacaktır. İlginç olan husus şu ki, kahramanın yokluğu iyi bir atın varlığıyla ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile, destadaki kahramanın doğuşunu sabırsızla bekleyiş, atın sahipsiz kalacağı kaygısıyla ifade edilmektedir.

Çünkü, at sahipsiz veya binecek kişisiz kalındığında bunun ardından karanlık günlerin gelmesi söz konusudur. Halkın başına düşen zor günlerdeki çileyi yalnızca ata binmeyi ve sahiplenmeyi hakeden kahraman giderebilir.

Nitekim, tecrübe dolu zamanın geçmesiyle Geist tabakaya ulaşabilen insanoğlu fiziksel açıdan çevreye uyma yeteneğini geliştirememiştir. Bunun yerine, daha sonra teknikle neredeyse fiziksel tüm eksikliklerini gideren insan, önce çevredekileri araç olarak kullanmakta ve eksik organlarını bu çevredekilerle tamamlamakta. Kanadı olmayan insan, belirli amaca daha hızlı ulaşabilmekte atı bir kanat olarak seçmekte, diğer bir ifade ile, ayaklık eden ellerinin ve iki ayağının yerini atın dört ayağıyla karşılamakta (Mengüşoğlu, 1988, s. 16-19). Orhan Haçerlioğlu ise: “*İnsan içgüdülerinin eksikliğini nasıl zekasıyla gideriyorsa, organlarının eksikliğini de teknikle giderir. Uçmak için kanatları olmayan insan uçma makinesi yapar, kanat organının eksikliğini teknikle giderir*” der (1974, s. 18). Aynı şekilde “*biyolojik bakımdan insan bir çok eksiklikleri olan varlıktır*” (Mengüşoğlu, 1988, s. 188, 97). İlkel insansa bu kanat eksikliğini doğaya yaptıyordu. İnsan bu organ eksikliğini hayvana yani ata gördürüyordu. Mecazi anlamda ilkel insanın kanadı at iken, diğer yönden ayaklarının da işini görüyordu. Hatta fazlasını yapıyordu, dört ayağıyla bir yere hızlıca ulaştırması dışında dengesinin de oluşumunu sağlıyordu.

Böylece Nietzsche'nin de dediği gibi “*Ayaklarım atın ayaklarıdır*” (2011, s. 198-199), diyen teknik öncesi insan bu dört ayağı sayesinde denkliliği sağlayabilmekte, dolayısıyla da çevreden dünya kurabilmek için yola çıkmakta. Çünkü dört ayaklılık dengenin sağlanmasına, bir bütünlüğe ve tamlığa işaret etmektedir (Jung, 2012, s. 68). Amaca ulaşma esnasında zamanı kazanmak ve mekanı keşfetmek uğruna *At boroyun sıdırıp, /Aalamdın baarın kıdırıp/ At boroyun sıdırıp, /Aalamdın baarın kıdırıp/ Atın saçını savurup/ Evreni gezen* (s. 366) insan bu dört ayağın nereye gidileceğine karar vermektedir. Yani, dört ayakla oluşturulan alt tabakadaki tamlık üst tabaka olan bilinç ile yönetilmelidir. Bunun biçimsel sembolik örneği bahsettiğimiz gibi dünya mitolojisindeki yarı at yarı insan motifleridir. Bu motifler, biçimsel (ayrılmaz olan ikilik) ve psikolojik anlamda kahramanın yaşam serüveninin şablonlaşmış halleridir. Yani, bu motiflerdeki paradoks gibi gözükən şey, morfolojik anlamda tamlığı (kahraman ile atın dayanışması), psikolojik anlamda da eksiliği simgelemiş olmalarıdır.

Ancak doğa, düşüncesi sayesinde doğayı baş eğdiren insanın kendisine emanet edilmiş vaziyettedir. Dünyayı keşfetme sürecinin ilk aşamalarında olan insan metafiziksel güçlerin de yardımını götmektedir, çünkü atın varlığı insanın da varlığının garantisidir.

Hatta aksince at insana emanet edilmektense insan, ata emanet edilir. Şöyle ki, önce insan ata, sonra at insana emanet olup ikisi de tanrıya emanettir. Töştük masalında Töştük'ün karısı kahramanın canını atına emanet etmektedir: “*Seni Çalkuyrukka tapşırđım Çalkuyruktu Kudayga tapşırđım/ Seni Çalkuyruk'a, Çalkuyruk'u Tanrı'ya emanet ettim*” (Orozova, 1998, s. 171).

Destanda kahramanın sabırsızla bekleyişiyle ilgili ikinci husus gene at ile anılmakta; doğurmayan kadın doğurmayan at ile benzetilmektedir. Karısı Çıyırdı'nın çocuğu olmamasını bay Cakıp şöyle ifade eder:

“Mal başçısı kula bee,

Hayvanların en iyisi kula kısırak,

*Baş başçısı kuu katın,
Boydok cüröt kulaa bee,*

*İnsanların en iyisi yaşlı kadın,
Eşsiz geziyor kula kısırak,*

Töröböy cüröt kuu katın” (s. 60).

Doğurmuyor yaşlı kadın.

Ya da, Çıyırdı'nın doğuşunu bekleyen Cakıp uyuyakalınca rüyasında ak sakallı ihtiyar (dubana) şunları söyler:

*“Bugün kuu katınıñ şumkar tuuyt,
Senin kula beeñ bugün tulpar tuuyt”* (s. 66).

*Bugün yaşlı kadının doğan doğuracak,
Senin kula atın bugün tulpar doğuracak.*

İlk örnekte görüldüğü gibi at, kadının çocuk doğurma veya dünyaya yeni bir insanın gelmesi gibi kutsal bir akt ile karşılaştırılarak anlatılmaktadır. Yani at, sadece günlük yaşamdaki fiziksel eylemleri kolaylaştırmak ve kullanılmak amacıyla insan yaşamında yerini almamıştır. Zira, kısırak ile kadının aynı zaman ve aynı yerde aynı an çocuk doğurması veya doğurmaması gibi benzeyiş: a) (atın kahramandan biraz önce doğması) liderin geleceğine hem işaret hem de hazırlık; b) at ile kahramanın kaderle bağlılığının (bir devlet kurmasında) göstergesi; c) kısırağın kadına benzetilecek kadar insan hayatındaki değerinin göstergesidir.

Bilindiği gibi insan yaşamında kendi değerlerini ve tecrübesini daha iyi açıklayabilmek ve anlatabilmek amacıyla kozmostaki bütün canlı veya cansız varlıklara ya benzetmiş, ya da bu varlıkların farkındalığında kendisini yorumlayabilmiştir. Bu da insanın bilincinin, bakış açısının, farkındalılığının ve dünya tanımının kalitesi ve seviyesinin yansıması olarak sözlü gelenek eserlerinde de kodlanmış ve şifrelenmiş/simgelenmiş

olup, destadaki insan ve hayvan ilişkisinin temelini de oluşturmaktadır. Gösterilen mısralarda bu ilişkilerin bir parçası olarak kadının kahraman bir oğul doğuracağı atın da tulpar doğurmasıyla karşılaştırılarak verilmesi her iki ananın, kısrağın ana olsun veya insan ana olsun, aynı değer kazanmasını belirtmektedir.

Bir diğer mısradaki kadının cesareti atın farkındalığında sunulur: *Caydak atka boy berbes/ Çıplak at korkutmaz* (s. 503). Cıplak ata binmek cesaret gerektirir. Atı binmeye hazırlamak ve binek at yapmak her insanın yani hazırlıksız insanın elinden gelecek iş değildir. Binek olmayan atı binek at yapmak zaman, sabır ve güç gerektirir. Ancak böyle bir at bile onun için sorun değildir. Böyle ata bile binebilir. Ata binip gidebilir. Eğersiz at onun için sorun değil. Bu bağlamda yaşamın her zor anına sabırla ve cesaretle atlatılabilen Kanıkey ana bir ideal ana tipi de olmaktadır.

Diğer yandan ak sakallı ihtiyarın söylediklerinden anlaşıldığı gibi, kısrağın ile kadının benzemesi onlar tarafından dünyaya gelecek olan kahraman ile kulunun da benzemesine rastlamaktayız. Kahramanın doğan gibi olması, doğa ve kanun gereği atın da tulpar olmasını talep eder. Şayet, doğan ve tulpar olmak sıradansızlığa işaret eder. Doğanla ilgili Türk boylarında efsane, destan ve masallarda genişçe yer alan, özellikle yiğitliği tanımlama amacıyla kullanılagelen, dolayısıyla *eril gücü* simgeleyen kuştur. Çünkü malumdur ki, ilkel insanların anlayışında yiğit yani kahraman, doğan gibi kuvvetli, keskin görüşlü, hızlı ve asaletli olmakla beraber özgür olmalıdır. Doğan, havada süzmesiyle “*ruhun özgürlüğü anlamına gelir*” (Wilkinson, 2011, s. 59). Kahraman Manas da halkın mutluluğu ve rahatı uğruna ser verip sır vermeyen olgun ve yiğitsel karakteriyle ruhunun özgürlüğünü gösterir. Kırgızlarda doğandan türedikleriyle ilgili efsane (Ögel, 2014, s. 646) de işte böyle doğan gibi Manas babadan türemeye işaret eder. Ancak böyle bir kahramanın basit bir atla bir öncü olarak yol çizebilmesi, yol açabilmesi mümkün olmadığı gibi, doğan olabilmesi de mümkün değildir. Bunun için bir liderin muradına ermesi için basit bir at değil asil ve soylu at gerekir: “*“Tulparlar” ve (veya) “Uçan Atlar”şaman karakterine sahiptirlerve onlar sahiplerinin konuştukları dili aynen insanlar gibi konuşurlar*” (Aslan, 2013, s. 308). Altay mitolojisinde de bu hayvanlar kozmosla yakından ilişkilidir. Yunan mitolojisinde de kanatlı at olan Pegasus bir takımyıldızına dönüşerek göklere yerleşir. Destanda doğan gibi bir kahramanın, tulpar

gibi bir ata ihtiyaç olunduğu özellikle vurgulanır. Yani tulpar atı destan daha da iyi açıklar:

“*Kula beem tuusa tulpar tuur,
Kula beenin kulunu
Kulununun kıyını,
Törösö kazanat at bolor.
Çalgın minse çaalıkpas,
Oorukka minse oorunbas,
Kagışka minse kamsıkpas,
Altı ay minse arıbas,
Altımış asıy bolguça
Azuu söyköp karıbas,
Aykay ukxa şaşpagan,
Cer carılğan çuu bolso
Bir izin kata baspagan,
Sını biyik, sırtı tüz,
(...)
Kula beem tuusa tulpar tuuyt,
Sıpatı sını uşunday,
Koş basmayıl cırımım,
Menin uşunday kılğan ırımım” (s. 60).*

*Kula at doğuracaksa tulpar doğuracak,
Kula kısrığın kulunu
Kulunların cesurudur,
Doğuracaksa savaşa binecek at olur.
Casusluk için binse korkmaz
Çukur için binse düşmez
Çatışmak için binse yorulmaz,
Altı ay binse usanmaz,
Altmış asıy⁵ olunca
Azısı çiğneyemeyip yaşlanmaz,
Bağırtıyı dinlese şaşırmaz,
Yer yarılıp sarsılrsa da
İzini kaybetmez.
Vücudu büyük, sırtı düz,

Kula at doğuracaksa tulpar doğar,
Vücudu dile getirilince,
Söylediğim bu tahmin
Eminim böyle.*

Büyük bir kahramanın geleceğine hazırlık, mitin hazırlığı olarak gözükebilir. Yani mit, kahraman gelmeden önce atını, eşini, yiğitlerini/çorolarını v.b. hazırlamak zorundadır. Ancak bu hazırlık transendent bir görünüş olup, kadere hitap eder ve mitin bünyesinde yansır. Diğer bir ifade ile, mit kaderde olanı da yansıtır. Örneğin, Manas’ın geleceğini duyunca Çinliler de telaş içinde bulunurlar. Çünkü, Çin hükümdarının falcıları Manas gelince Çinlilerin Kırgızlar üzerindeki saltanatına son geleceğini söylemişti. Dolayısıyla, beklemek tehlikeliydi ve Manas’ı daha büyümeden doğar doğmaz öldürmek gerekiyordu. Bunun için Çin hükümdarı hazırlıklara başladı. Ancak bu amaç gerçekleşemez, çünkü Manas’ın Kırgızlar üzerindeki baskısına son vereceği, Çinlilerin *dañsasına çiyilmişti/ Çin (kutsal) kitabın yazılmıştı, ayrıca Çinliler de Dañsabızda çiyilüü/ Dañsabızda çizilmişti*

⁵ Atın yaşı

diye kabul ederler(s. 671). Yani, kaderinde vardı. Bu görünüş, atın kahramanla aynı an doğumuş olmasıyla beraber kahramandan önce doğmuş olması gibi senkronistik özellik taşır. (Destanda bir diğer kaderle bağlı olan kahraman ile at Almambet ile Sarala'dır (s. 572)). Yani Çin hükümdarının bütün uğraşlarından sonra da yaşamaya devam eden Manas'ın varlığı nasıl bir kader ise atın kahramandan önce gelmesi de bir tesadüf olmayıp büyük bir liderin geleceğinin haberi ve kahramanın sağ salim büyümesinin ve ilerideki başarılarının hem hazırlığı hem garantisidir de. Öbür türlü, at kahramandan sonra da doğurabilirdi. Burada mit kahramandan önce atı yani tulpar bir atı getirmiş olmakla kahramanın zaferini de garantiye almış olur. Bu bağlamda, *Cer carılıp çuu bolso,/ Bir izin kata baspagan at/ Yer yarılıp alamet olsa/ Bir izini dahi yanlış yürümez*, elbette ki bineni yarı yolda bırakmaz. Çünkü kainatta kaos yaşanacaksa, bir izi yanlış basmayan yani, asla yanılmayan yoldaş olan at kurtarır.

Böylece çok beklenen kahramandan önce at dünyaya gelir. Yani Manas dünyaya gelmeden önce Toruçaar dünyaya gelir. Atın kahramandan önce dünyaya gelişi, kahramanın da geleceğinin habercisi olmaktadır (Aynı şekilde atın da ölümü kahramanın ölümünün habercisidir). Herhalükarda at insanda önce davranır. Çünkü onu korur. Atın kahramandan önce gelişi büyük bir liderin gelir gelmez savaşa gitmesine bir hazırlıktır da. Söz gelişi, destanlarda kahraman, masallardan farklı olarak daha doğduğu zaman savaşa hazırdır. Yani bireysel anlamda özgüvene sahip olmak ve/veya tinsel yeniden doğumunu yaşamak amacıyla uzun ve ağır bir yola çıkmasına gerek yoktur.

Artık destan, dünyaya bir *şumkar/doğan, şer/kaplan, kök cal/bozkurt* soyut anlamda *ayköl/merhametli* bir insanın geleceğini ve tulpardan da farklı olan bir at geleceğinin bütün törelerini yasa gereği efsaneleştirerek uyduktan sonra kahramandan önce at/kulun dünyaya gelmektedir:

*“Aman bolso Toruçaar
Tolkugan tulpar at bolot,
Munu suragan adam cat bolot.
Ar müçösü bölünöt,
Canıbardın artıkça sını körünöt.
Aman cürüp at bolso,
Çılbırı tutam kalğıça
Çındagan coogo aldırbayt
Çın kırsık mişdep çalbasa*

*Sağ-sağlim büyürse Toruçaar
Dalgalı tulpar at olur,
Bunu isteyen insan düşman olur.
Vücudu güzel görünür,
Hayvandan da üstün görünür.
Sağ-salim büyüyüp at olsa,
Yuları iyice sıkınca
Hakiki düşmana aldırılmaz
Başına kaza gelmezse*

Mingenin coogo saydırbayt” (s. 68).

Bineni düşmana vurdurmaz.

Büyücünce de böyle bir sıfat kazanır:

“Sopol kuyruk, som tuyak,

Kara bayır, kazanat

Kalbır öpkö, cez kanat,

Tuu kuyrugun çubagan,

Altı ayçılık aygayga

Aşpay-şaşpay çıdagan,

Kırk künçülük çöl bolso,

Kıyşayıp cüdöp onbogon,

Altı ay sapar col cürsö

Azıp-tozup kalbagan” (s. 134).

Kısa kuyruk, kalın tuynak,

Karabayır⁶, kazanat⁷

Demir nefes, bakır kanat,

At dalgalaşır fikirlerde

Altı aylık savaşa

Yorulmadan sabreden,

Kırk günlük çöl olursa,

Bakımsızlaşıp savrulmayan

Altı aylık yol yürürse

Güçsüz kalmayan.

Akkula aynı Manas ve Toruçaar gibi çok dikkatle ve kimseye haberdar edilmeden büyütülmüştür:

“Akırı beren miner dep,

Erkeletip baktırdım,

Moynuna tumar taktırdım,

Biröö düşman kılat dep,

Cer çukutup bekitip,

Çunkur sayga baktırdım” (s. 355).

Sonunda bahadar biner diye,

Yücelterek büyüttüm,

Boynuna cevşen takdırtım.

Birisi düşman olur diye

Yeri eşeyip büyüttüm,

Çukurlu tarlada gizledim.

Ancak böyle bir at (ile kahramanın) dünyaya gelmesi herkesi sevindirmez. Manas Çinliler tarafından öldürülmek istenilir. Ata da başkaları sahip olmak ister. Güzel olanın düşmanları da çoğalmaktadır. Örneğin, Tanabay’dan Gülsarı’yı isteyen çok olmuştur: *“Yorga Gülsarının da ünü arttıkça üst düzey yöneticilerinin gözüne batıyor, onların ona sahip olma emellerini arttırıyordu”* (Aytmatov, 2014, s. 81). Güzel at olunca Tanabay’ın düşmanları da çoğalmıştır. Eserde yorga at için şöyle denilir: *“Eski devirde olsa, böyle bir yorganın değerine paha biçilmezdi, Kırgız atalar böyle bir yorga için birbirlerine düşer, kan dökmekten çekinmezlerdi”* (Aytmatov, 2014, s. 24). Destanda atın bu özelliği

⁶Karabayır, saf kan türkmen atıyla bayağı attan doğan (Yudahin, 1998, s. 404).

⁷Kazanat, koşu atlarından bir cinsin adıdır (Yudahin, 1998, s. 426).

çılıbırı tutam kalana kadar kahramanın yaşaması için savaşıır. Elbette ki, bütün bu özelliklere sahip olan at herkes tarafından istenilir ve *bunu isteyen düşman olur*. Saykal'ın verdiği ata binip er Şuutu Çin'e gidince önünden çıkan Konugurbay Taybuurul'a aşık olur:

*“Kalkandarın kaldayıp,
Kalday miner at eken,
Beldemçisin baylanıp,
Beejin miner at eken?!
Seyildikke minişke
Tabılğıs eken buurul at,
Altın üpçün cabuunu
Cappay turgan mal beken?
Taş bastırbay butuna
Altından taka iydirip,
Kakpay turgan mal beken?
(...)
Kakançındın kanına
Cakpay turgan mal beken?”
İçi küyüp, ört bolup,
Taybuurulga suktanıp,
Eki közü tört bolup,
(...)
Ketip barat Konurbay” (s. 787).*

*Geniş kalkanları tutup,
Asiller binecek at imiş,
Kemerini bağlayıp,
Pekin binecek at imi?!
Gezmek için binmeye
Bulunulmaz kır atmış,
Altın yeleşgi,
Kapatmayacak at mıymış?
Taş üzerinde gezdirip
Altından nal ayaklarına
Vurmuyacak at mıymış?
Kakançın'ın hanının
Hoşuna gitmeyecek at mıymış?
İçi yanıp, çekemeyip,
Taybuurul'u arzu edip,
İki gözünü dört olup,
Gitmektedir Konurbay.*

Bunun için her ikisinin de gizlenmesi ve güzelce yetiştirilmesi gerekmektedir. Bunun için zaten mit, kahraman daha doğmadan bütün gerekli şeyleri hazırlamış durumdadır. Epik eserlerde kahraman daha doğmadan gerekli bütün aletleri halihazırda bulunmalıdır: kılıcı, donu, silahı ve elbette ki atı. Eserde, bütün bu eşyaların varlığı kahramanı tamlaştırmakta ve ona güven vermekte. Bu eşyalardan biri olmadığı zaman kahraman bunun eksikliğini yaşayacak ve düşmana yenilecek yada başarıya ulaşması zorlaşacaktır. Aybanboz'a binip Çin'e giden Manas atı ve diğer eşyaları olmayınca Aybanboz'un üstünden düşer ve bindiğine pişman olur:

“Akkula bolso astımda,

Akkula olsaydı altımda,

*Akolpok bolso üstümdö,
Akkelte bolso iynimde
Berbeyt belem kezegin
Belgiliü Kalça bürüktün
Tappayt belem esebin!” (s. 35)*

*Akolpok⁸ olsa üstümde,
Akkelte⁹ olsa omzumda
Vermez miydim cezasını
Ünlü sünnetsiz Kalça'nın
Hesabını sormaz mıydım!*

Bu eşyalarsız kahraman görüldüğü gibi başarıya ulaşamaz, tıpkı Şaman'nın davulu, atı, giysileri vb. olmadan Gökyüzü yolculuğunu yapamadığı gibi. Hele kahramanın kendisini hakkettiği at olmayınca, kendisini hakketmeyen at/Aybanboz'un üzerinden düşmektedir. Aybanboz sahibine sahip çıkamamaktadır:

*“Eer beldey kirañdı,
Aşpay koydu Aybanboz,
Esi ketip Manastın,
Süyrösö da bolboston,
Kara terge çumulup
Baspay koydu Aybanboz” (s. 714).*

*Eyer gibi yamaçları,
Aşmadı Aybanboz,
Akli gidip Manas'ın,
Çekse de atı,
Çok terleyip
Yürümedi Aybanboz.*

Oysa ki, kahramanın yoldaşı olan Akkula kahramanı yere düşürmeyecekti ölüm pahasına da olursa kahramanın hayatta kalmasını sağlayacaktı. Görüldüğü gibi at kahramana layik değildir, at kahramanı satmaktadır. Bu durumunda kahraman kendisine layik olmadığı ata binmemelidir. Bunun için kahraman ile at birbirine layik olmalıdır: *İderlüü cigit/Külük at/ Hakiki yiğit/İyi koşan at (s. 825).*

Bununla beraber Manas çoroları olmazsa da başarıya ulaşamayacaktır: *Coonu saysa er saydı/ Atı kaldı Manaska/ Düşmanı vurdu er/ Manas vurdu sayıldı.* Bir diğer örnekte:

*“Karmap miner astımda
Akkula sinduu buudan cok.
Karalaşıp turganday
Mında Almambet, Sırgak tuugan cok!” (s. 924)*

*Tutup binecek altımda
Akkula gibi kır atım yok.
Yardımlaşıp duracak
Yanımda Almambet, Sırgak kardeşim yok.*

⁸ Manas'ın zırhı

⁹ Manas'ın silahı

At kahramanın hatta bir ulusun namusudur. Atı vermek düşmana boyun eğmek anlamına gelir. Çünkü attan inmek ölüm demektir. Örneğin Kökötöy'ün atı Maaniker'i Kökötöy'ün aşında Konurbay ile Coloy zorla almak isterken Kökötöy'ün oğlu atı vermeye razı olur. Ancak Manas ile kırk çorası atı vermezler. Aynı şekilde Kanıkey de at yarışında Taytoru'nun kazanması için iddiaya girer. Bu iddia hem oğlu Semetey'in hem de ulusun geleceği için yapılır. Eğer at kazanacaksa Semetey kahraman olacak, kazanmazsa büyük hüsrana uğrayacak ve bu da ölümle eşittir. Yani kahramanın atını kendisine isteyen düşmandır. Çünkü kahramanın güzel ata binışı ileride de bahsedeceğimiz gibi kahramanın zaferinin göstergesidir. Onun güzel ata binişini istemeyen düşman kaygısı gayet doğaldır. Çünkü o at binip düşman üzerinde zafer kazanacaktır. Burada yine kadın ile atın benzerliği görülür.

Böylece uzun bir özlem ve bekleyişten sonra dünyaya gelen Toruçaar büyüyünce tulpar at olacaktır. Bunu daha ilk başta mit uyarıyordu. Ancak tulpar olmanın en yüce özelliği de *binenini düşmana vurdurmaması* veya *Mingenin örtkö çaldırbayt/ Bineni ateşe koyma(z)*masıdır (s. 763). Burada atın hızlı olup kahramanı düşmanın eline vermemesinden ziyade at kahramana ilk önce kahramanın en çok ihtiyaç duyduğu şey, güven vermesidir. Örneğin, Çubak ata binince nasıl güven kazandığı anlatılır:

“*Chubak Kögalanı mingende,
Ok ötpöstü kiygende
Urunarga too tappay,
Uruşarga coo tappay,
Aygaydı abdan salıptır*” (s. 496)

*Çubak Kögala'yı binince
Ok geçmezi giyince
Vurulacak dağ
Dövüşecek düşman bulamayıp,
Kavga çıkarmış.*

At tarafından kahramana sağlanan bu güven destanda hem ruh arketipi yani manevi destek 3) makam anlamında, 1) fiziksel ayak ya da bir organ anlamında ve nihayet 2) hayvan anlamında ortaya çıkmıştır. At tarafından verilen destek kahramanın güvenine güven katar. Çünkü, düşmanı yenmek ancak kahramanın özgüven yeterliliği sayesinde mümkün olabilecektir. At dört ayağıyla insanların dünyayı keşfetme becerisini kolaylaştırmış ve yüksekte durmasını ve dünyaya daha yüksekte geniş bakış açısıyla bakmasını sağlamıştır. İnsanlar ata güvenince tanrılaşmışlar ve yüceleşmişlerdir. Burada *Tad ata bindi, Tanrısını tandı/ Ata binince Tanrısını unuttu* atasözü çok uygundur. Ata binince tanrısını bile unutacak kadar yüceliğe ulaşabiliyordu. Dolayısıyla alt tabakayı

oluşturan atın yani insan ayağının dengede durmasını sağlayan atın sağlam olması önemlidir. Çünkü bu denge eğer sağlanamazsa üst tabakanın kaymasına ön ayak olur ve kahramanın güveninin sarsmasına neden olur. At tarafınan kahramana verilen bu enerji, atın norm karakteri özelliğine işarettir.

Bu anlamda *Bineni düşmana vurdurmayan*, asil bir at olan Toruçaar, kendisine layık olan kahramana ihtiyacı var. Bundan dolayı Cakıp, böylesine güvenilebilir bir dost ve yoldaşın dünyaya geldiğini görünce “*Binecek sahibini ver*” (s. 69) diye yalvarıvermektedir.

Bu ata layık olan kahramanın doğan gibi olacağını ak sakallı ihtiyarın sözlerinden görebiliriz:

“Bugün Kızır aytkan asılzat uşul,
Kabılan Manas şer uulu
Kazatka miner at uşul.
Bugün ekö bir gün tuuldu,
Bitteyinde birikti,
Kenedeyde kezikti,
Kerişke minçü mal uşul.
Artık tulpar mal bolot,
Altı ay minse arıbayt.
Altımış asıy bolguça
Azuu söyköp karıbas,
Kuyruğu sayañ, calı az,
Kulan kuusa kutkarbas,
Söögünün baarı köpkök taş,
Astındagi mingeni
Batırak ölör ömür az” (s. 66).

Bugün Kızır’ın söylediği asil zat budur,
Kıplan Manas oğulun
Savaşa gidecek at budur.
Bugün ikisi de aynı gün doğdu,
Çocukluğunda birleşti,
Küçüklüğünde buluştu,
Savaşta binecek at budur,
Tulpardan da güzel at,
Altı ay binse yorulmaz,
Altmış asıyolsa da
Dişi kesmeyip yaşlanmaz,
Kuyruğu kısa, yalı az
Yabani at kovsa da kurtaramaz,
Kemikerleri sert taş
Altındaki binenle
Günler hızlı, ömür az.

Böylece, büyük bir liderin geleceğine dünya veya mitin kendisi hazırlık gördükten sonra Manas dünyaya gelmektedir. Ancak onu düşmanlardan korumak için yine hem atı hem de kahramanı kimsenin görmediği bir yere saklamak gerekmektedir. Çünkü denildiği gibi, *atı isteyen insan düşmandır* (s. 68) da. Kahraman bu durumda gene ata emanet edilir. Destanda kahramanı korumak için şöyle denilir:

“Aygay uksa şaşpagan,
 Ay karañgı tün kelse
 Bir izin kata baspagan
 Kara bayır kazanat,
 Kalbır öpkö, cez bilek
 Bir at külüğün tabalı,
 Bir adamga bilgizbey,
 Bir kişiye tuyguzbay,
 Ok ötpös ton kiygizip
 Ok cetpes at mingizip” (s. 86).

Gürültü duysa şaşmayan
 Ay karanlık olduğu gece
 İzini kaybetmeyen
 Hakiki tulpar at,
 Yorulmaz,
 Atın yürüğünü bulalım,
 Bir kişiye söylemeden,
 Bir kişiye hissettirmeden,
 Ok geçmez don giydirip
 Ok ulaşmaz ata bindirip.

Ayın karanlık olduğu gece bir izini yanlış yürümeyen at gibi *aşuudan bütün taydırbas*, *akılın kördüm Kırgızdın/ Kırlardan ayaklarını kaydırmaz aklını gördüm Kırgızın* (Baygaziev, 2015, s. 21-22) örneklerinde at ile Kırgız’ın benzerliği ortaya çıkmaktadır. Karanlıkta/zorlukta at bir izini yanlış yürümez ve dolayısıyla at izini yanlış yürümediği için Kırgızın da ayakları kaymaz. Görüldüğü gibi kahramanı korumak için yine korkmayan, yanlış yürümeyen, dikkatli ve yürük at gerekmektedir. *Ayın karanlık olduğu gece*, *savaş* yaşamın zor anlarına işaret eder. Böyle durumda yanlış eylemeye şansyoktur. Çünkü atın en ufak yanlış adımında kahramanın yaşamı tehlikeye girer ve zafer düşmanın olabilir. Bununla beraber at yürük olmalı yani sahibini kaçarak/koşarak kurtara bilmelidir. Yani onun peşinden gelen ok bile ona ulaşamamalı, dolayısıyla at en hızlı oktan, rüzgardan bazı yerlerde tozdan bile hızlı olmalıdır: *Algara çındap çurkasa/ Zakım tügül çan cetpeyt/ Algara koşunca/Rüzgar değil toz bile yetmez* (s.). Atatozun yetmemesi çok hızlı olmasına işaret eder. Kırgız edebiyatında bu toz yetmeyen Akkula’ya benzeyen at Gülsarı’dır. O da gençken kendisi kaldırdığı toz, hiçbir zaman ona yetişemezdi (Aytmatov, 2014, s. 225). Yani kahraman atıyla beraber düşmandan önde olmalıdır. Savaş stratejisinin güçlü olduğunu gösterir. Kahraman böyle bir ata emanet edilerek Oşpur’a gönderilir. Burada Manas’ın atı Toruçaar’a alışması, savaş stratejilerine ve savaş eğitimi alınır. Yani ok geçmeyecek ve ok ulaşamayacak derecede eğitilmiş olmalıdır. Düşüncede, eylemde, herşeyde hızlı olmalıdır. At gene kahramanı korumak anlamında kendini göstermektedir. Okun ulaşamadığı, izini yanlış basmayan ata emanet edilmektedir kahraman. *Ok ötpös ton kiygizip/Ok cetpes at mingizip* Manas’ı saklamaktadırlar. Aslında okun ulaşamadığı donun giydirilmesi onu kişiliğinin sağlam olmasına ima etmektedir. Böyle bir kahraman güçlü, çevik, korkunç, yorulmaz, soylu,

cesur ve yücedir. Dolayısıyla, evrendeki yaşam akışına yön veren de odur. Onu hiçbir tehlike korkutamaz, kaygı çöktüremez, mutluluk ve iktidar körleştiremez. İşte ok gibi saplanan umutsuzluk kahramanın ok yetişmezatı sayesinde ulaşamayacaktır. Çünkü at, kahramana her açıdan dayanak olması bakımından, kahramanı amacına ulaştıran çevik kanattır. Kahramanın eğitilmesindeki asıl amaç da budur. Diğer yönden *ok ötpös ton, ok ötpös at* Manas'ın kendisi olmaktadır. Kahraman ulus için bir sed gibi olmalıdır:

<i>“Alakanday burutka</i>	<i>Avuç kadar Burut'a</i> ¹⁰
<i>Korgon bolup tuulgan</i>	<i>Sur gibi doğan</i>
<i>Kalkan bolup caralğan</i>	<i>Kalkan olup yaralmış</i>
<i>Mekenin anık çebi eken” (709).</i>	<i>Yurdun gerçek kalesiymiş.</i>

Bu da ancak kahramanın akli ve iradesi sayesinde mümkün olabilecektir. Ok yetişemediği at ve okun girmediği don bu halkın akli ve ruhu ve kişilik değerleridir. Dolayısıyla hiçbir ok giremeyecektir. Bu bir geleceğe karşı ontolojik var olma kaygısının yansımasıdır. Aynı anda da Toruçaar'a binmeye de alışmaktadır: *Cılkı içinde Toruçaar/ Turlpardı karmap mingizgin/Yulkırarın arasından/Tulparını bulup bindir* (88). İkisi beraber büyümeli ve ikisi de korunak altında olmalıdır.

1.2.7. Kehanet Rüyalarn Görülmesi

““Telepatik” olarak tasvir ettiğiniz olgu, kişi duygusallaşınca yani bilinçdışının bilince girme fırsatı olunca gerçekleşir” der Jung (2015, s. 130). Bu duruma en güzel örnek olarak insanın kehanet rüya görmesini sayabiliriz. Zira insan uyku halindeyken bilinçdışının bilince girmesini kontrol edemez ve görülen rüyalardan sorumlu olamaz. Oysa bilinçdışı insandan büyüktür ve geniştir hatta uçsuz bucaksız sır dolu bir evrendir; rüyalar da bu alanın ürünleridir. Dolayısıyla bu alandan gelen rüyalar insan bilincinin görebileceğinden ötesini görebilirler.

Jung, düşlerin çeşitli işlevlerinden bahseder: ödünleyici, tanıtıcı veya indirgeyici, güdücü ve telepatik vs. (2012a, s. 173-204). Bu rüya çeşitlerinin içinden telepatik düşler senkronistik özellik taşırlar. Telepatik düşler: “Önzeziyi ya da uzaktan algılamayı açıklayarak ya da en azından anlamamıza yardımcı olacak insana özgü önemli bir olayı

¹⁰ Manas destanında Çinliler tarafından Kırgızlara verilen ad.

(örneğin, ölüm olayı) içeren düşlerdir” (Jung, 2012a, s. 200, 201). Bu rüyalar, sürdüren yasaların “olağanüstü” olmadığını ve yetersiz kalan bilgimizle kavranamayacağını söyler (Jung, 2012a, s. 200, 201).Telepatik rüyalar kehanet rüyalar (Kırgızca: ayan) ile özdeşleşir ve genelde insan en zor ana denk gelip aşırı duygusallaşınca ortaya çıkar. Diğer bir ifade ile, binlerce asırlık bilgi ile birlikte bilinçdışının kabiliyeti bilinç alanına geçmiş olur. Böylece de, telepatik ve senkronistik durum ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla, rüyalar sayesinde ortaya çıkan bilgiler tamamen insanın bilinci dışı olduğundan, rüyada görülen önsezi/ayan/uyarının gerçek olma ihtimali daha da yükselir. Bu rüyaların destanda olduğu gibi yaşamda da çeşitli özellikleri vardır: a) Arbak/ata ruhunun girdiği rüyalar; daha çok bu kişilerin rüya gören kişiye uyarısı, isteği ve emrini içerir. Bu rüyalarda yer alan istek ve emir daha önce dediğimiz gibi Manasçı ve diğer yaratıcı insanlar için verilir. Eğer kendisinin verdiği emre ve isteğe uyulmazsa ceza alınır, yani “ruh çarpar”. b) Ak sakallı ihtiyarın ve onun çeşitli varyantının girdiği rüyalar ise daha çok uyarı ve öğüt niteliklidirler. Bu kişi rüyada zor durumda kalan, yolunu şaşırın kişiye umut verir, öğütte bulunur, yol gösterir, motive eder ve kendisine dönmesini sağlar. Bunun dışında bazen salt gelecek bir durumla ilgili uyarı yapar ve dolayısıyla gelecekte haber vermiş olur. Bu kişi, başa gelecek bütün olayların hem habercisi hem de eyleyenidir. Genelde rüyalara girererek telepatik/senkronistik rüyaların parçası olur. Yani gizemin ve tesadüfün somutlaşmış hali olarak ortaya çıkar. Destanda Cakıp uyurken Manas gibi kahramanın doğacağı hakkında müjdeyi getiren kişi yine bu figürdür:

“Bügün erkek uulduu bolosuñ,
Atın Manas koy, Cakıp!” (s. 65)

Bugün erkek oğlun olacak,
Adını Manas koy, Cakıp!

“Bügün kuu katınıñ şumkar tuuyt,
Senin kula beeñ bügün tulpar tuuyt” (s. 66)

Bugün yaşlı karın doğan doğuracak,
Senin kula atın bugün tulpar doğuracak.

“Aman cürüp çoñoysu
Aalamga salat çuulgan” (s. 65).

Ölmeden büyürse
Evrene yapar ses

“Telegeyi teñ bolot,
İçin karap otursañ
Uşul cer cüzünön keñ bolot” (s. 66).

Dört dörtlük olacak
İçine bakarsan
Yer yüzünden de geniş olacak.

Dubana, Cakıp'a sadece bir erkek oğullu olacağı ve bu çocuk doğan gibi birisi olacağı haberini vermekle kalmaz, çocuğa Manas adını vermesini de emreder. Zira ad vermek de bu arketipin görevidir. Ruh arketipinin sözlerine göre daha doğmadan yer yüzünden de geniş kalbi sayesinde evrene ses getirebileceği belli olan kahramanın üzerine de, yalnızca önceden tasarlanmış bu yolu yürümek değil, yürüdüğü bu yolu ve doğmadan önce almış olduğu adı hakketmek kalacaktır. Demek ki, kahramanın ses getirecek kahraman olacağına dair bir diğer işaret de henüz doğmamış çocuğa ruh arketipi tarafından verilen addır.

Ak sakallı ihtiyarın girdiği bu tür rüyalarda (ayanlar) verilen emirler veya uyarı ve tehlikeler dolaylı yoldan anlatılmaz. Bu kişi kahramanın ne yapması gerektiği hakkında açıkça uyarıda bulunur ve kaybolur:

“Ok cetpes atın mingiçe,

Ok ötpös tonun kiygiçe,

Manas, Manas bolguça

Alçayıp atka mingiçe

(...)

“Uulumdun atı Manas” – dep,

Bir adamga bilgizbe

Bir kalmakka tuyguzba!

(...)

Oşentip aytıp, al adam

Közdön kayıp bolgonu” (s.66).

Ok ulaşmaz atını binene kadar,

Ok geçmez zırhını giyene kadar,

Manas, Manas olana kadar

Eminle atına binene kadar

“Oğlumun adı Manas”, diye

Hiçkimseye söyleme

Kalmaklara duyurma!

Bunu deyip, o kişi

Kayıp oldu.

Ruh arketipi adeta kahramanın dokunulmaz zırhı misali sağ sağlim büyümesi için, kahramanın geleceği dünyayı/çevreyi bütün tehlikelerden arındırıyor olmaktadır. Onun bu uğraşı yakınlarının rüyasına girerek kahramanın özel birisi olduğunu ve onun yaşamı için neler yapması gerektiğini söyleyerek gerçekleşmektedir.

c) Önsezinin getirdiği diğer kehanet rüyalar ise geleneksel, evrensel veya rastlantısal sembollerden oluşan dolaylı anlatım içeren ve belli bir durumu anlatmaya çalışan rüyalar. İşaret veya ayan olarak geleceği söyleyen bu rüyalar aslında çoğu zaman düşüncenin götüremediği ve açıkça söylemeyeceğimiz durumlardan haber eder. Bu rüyalar

insanlığın geleceğe doğru rehberi olmuştur, halbuki insan düşünmeyi keşfetmeden önce rüyalarıyla geleceği görebiliyordu. (Bu yönüyle de bütün kehanet rüyalar senkronistik özellik taşıyor.) Kırgızlar da düşünceyi engel etmeden, bilinçdışının ta köşelerinden gelen seslere kulak verebiliyordu ve bunun için de rüyalar yol gösterici eleman rolünü oynuyordu. Dolayısıyla, rüyaya gönül ve kulak vermek örneğin, bir kahramanın başarısının kaynağı oluyordu. Düşüncesinden çok rüyasını rehber eden kahraman ilkel güdülerince rüyasında uyarılan tehlikeleri atlatabiliyordu. Rüyanın böylesi yanıltmaz tarafı onun bilinçten bağımsız otonom fenomenler olduğunu ortaya koyar: “*O egonun isteklerinden, arzularından, niyetlerinden ve bilinçli hedeflerinden bağımsız belli bir işleyiştir*” (Jacobi, 2002, s. 103). Psişenin doğal ifade biçimidir. Bizler rüyaların nesnesiyiz. Bizi nereye giderse oraya götürür (Jacobi, 2002, s. 103). Demek ki, rüyalar psişenin en doğal ifadesi olması nedeniyle aslında öngörülebilir de geçebilmektedir: “*Ruhun doğası, bilinçten çok düşlerde ortaya çıkar. Ruhun en ilkel yapısından doğan imgeler ve eğilimler düşte doğar*” (Jung, 2012a, s. 221). Oysa, apriori pişede var olan az bin yıllık bu önsezi, insanı basit ve lüzümsüz şeyler için rahatsız etmezdi. Bu rüyalar bize en saf bozulmamış özgü bilgiler verir. Bu bağlamda, rüyadan gelen herhangi bir işaret hayati önemi taşıyor. Demek ki, arketipsel rüya olarak görülen telepatik rüyaların da belli bir amacı vardır ve aslında kollektif rüyalar gibi arketipsel imgeler içererek büyük insani sorunlarla ilgilinirler. Bu sorunlar imge dolu bir anlatımla ortaya çıkar ve yorumla açıklarlar: “*genel olarak rüyaların sembol oluşturu ve üretici işlevi vardır*” (Jung, 2009a, s. 98).

Kırgızlarda, dediğimiz gibi rüyalar hayatın en önemli belirleyicisidir. Dolayısıyla özenle ve dikkatle rüya yorumuna yaklaşan kollektif bilinç rüyalar hakkında bir kültür ve inanç geliştirmiştir. Örneğin, rüyayı her hangi birine söylemek rüyanın yanlış yorumlanmasına götürür ve rüya yorumlandığı yönde gerçekleşir. Bazı durumlarda güzel rüyalar eğer güzelliğini farkına varılmadıysa başkası tarafından satın alınır. Bunun için rüya güvenilir kişiye söylenir. Dolayısıyla, rüya genelde bilge kişi tarafından yorumlanır. Genelde sakallı ihtiyarlar tarafından yorumlanır. Örneğin Cakıp, Manas gibi oğlunun olacağıyla ilgili kehanet rüya görür. Bu rüyasını yorumlatmak için *kırk soylu Kırgız*’ı ve bilge Akbaltay’ı toplar. Anlattığı rüyası bu şekildedir:

Rüya 1:

“Kalmaktan kудay kutkarıp
 Kırızdı körör күn barbı?
 Menin tündögü tüşüm iktuu tüş,
 A tüşümdün baydası
 Silerge tiyçü mıktı tüş.
 Tündö catıp tüş körsöm,
 Ala-Too başın cayladım,
 Men bir bala barcın бүркүт karmadım.

(...)

Kara kulak kabılan
 Astında boldu çıkıanday

(...)

Toodo cürüp atıpmin
 Basıp tüşөөр daynı cok
 Bir zoodo cürüp atıpmin

(...)

Bir zulpukor kılıç tabıldı,
 (...)

Tüptüü toonu kullattım,
 (...)

Taştı taap col kıldım,
 (...)

Carduu cerdi cay kıldım,
 Bu başımdı kan kıldım
 (...)

Tögöröktü kurçagan
 Aalamga tiyip kölököm
 Çatır bolup catıpmin.

(...)

Oñ kol menen bir çapçıp,
 Kündü karmap alıpmin.

Kalmak'tan Allah kurtarıp
 Kırız'ı gösterceği gün var mı?
 Benim gece gördüğüm rüya anlamlı
 O rüyamın faydası
 Sizin yararınıza olacak
 Gece rüyamda,
 Tanrı Dağlarına çıkmışım,
 Ben yavru şayhan tutmuşum.

Kocaman kaplan
 Yanında sıçan gibi kaldı.

Dağda geziyormuşum.
 Aşağı inecek yolu olmayan
 Kayada geziyormuşum

Bir zulpukor¹¹ kılıç bulundu

Sağlam bir dağyı yıktım,

Taşı kesip yol yaptım,

Kayalı yeri düz yaptım,
 Kendimi de han yaptım

Yuvarlağı sararak
 Evrene gölgem dokunup
 Çadır oluyormuşum

Sağ elimi sallayıp

Güneşi tutuyormuşum.

¹¹ Efsanevi keskin kılıç

Sol kol menen bir çapçıp,

Aydı karmap alıpmin.

(...)

Bul tüşümdü coruçu,

Bul emne boluçu” (s. 57, 58).

Sol elimi sallayıp

Ayı tutuyormuşum.

Bu rüyamı yorsana

Ne anlama gelmekte

“Uktap tursam tüş eken,

Bul kudaydın kılğan işi eken” (s. 68).

“Uyanıp kalkınca düş imiş

Allah’ın yaptığı iş imiş”

Bu rüyada malum olduğu gibi Cakıp’ın kendisi değil, oğlunun nasıl birisi olacağı anlatılmaktadır. Cakıp’ın gördüğü bu rüyayı yorumlayan Akbaltay şöyle der:

“Aman cürüp tuulsa,

Tamanı menen tik tüşöt,

Munu menen kağışkan duşman bük tüşöt (s. 59). Bununla savaşan düşman yenilecek.

(...)

Ay menen Kündü karmasañ

Balañ baatır atığıp,

(...)

On segiz miñ aalamdın

Sen tutkasın karmar ekensiñ!” (s. 59).

Sağ-sağlim doğarsa eğer,

Ayağıyla dik düşecek,

Ay ile Güneş’i tuttuysan rüyanda

Oğlun kahraman olacak,

On sekiz bin evreni

Sen elinde tutacaksın!

Rüyayı yormak için gelen Akbaltay’ın dediği gibi, Kırgızları birleştirecek ve Kalmaklardan kurtaracak oğul dünyaya gelecektir. Ancak böyle bir oğlunun dünyaya geleceği simgelerle dolaylı bir şekilde anlatılır. Daha önce belirttiğimiz gibi, “*rüyalar bireysel bilincin hiç ulaşamayacağı, benlik bilincinin oluşmasından önceki kökensele olgulara götürür*” (Jung, 2012a, s. 55). Bu rüyada da görüldüğü gibi kökensele imgeler Tanrı dağları, şayhan, kaplan, çadır, zulpukor kılıç, güneş ve ay imgelerinin aranjmanından ortaya çıkan kahraman, aynı zamanda koruyucu duygunun canlanış hali olarak karşımıza çıkar. Büyük bir liderin amacı dış zorluklardan korumak, birlik sağlamak ve bunu güvence altına almaktır. Böylesi toplumsal refakat ancak bir devlet kurmakla mümkün olabilecektir (Foucault, 2000, s. 36, 43). Bu bağlamda Manas’ın eylemleri bu doğrultudadır: *Kulaalı taptap kuş kıldım, kurama cıyıp curt kıldım // Çaylağı*

besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yaptım (s. 171). Örnekte, küçük kabileler şeklinde yaşayan halk çaylak ile özdeşleşirken birleşince kocaman alıcı kuşa dönüşebileceği dile getirilir. Toplumlar ancak kendi değerlerinin ve kendiliğinin farkına varınca birleşebilirler/alıcı kuş gibi güçlenebilirler. Dünyaya alıcı kuş gibi atılarak, dünyanın aktif bir üyesi haline gelebilirler. Yukarıdaki alıntıda görülen: *Tüptüü toonu kulattım//Sağlam bir dağyı yıktım,/Taştı taap col kıldım//Taşı kesip yol yaptım,/Carduu cerdi cay kıldım, //Kayalı yeri düz yaptım,/ Bu başımdı kan kıldım//Kendimi de han yaptım/ Tögöröktü kurçagan//Yuvarlağı sararak/Aalamga tiyip kölköm//Evrene gölgem dokunup/Çatır bolup catıpmın.//Çadır oluyormuşum* gibi ifadeler lider kişide olan koruyucu ve başlayıcı ruhu dile getirmekle bir devletin kurulmasını öne sürmektedir. Manas, dağ gibi gözüken zoru/düşmanları, kendisi de bir dağa dönüşerek/hükümdar olarak kayayı/dağı düze çevirmektedir. Bu ise devlet adına alıcı kuşları yetiştirmiş olmakla da mümkündür. Çünkü devlet, ülküsüne bağlı sağlam yetiştirilmiş gençler/yiğitler üzerinde yükselir.

Aynı zamanda bu imgeler ve simgeler yüksekte olma izleğini canlandırırlar. Yeni doğacak oğlun her konuda yüksekte ve Tanrıya yakın olacağına işaret eder. En yüksekteki Ay'ı ve Güneş'i elinde tutmak elbette ki bir ulaşılamaz olana erişme anlamına gelir, ancak asla ortak olan şeyleri elde ederek hakimiyet kurmayı simgelemez. *Harika Bir Rüya, Aydaki Kız* vd. Kırgız masallarında,*Gün Bala/Güneş Çocuğu efsanesinde*de görüldüğü gibi, Güneş ve Ay simgeciliği Kırgız mitoloji/kozmogoni ve rüyalarında merkezi ve spesifiktir. Çünkü, Kırgızlar Kökö Teñir/ Gök Tanrıçılığın veya *Kırgızçılık/Kırgızcılığın* şart ve kurallarına göre doğayla iç içe yaşamış doğayı kendi parçası gibi yorumlamıştır. Manas için denilen: *Ayñ menen Künüñdün/Bir özünön bütköndöy//Ay ile Güneşin/Birleşmesinden bitmiş gibi* (s. 44) ifadesindeki Ay ile Güneş simgesi Kırgızlardaki çok önemli psikolojik gerçeği simgeler. Zira bu iki fenomen yüksekliğin yanı sıra (ikinci bölümde açıklayacağımız) yükseklik ve aşağılık diyalektisinin simgesidir de. Manas'ın bu iki yüksekte duran fenomenlerin birleşiminden ortaya çıkan insan olarak değerlendirilmesi aslında insanın bütün kozmogoninin yoğuruluşmasından ortaya çıktığını açıklar niteliktedir. Yani Manas, ay ile güneşin birleşiminden ortaya çıktığına göre evrendeki herşeyden oluşmuş olmaktadır. Çünkü, güneş sadece güneş değil, erilliğin, sıcaklığın, aydınlığın, sabrın ve ayköllüğün simgesiyse; ay dişiliğin, karanlığın, güzelliğin, aydınlığın vd. simgesi olmuştur: *“Tıpkı fiziksel güneşin evreni aydınlatıp*

ısıtması gibi insan vücudunda da kalbin içinde bütün vücuda hayat ve sıcaklık veren güneşe benzer gizem vardır”(Jung, 2015, s. 110-111). Bu bakıma, deniz gibi derin olan güneş/ay insan her insana eşit bir şekilde ışığını, aydınlığını ve sıcaklığını dağıtması bakımından bir bilgeliğin, genişliğin, yiğitliğin ve yüceliğin simgesidir. Jung güneş sembolizmini açıklarken, bu durumu açıklayacak önemli bir başka noktaya işaret eder; gölgenin de güneşten türetildiğini ifade eder. Yani gölge bir bakımı güneşin ışığını kapatır ve lekeler. Dolayısıyla güneş böylece hem aydınlığı hem de karanlığı içerir. Bu bakımdan ay da ışığını güneşten alır (Jung, 2015, s. 113-115). Dolayısıyla ayı aydınlatan veya karanlığı aydınlığa çıkaran güneştir. Eserde kahramanın Ay’ı elinde tuttuğu örnekte, kişiliğinin karanlık tarafını boynuna alarak gün yüzüne çıkartan ayköl kahramanın imajına şahit olacağız.Eğer rüyada olduğu gibi elinde Ay ve Güneş’i tutan Cakıp’ın kendisi olduğunu düşünürsek, demek Cakıp, böylesi ayköl çocuklu olacağını rüyasında görmüştür. Bu bağlamda ay insanlıktaki gölgenin aydınlanmasının da simgesi olabilir. Zira Manas insanlıktaki gölgeyi/eksiğigörüp onu tamamlayan/aydınlatan kişidir. Bunun için Manas karanlığın aydını Güneş ve Ay’ın kendisiyle karşılaştırılır. Güneş ile özdeşleşen Manas’ın ayköllüğü ise insanın içindeki o ölümsüz ışıktır, tıpkı Güneş ve Ay gibi. Kahraman ancak kendindeki bu ışık sayesinde Güneş ve Ay gibi on sekiz bin evrene eşit gelebilmektedir.

Böyle bir rüyanın gerçekleşmesi için yalnızca yorumla yetinmek yetersizdir.Rüya yorumlama kültürü belli bir ritüellerin gerçekleşmesini icap eder. Bir sonraki adımda,bata¹² verilmesi/alınması gerekir. Akbaltay, rüyayı yorumladıktan sonra herkes elini kaldırıp bata verirler. Önemli bir sahip olan bata kültürü bir ziyafetin verilmesini gerektirir.Zira ziyafetlerin, toyların, düğünlerin ve ekmek dağıtmanın amacı bata almak ve ruhları razı etmektir. Bunun dışında yedi ekmek dağıtılmalı, ölü ruhların razı olması için yani doyurmak için evden koku çıkartılmalıdır.

Rüya 2:

Esenkan Manas doğacağı gün şöyle bir rüya görmüştür:

“Acıdaar kirip tüşümö,

Ejderha gördüm rüyamda,

¹² Bata: dilek dilemek ve razı olduğunu belirtmek (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 91).

Aymap-saymap koydu ele

Çınmaçındı, Bakburçun,

Çını Kakan-Kakançın

İlep tartıp sordu ele,

Kuyruğu menen tokmoktop,

Curttu kırıp koydu ele” (s. 214).

Çınmaçın¹³ ve Bakburçun¹⁴’u

Diliyle yaladı.

Büyük Kakan-Kakançın¹⁵’ı

Hüp diye yuttu

Kuyruğuyla ezdi,

Halkı yok etti.

Esenkan bu rüyayı gördükten sonra dışarı çıkınca yağmurun yağdığına şahit olur. Ancak Esenkan Manas’ın doğuyor olduğunu işaret eden bu yağmurun anlamına ve bu anlamdan ortaya çıkan iç sesine aldırmamıştır. Rüya da geçen ejder sembolü, düşmanlar için Manas’ı simgelemektedir. Ejderha simgesi Çin mitolojisinde önemli yere sahip olup, dünya görüşleri bu simgeye bağlıdır. Zira Çinliler kendilerinin ejderden geldiklerine inanırlar. Bu bağlamda ejder iyicil ve bilge olarak görülüp, ruhsal ve dünyevi gücün simgesidir. Aynı zamanda bilgelik, dayanıklılık ile doğanın yaratıcı gücünün simgesidir (Wilkinson, 2011, s. 79). Dolayısıyla Çinli kahramanın rüyasında Çinlilere özgü kökensel imge görmesi Manas destanının teknik açıdan da başarılı olduğunu gösterir. Bu açıdan rüyada Manas’ın ejder simgesiyle ortaya çıkması, onun güçlü ve bilge yönüne işaret etmektedir. Ancak ejder sembolizminin psikolojisi tek yönlü değildir. Ejderin Çinlileri/halkını *ezdi, yuttu, yaladı* gibi fiillerle anılması, ejderin bir olumsuz, yani yıkıcı ve yok edici yönünü de ortaya koymaktadır. Bu yönüyle de ejder, insandaki korkunun canlanış halidir. Zira insan korkunca kendisi küçük düşer, buna karşın diğerleri gözünde büyür. Bu açıdan ejderin Çinlileri yutması, yemesi ve kuyruğuyla ezmesi elbette ki görecelidir. Zira Manas Çinlilere savaş açarken bile onların halkına değmemiş, elindekilerini almamıştır. Ancak düşman kendi yaptığı eziyeti ve kötülüğün farkındadır ve aynısının kendilerine yapacağını düşünmektedir. Kısacası ejder figürü hem olumlu ve olumsuz yönüyle Esenkan’ın rüyasına uyarı niteliğinde girmiş olmaktadır.

Burada Manas’ın doğacağına dair kehanet rüyaların yorumundan sonra, sonuç olarak kahramanın yolculuğu kutsal bir işaret ile başladığını dile getirmeliyiz. Bu işaretler kahramanın bedeninde ve kişiliğinde, doğum sırasında, kaldığı ortamdaki doğasal ve ruhsal durumlarda ortaya çıkar. (Yeter ki, bu işaretlere kulak vermek ve dikkatli olmak

¹³ Çınmaçın: Çin Emperyası

¹⁴ Bakburçun: Çin İmparatoru

¹⁵ Kakan-Kakançın: Çin ülkesi

gerekir.) Kahramanın olağandışı bir kahraman olacağını gösteren işaretler senkronisite teorisine göre açıklanınca, kutsallığını kaybetmeden yorumlanmaktadır. Öbür türlü bu işaretleri görmezden gelmeye zorunlu kalacaktık.

2. BÖLÜM: MANAS DESTANINDA KAHRAMANIN GEÇTİĞİ ARKETİPSEL AŞAMALAR VE YÜCE BİREYİN ROLÜ

Monomitin kahramanının yolculuğu Campbell'e göre evden *ayrılma-erginlenme-dönüş* gibi arketipik serüvenden oluşur (Campbell, 2010: 48). Bu serüvenin arkasında/dikey boyutunda kahramanın adını kazanması akti yatar. Diğer bir ifade ile, kahraman olumlu işler yaparak kendisine verilen ada laik olur, insan olur. Bu yolculukta kahraman ilk önce gölge ve çocuk arketipiyle barışmalı. Eğer bu arketipik süreçler ciddiyetle takip edilmeden kahraman kazanç elde ederse, herkese ve herşeye ihanet eder. Eğer kahraman bu serüveni tamamladıysa adını hakketmiştir demektir. Sıradan olmayan kahraman ise adını hakketmekle kalmaz, adına daha üst ad kazanır. Bu kişiler mitolojide devlet kuran hükümdarlar/liderlerdir. Masallarda veya çoğu mitsel eserler kahramanın yolculuğu ulaştığı amaçtan sonra sona erer. Oysa asıl başarı kahramanın amacına ulaşmasında değil, eline ulaştığı başarı ile ne yaptığında yatar. Kahraman son ünvanını/adını, ölümünden sonra da diri kalmayı veya ölmeyi bu noktada kazanır.

Osmancık romanında da kahramanın adını kazanma akti üç aşamadan oluşur: *Osmancık-Osman bey- Osman Gazi*. Ramazan Korkmaz, kahramanın lider kişiliğe olan serüveninde arzu nesnesini kahraman hakkederek/kişiliğini değiştirerek elde ederse adını ve adından fazla şeref ve onuru, kendinden sonra anılmayı hakketmiş olduğunu dile getirir. Bu yolculukta kahraman henüz kahraman değil iken *-cık* ekinde de olduğu gibi küçük veya aşağılayıcı adlar ile çağırılır. Örneğin Manas için *Çoñ cindi/Zır Deli* derler. Kahraman halk için göze görünür eylemde bulunarak adını hakkederek. Halk onu sayar ve ünvanı veya adı ile çağırırlar. Manas destanında da *Zır Deli* artık Manas adıyla çağırılır. Nihayet, halkın sevgisini kazanan kahraman hükümdar olunca ve adaletli yönetim getirince *Ayköl* adını kazanır. Zira Manas insanın ulaşabileceği kişilik halinin en üst zirvesine ulaşarak ideal yönetim getirir. Kahraman ancak bu ruhsal makama ulaştınca *ayköl* olabilir. Bu bağlamda Manas destanında kahramanın ad kazanma yolculuğu üç aşamadan oluşur: *Çoñ Cindi-Manas-Ayköl Manas*.

Kahramanın arzu nesnesini elde etmesinde, bu arzu nesneyi biçimlendiren ve kahramanın bu nesneyi hakkederek elde etmesini sağlayan yüce kişi/dolayımlayıcı mevcuttur. Bu kişi olmadan kahraman hiçbir başarı elde edemez.

Yüce Birey Arketipi bilinçdışımızın bilgeliklere ve yüceliklere sahip olduğu kısımdır. Jung'un deyişiyile içimizdeki Tanrıdır (Jung, 2016, s. 266). İçimizdeki bu Tanrıyı Korkmaz Yüce Birey olarak tanımlar: “*İnsanlığın bu biyolojik ve ruhsal düşüncenin birikimi olan Yüce Birey model insan olarak kendisine dokunan nesillere tarihsellik kazandırdığı gibi, yeniden doğmasını sağlar*” (Korkmaz, 2015, s. 165). Atalar ruhunun ve tecrübesinin canlanış hali olan bu arketipin etimolojisi Kırgız mitolojisinde antropomorfik olarak kurt, meral, Ay, Güneş vd. ve insan biçiminde Manas, Bakay, Asan Kaygı, ak sakallı ihtiyarlar, Akıl Karaçaç, Kanıkey vd. görülebilir. Bütün bu yeniden doğuş kaynakları bilgeliğiyle, tecrübesi ve öğütleriyle gelecek nesillere yaşam ölçütü olacaklardır. Ancak yüce birey arketipinin sınırlarını destan çerçevesinde daha keskin olarak çizersek, kahramanla doğrudan ilişkide bulunan ve onun kahraman olmasını sağlayan kişi olarak göreceğiz. Bu insanlarda hatta kahramanda bile bulunmayan büyük sabır, büyük hoşgörü, büyük anlayış, ruhsal dinginlik gibi sıfatlar daha fazla bulunur. İşin sonunu sabırla beklerler ve kızgınlığa, kısa süreli parlamalara aldırılmayıp, uzun süreli halklarının çıkarlarını düşünürler. Bu sabrı ve bilgeliği sayesinde geleceğin rüyasını görürler ve bu sayede kişideki kimsenin göremediği özelliği/değeri saptarlar. Örneğin, Manas'ın çocukluğunda lider kişiliğini gören ve ona amaç veren kişi yine yüce birey Akbaltay ve Çıyrdı'dır. Bu bağlamda yüce bireyin toplumun kaygısını ve müşkülünü çeken kişi olarak kahramandaki o potansiyeli görmesi ve kahramanı kahraman yapması kaçınılmaz. Bir halkın umut ışığı olarak kolay kolay kaygıya çökmezler, ümitsizliğe de kapılmazlar. Nasıl kahraman (kırk çoro) halkın oğluydu, Kanıkey halkın kızı ve anasıysa, yüce bireyler de halk ataları/analarıdır. Destanda yüce birey rolünü genel olarak Koşoy için denildiği gibi *Kalk atası/Halk ata(sı)* 'ları (s. 290) üstlenirler. Akbaltay için de destanda: *Kayrattuusu Akbaltay/Azimlisi Akbaltay* (s. 25) denilir. Yani destanda anlaşılan yüce bireyler halk ataları yani ak sakallı ihtiyarlardır. Çünkü bu ak sakallı ihtiyarların gözü, kulağı ve yüreği sakalındadır. Yüce bireylerin sakalı hayatın ve edinilen tecrübenin dikey boyutunun rengini taşır. Dolayısıyla Kırgız kültüründe gençlerin sakal bırakması yasaktır, zira sakal hakkedilmelidir. Ak sakal simgesinde bilinçdışının izleri kalmıştır: “*Bu yüce birey arketipleri somut kişilik değil ad veren, ongun dağıtan, ülkeye yönlendiren biçimlendirici enerji(dir)*” (Korkmaz, 2015, s. 166). Onlar adeta kahraman/kişi olmaktan çok bilinçdışı yüceliğin ve bilgeliğin birikimi olarak eserde canlanırlar. Oysa, destanda bu yüce birey olarak Akbaltay, Koşoy ve Bakay'ın bir geçmişi

ve hayat serüveni söz konusudur. Tıpkı başkahraman gibi esere birden yerleşmezler ve ulaştıkları noktaya geçmişten gelmekte. Onların bilgeliği/yüceliği bilinçdışının ürünü olarak geçmişten tecrübe edinilen bilge olmakla birlikte, bu yücelik yaşayarak da elde edilmiştir. Onlar aynı başkahraman gibi kahraman, er olmuşlar, iyi savaşmayı bilmişler, han olmuşlar, bir takım başarılar elde etmiş, yaşayarak da bilge kazanmış kişilerdir. Neredeyse Manas'a benzerler. Bu bağlamda başkahramanın da kendisi bir zaman sonra halkın atası yani yüce birey ve daha sonra ulu kişi kültürüne dönüşme ihtimali çok yüksektir, daha doğrusu öyledir. Bu yönüyle, destandaki yüce bireyler bir enerji olmakta birlikte insani yönleri de mevcut olmakla yatay boyutta kahramanın norm karakteri ve dolayımlayıcılarıdır. Yani, yüce bireylerin bir takım kişisel özellikleri de söz konusudur. Bu özelliklerden bahsettikten sonra destan çerçevesinde yüce bireylerin fonksiyonu ele alınacaktır.

Dolayımlayıcı sayesinde ülkü sahibi olan ve adına konan kahramanın yolunda da kahraman yine yalnız kalmayacaktır. Bu yolda hem metafiziksel hem de fiziksel boyutta onu koruyan, yardım eden, kahramanı zor anlarında yanında olan, eksiğini tamamlayan, kopanı bağlayan, dağılanı toplayan, oriyente eden, öğüt veren, işini rastgetiren, kut getiren hem dolayımlayıcı hem de norm karakter özelliğiyle ortaya çıkan yüce kişiler mevcuttur. Metafizik boyutta yüce kişi kültürü, fiziksel boyutta yüce birey kahramanın hayatına kut getirirler. Bu karakterlerin karakterin hayatına girişiyle karakterin hayatında olumlu değişimler yaşanacaktır. Çünkü bu kişiler, kahramanın kulağı, yüreği ve gözüdürler. Bunun için destanda aşağıdaki dörtlük yüce kişinin fonksiyonunu özetler niteliktedir:

“Alagar közü çolpondoy

Ay kulağı kalkanday” (s. 329).

Gözü zühre yıldızı gibi

Kulağı kalkan gibi.

İnsanın dünyasını oluşturacak, yüreğine gelip yer alacak ve şekil verecek bilgi, algı organları olarak göz ve kulak sayesinde gerçekleşir. Zühre yıldızlı göz, ışığıyla, dolgunluğuyla, uzaklığıyla ve derinliğiyle farklılık taşır. Bu bağlamda norm karakter kişilerin gözünün zühre yıldızına benzemesi, zühre yıldızı gibi uzak, geniş ve parlak bakış açısını sıfatlar niteliktedir. Zira göz, yüreğin aynasıdır. Aynı zamanda bu kişilerin ay figürlü kulakları da kalkan nitelikli olması, sesin ve sözün kaçmamasını sağlar ve kulaklarıyla tutup kalbine gönderir. Böylesi göz ve kulak sayesinde sözle, yücelikle, değerlerle kalbini dolduran norm karakterin destanda fiziksel özellikleri kişisel

özelliklerinin dışı vurumu olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda yüce kişiler böylesi göz ve kulakları sayesinde kalbini dünya kadar genişleten kişilerdir. Daha doğrusu kalbiyle dünyaya bakan uzak görüşlü, derin düşünceli ve uzun akıllı kişilikli karakterlerdir. Böylesi kalbi, gözü ve kulağı sayesinde kahramanı doğru yorumlar, değerlendirir ve dolayısıyla *koptuğu yeri bağlar, dağıldığı yeri toplarlar* (s. 432). Bu kişiler her zaman kahramanın noksanını tamamlarlar. Göz, kulak ve kalbinin dört yöne uzayan genişliği, uzaklığı, parlaklığı ve derinliğini sayesinde kahramandan önce geleceği anlar ve uyarırlar:

“Men körgöndü kördüñbü,

Men bilgendi bildiñbi?

Men tuygandı tuyduñbu?” (s. 426)

Benim gördüğümü gördün mü,

Benim bildiğimi bildin mi?

Benim sezdiğimi sezdin mi?

Bu sözler yüce kişilerin ağızından çıkan sabit üçlüklerdir. Bu sözler de karakterin kişiliğini nitelemekte, kahramanın hayatındaki rolünü özetlemektedir. Kahramandan önce gelecekte haberi olan norm karakter kişiler, kahramanın hayatını kolaylaştırır ve yenilmezliğini sağlar. *Vazir cakşı, han cakşı//Vezir iyi han iyi* misali, vezir anlamına gelen destanda kırk çoro olarak da geçen bu norm karakterler sayesinde kahraman kahraman olabilmekte, kahraman hükümdar olabilmekte ve hükümdar iyi hükümdar olabilmektedir. Dolayımlayıcı sayesinde ülkü sahibi olan kahraman norm karakter sayesinde amacından şaşmayacaktır. Dolayımlayıcı aynı zamanda norm karakterdir de. Bunun için destanda Akbaltay Manas’a norm karakter olarak yanında duracak kişi bulunana dek kendi bu rolü de üstlenecektir. Manas Koşoy ile görüşmek için Talas’a gidince Kalmuk başçısı Coloy yine Manas’ı istemeye gelir. O zaman Akbaltay der:

“Tırgootu tıypıl çoğulup:

“Balañdı ber” – dep, doo kılıp,

Bolbogonun kördüñbü?

(...)

Alımga kantip könöbüz,

Talkalaşa berebiz!

(...)

Kırgın bolup, curt ölböy,

Kadırga kantip berebiz?!

(...)

Tırgootlar hepsi birleşip:

“Oğlunu ver”, deyip

Haddini aştığını gördün mü?

Haraca vermeye nasıl alışalım

En iyisi çarpışalım!

Kırgın olup halk ölmeden

Hürmet uğruna nasıl veririz.

*Karaldı kılğan Manastı
Kanı surap keldi – dep,
Kalmakka kantip bereli?” (s. 235)*

*“Baylamak bolgon eken go,
Mañdayga bütkön bargegim
Bala Manas sonundu.
Akbaltay aman barında
Manasım kantip bereyin,
Küçögön eken bul doñuz
Men bir kürpüñdöşüp köröyün” (s. 236).*

*“Akbaltay aman barında
Manasım kantip bereyin,
Kızırduu Manas şerimdi,
Kıtayga karmap berdim – dep,
Kırgızdı kantip köröyün,
Kızıkkan eken bul kalmak
Kırılışıp köröyün!” (s. 236)*

*“Kıymıldagan kırk üylüü
Bir Manaska sadaga!” (s. 237)*

*Dayancımız Manas’ı
Hanı sormaya geldi diye
Kalmuk’a nasıl veririz?*

*Bağalamak isterlermiş,
Şansıma doğan kıymetlim
Harika oğlum Manas’ı
Ben, Akbaltay diri iken
Düşmana nasıl vereyim.
Haddini aşmış bu domuz
Bununla bir çarpışayım.*

*Ben Akbaltay diri iken
Manas’ımı nasıl vereyim,
Hızırlı Manas kapları
Çinlilere verdim, diye,
Kırgızların yüzüne nasıl bakayım.
Haddini aşmış bu Kalmuk
Çarpışıp göreyim!*

*Kıymıldayan ey, kırk soy
Manas için ölelim!*

Örnekte görüldüğü gibi, Kırgızları sürekli ezmekte olan dev gibi Coloy’a düşünsel anlamda Manas’tan önce karşı çıkan kişi Akbaltay’dır. Akbaltay Cakıp gibi Coloy’un oyuncuğuna dönüşerek onun istediğini yapmaz. Akbaltay, efendilere saygısını göstermek amaçlı istediği şeyi vermez. Oysa insan Akbaltay gibi, kendinden daha üstün olanların oyuncuğuna dönüşmeden, onları gözde büyütmeden, milli değerlerinin, hakikatin ve adaletin yanında yılmadan durmalıdır. Devletleri çökerten, değerlerin silinmesine sürükleyen, kadınların yar, çocukların köle olmasına izin veren şey, konjonktürel düşüncedir. Cakıp bir han olarak, efendilerin istediği herşeyini vermeye ve hizmet etmeye hazır birisidir. *“Menin kalmagım sonun el ele”/ Benim Kalmuk’um güzel halk idi. (s.82).*

O duruma göre taraf değiştiren, kaygan ve kişisel ihtirasları uğruna bütün bir toplumu yok etmeye hazır kişinin simgesidir. Akbaltay'dan eğitim gören Manas'ın da efendilere karşı sert ve emin bir duruşu vardır. O da konjonktürel düşünerek halkını, toprağını ve değerlerini düşmana vermektense ölmeyi yeğler:

““Kokuy ata, ne deysiņ,

Aklıņ cok, kebiņ cok,

Oņboy kalgan ekensiņ.

Amızıņ kaçıp, ar ketip,

Bolboy kalgan ekensiņ,

Kırgızdı kıtay alganda,

Ordoņdu buzup talkalap,

Olco kılıp kalganda,

(...)

Ala-Toodon aydalıp,

Ala-Toodon kçpsņ,

Tir kalbay Akbaltay

Tak oşondo oçpsņ!

Aytkanıņa kyndm,

Bay atam, senden tņldm.

Er adam coodon lbyb.

Kalgandar knn körböybü!” (s. 248)

Eyvah baba, ne diyorsun,

Aklın yok, sözün yok,

Düzelmeyeceksin

Namusun kaçıp,

Düzelmeyeceksin,

Kırgız'ı Çinli basınca

Ordunu bozunca

Ganimet olarak alınca

Ala-Dağlardan kovulup

Altay'a gçmşsn,

Akbaltay diri kalmasaydı

İşte o zaman snecektin!

Dediklerine yandım,

Han babam, senden ümidimi kestim

Er insan savaştan lmez mi,

Kalanlar gününü görmez mi.

Böylelikle Akbaltay Manas gibi bir genci yetirştir, o ise bir kahraman olarak halkını korur. Demek ki, yüce kişiler çocuğun dünyasını korumuş olarak, bütün bir geleceği ve toplumu korumuş sayılmaktalar.

Metafizik boyutta ise ulu kişi kültü norm karakter bağlamında yukarıda da bahsettiğimiz gibi kahramanın arkasındadır.

2.1. DOLAYIMLAYICI OLARAK YÜCE BİREY

Muraa bolom özüñö.

Muradın olacağıım.

Bilbegendi bilgizip,

Bilmediğini bildirip,

Bilip colgo salamın,

Yola koyarım.

Tuybagandı tuyguzup,

Sezmediğini sezdirip,

Tuyundurup alamin.

Yola koyarım.

Eerçitip cürüp er kılam,

Gezdirerek seni er yaparım,

Er uulu menen teñ kılam,

Er oğlu ile eşit yaparım.

Cuurup cürüp tam kılam,

Yoğurarak ev yaparım,

Tigip cürüp bak kılam

Dikerek ağaç yaparım.

(s. 377).

Candooçu giyik attırat// Refakatçı geyiğe vurdurur.

(Kırgız atasözü)

Daha önce de belirttiğimiz gibi, dolayımlayıcı karakter olarak yüce birey, kahramana birinci elden dokunan ve onunla ilişkisinde kahramanı kahraman yapandır. Bu yüzden erken dönemlerden çocuğu yönlendirebilecek iyi bir öğretici veya danışmanla karşılaşmak kahramana parlak bir gelecek sağlayacaktır ve onun için büyük bir şanstır. Eğer dolayımlayıcı olmazsa veya dolayımlayıcı olsa bile görevini başarılı bir şekilde yerine getiremezse kahramanın ideal bir şekilde var olabilmesi mümkün olamaz. Çoğu kişiler bir dolayımlayıcısı olmamasından ötürü ne arketipleriyle barışık olurlar, ne sağlam bir karaktere sahip olabilirler ne de kendilerine bir ülkü edinebilirler. Donanımlı bir

dolayımlayıcının elinde ise en “yaramaz” karakter bile doğru yola girebilir ve bu yolda başarılı olabilir. Kahraman yaşamının olmazsa olmazı, karşılaşılması mutlak gerekli olan dolayımdayıcı, kahramananın karakterindeki mizacı, onun sahip olduğu iyi potansiyeli, yetenekleri ve kendi değerini kendisi göremediği için ona göz olacaktır. Dünyayı yüreğinde hisseden dolayımdayıcı, dünyaya yön verebilecek potansiyele sahip olan kahraman için neyin iyi neyin kötü olacağını en iyi bilen kişidir. Adından da anlaşılabilereği gibi biçimlendiren, düzenleyen, kimi yerleri olumlayan, kimi yerleri savsaklayıp geçiştiren anlamına gelen dolayımdayıcı karakterin en önemli görevi tespit ettiği lider kişiliğe sahip olabilecek kahramana ülkü vermesidir. Yani dolayımdayıcı, bir biçimlendirici olarak kahramanın arzu nesnesini/amacını şekillendiren kişidir. Aynı zamanda yüce birey olarak da geçmişten gelendir ve geçmişin bir temsilcisidir. Bu bağlamda dolayımdayıcı bir norm karakter olarak ölümlü olması, yüce birey olarak da halkın müşkülünü düşünen ihtiyar olması nedeniyle de kendinden sonrakine kendisinin de sahip olduğu ülküyü emanet etmek ister ve buna göre kendinden sonra kalacak kişiyi hazırlar. Halk anası olarak Kanıkey de bir yüce birey olması nedeniyle, onun da tasası bu yöndedir. Manas ölüm döşegindeyken karısı Kanıkey yine, Manas’ın atına binecek ve onu sahiplenecek kişisinin varlığını sorgular:

“Ay karañğı bolgondo,

Ay karanlık olunca,

Badışam, tündü emine kılamın?

Padışahım, gecenin ne gereği var?

(...)

Asıl közüñ cumulsa,

Bu dünyadan geçersen,

Badışam, kündü emine kılamın?

Padışahım, gündüzün ne gereği var?

(...)

Badışam, kömüüçü kişin bar bele?

Padışahım, gömecek kişin var mıydı?

Üzülgönün ulooçu kişin bar bele?

Koptuğunu bağlayacak kişin var mıydı?

Uyalaştay küyüüçü

Bir yuvalaş gibi yanacak

Özüñö cakin kişin bar bele?

Sana yakın kişin var mıydı?

(...)

Baatır, süylöşçü kişin bar bele?

Bahadır, geride vaaz edecek kişin var mıydı?

Tulparıñdın oozun

Tulparının ağzına

Buruuçtu kişiñ bar bele?

Gem vuracak kişiñ var mıydı?

Tünörüp başka kün tüşsö,

Tünerip başımıza gün gelse,

Tüyşüktüü kımbat iş tüşsö,

Kederli, zorlu iş gelse

Kuu tübündö bık etpey,

Kurak yerde duracak,

Kabilan, turuuçu kişiñ bar bele?” (s. 953). Kaplan, kişiñ var mıydı?

Kanıkey, Semetey için dolayımlayıcı rolünü üstlenerek, babası Manas'ın kendinden sonrası konumu için veya mücadelesini sürdüreceği kişi olarak bırakılıp bırakılmadığını sorgular ve bir norm karakter olarak da Manas'ın doğru şeyler yapıp yapmadığından emin olmak ister.

Eğer, tulparın bir statü, başarı ve yüksek bir mevki temsil ettiğini düşünürsek, tulparı yönetebilecek, atını/görevini doğru yola götürebilecek kahramanın kendinden sonra kişi bırakıp bırakmadığı konusu bu alıntıda işlenmektedir. Bir dolayımlayıcıya/yüce bireye dönüşerek kahraman da kendinden sonra ülkü sahibi kişi bırakmalıdır. Anlaşıldığı gibi, kahramanın edindiği bu soylu arzu/amaç, aslında ““öteki”ne göre arzudur”. Zira “romansal yapılar öznenin ve arzusun kendiliğindenliğini dışlar”. Oysa, “Mitik kahraman, dolayımlayıcısını saklayarak okuyucuda hem bir yanılısına uyandırmak, hem de kendinin eşsiz benzersiz olduğunu vurgulayarak tanrısal bir boyut kazanmak ister” (Korkmaz, 2015, s. 174). Demek ki, kahraman kendiliğinden arzu ve ülkü sahibi olamaz. Kahramanı yüce ülkeye yönlendiren dolayımlayıcı mevcuttur. Bu bağlamda kahraman kendi istek ve arzularının sahibi değil, kendinden önceki arzusun sahibi olur. Manas destanında bu ülkü geçmişi temsil eden bir diğer ve en önemli (birinci derecedeki) dolayımlayıcı olarak Akbaltay'ındır: *Alıp beret Manasım/ Kapkaydagı öçümdü//Alıp verecek Manas'ım/Mazideki öcümü* (s. 83). Bir başka örnek verirsek:

“Bel baylagan belimden,

Oturduğum yerimden

Bekite karmap kolumdu

Elimi kolumu bağlayıp

Aydap kelgen elimden.

Yurdumdan sürükleyip getirmişti.

(...)

Ceti atamdın öcü bar” (s. 234).

Yedi atamın öcü var.

“Akbalıaydan kep ugup, Akbalıay’dan söz dinlemiş,
Munun uraanı kırgız – dep ugup” (s. 167). Ülkümüz Kırgız diye öğrenmiş

Örnekte görüldüğü gibi, dolayımılayıcının taşıdığı ölkü kahramanın doğumundan önceki geçmişe aittir: *yedi atanın öcü vardır*. Kalmuklar ve Çinliler Kırgızlara sürekli saldırılar yapmakta, onların ayaklanmalarına sebep olmaktadır. Bunun için Manas Akbalıay’dan “Kırgız” olma, yani kendisi olma/başkaldırma ve kendine dönme/Kırgız yurduna dönme ölküsünü dinleyerek büyümüştür. Zira Kırgızlar eli-kolu bağlanıp Altaylara kovularak sürülmüşler. Bir norm karakter olarak sonradan ortaya çıkan Koşoy’un ağzından bu ölkü ve öteki’ne göre arzusunun başkasına/geçmişe ait olması daha net dile getirilir. Yüce kişi Koşoy, bu ölküye sahip olarak soydan birisinin yetişeceğinden emindir, çünkü ölkü yedi atadan kalmadır. Geleceğin potresini çizebilen kişi olarak da bu yüce kişi Manas’ın geleceğini öngörmüş olmaktadır:

“*Tukumdan biröö çıkar, – dep, Soyumuzdan biri çıkar, diye*
Seni tuu kılıp cürgömün. Seni beklemekteydim.
Tuulsa Manas bolor, – dep, Doğarsa Manas olur, diye
Seni tuulbastan murun bilgemin” (s. 179). *Seni doğmadan önce bilirdim.*

Seni doğmadan önce bilirdim diyerek Koşoy, kahramanın doğmasından evvel Kırgız ve Manas ölküsünün varlığına gönderme yapar: *Uraanı kırgız uluu curt//Ölküsü Kırgız ulu ulus* (s. 202). *Manas ölküsü* ise Kırgız ölküsüne sahip olan kahramanın simgesel dile getirilişidir. Bu ölküyü kalbinde taşıyan ve bu ölküyle yetişen kahramanı ortaya çıkarmak, dolayımılayıcı/norm karakterine düşen görevdir. Bunun için Koşoy, Kırgızların yeniden doğmasını sağlayan bir lider kişinin geleceğini arzulamakta, Kırgızların yok olup gitmemesi için tasalanmaktadır: *Bilgenin kıtay kılbasın!// Tukumdu kurut kırbasın!// Bildiğini Çinli yapmasın!// Soyumuzu kırgın yapmasın!* (s. 184). Yaşamsal enerjinin geleceğe akmasını sağlayan yüce kişilerin mutlak ölküsü özetle: hiçbir zaman değişmeyen ve varlığı ve yaşamı sağlayan öz olan gelecekte var olma endişesi ve soyun yeniden doğuşudur. Yüce kişi, bu yaşamsal enerjiyi geleceğe yani kahramana akıtıyor olmaktadır.

Dolayısıyla, kahramanın kendine ait özel bir hayatı olmadığı gibi şahsına özel arzusu da söz konusu olamaz. O seçilmiş birisi olarak, onun yaşamı ölkü çerçevesinde oluşan ilkeye

bağlıdır. Bu yönden de, kahramanın kendisi de bir sonraki kahramana bu ülküyü emanet eden kişi olarak, dolayımlayıcı ve norm karakter rolünü üstlenir. Zira bu kişiler de zamanında Manas gibi kahramanlardı.

Dolayımlayıcı, romansal metinlerde teknik açıdan entrik kurgunun devam etmesi için en önemli rol oynar. Destanda Manas'ın çocukluğu döneminde bu rolü üstlenen kişi genel olarak Akbaltay'dır. Destanın ileride gelişmesi için, Manas'a ülkü veren, yani Kırgızların parçalandığını ve yeniden birleşmesi gerektiğini söyleyen, Altay'dan Tanrı Dağ'larına geri dönmeyi isteyen, Manas'tan büyük bir umudu olan kişidir. Bu karakterin sayesinde destan ileriye yönelir. Oysa arzusu ve ülküsü olmayan kahramanı yerinden kıpırdatmak mümkün olmadığı gibi, teknik açıdan eserin gelişerek ilginç hal alması ve entikanın yaratılması da mümkün değildir. Söz gelimi, Oblomov romanında romanın baş karakterinin yerinden kıpırdamaması, sıkıcı bir romanın ortaya çıkmasına neden olur. Kahramanın bir amaç için çıktığı yolu takip etmenin verdiği zevk, aynı zamanda karaktere taraf tutmayı da beraberinde götürür. Oblomov romanında kahramanın herhangi bir eylemde bulunmaması mecburi olarak sıkıcı yaşamı oraya koyar. Çünkü, sıkıcı kişinin/yerinden kıpırdamayan kahramanın hayat serüveni sürükleyici bir şekilde anlatılamaz. Yazar hiçbir eylemde bulunmayan karakterin romanı da sıkıcı olacağını ustalıkla sezdirebilmiştir.

Yüce kişinin yalnızca kahraman için değil, bütün soyun dolayımlayıcısı olduğu tartışılmaz: *Kırk üylüü kırgız içinen/ Akılmanı Akbaltay//Kırk soylu Kırgız içinden/ Danışmanı Akbaltay* (s. 41).Kahramanda ve halkta yüce ve soylu amaca yönelik ülkü uyandıran kişi olarak Akbaltay, Altay'a kovalanıp gelen Kırgızlara olmak ile olmamak arasında *olmayı* tercih etmesine yönelik öğütte bulunur, seferber eder ve yaşamayı tercih etmelerini söyler:

“Kaygırsak kırgız tabılbayt,

Körünsö abiyir cabılbayt.

(...)

Dardayıp catar ubak çok.

(...)

Kerüügö tikken bak da çok,

Kerseyip catar çak da çok,

Çokça üzülürsek Kırgız bulunmaz

Ayıbımız ortaya çıktıysa kapanmaz.

Rahatça yatacak zaman yok.

Diktiğiğimiz ağacımız yok.

Memnunca yatacak vakit de yok

(...)

Emgek kıl, baldar, emgek kıl,

Açkan kursak toyunat,

Arıganı semiret!”

Akıl ayttı Akbaltay,

Oluyazaada can eken,

Akbaltay attuu karının

Çoñ akılı bar eken

Ayzakerden iktuu eken,

Ayla tapkıç iktuu eken,

(...)

Bilbegendi bilgizgen

Bilimdüü Baltay er eken,

Tuybagandı tuyguzgan

Tuygun Baltay şer eken

(...)

Süylöp tursa sözü açık

Bu düynödö közü açık” (s 41).

Çalışın çocuklar, çalışın,

Aç karnımız doyunsun

Zayıflar semirsin

Akıl verdi Akbaltay,

Danışman can imiş

Akbaltay adlı ihtiyarın

Büyük akılı var imiş.

Mızrak vuracakların en beceriklisi

Akıl bulacakların en beceriklisi

Bilmediğini bildiren

Akıllı imiş Akbaltay,

Sezmediğini sezdiren

Duyarlı Baltay kaplan imiş

Konuşunca sözü açık

Bu dünyada gözü açık.

Dolayımılaycı kişinin gözü ve sözü açıktır. Uykuda olan közü kapalı olanlara karşın, gözü açık olan bu kişiler geleceği ön görerek halka yön vermektedir. Böylece amaçsız Kırgızlara amaç veren Akbaltay, elde ettikleri arzu nesnelere hak ederek ulaşmaya yönlendirir. Dolayısıyla halka Akbaltay’ın sözü geçer:

“Uşul Akbaltay tilin alalı

Karıp Baltay abañdın

Aytkan sözü akıl – dep,

(...)

Cetelüü sözü akıl dep” – dep” (s. 42).

Bu Akbaltay’ın dediğini dinleyelim.

Yaşlı Baltay ağabeyin

Dedikleri doğru deyip,

Keskin sözü akıl deyip.

Şıgay, Alöökö’ye gücün yetmediğini söyleyerek Çinlilere karşı durulmaz deyip, Alöökö’yü hanımız yapalım deyince Akbaltay yerinden fırlar ve savaşmadan teslim olmamayı söyler:

“Köp ele bolso ölörbüz,

(...)

Ebin taap kıtayñ

Eldin baarın cebeybi!” (s. 25)

En kötüsü ölürüz,

Çaresini bulup Çinliler

Halkımızı yemez mi!

Halkın yanlış karar verdiği durumlarda da yüce kişi doğru yolu gösterir. Akbaltay düşmanların hilesini anlayarak Alöökö’yü han yapmaması gerektiğini söyler. Kendi soyundan olmayan birisinin ülkeyi yönetmesinde hayır gelmediğinin farkında olan Akbaltay, onun bir çare ve hile bulup halkı yok etme peşinde olduğunu dile getirir: *Kurama temir kurç bolboyt, başka öskön itter curt bolboyt // birleştirilip yapılan demir keskin olmaz//başka el halk olmaz*. Demek ki, yüce kişiye göre soyu ve kanı başka demirden/insandan hayır gelmezdir.

Elbette ki bu yüce kişinin halk için yapabileceği en önemli işi/eseri ülkü sahibi kahramanı yetiştirmiş olmaktır. Kahramanın bütün gelişme aşamasında geçirdiği bütün evrimleri sabırla bekleyen ve yanında duran dolayımlyıcı, karakterin en büyük insani gelişimine şahit ve neden olan kişidir.

2.1.1 Birinci Aşama: Çoñ Cindi/Zır Deli

Aşağıdaki örnekte kahramanın deliliğine şahit olacağız. Jung’un da dediği gibi insanlığın hayatının ilk yarısında insanın bakış açısı dışa dönüktür. Manas destanında da kahraman doğunca yaramaz çıkar. Sıradan, soylu amacı tam belirlenmeyen ateşli çocuktur. Kahraman doğuştan ülkü sahibi olan ve tanrısal niteleği ile mükemmellik elde eden epik kahramanlardan değildir. Zira epik eserlerde, kahraman gelişmez ve özgün kahraman yaratılmaz. Epik eserlerde daha önceden belirlenmiş olan senaryo çerçevesinden çıkamayan kahraman alışıldık gibi eyler; olayların öznesi olarak olayları yönetemez. Oysa, Manas birey olarak, olayların öznesi olarak karşımıza çıkar. Kahraman Ayköl Manas derecesine doğa gereği birden ulaşmamıştır, tıpkı norm karakterler gibi. Dolayısıyla da, tecrübeli bir bireydir. Nitekim, insan olmak ani bir şey değildir. İnsanlık durumu insanın kendisini her seferinde yeniden yaratmaktan geçer. Destandaki kahramanın insani yönü söz konusu olmakla, eserin inandırıcılığı da artmaktadır. Eserde Manas’ın amaçsız kuvveti şu şekilde dile getirilir:

“Segizge çıgıp serpilip,
Oñ col menen cürbödü,
Adam aytkan söz bolso
Munu kulagina ilbedi
Aytsa adamdın sözün bilbedi.

(...)

Balaça çurkap şaşpadi,
Beşke çıga kelgençe
Bereniñ Manas baspadı
Çıkırgan atı Coñ Cindi
Çın Manas atın kim bildi?

(...)

Ceti caştan segiz caş
Bala çıgıp kelgende
Küyüp turgan çok boldu,
Kırk üylüü kızıgız içinde
Munday tentek çok boldu” (s. 79).

Sekiz yaşına gelince zıpladı,
Sağ/doğru yol ile yürümedi,
İnsanın bilge sözlerini
Kulağına takmadı
İnsan sözünü anlamadı

Çocuk gibi hareketli olmadı,
Beş yaşına gelene kadar
Kılgan Manas yürümedi
Çağırıldığı ad, Zır Deli
Gerçek adını kim bildi?

Yedi yaşından sekize geçince
Çocuk oğlan olunca
Yanıp duran ateş oldu,
Kırk soylu Kırgız içinden
Böyle yaramaz çıkmadı.

Oñ col menen cürbödü/ Sağ/doğru yol ile yürümedi ibaresi kahramanın zayıf yönüne yani daha insani yönüne işaret eder. Oysa kahramandan beklenen yüceliktir. Ancak kahraman bu yüceliğe birden ulaşmaz. Kahraman da bir insan olduğu için bazı hatalar yaparak, doğru yolu bulabilir. Dolayısıyla kahraman da tıpkı çocuklar gibi, büyüklerin dediklerini de dinlemeyerek kışkırtıcı ve yasak olan şeyleri yaparak, kendisine çıkarımlar yapabilmektedir. Bu açıdan da eser doğası gereği durumu anlatmış olmaktadır: *Adam aytkan söz bolso/ Munu kulagina ilbedi/ Aytsa adamdın sözü bilbedi. // İnsanın bilge sözlerini/ Kulağına takmadı/ İnsan sözünü anlamadı.* İbarelerde görüldüğü gibi, insan sözünü anlamaması onun olgunlaşmadığını, bir diğer yönden ifade edilirse zayıf yönünü de ortaya koymaktadır. Onun böylesine yaramazlığı dünyada *Böyle yaramaz çıkmadı* ibareleriyle de belirtilir. Aslında kahramanın bu yaramazlığından kastedilen dikbaşı ve kibirli olmasıdır. Herşeyi kendisi bildiğini, kendisinin mükemmel olduğunu düşünmektedir. Kendisine karşı gelen herşeyi kavga nedeni saymakta ve kendisine dövüşle ve başkalarının haddini bildirmekle saygı kazanacağını düşünmektedir. Bu coşkun enerjisini gereksiz durumlara sarfetmektedir, çünkü henüz yüce bir ülkü sahibi

değildir. Eserde Manas'ın henüz adını kazanmadığı, henüz yiğit olmadığı durum bu ibarelerde ortaya çıkar: *Anda Manas bolo elek/ Bereniñ Manas atka kono elek // O zaman henüz Manas değildi,/ Henüz Manas adına konmadı* (s. 89). Kişisel anlamda liderlik özellikleri olan fakat bu yeteneğinin pek farkında olmayan Manas, insan olmak/yiğit olmak diğer insanların küçüklüğüne alınmamak ve hoşgörmekten geçeceğinin bilincinde değildir. Ayköl olup han olunca da en zor düşmanlarına bile anlayışla yaklaşmakta, kendisine eşit gelmeyen kimseyle savaşmaya kalkmaz. Aksince egosu değil, affedici geniş yürekliliği ön plana çıkar. Hatta kalbinde *on sekiz bin evrenlik büyümüş* insan olarak dünyayı kapsayıcı ve kuşatıcı görüşüyle ön plana çıkar. Başkalarının gönlünü kazanarak güvenini elde etmeye çalışır. Bu bağlamda benliğin gelişmesi için kahramanın arketipsel aşamalardan geçmesi gerekir.

Manas yayladayken toy vermek için yiğitlerine koyun ve deve keser. Ancak o arada ateş bulamaz. Tam o sırada koyununu aramak için yaylaya gelen Cırınta adlı ihtiyardan ocak yakmak için ateş ister. Ancak ihtiyar Manas'a Burut¹⁶ diye hakaret ederek, Manas'ı *buçkağına teñbey/ayak tabanına eşit görmeyip* (s. 92) ateş vermez. O zaman Manas kendisini kanıtlamak ister ve bunu kavga nedeni sayar. Onun (Kalmuğun) Manas'ı bir efendi, değerli insan olarak görmeyişi, cüretkarlığı ve misafirperversizliği Manas'ı kızdırır:

<p>“Çalım, surasa berbes otuña Suuk kolum salamin, Kesirlenseñ köbürök Kerseygen kara kalmagım, Kurmandıkka çalamın, Kerek boldu ottuguñ Senden mintip tartıp alamın!” – (s. 92).</p>	<p>İhtiyarım, sorunca vermez ateşine Soğuk elimi koyacağım, Kibirlenirsen çok fazla Kibirli kara Kalmuk'um Kurban ederim, Gerek oldu ateşin, Senden böylece çekip alırım.</p>
---	---

Manas başkaları tarafından ayak tabanına bile eşit olmayışında kendini değil, başkasını suçlar. Manas kendisini her ne kadar *törö* olarak saysa da, başkasının onu *törö* olarak görmesi için kendisini kanıtlanması ve halkın saygısını kazanacak eylemlerde bulunması gerekir. Manas ise kendi eksikliğini görmemekte ve zorla saygı kazanmaya çalışmaktadır: *Soğuk elimi koyacağım*. Burada *sıcağın* zıttı olan *soğuk* kelimesi kilit kelime olarak kibrin

¹⁶ Burut: Manas destanında Kırgızlar için Kalmaklar ve Çinliler tarafından verilen ad.

sembolü olur. İhtiyarın elindeki ateş ise, başkasındaki cazip olan, gerekli olan ve aynı zamanda kazanılarak elde edilmesi gereken şeyleri imler. Çünkü ateş sıcaktır, aydınlıktır ve güzel olandır. Bunun için yüce kişi Bakay, Kanıkey'i alırken zorla değil, gönlünü kazanarak elde edilmesi gerektiğini söyler. İleride de örnekte göreceğiz ki, kahraman kendisini kırk yiğidine *törö* olarak görmelerini isteyince, güçle değil sıcak kalbiyle kazanmaya çalışır: *kementayını seriverir kırk yiğidin altına, atsız gelene at, donsuz gelene don, evsiz gelene ev, eşsiz gelene eş verir.*

Kibir soğuktur, oysa gönül sıcaklıkla kazanılır. Kahramanın/hükümdarın arzuladığı nesneyi/amacı *soğuk elini koyarak* destursuzca elde etmeye çalışması kendinden sonra bir kahramanı değil, tiranı bırakacağına neden olacaktır. Çünkü kibir, kendi gölgesiyle barışmış gibi görünen insanların oyunudur. Kırılgan ve tiksindirici aşağılık egonun ürünü olan kibir çok tehlikelidir, gölgesiyle barışık gözüken “iyi” kahramanı her an satar, kahramanı kahramanlıktan çıkartır. Manas gücünü harcayacak gerçek amaç ve ülkü bulamamakta, gereksizce gücünü haksız gözüken zayıflara da sarf etmektedir. Eğer ülkesünü bulsaydı, kendinden zayıflara değil, hakiki düşmanlara gücünü harcardı. Kendisine eşit düşman bulan kahraman, artık kendisine ters bakanları ve karşı gelenleri haddini bildirmesi gereken düşman olarak görmeyecektir. “*Şimdiden kendisini çarmlıha germeyen kahraman, yarının tiranı olacaktır*” (Campbell ve Moyers, 2011: 132). Kahramanın kendisini çarmlıha germiş olması, gölgesini/kibrini veya kendisini/egosunu yok etmeye tekabül etmektedir. Zorla saygı kazanmaya çalışan kahraman ise yarının tiranı olacaktır. Bu bağlamda kibir, kahramanın en büyük düşmanıdır. Çünkü, kendisine karşı gelen, fikrine uymayanları cezalandırarak, baş eğdirerek, kendisinin kim olduğunu hatırlatarak egosunu tatmin eder ve “yükselir”. Kahramanın kişisel gölgesinin ürünü olan kibir, kahramanı güç uygulamaya, öç almaya, zorla saygı kazanmaya, egosuyla yükselmeye ve çevresine zarar vermeye iter; en çok da kendisine doğruyu söyleyenlere ceza verir. Genelde kibir epik eserde kahramanın amaçsız ve muazzam gücüyle tarif edilir. Bu kişisel gölge birikince kahraman yoldan kayar ve kötüler/kötülük ortaya çıkar; gölge toplumsal olur. Abike-Köböşler aşağılık hissinin ortaya attığı kötülüğün birikimi olarak dışarı fırlayan gölgenin simgesidirler. Oysa iyi hükümdarın/insanın yapması gereken en son şey, kendisini düşünmüş olmasıdır. Kahramanın başında önce kendini tanıyarak bir ben olması, sonra da bu benden vazgeçmesi gerektir. Ancak kahraman henüz hükümdar değildir ve yolun başındadır. Bu durumda, kahraman tek başına değildir.

Kahraman böylesi kibir dolu bir hiç iken, dolayımlayıcı ve verdiği ülküsü sayesinde kimse/adam olur.

Kahramanın kişilik gelişiminde sosyal sorunlardan önce ailenin sorunları ve anne-babanın kişiliği en önemli etkidir. Manas'ın ileride şiddetli bir biçimde adalet ve hak yana ayköl hükümdar olmasını tetikleyen diğer bir unsur, Kırgızların Altay'a kaçıp orada Kalmuklar tarafından dışlanması ve aşağılanması, haksızlıklar içinde yaşaması ve yüce kişi Akbaltay'ın kahramanı bu durumu farketmesini sağlaması yanı sıra babası Cakıp'ın akılsızlığı, korkaklığı, namussuzluğu, küçüklüğü, paidakarlığı ve madde düşkünlüğü olmasıdır. Manas'ın vurdumduymazlığı, babasının malını esirgemezliği, Kalmuk çocuklarından korkmazlığı ve lider kişiliği ilk olarak babasını ürkütür. Örneğin, Manas arkadaşlarına haksız yerde saldıran Kalmuk çocuklarını kovalarken bunu Cakıp görür ve onu durdurur:

<i>“Alıp kelip mal küttüm,</i>	<i>Göçüp gelip dünya biriktirdim,</i>
<i>Altayım cakşı cer ele,</i>	<i>Altay'ım güzel yer idi,</i>
<i>Eli sonun, içi keñ</i>	<i>Halkı iyi, kalbi geniş</i>
<i>Menin kalmagım sonun el ele” (s.82).</i>	<i>Benim Kalmuk'um güzel halk idi.</i>

Babasında gördüğü bu karakersizlik veya Cakıpla canlanan ontolojik anlamda en büyük hastalık olan toplumsal belek yitimi veya mankurtlaşma kahramanın kimliğini hazırlar. Romansal hakikat gereği, kahramanın gelmesi için bir haksızlığın veya bir kaosun mevcut bulunuyor olması gerekir. Akbaltay ise, yüce kişi olarak babası karşısında örnek model olarak kahramanın yanında durur. Eğer Cakıp'ı kişi/baba olmaktan çok maddi değerlerin ve insandaki küçüklüğün simgesi olarak algılasak Manas, iki zıt değer karşısında yüce birey kişinin simgelediği *ayköllüğü* tercih eder ve bunun için Akbaltay'ı dolayımlayıcısı olarak görür.

Manas'ın diğer kardeşleri Abıke Köböş'ler ise Cakıp'ın yolunu izler. Kibrin sembolü olan Abıke-Köböş'ler kişiler düzeyinde yüce kişi tarafını seçselerdi, kibir yontulmuş olacaktı. Oysa, ancak kibrini yenen kişi halkın oğlu/kahraman olabilir. Bütün kötüler, aslında bu yolu tercih etmeyenlerdir. Bu bağlamda, kahramanın kahraman olmasını sadece dolayımlayıcı istemez, kahraman da kendi tercihinin öznesi olarak bulunur. Kahramandaki karakter olmasaydı, dolayımlayıcının bütün emeği nafile olacaktı. Demek ki, kahramanın yol veya örnek model olarak kişi/değer seçiminde birbirine zıt iki yön

vardır. Herhalde kahramanın bu seçimini belirleyecek olan, doğmadan kahramanın ruhuna üflenen yüce sırdır/görevdir. Kahraman bu sırrı kendinde arketipsel gelişmeler yaşayarak keşfetmelidir.

İnsandaki aşağılık hissini ve zayıflığın ürünü olan kibir, muazzam güç uygulamakla ortaya çıkar. Kişinin kendini olduğundan yüksekte görmesi ve kibri, başkasını baş eğdirmek için muazzam güç sarf etmekte kendisini gösterecektir. Özünde nötr olan bu muazzam enerjinin iyiye sarfedilmesi gerektiği konusunda oryente eden ak sakallı kişinin yokluğu bu enerjinin gereksiz ve amaçsız şeylere harcanmasına neden olur. Manas kendinden zayıflara bu sefer kızgınlığından değil eğlenmek amaçlı gücünü gösterir:

“Bir küni Manas oolugup,

Koyçulardı sabadı,

Cılkıcısın sabadı.

Koyçu kaçıp koroktop,

Cılkıcının baarısı:

“Çoñ Cindi burut kelet” – dep,

Kaçıp cüröt soroktop” (89).

Bir gün Manas kendinden geçti,

Çobanları dövdü,

Yılkıcısını dövdü.

Çoban kaçıyor zıplaya-zıplaya

Yılkıcının hepsi:

“Zır Deli Burut geliyor”, diye

Kaçmaktalar arkasına bakmadan

“Oşol kezde Manas şer

Urunarga too tappay,

Uruşarga coo tappay,

Culup alar baş tappay

Tişteerine taş tappay

Eñ kızığıp eeligip

Toktono albay ceeligip” (s. 89).

O vakit Manas kaplan

Vurulacak dağ,

Vuracak düşman,

Koparacak baş,

Çiğneyecek taş,

Bulamayıp

Duramadığı vakit.

“Koygulaşkan baldardı

Koyondoy cerge sıktagan,

Koluna tiygen baldardan

Biröö tirüü çıkpagan” (s. 88).

Dövüşen çocukları

Tavşan gibi yere yapıştırdı.

Eline geçen çocukların

Birisi diri kurtulmadı.

Manas kırk soylu Kırgız içinden en soylu, en yüce kişisi Akbaltay’a bile karşı gelmektedir. Manas Koşoy ile buluşmaya gidince Çinliler Altay’dan Ala-Dağ’ya göç etmekte olan Kırgızlara saldırırlar. Manas geri dönerken savaştan yorulan Bakay ile

Kutubiy'e rastlar. Akbaltay, Çinlilerin çok olduğunu söyleyerek vur-kaç taktiğini uygulayarak düşmanların hedefini şaşırtmayı ve halkın bu arada göç etmesinin de mümkün olacağını teklif eder. O zaman Manas yerinden fırlar:

“Buzuktu Manas başladı,

Bulkunganda kök calıñ

Too solkulday taştadı:

“On ekige kelgiçe”

Azıp-tentip ok bolup,

Altayda kördüm küñümdü.

Ereşen tartıp, er boldum

Er uulu menen teñ boldum

Emi albaym, Baltay, tiliñdi!

Alış kılıp uruşam,

Ayza karmap top buzam,

Alsa kuday can mına,

Acal cetse okko uçam!

(...)

Kırk üylüüdön, Baltay abam,

Daanışman dep cürçü elem!

Bul Altayga kelgeni,

Kara kalmak, mancuuga

Cılıga baci bergeni,

Suuk borongo kabulıp,

Oñboy kalgan ekensiñ,

Oylogon işiñ tügönüp,

Oy, abake, kan Baltay

Bolboy kalgan ekensiñ!

(...)

Kokuy, Baltay, ne deysiñ?

İt uruşun kılğanda

Zor işe Manas başladı,

Kızınca bozkurt,

Dağ titreyiverdi:

“On ikiye çıkınca

Ok gibi gezdim serseri

Bu Altay'da gördüm günümü.

Olgunlaştım, er oldum

Er oğluna eşit oldum

Şimdi, sözünü dinlemeyeceğim,

Savaşmadan pes etmeyeceğim,

Mızrak tutup, top bozarım,

Alacaksa Allah, işte canım,

Ecel geldiyse okla öleceğim!

(...)

Kırk soylu içinden Baltay ağbeyim,

Bilgemdir, diye bilirdim!

Bu Altay'a geleli,

Kara Kalmuk, Mançu'ya

Yılına vergi vereli,

Soğuk buranda kalıp,

Hastalanmışsın ağbeyim,

Düşünecek işin kalmayıp,

Ağbeyim, han Baltay

Yaşlanmışsın!

Eyvah Baltay, ne diyorsun?

İt vuruşu¹⁷ yapınca

¹⁷ İt uruşu: Savaşta vurkaç taktiğine verilen addır. Bu taktik savaşmaya güç yetmediği zaman göçün uzayıp gitmesi için düşmanı oyalamak maksadında kullanılır (Akmataliev, 2016, s. 281).

Kaçtı Manas debeybi
 (...)
 Korkkonuñdu bilbeybi
 (...)
 Bul kebiñdi it uksun,
Aşuusu biyik too uksun,
Agını katuu suu uksun,
Kazgan kara kör uksun,
Andan bölök kim uksun" (s. 254).

Kaçtı Manas demez mi
 (...)
 Korktuğunu bilmez mi
 (...)
 Bu sözünü it duysun,
Geçidi yüksek dağ duysun,
Hızlı akan su duysun,
Kazılan kara gor duysun,
Ondan başka kim duysun!

Bilge kişinin teklif ettiği kaçmak eylemini kahraman zayıflık olarak görmektedir: *Kaçtı Manas demez mi/ Korktuğunu bilmez mi*. Denildiği gibi kibir kahramanın yöneticisidir. Kendi kibrinin kulu olarak, bilge sözlere yenik düşmeyi yeğlemez. Manas soyun ışığı, bilgisi olan Akbaltay'ın sözlerinin bile hiçkimse tarafından duyulmaması gereken ayıpça bir fikir olduğunu düşünecek kadar kibirlidir. Kendisine kaçmayı yakıştıramayan Manas bu fikri kimsenin duymaması konusunda gururludur. *İt, dağ, su* ve *gor* kulağı olmayan veya konuşmaz simgeler olarak ortaya çıkar ve Manas Akbaltay'ın sözünün ancak bu konuşmaz simgelerin duyabilmesi gerektiğini söyleyerek, Akbaltay'ı aşağılar. Oysa Akbaltay gibi yüce bireyler geçici kızgınlıklara ve yersiz gurura aldırıp halkın varlığını tehlikeye atamaz. Ancak Akbaltay'ın böyle bir öngörüşüne karşı çıkan Manas'ın burada liderlik özelliklerine şahit oluruz. Manas'taki sıradan olmayan yaramazlık onun yukarıda da belirttiğimiz gibi gizli bir lider mizacına gönderme yapar. Oysa, ancak lider olabilecek kişi "yanlış" da olsa kendi fikri sahibidir. Bu kibir, gurur ve korkmazlık, yılmazlık, dik başlılık kahramanın lider kişiliğinin habercisidir. Ancak canlılığı taşan ve haddini aşmayı bilen kişi kahraman olabilir. Oysa sıradan kahraman zorunluluklar sınırı içinde yaşar ve bütün yaptıklarını zorunlu olduğundan yapar. Bu durumda dolayımlayıcının rolü kahraman yeni bir şey öğretmek değil, kahramanın kendi içindeki potansiyeli görmesini sağlaması gerektiğini belirtmeliyiz. Ancak özünde nötr olan bu enerji dolayımlayıcı tarafından yönlendirilmez ise, amacını bulamayan bu enerji gereksiz eylemlerde kendini gösterir. Bunun için dolayımlayıcı olarak yüce kişi tarafından kahramana güvenilir ve kutsal bir değer olan yeniden doğum öğretilmezse, insan gibi değil, hayvan gibi yaşar.

Manas'ın bu mizacı daha çocukluğunda arkadaşlarını toplayıp kendisine *törö* dedirtmesinden, başlar. Destandaki bu kendini tanıtmaya felsefesi metaforik olarak kahraman Manas'ın *törö* olarak kendine samimiyetle inanması ve yiğitlerine kendini *törö* ilan ettiği örnekte açıkça ortaya çıkar:

*“Koydu cıyıp, oy kıldı,
Koyçulardan kırk bala
Cıyıp alıp al Manas,
Koydu soyup talaaga
Koyboy Manas toy kıldı.*

(...)

Kızıktı Manas baştadı:

*“Töröm” – dep meni aytkın – dep,
Al baldardın torpogun
Takır soyup taştadı,
“Törö” – dep koygon balaga
Kementayın kerseyip
Salıp beret talaaga” (s.89).*

Koyunları topladı ve düşündü

Çoban kırk yiğidi

Topladı o Manas,

Koyunları kesti tarlada

Büyük bir toy düzenledi.

Olmaz işe başladı:

*“Töröm”¹⁸, deyin bana diye
O çocukların malını
Hepsini kesti,
“Töröm” diyen çocuğa
Gururluca kementayını¹⁹
Seriverdi altına.*

Kendisini tanıyan kişiye Manas'ın kementayını serdiği örnekte, onun büyük liderlik mizacına ortak oluruz. Lakin büyüyünce de gönül kazanarak, yani evsiz gelenlere ev, atsız gelenlere at vererek, eşsiz gelenleri de evlendirerek bu büyük ülkü için hizmet etmesini sağlar. Hakiki lider kişi tiran değildir ve çorolarına/yiğitlerine/kişilerine ancak hizmet ederek/ihtiyaçlarını gidererek, saygı duyarak yani, *kementayını sererek* büyük amacına ulaşabilmektedir. Zira statü sahibi olmak için değil yüce ülküsünü gerçekleştirmek, diğer bir ifade ile, halka hizmet etmek için makam sahibi olmaktadır. İleride de Manas Kırgızların birleşmesini kementayını sererek gerçekleştirebilmektedir:

*“Tonsuz keldi bir çoro,
Tonsuz kelgen çorogo
Cakası altın, ceñi cez,
Koş badana, torgoy köz,*

Donsuz geldi bir yiğit

Donsuz gelen yiğide

Yakası altın, cenı bakır

İki katlı zirh, tarla kuşu gözlü,

¹⁸ Törö: mirza, başçı, efendi, amir, başkalarına sözü geçen değerli insan (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 613).

¹⁹ Kementay: Çobanların yağmurda ve soğukta giydiği yünlü ve kalın kaban (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 305).

*Keleme boto keñ caka,
Kerişke kiyse ok ötpös
Ton kiygizdi zor Manas.
Atsız keldi bir çoro,
Atsız kelgen çorogo
Arkar ayak, cez bilek
At mingizdi zor Manas.
Malsız kelgen çorogo
(...)*

*Argımak, buudan aralaş
Bölüp berdi zor Manas.
Elsiz kelgen çorogo
Argın menen Kırgızdı
Bölüp berdi zor Manas.
Katınsız keldi bir çoro,
Katınsız kelgen çorogo
Oymok ooz, bötö köz,
Oykuştagan suluudan,
(...)*

Alıp berdi zor Manas.” (s. 404-405)

*Parlak ve geniş yakalı
Savaşa giyse ok geçmez
Don giydirdi zor Manas
Atsız geldi bir yiğit
Atsız gelen yiğide
Yüksek bacaklı, bakır bilekli
At bindirdi zor Manas.
Malsız gelen yiğide*

*Cins ve yürük at
Bölüp verdi er Manas
Kimsesiz gelen yiğide
Argın²⁰ ile Kırgız'ı
Bölüp verdi zor Manas.
Eşsiz geldi bir yiğit
Eşsiz gelen yiğidi
Küçük dudaklı, ceylan gözlü
Parlayan güzel ile,*

Evlendirdi zor Manas

Aydın olmanın özelliklerinden biri *kendini tanıtmaktır* (Foucault, 2000, s. 177). Lider olacak kişi de kendini tanıyan ve kendiliğinin farkında olan kişidir. Destanda Manas: *Özümdü ölçöpbilemin// Kendimi ölçebiliyorum* (s. 370) der. İleride dolayımlayıcı sayesinde ülkü sahibi olan Manas savaşa *Manas*'layarak, *Kırgız*'layarak girer: “*Manas*”, – *dep uraan çakırıp Kağışka kirdi er Manas//Manas diye ülkü edinerek (Manaslayarak)/ Savaşa girdi er Manas* (s. 90, 135); “*Kırgızdap*” *da uraan çakırat//Kırgız diye çağırarak* (s. 148). Manas'ın Manas diye kendi adını ve ulusun adını çağırarak savaşa girdiği örneği, Manas'ın ad olmanın ötesinde ülkü olduğunu da düşündürür. Bu nedenle Manas, ülkü/ye dönüşebilecek/olunabilecek derecede kendini tanımış kahramandır. Demek ki, hem dolayımlayıcılar, hem de başkahraman kendisinin farkında olan kişilerdir, bunun için büyük ülkü sahibidirler. Bu ülkü kendisini tanıtmak, kendi sınırlarını çizmek, kendi

²⁰ Argın: Her miletten topluluk.

kurallarını koymak gibi ontolojik değerler üzerine kuruludur. Dolayısıyla, bir halkın kendisini tanıtmaması için ve başka halkların içinde yok olup gitmemesi için birleşmesi, devlet kurtarması ve ontolojik olarak kendini tanıması/kabul etmesi gerekmektedir.

“Cetige çeyin but baspay,

Beçel bolup turupmun.

Segizge caşım çıkkanda

Çataktın cönün baştadım,

Toguzga çıga kelgende

Kalmaktın toguz balasın

Takır kırıp taştadım.

Ongo çıgıp kelgende

Ordo buzup, olco aldım.

On ekige kelgende

Orçun curtkı kol saldım.

On üçkö caşım tolgondo

Koçkuların koroyttum

(...)

Kırk tütün kırgız elimdi

Kara kıtay, mançuudan

(...)

Acıratıp algamın” (s. 351).

Yedi yaşına kadar yürümeyip,

Ayaklanamadım.

Sekiz yaşına gelince

Kavga içine girdim.

Dokuz yaşına gelince

Kalmak’ın dokuz oğlunu

Kırıp geçtim.

On yaşına gelince

Savaşıp kazanç elde ettim.

On iki yaşına gelince

İri boylara savaş açtım.

On üç yaşına gelince

Beylerini dağıttım

Kırk bacalı Kırgız halkımı

Kara kıtay, Mançu’dan

Çekip aldım.

Demek ki, ancak yaramazlık ve kibir arkasında gizlenen lider kişilikli kahramana yol gösterilebilir. Diğer insanlar da Manas’ı değerlendirmeyi bilemezler ve onun insan olacağından şüphe ederler. Bu mizacı görececek kişi sıradan kişiler değil, dolayımlyıcılarıdır. Zira ancak bu kişiler Manas’ın yaramazlığını ve eylemlerinin arkasındaki motiflerini doğru yorumlarlar. Manas’ın çocukluk çağında ona ülkü veren kişi Akbaltay ve Manas’a büyük bir umut besleyen kişi de annesi Çıyırdı’dır. Semetey destanında ise Semetey’e ülkü veren daha doğrusu, soyunu, ırkını, kimliğini tanıtan kişi anası Kanıkey’dir. Akbaltay, Manas’taki özelliği görmüş, onu saptamış ve onda büyük umutları olan kişidir. Bu kişilerin odaklandıkları nokta kahramandaki ufak-tefek ve düzeltilebilir olumsuzlukları üzerinde değil, kahramanın bu deliliğinde gizlenen mücevherdir. Dolayısıyla, Manas’ın *yaramazlığından* dolayı kazandığı düşmanlarından

gizlemek ve Manas'ın aklı başına gelmesine kadar adının gizli kalmasını ve gizli bir şekilde büyütülmesi gerektiğini de teklif eden kişi Akbaltay'dır:

<i>“Bir adamga bilgizbey,</i>	<i>Bir kişiye bildirmeden,</i>
<i>Bir kişiğe tuyguzbay,</i>	<i>Bir kişiye sezdirmeden,</i>
<i>Ok ötpös ton kiygizip,</i>	<i>Ok geçmez zırh giydirip,</i>
<i>Ok cetpes at mingizip” (s. 86).</i>	<i>Ok ulaşmaz ata bindirip</i>

Dolayısıyla Manas'ı Oşpur'un yanında (yaylada) *ok geçmez zırh giydirerek, ok ulaşmaz ata bindirerek* eğitirler. Ok geçmez zırh giydirilerek büyütülmesi, kahramanın karakterinin eğitilmesine gönderme yapar. Zira karakter ne kadar sağlamsa, o kadar düşmandan gelen ok veya okla simgelenen herhangi bir olumsuzluk/zorluk kahramanın kişiliğini etkilemeyecektir. Bu bağlamda ok geçmez zırh, aslında kahramanın bedenine giydirilen zırh değil, ruhuna giydirilen dokunulmazlık ayrıcalığıdır. Kahramanın ruhindaki bu ayrıcalık edindiği sağlam bir ülkü sayesinde. Bu bağlamda sağlam bir zırh güçlü bir ülküyü sembolize eder. Akbaltay, *Ok geçmez zırh giydirip, ok ulaşmaz/ ata bindirip* Manas'ı yetiştirelim derken, yedi atadan kalma *Manas* ve *Kırgız* ülküsünü kahramana empoze ederek büyütmeyi kasteder. *Ok geçmez zırh giyen* kahramanın halk için bir zırh olacağı gerçektir: *Tooday kara sel boldu /Dağ gibi kara sel oldu* (s. 160). Kahraman ve devletler düşman için dağ kadar sel gibi olmalıdırlar, yani ok geçmez zırh giymelidirler. Ok ulaşmayan atları da olmalıdırlar. Ok ulaşmayan at, ulusun dünyayı okumakta ve kafa tutarak eşit yaşamasında elinde edindiği aracın sembolüdür. Dolayısıyla kusur kapatan bu gönlü geniş Akbaltay, Cakıp'ın şikayetine karşı Manas'ın yaramazlığını savunur ve neden savunduğunu açıklar. Destanda Akbaltay'ın Manas'a yaptığı dolayımlayıcılık/norm karakterlik, Cakıp'a karşı çıkmakla kendini gösterir:

<i>“Erkek bala şok bolsun,</i>	<i>Erkek oğul yaramaz olsun,</i>
<i>Mal bagar uul bolgunça</i>	<i>Mal bakacak oğul olmaktansa</i>
<i>Bar bolgunça çok bolsun!</i>	<i>Var olmasın yok olsun!</i>
<i>Artıña koluñ baylanıp,</i>	<i>Sırtına kolunu bağlayıp,</i>
<i>Beri karay aydalıp,</i>	<i>Bu tarafa kovulunca,</i>
<i>Oşol künü ölgönbüz!</i>	<i>İşte o gün ölmüştük!</i>
<i>(...)</i>	
<i>Uşul uuluñ çoñoyso,</i>	<i>Bu oğlun büyürse,</i>
<i>Beecinge salar çok cañcal.</i>	<i>Pekin'e yapacak büyük sefer.</i>

(...)

Talaadan cıynayt köçüñdö,

Alıp beret Manasım

Kapkaydagı öçümdü.

(...)

Malga işengen bolobu,

Malıñ bala bolobu?

(...)

Cakıp seni adam degen oñobu.

Tentek uuldan mal ayap,

Tegi çok kişi ekensiñ,

Ataa, mal kündü kişi ekensiñ!

(...)

Argın, kırgız el kayda?

Malıñ karaan bolobu?

Mal tügöndü – dep keyip,

Seni adam degen oñobu?

Keçee, atañ Karakan ölgöndö,

Karakandın kazına

Kara kalmak, mancuu curt

Karsılatıp tokmoktop,

Kamçıga çenep bölgöndö,

Bolbogon açuu kütköndö,

Bokçonun barın tintkende,

Kılçaygandı kırganda,

Ak saray üydü talkandap,

(...)

Kayaşayak bergendi

Karmap alıp talkalap,

Kak kuykasın tilgende,

(...)

Mına oşondo ölgönbüz!

(...)

Toplayacak dağılan göçünü (halkını)

Alıp verecek Manas'ım

Mazideki öcümü.

(...)

Malına güvensek olur mu,

Malın oğul olur mu?

(...)

Cakıp sana adam diyen adam mı.

Yaramaz oğuldan mal esirgeyip,

Soysuz insan imişsin,

Ya, mala düşkün insan imişsin!

(...)

Argın, Kırgız el nerde?

Malın dayanak olur mu?

Mülkümüz bitti diye üzülen

Sana adam diyen adam mı?

Geçen, baban Karakan ölünce,

Karakan'ın hazinesini

Kara Kalmuk, Mançular

Paldır-küldür basınca,

Kamçıya ölçerek bölünce,

Gereksiz öfkeli olunca,

Bohçaları dağıtınca,

Dik bakarı kırgın yapınca,

Ak saray evi dağıtınca

(...)

Karşı geleni

Tutsaklayıp dövünce,

Tepesini delince,

(...)

İşte o zaman ölmüştük!

(...)

*Malıñ turmak, Cakıp bay,
Bir tuugandan ayrıldık,
Bizdin biröobüzdü aydadı
Oylosoñ bolo, oy Cakıp,
Adam cetkis beline,
Bizdin biröobüzdü aydadı
Kündün çıkçu cerine.
Kara kalmak küç kıldı,
Kalkıbizdı büt kırdı.
Adırdan tiyip maldı aldı,
Ayıldan basıp candı aldı*

(...)

*Bizdin urgaaçı, kızdı olcolop,
Kül çıgargan küñ kıldı,
Caş çoñ erkek balanı
Uy kaytarar kul kıldı.
Oylosoñ bolo, oy Cakıp,
Munday işti kim kıldı,
Biröobüz kettik ireñge,
Biröobüzdü tüşürdü
Kayra çıkkıs tereñge.
Altayga keldik aydalıp
Aylañdı tappay zarlanıp*

(...)

*Keyip catkan bul malıñ
Kıyamatka barabı?!*

(...)

*Arkar, kulca toonuku,
Senin keyip catkan bul malıñ
Küçösö bir küñ coonuku.
Bul tentek balañ oñolot,*

(...)

*Mülkünden değıl, Cakıp bey,
Kardeşlerden ayrıldık,
Birimizi kovaladı
Düşünsene, ey Cakıp,
İnsan ulaşmaz yerine,
Birimizi kovaladı,
Güneşin çıkacağı yere.
Kara kalmak güç uyguladı,
Halkımızı kırdı.*

*Yayladaki malı aldı,
Köydeki canı aldı*

(...)

*Bizim karı, kızı alıp
Kül çıkaran kul yaptı,
Genç çocuklarımızı
İnek bakan çoban yaptı.
Düşünsene, ey Cakıp,
Bu işleri kim yaptı,
Birimiz gittik yerin dibine,
Birimizi düşürdü
Geri çıkmaz kuyuya
Altay'a kadar sürüklendik
Çareni bulamayıp sızladın*

(...)

*Üzülmekte olduğun bu malın
Kıyamete seninle gider mi?*

*Dağ koçu dağa ait,
Senin üzülmekte olduğun bu mülkün
Güçlenmekte olan düşmana ait.
Bu yaramaz oğlun düzelir,*

Ölbösö bir kün curttuku,
Bekerge cıygan kuu malıñ,
Kıyırסה bir kün cuttuku.

(...)

Ereşen tartıp, er bolso
Er uulu menen teñ bolso,
Bilbegendi bilgizip,
Mintip colgo salalı,
Tuybagandı tuyguzup,
Tuura colgo salalı,
Öydö çıksak Manastı
Öböc kılıp alalı.
Ildıy tüşök Manastı
Cölök kılıp alalı.
Bul Manastın tentegin
Kırk üylüü kırıgız çogulup,
Erkeletip körölü,
Eelense kara kalmaktan
Uşul Manas bala üçün
Acal cetse ölölü” (s. 83-86).

Ölmezse bir gün halkın olur,
Boşuna yıgđığın bu mülkün,
Haykırıp gelirse düşmanın olur.

(...)

Olgunlaşıp, er olunca
Er oğluyla eşit olunca,
Bilmediğini bildirip
Bu şekilde yola koyalım,
Sezmediğini sezdirip
Doğru yola koyalım
Yukarı çıksak Manas'ı
Direncimiz yapalım.
Aşağı insek Manas'ı
Dayanağımız yapalım.
Bu yaramaz Manas'ı
Kırk soylu Kırıgız birleşip
Şımartalım, bakalım.
Gerekirse kara Kalmuk'tan
Bu Manas oğul için
Ecel gelirse, ölelim.

Anlaşılan Akbaltay'ın Manas'ı savunmasının nedeni, Manas'ın *halk oğlu* olacağını öngörmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Kırıgzılarda insanın, halk kızı, halk oğlu, halk anası, halk babası olması gerektiğini hatırlatan büyükler vardır. Büyüklerin eline su dökülünce bu batayı/dua etmesi/vermesi adettendir. Dolayısıyla Kırıgzılarda bu yüce anlayış bata sayesinde gençlere aşılacaktır. Ancak bu bata hakkedilmelidir. Yani batayı almak için batayı alacak kişiye hizmet edilmelidir.

Demek ki, Manas'a yalnızca babanın değil, halk oğlu olması gerektiğini yüce kişi Akbaltay, *dağ koçu daya ait* diyerek Manas'ın da büyük amaçlara ait olduğunu babası Cakıp'a hatırlatmak ister. Çünkü, birinci bölümde de ele aldığımız gibi, Manas'ın kim olacağı ve neye ait olacağı doğumuyla belli olmuştur. Henüz doğuşundan yaramazdır. Yaramazlık, aslında çocuğun kendi fikrine sadık kalmasına bir delalettir. Oysa mala bakan oğul ile kastedilen uslu oğul kendi fikirlerinin bile sahibi olamaz. Bu çocuk

büyüyünce ya mala sahip olarak zenginliği ön pilana koyar, ya da gerçekten bir çoban/sıradan bir kişi olarak yalnızca koyunlarına/kişisel dertlerine sorumluluk alabilir ya da alamaz. Bunun için böyle bir oğlun var olmasından yokluğu yeğdir.

Hakiki kahramanın yazgısı daha doğuşundan kendine ait olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle nasıl dağ koçu dağa aitse, kahraman da halka aittir. Eğer dağ koçuyla kastedilen kahramanın kendisi ise, kahraman dağa/büyük işlere/ yükseklerle aittir, dolayısıyla babası Cakıp'ın küçük insanca oğluna karşı istekleri Manas'ın yazgısına/aitliğine uygun düşmez.

Destanda onurunu kaybeden ve maddi değerlerde yaşam arayan Cakıp figürüyle canlanan, halka/yükseklere/dağa ait olmayan kişiler olunca, Akbaltay'ın deyişiyle karı ve kız köle/yar olacak, oğullar ise çoban olacaktır. Bundan ötürü *devlet de tıpkı birey gibi dışardan değil, içerden yıkılır* gibi o meşhur söz akla gelir. Halka ait olmayan kişilerin çoğalışı bir toplum için ontolojik olarak büyük bir yıkımı/çürümeyi beraberinde getirir ve zayıfladığı/uyuduğu/rahatladığı yerde vurulur. Devlete karşı yapılan darbenin acısını, çocuklar ve kadınlar en ağır bir şekilde öder; yar olur, köle olur, mankurt olur. Aynı bir değer niteliğinde önem kazanan ulusun her kişisi, düşmanın gözünde bu değere sahip olamayacaktır. Bunun için Akbaltay özgürlüğü savunur ve esaretin çekilmezliğini dile getirir: *Kılçaygandı kırganda,/ Ak saray üydü talkandap, // Dik bakanı kırgın yapınca,/ Ak saray evi dağıtınca; Argın, kırgız el kayda?/ Malıñ karaan bolobu? // Argın, Kırgız el nerde?/ Malın dayanak olur mu?* Evin en saygın ve kutsal bir köşesinin düşmanın eline geçirilmesi de bu darbenin en büyüğüdür. Oysa, evin törü²¹ en saygın kişinin oturduğu yerdir. Bu köşenin düşmanın eline geçmesi demek, artık düşmanın saygılı kişi olduğu anlamına gelir. Üstelik, kutsal olan evin bu köşesinin düşman tarafından basılması, metaforik olarak değerlerin de elden gitmesine gönderme yapar. Bunun için tör korunmalıdır. Metaforik olarak evin törünü, en verimli topraklar, harikulade yaylalar, dağalar, sular ve merkezler olarak tanımlarsak, bu köşedeki resursların törde oturan düşmanın eline geçtiğini dile getirebiliriz. Bunun için ontolojik olarak uyanmaya çağıran yüce kişi geçmişteki hataları ve zorlukları hatırlatarak her bir değeri ve halk kişilerini eğitmeye/korunak altına almaya çağırır. Çünkü, çocukların yaşamını güvene almak yeni bir dünya, yeni bir dünya kurmaya eşdeğerdir. Bu yüce kişiye göre, toplumu geleceğe

---

²¹ Tör: Evin en saygın köşesi.

yatırılan mal-mülk ve kişinin üstüne aldığı sıfatları değil, kişisel değerler ayakta tutacaktır. Dolayısıyla, böyle bir kişiye kişi demek de kişiliğe uygun olmadığı dile getirir: *Sana insan diyen insan mı?* Demek ki, insanın onurunu malk mülk koruyamaz, zira o *basıp gelirse düşmana aittir*. Bu öğüdüyle ve çabalarıyla dolayımlyacı Akbaltay, Manas'ın yaşamanı güvene alarak, sevgi ve güzel terbiye ile büyüterek ontolojik anlamda yeni bir dünya kurmuş sayılmaktadır.

Akbaltay'ın bir diğer Cakıp'a verdiği ders de aslında Manas'a ve bütün diğer Kırgızlara verilen ders niteliğindedir. Coloy'dan korkan Cakıp boyun eğmeyi söyleyince Akbaltay der:

<i>“Akılñ çok, kebiñ çok, Oñboy kalğan ekensiñ. Amızıñ kaçıp, ar ketip, Bolboy kalğan ekensiñ, (...) Er adam coodon ölböybü, Kalgandar küñün körböybü!”</i> (s. 248).	<i>Aklın yok, sözün yok, İnsan olmaktan çıkmışsın. Namus kaçıp, onur gidip Düzelmez olmuşsun, Er insan savaştan ölmez mi, Kalanlar başına geleni görmez mi!</i>
---	--

Akbaltay'la beraber Manas'ın anası Çıyırdı da bütün bir halkın ve aynı zamanda Cakıp'a norm karakter olarak ortaya çıkar. Cakıp'ın açgözlülüğüne karşı, Manas'ı savunan Çıyırdı: *Üzülgönüñ ulanat,/ Çaçılğanıñ cıynalat//Koptuğunu birleştirir/Dağılanları toplar* (s. 95), diyerek Manas'ın eksikleri kapatacak oğul olacağını söyler. Oysa, Kırgızlarda eksik olan şey Kırgızların savruk ve dağınık olmasıdır. Bunun farkında olan Çıyırdı Cakıp'a söylemekle aslında bütün Kırgıza seslenir: *Senin Manastan bölök kimiñ bar//Senin Manas'tan başka kimin var?* (s. 95). Manas doğunca ak sakallı dubana/Hızır Çıyırdı'ya: *Taştı buzup, col salat, Tokoydu kesip col salat// Taşı kesip yol yapar, Ormanı kesip yol yapar* (s. 96, 97) diyerek Manas'ın kahraman olacağını söylemiştir. Yani geleceği ormanla örtülen Kırgızların umudu olarak Manas, bu zorluktan ışığa karşı yol döşeyebilecek kişidir. Bu bağlamda bir ülkü veren ve doğru yola sokan kişi olarak Çıyırdı, yatay boyutta halk anası, dikey boyutta yüce bireydir. Manas'ın yaramazlığına şikayet eden Cakıp'ın saydığı kişi Kalmuk çoban Oşpur'un sözüne girmemesi için Cakıp'ı tembihler: *Bu Altay saga cer emes,/ Bul Oşpur saga el emes,//Bu Altay sana vatan değil,/ Bu Oşpur senin yakının değil veya Bul Altay bizge cer emes,/ Bul kalmak bizge el emes//*

Bu Altay bize yer değil// Bu Kalmak bize halk değil (s. 98). Bu sözler, yatay boyutta Cakıp'a adamlığı öğretmeye gayret gösteren kadının sözleri ise, dikey boyutta yüce bireyin/norm karakterin bir öğüdür ve bütün Kırgızları uyandırma niteliğindedir.

Böylece, Kalmukların ezgisinden kurtulmak amaçlı Cakıp'ın zenginliğine razı olup yaşamasına karşı çıkan Akbaltay, Koşoy ve Çıyırda'dır. Çıyırda da tıpkı Akbaltay ve Koşoy'un Manas'ı Talas'a göç etmesi gerektiğini söylediği gibi Çıyırda da Cakıp'a bu ülküyü vermektedir:

“Arka kılıp Manastı

Bul Altaydan kaçınz

(...)

Ay, bey Cakıp, tilimdi al,

Bul kapırdan ketüügö,

Bir muraska cetüügö,

Köp diynönü çaçuuga,

Köp kırgız közdöy kaçuuga,

Kalmakka moyun burbaska,

Bul Altayga turbaska,

At semirip, ik bolso,

Er semirip, buk bolso,

Koçkoruñ bittep irik kılın,

Koyuñdun baarın türk kılın,

Aygırın bittep at kılın,

Cılkıñdı şaydoot bat kılın

(...)

Tilegin tile Manas balandın” (s. 99).

Manas'ın sırtına dayanıp

Bul Altay'dan kaçınız (s. 98).

Ey, bey Cakıp, beni dinle,

Bu kafirlerden gitmeye,

Muradımıza ermeye,

Tüm mülkümüzü harcıyıp,

Kırgızlara kaçmaya,

Kalmağa boyun eğmemeye,

Bu Altay'da kalmamaya,

At semirtip, güçlü yap,

Er semirtip, sağlam yap

Koçlarını, koyunlarını,

Besleyip hepsini iri yap,

Aygırını besleyip at yap,

Yıldını canlandır ve hızlandır

Dilediğini dile Manas oğlunun.

Altay'dan Koşoy'la görüşmeye gelen Manas'a norm karakter olarak Koşoy şöyle der:

“Tüyşük körgön kırk üylüü,

Şer ekeniñ çın bolso,

Azat kılıp alıp kel!

Zorluk çeken kırk soylu Kırgızı,

Kaplan olduğun gerçekse,

Azat edip alıp gel!

(...)

Kırk üylüü kргыз elinin

Özüñ karaan bolbosoñ

Kaynay turgan şoru bar!” (s. 185).

Kırk soylu Kırız halkına

Kendin sahip çıkmazsan

Çekecekleri var.

Böyle bir ülküyle büyüyen Manas, Kalmuklara ilk karşı çıkan kişidir. Yatay boyutta bu karşılık, Kalmukların Koçku adlı bahadırı Manas’a saldırınca bütün Kalmuklara haddini bildirmesiyle gerçeklik kazanır. Bu Manas’ın ilk büyük savaşı olmuştur. Bunun için destanda *Colsuz cerge col sal(ip)/dı //Yolsuz yere yol yap(ip)/tı* (s. 106) denilir. Daha üstün bir dünya kurma derdinde olmayıp, varolana yetinen Cakıp, oğlu Manas’a Kalmuklara boyun eğmeyi emretmesine rağmen, genç Manas akıp giden sürece takılmaz, olayı kendi eline alır ve üstün değerleri uğruna sonucu ölüm bile olsa dahi düşmana meydan okumayı yeğler. Çünkü ezilmiş, umudunu kaybetmiş, Kalmukların eline kaderi terk edilmiş toplumun önünde geri adım atar ise, dirençler de kırılacak ve özgürlüğe asla ulaşılmayacaktır. Oysa Manas onurlu yürek ile milletin sesi, gücü ve kararıyla *yolsuz yere yol yapmış* olmaktadır. Çünkü, daha önce ontolojik anlamda özgürlüğe kimse yol açmamıştır. Bunun için Kırgızların içinden özgürlük uğruna birinin ölümüne karşı atılması gerekirdi. Yücelik değerlere tecavüz edilirken susarak yaşarsa her seferinde ölür insan. Bunun için özgürlük hayatın asıl anlamını oluşturur. Haksızlığa karşı susmak, daha büyük sorunları doğurur. Aşağıda da göreceğimiz gibi, toplumlar ancak özgür olunca milli oyunlarını, gelenek ve göreneklerini, danslarını, inançlarını geleceğe de akıtarak yaşayabilirler. Bütün bu sonuçların farkında olan ihtilalcı karakterli ve ruhu ateşten kahraman kendi gerçeklerini kurarak başkaldırıda bulunur. Akıllı ve iradesi sayesinde birey olmayı başararak başkalarının sorun görmediği yerde sorun görür, yaşamı problematize eder. Eğer yaşamdaki varoluşsal sıkıntılar bir probleme dönüşmüyorsa, bu probleme karşı farkındalık da yaratılamayacaktır. Bir şeylerin ters gidiyor olduğunun farkında olan kahraman bu eksikliklere vurgu yapar ve babasının problemsiz yaşayış şekline karşı çıkar. Demek ki, Akbaltay’ın sayesinde Manas, Kırgızların Altay’da dışlanarak yaşamasını, düşmanların saldırılarını problem haline getiren ilk kişidir. Manas’ın babasına dedikleri aslında, Cakıp’ta vücut bulan insanın zaaflarına ve küçüklüğüne karşı bir tokat niteliğindedir:

““*Kokuy ata, ne deysiñ,*

Eyvah baba, ne diyorsun,

*Aklıñ çok, kebiñ çok,
Oñboy kalgan ekensiñ.
Amızıñ kaçıp, ar ketip,
Bolboy kalgan ekensiñ,
Kırgızdı kıtay alganda,
Ordoñdu buzup talkalap,
Olco kılıp kalganda,
(...)*

*Ala-Toodon aydalıp,
Ala-Toodon köçüpsüñ,
Tirüü kalbay Akbaltay
Tak oşondo öçüpsüñ!
Aytkanıña küyündüm,
Bay atam, senden tüñüldüm.
Er adam coodon ölböybü.
Kalgandar küñün körböybü!” (s. 248)*

*Aklın yok, sözüñ yok,
Düzelmeyeceksin
Namusun kaçmış,
Düzelmeyeceksin,
Kırgız'ı Çinli basınca
Ordunu bozunca
Ganimet olarak alınca*

*Ala-Dağlardan kovulup
Altay'a göçmüşsün,
Akbaltay diri kalmasaydı
İşte o zaman sönecektin!
Dediklerine yandım,
Zengin babam, senden ümidimi kestim
Er insan savaştan ölmez mi,
Kalanlar başına geleni görmez mi.*

Soyunun ve insanlığın hiçbir sorunu ile ilgilenmeyen Cakıp han, geleceğini biriktirdiği zenginliğinde görmektedir. Bunun için özgürlük için yapılan başkaldırıya, devletin kurulması için kişilerin/çoroların gelip Manas'a hizmet etmesine hiçbir destekte bulunmaz ve zenginliğinden paylaşmaz: *Karaan bolboy, bel bolboy./Zımpıya Cakıp kaçıptır// Omuz olmadan, bel olmadan/ Geriye bakmadan Cakıp kaçmış* (s. 240). Cakıp'a devlet fikrinden, özgürlük ve ontolik anlamda uyanış/diriliş gibi kahramanın kutsal idealleri, toplumun çıkarları anlaşılabilir ve ona böylesi büyük bir hakikatten/davadan bahsetmek boş bir uğraştır: *“Menin kalmagım sonun el ele”/ Benim Kalmuk'um güzel halk idi.* (s.82). Bu kişiler soyutsal hayallere ve ideallere, büyük hakikatlere, çılgınca amaçlara inanmazlar:

“Sıradan insan çok duyarlı olarak bütün kötü işlerin bu tür bir amaçta ısrar eden kahramanın başına geldiğini düşünür ve bundan vazgeçmekle hep iyiye dönebilir. (...) Sıradan insan, kahramanlık yapamadığından, yalnızca sınırlayıcı ve gereksiz eylemlerin yer aldığı bu tür yaşam akışının cahilidir. Canlılığın taşması ve haddini aşmasını bilmez. O zorunluluklar sınırı içinde yaşar ve bütün yaptıklarını zorunlu olduğundan yapmaktadır” (Campbell, 2015a, s. 649-650).

Düşmanlar karşısında iki farklı; kaçmak ile dik durma tavrı Manas'la simgelenen kahraman arketipi ve Cakıp'la simgelenen çocuk arketipiyle karşı karşıya getirilir. Sonucu ne olursa olsun, adaletten, haktan ve yaşamaktan yana olmak lider kişinin altından kalkabileceği iştir. Eğer kahraman inandığı davadan, arkasında kalanların seslerini; acıyıışlarını, vazgeçmesini, amacın imkansız olduğunu söyleyenleri duyarak geriye dönerse, taş kesilir. İşte karakter, risk unsuru ortaya çıkınca açıkça kendini gösterir. Kahramanlar zor zamanlarda ortaya çıkar ve canı pahasına eylemi ile toplumu ve milleti kurtarırlar. Kahramanın, gidilse dönülmez olan o arketipik yol seçimi, aslında kahramanlığın seçtiği davadan bir daha geri dönmemesine gönderme yapar. Ancak herşey bir imkansızlıkla başlar. Manas babasını dinlemeden, asırlardır biriken yüceliğin taşıyıcılarını dinler ve davasından pes etmez. Bir imkansızlıkla başladığı bu kutlu davada kahramanın elde ettiği bireysel veya toplumsal başarılarının veya başarısızlıklarının da pek bir önemi yoktur. Önemli olan Kalmuk ve Çin gibi düşmanların eline kaderi terkedilmiş toplumun umudu ve sesi olmak ve kutlu bir davaya başlatmaktır. Önemli olan, zorluklar karşısında pes etmemek ve ölüme dahi bile bile atılmaktır: *Er adam coodon ölböybü,/ Kalgandar künün körböybü!!/ Er insan savaştan ölmez mi, / Kalanlar başına geleni görmez mi!* (s. 248). Kahraman dev gibi düşmanlara yalnızca kendi varlığıyla karşı gelerek aslında ölüme atılmış olmaktadır. Sonucu ölüm olursa dahi, düşünsel hareketlerin gelişmesini başlatmış ve devlet fikrinin oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, Manas'ı ilk olarak Kalmuklara ve Çinlilerle olan mücadelesinin şöyle bir sembolik anlamı vardır: bu hadise yalnızca fiziksel anlamda düşmanı yenme değil, aynı zamanda Cakıp ve aslında bütün Kırgızlar tarafından en korkunç bir düşman olarak görülen Kalmuk ve Çinlilerin tanrı tahtından indirilebilir olmasıdır. Meğerse ki, eğer insan Tanrıdan korkuyorsa, kendisi de Tanrı gibi olmalı ve korkmamalıdır. Çinliler tarafından eli kolu bağlanıp dünyanın her ucuna yollanan, vatanını ve halkını kaybeden, kalesiz, yiğitsiz kalan Kırgızlar dev gibi düşmana karşı gelebilirmiş. Bu yönüyle Manas babasının malını harcayarak ve yiğitlerini toplayarak ejderha gibi çeşitli yüzüyle ortaya çıkan düşmanlara meydan okuyan ve kendilik düşüncesine farkındalık yaratan ilk kahramandır: *Tobokelçi kayran şer* (s. 250). Bunun için Manas destanı bağımsızlık mücadelesi veren bütün toplumlar için sembolik bir önem taşır:

*“Aylaluu sultan, atı uluk –
Adamdan çıkpayt bul öñdüü*

*Akıllı sultan, adı kutsal,
İnsandan çıkmaz bunun gibi*

*Adamdan kayra tartpagan,
Acaldan kayta kaytpagan” (s. 247).*

*Düşmandan geri çekilmez,
Ecelden geri dönmez.*

Manas’ın hükümdar oluşundaki *Zır Deli – Manas – Ayköl Manas* aşamalı tarihsel serüveni, kahramanın değişen ve gelişen davranışlarının ve kişiliğinin aynasıdır ki, önemli olan da bu serüvendir.

Dolayımlayıcı kişilerden özümsemiş olduğu ülküsü veya kahramanın bir diğer davranışı Kırgızları sevmek ve ata yurduna getirmek olacaktır:

*“Ölböy tirüü cürgöndö
Ne muraska ceteyin,
Kırk üylüü kırgız curt için
Kurman bolup keteyin!
(...)
Kürdölüü başım barında
Ayılımdı kantip bereyin” (s. 132).*

*Ölmeyip diri kalarak
Hangi muradıma ulaşayım,
Kırk soylu Kırgız halkım için
Kurban olayım!
(...)
Sağ-salim canım var iken
Halkımı nasıl vereyim.*

Kırgızlarda *Er azamat tuuluptur/ Ne cumuşka tuuluptur//Er yiğit doğmuş/ Ne iş için doğmuş* (İmanaliev, 2014, s. 46) atasözü mevcuttur. Bu atasözüne göre yiğit bir iş için doğmaktadır. Manas’ın işi ise halkına bağımsızlığı kazandırmak ve birliğini sağlamaktır. Manas’ın bu *ad alma eylemleri* Kırgızlara Kalmukların baskısı altında yaşadıklarını farkedikten sonra bağımsızlık kazandırmasıyla motiflendirilir. Destanda bunun için Manas’ın ilk işi Kırgızlara saldıran Kalmuklara karşı dik durup karşılık verdikten sonra, Altay’a kaçmış olan Kırgızları Ala-Dağlarına getirmek olacaktır:

*““Kordukta burut sen eleñ,
Kıcıldagan kapırdan
Acıratıp alsın dep – dep,
Kalaymandı salsın – dep,
Caralğan Manas men elem.
Karmaşarım Kakançın,
Katuulap ürküp, şaşpay köç,
Belestin suusun süzböy köç,*

*Hor bakılan Burut sen idin.
Kaynayan kafirin elinden
Çekip alsın umuduyla
Cezasını versin umuduyla
Yaratılan Manas ben idim.
Savaşacağım düşman Çinliler,
Pek korkmadan, acele etmeden göç
Ovalarda suyu geçmeden göç,*

Berendi kудay sakta – dep,

Manas'ı Tanrı koru, diye

Küdüriñ menden üzböy köç!” (s. 249).

Benden umudunu kesmedengöç.

Kırgızları ata-yurduna getiren kahraman henüz işin başındadır ve yapacak reformları vardır: Dağılan halkı birleştirmek, devleti sağlamlaştırmak vs. Kahraman burada dayalınız ve henüz işinin yabancısıdır. Babasından hayır gelmeyeceğini anlayarak akrabalarını bulmaya yola koyulan kahramanın önüne Karaça adlı ak sakallı ihtiyar çıkar. Bu tesadüf çerçevesinde kahramanın kişiliği, yapacağı göreve hazırlığı ve ne kadar ülküsüne bağlı kaldığı hem sınanır hem de hatırlatılır. Bu hatırlatma araçlarından biri de yedi atayı sayma geleneğidir. Yedi atayı sayma geleneği sayesinde kahraman geçmişini, nereye ait olduğunu, nasıl bir başarılar elde ettiğini, nasıl bir soyun oğlu olduğunu hatırlayarak umutlanır ve seferber olur. Demek bu gelenek, soran kişinin kendisine edindiği bilgiden çok, genelde umutsuzca yola çıkan gençlere kendinin nereye ait olduğunu, ne kadar kendini tanıyor olduğunu akla getiren bir hatırlatıcı soru/unsur niteliğindedir: “*Cer cüzündö caralğan/ Cetimiş burku adam bar, ”//Yeryüzünde yaşayan //Yetimiş çeşit insan var(350).*Ak sakallı ihtiyar da bu soruyu karşı tarafı öğrenmek amaçlı değil, üzgün ve umutsuz gördüğü karşıdaki gencin kendini hatırlaması için sorar. Bu geleneğin devam ettiricileri ve taşıyıcıları demek ki, yine dolayımlyıcılarıdır/yüce kişilerdir:

“Cer cüzündö caralğan

Yer yüzünde yaşayan

Cetimiş burku adam bar,

Yetimiş çeşit insan var,

Açık aytçı, kulunum,

Açık söyle, kulunum,

Ata uruguñ kaysı can?

Ata soyun kimdir, can?

Uraanıñ kim, eliñ kim?

Ülkün nedir, halkın kimdir?

Uruguñ kim, cönüñ kim?

Tohumun kimdir, soyun ne?

Ata-baba, ayılıñ kim?

Babaların kim, köyün nedir?

Ayıp berçi, kulunum,

Anlatsana, kulunum,

Arı tübü dayınıñ kim?

Kökenin nedir?

(...)

Ak sakalduu çal elem,

Ak sakallı ihtiyar idim,

Ata-cönüñ suradım,

Ata-babalarını sordum,

Cönüñdü ugup kaluuga

Kimliğini duymayı,

Kumar bolup turamın!

Arzulamaktayım!

<i>Kır-kırından karasam,</i>	<i>Yandan bakınca,</i>
<i>Kızırduu türün körünöt</i>	<i>Hızırlı yönün görülür.</i>
<i>Mañdayından karasam,</i>	<i>Önünden bakınca,</i>
<i>Baaşalık türün körünöt.</i>	<i>Padişah yönün görülür.</i>
<i>Mendeliği kurusun,</i>	<i>İnsanlığım kahrolsun,</i>
<i>Bet zaarından çıdabay</i>	<i>Endamina dayanamayıp</i>
<i>Korkup turgan cerim bar”(s. 350).</i>	<i>Korkup durduğum vakit.</i>

Yaşlı kişi kahraman hakkında bilgi edinmek amaçlı hatırlatıcı sorular sormadığına göre, bu kişi kahramanı henüz endamından nasıl birisi olduğunu görebilmektedir. Malum olduğu gibi yaşlı insan her zaman bilgeliğin simgesi olmuştur. Boşuna mitolojide her zaman yaş geçişleri sıkı bir törenle eşlik etmez. Yaşlılığa geçidin töresi olan sakal bırakma geleneği her zaman kazanılan bilgiden sonra mümkün olabilmiştir. Bunun için Kırgız kültüründe genç yiğit sakal bırakmamalıdır. Oysa yüce birey bu sakalı sayesinde fark eden ve kimsenin göremediğini gören, hissetmediğini hissedeni kişidir. Noygut hanı Karaça karşındaki genç ile henüz konuşmadan onun hakkında doğru değerlendirme verebilmektedir. Demek ki, yatay boyutta bu ihtiyar Manas'ın kimliğini öğrenmek isteyen ve keni soyunu beslemek için atını Manas'a satmaya çalışan han/kişi olarak görünse de, dikey boyutta evinden küserek ayrılıp yola çıkan üzgün kahramanı seferber eden, kimliğini ve ülküsünü hatırlatan yüce birey veya masallarda da ortaya çıkan senkronistik anlamdaki ruh arketipidir.

Manas'a atı Akkula'yı veren kişi de bu ak sakallı ihtiyardır. Ak sakallı ihtiyar kahramana kendisinin kim olduğunu hatırlatmış olmakla kalmaz, atını da vermiş olmaktadır. Zira kahraman gerekli olan bütün malzemeler ya ruh arketipleri yada yüce bireyler tarafından verilmektedir. Bu bağlamda, dolayımlayıcının ülküsü salt sözde değil, eşyaya da yansır. Diğer bir ifadeyle, dolayımlayıcının kahramana emanet etmiş olduğu ülkü eşyada (at, kılıç, mızrak, silah vd) simge bulur. Dolayısıyla bu eşyalar kahramana norm karakteri rolü üstlenir, zira bu varlıklar basit bir şey değil, kutsal ve en az kişiler kadar yüce ve akıllı varlıklardır. Bu bağlamda kahramanın bu eşyaları dolayımlayıcıdan veya norm karakterden/ruh arketipin elinden almış olması doğa gereği bir şarttır. Çünkü, yine belirtmemiz gerekirse, işte bu kişiler geçmişin temsilcisi olarak en çok halkın müşkülünü çeken ve çözen kişilerdir. Karakter bu ülkü yüklü eşyaları başka kimseden alamaz.

Ak sakallı ihtiyarın Manas'a karşı duyduğu korkusuna Manas şöyle cevap verir:

<i>““Ak sakalduu kariyam,</i>	<i>Ak sakallı ihtiyarım,</i>
<i>Atama tete oluyam,</i>	<i>Babama eşit bilgem,</i>
<i>Saloodon-saloom alekim!</i>	<i>Selamün aleküm!</i>
<i>Ak sakalduu kariyam,</i>	<i>Ak sakallı ihtiyarım,</i>
<i>Seni kırıp neteyin,</i>	<i>Seni kırıp ne edeyim,</i>
<i>Ne muraska ceteyin,</i>	<i>Hangi muradıma ereyim,</i>
<i>Arı tübü dayınımdı</i>	<i>Soyumdan, ırkımdan, kimliğimden</i>
<i>Azır aytıp keteyin.</i>	<i>Bahsedecek olursam,</i>
<i>Başınan karı ketpegen</i>	<i>Başınan karı gitmeyen</i>
<i>Ala-Too bizdin ceribiz,</i>	<i>Ala-Dağları bizim yerimiz,</i>
<i>Cayı-kışı et cegen</i>	<i>Yayın-kışın et yiyen,</i>
<i>Kızırduu kırgız elibiz”(s. 350).</i>	<i>Hızırlı bizim halkımız.</i>

Manas'ın ak sakallı ihtiyara: “*Ak sakalduu kariyam, /Seni kırıp neteyin, /Ne muraska ceteyin,*”//*Ak sakallı ihtiyarım, /Seni kırıp ne edeyim, /Hangi muradıma ereyim* demesi Manas'ın muradının farkında olduğunu göstermektedir. Artık eskisi gibi herkese kızan ve saldıran kahraman değildir. Edindiği ülkü yalnızca amacına odaklanmasını sağlar. Kendisini sınıyor olan bu arketipin sınavını, Ala-Dağları, et, Hızırlı Kırgız, kar gibi yöresel ve arketipik değerler/ingelerle buluşturarak kazanmış olur. Kahraman bu sınavı kazanınca yani, erdemli insan olduğunu gösterince ihtiyar Manas'a atını vermeye karar verir. Ancak bu at yine Manas'a bedavadan verilmez, Manas buğday ekip, buğdayı ihtiyara ve miskinlere vererek Akkula'yı elde etmeyi başarır:

<i>““Ayköl Manas minsin”, - dep,</i>	<i>Ayköl Manas binsin diye,</i>
<i>Alıp kelgen kezi eken!</i>	<i>Getirdiği an imiş,</i>
<i>Degenine könöyün,</i>	<i>Dediklerine razi olayım,</i>
<i>Kızıl buuday, kıyla mülk</i>	<i>Kızıl buğday, bir çok mal</i>
<i>Kulaga tartuu bereyin.</i>	<i>Kulam için vereyim.</i>
<i>Buudayga ıraazı bolboso,</i>	<i>Buğdaya da razi olmayacaksa,</i>
<i>Degenine könöyün</i>	<i>Dediğine razi olayım</i>
<i>Bay Cakıptı san kara</i>	<i>Bey Cakıp'ın malını</i>
<i>Baarisın tartuu bereyin.</i>	<i>Hepsini vereyim.</i>

*Sarıp kılıp düynömdü,
Degen sözün alayın,
Kıymıldagan canımdı,
Kolumdagi barımdı
Bir atka tartuu kılayın” (348).*

*Tüm dünyamı harcayayım,
Sözünü alıp
Kıyırdayan canımı
Elimdeki herşeyi
Bir at için vereyim.*

Demek ki yüce kişi, mevcut durumda senkronistik boyuttaki ak sakallı ihtiyar, norm karakter Akkula’yı Manas’ın yaşamına dahil eden kişidir. Dediğimiz gibi, diğer norm karakter derecedeki eşya ve insanlar gibi Akkula da Manas’a bedavadan lütfedilmez. Kahraman Manas tıpkı, eşyası, karısı, norm karakter kişilerini hakkederek elde ettiği gibi, Akkula’yı da buğday ekip, onun karşılığında satın alır. Manas’ın elde ettiği herşey aslında basit şeyler değildir, hakkedilmeyi arzeder. Akkula da: “*Beker kuyruk – cal emes, / Beker alçu mal emes!*”/ *Basit kuyruk ve yal değil,/Bedava alacak hayvan değil!* (s. 348). Atın sıradansızlığı, onun doğma biçiminden de belli olmaktadır, tıpkı kahramanın da doğmadan veya doğuduktan sonraki sıradansız bir şekilde dünyaya gelmesi gibi. Akkula’nın da doğuşu tıpkı kahraman gibi senkronistik özellik taşır. O da doğuştan kahraman at doğar. Onun kahraman olacağı/özel bir at olacağı Gayip’ten doğmasından belli olur: *Tuudu degen ene cok,/ Tuudurdum degen ata cok./ “Tuura kayıp eken” dep,/ Özüüm taap algamın./Doğurdu diyecek annesi yok,/ Doğurttum diyecek babası yok,/ Gayibin ta kendisiymiş deyip,/ Kendim buluvermiştim* (s. 353). Ne doğuran annenin, ne de doğurtan babanın olmayışı onun hayvanlar tabakası kadar insanlar tabakasından da olmayan inorganik tabakalı tarafından getirilmiş kutsal bir varlığına işaret etmektedir. Ruh arketipleri Manas destanında *Kayıp, dubana, Celkayıp, kırk çilten* vb. şeklinde ortaya çıkar. Bu ruh arketiplerinden biri olan Gayip yani eğer tanrının kendisi ise, Akkula da aynı Semetey’in atı Taybuurul gibi (782-783) tanrısal bir varlıktır: *Kabılandın Akkula/ Kayıptan bütökön mal eken/ Kaplanın Akkula’sı/ Gayipten yaratılmış hayvandır*(761-762). *Zira tanrı veya demonların hayvan şeklinde yansımaları* gibi ruh arketipi de hayvan şeklinde, yani at şeklinde ortaya çıkar. Çünkü hayvanlar “*henüz bilincin içinde kaybolmamış, onu yaşatan gücün karşısına başına bir Ben koymamıştır*” (Jung, 2012, s. 99). Bu bağlamda Tanrısal yüce değerlerin canlanmış hali olan Akkula aynı Tanrı gibi Manas’ı ağır yolda bırakmayan, yol gösteren ve içindeki yüce değerleri görmesini sağlayan varlıktır. Çünkü Akkula halkın iyiliği, özgürlüğü ve nihayet gelecekteki varlığı için Manas gibi bir kutsal ruhun tamamlayıcısı olarak ideal bir dünya kurmakta kendini

alıkoymayan, tam da Manas'a eşit olan ve *(beker tuulgan)boşuna doğmayan* (s. 353) bir varlıktır: pes etmez, bıkmaz ve yorulmaz.

Bu nedenden de ötürü Akkula diğer şeyler gibi hakkedilmeyi arz eder. Destan kahramanının hiçbir şeyi emek harcamadan ve cenk etmeden elde etmesine izin vermez. Bu yönüyle destan, hakketmenin tanrısal bir değer niteliğini ısrarla vurgular. Çünkü, emeğin harcanarak elde edilen şeyin daha derin bir değeri ve anlamı olduğu bir gerçektir. Emek harcanarak elde edilen şeye karşı bir saygının ölçüdü harcanan bedel ile simmetriktir. Akkula'ya ise: "*Beydaarat kişi minbegen*" / *abdestsiz kişi (bile)bin(meyen)z(927)*. Destanda at da kendisini hakkeden kahraman tarafından binilmek ister. Örneğin, Acıbay'ın Kartküröñ'ü Manas'ın kendisine binmesini isteyerek yanına gider. Ancak Manas Kartküröñ'e binmeyince Kartküröñ ona küsmekte ve ona beddua etmektedir: *Bir ölmöktön miñöl/Bir kere ölme, bin kere öl* (s.705). Görüldüğü gibi atların çoğu Manas'ın kendisine binmesini istemekteler. Çünkü Manas gibi kahramanın ata binişi ata onur vermektedir. Böylelikle at kendisini ona layık görmekte ve kendisinin iyi bir at olduğunu düşünmektedir. Oysa Kartküröñ Manas'ı hakketmemiştir.

Demek ki, at da kahramanı hakketmelidir. Daha doğrusu, hakkedilerek elde edilen herşey, insanın iyiliği için hizmet eder. Birbirini hakketmişliğin armonisi olarak Manas ile Akkula dış görüntüsünde de benzerlik elde ederler.

<i>"Baş tundurgan duu kelse,</i>	<i>Aklı durdurtacak</i>
<i>Kulak tungan çuu kelse,</i>	<i>Kulak çnlatacak ses gelse,</i>
<i>Celigip çilbir çoybogon</i> (s. 353).	<i>Yularını çekmeyen.</i>
<i>Aydın karangısında</i>	<i>Ay karanlığında</i>
<i>Bir izin kata baspagan</i> " (353).	<i>İzini kaybetmeyen.</i>

Kahraman için de: *Aşuudan butun taydırbas, akılın kördüm Kırgızdın/ Kırlardan ayaklarını kaydırmaz aklını gördüm Kırgızın* (Baygaziev, 2015, s. 21-22) denilir. Örneklerde görüldüğü gibi her ikisi de Ay karanlık olduğunda veya zor günlerde bundan çıkabilme ve pes etmeme gibi özellikleriyle birbirine benzemektedir. Bu doğrultuda Manas'ın atı, eşi, dostu, kardeşi olmak kolay bir iş değildir. Çünkü, Manas'ın taşıdığı yük ağırdır. Bütün norm karakterleriyle birlikte ülkenin kaderini değiştirmelidirler. Bunun için diğer norm karakterleri gibi ikisi birbirine çok yakışır, yarı at yarı insan gibidirler. Manas'la ilk kez tanışan Bakay şöyle der:

“Oo, botom, uraaniñ kim,
 Dayınıñ kim?
 Uruguñ kim, ayılıñ kim?
 Bilegiñ coon, taş cürök,
 Astında tulpar malıñ bar,
 On segiz miñ aalamdı
 Kolotup bilçü alı bar” (s. 369).

Ey yavrum, fikrin ne,
 Nerelisin?
 Soyun kim, köyün ne?
 Bilegi kalın, taş yürek,
 Altında tulpar atın var,
 On sekiz bin evreni
 Yıkacak da gücün var

Destanda Manas’ın ata bindiği hali şöyle sıfatlanır:

“Atka mingen kelbeti –
 Maylagan buuday cüzdöngön,
 Küügüm tuman közdöngön,
 Orto boyluu, keñdali,
 Calayak ooz, car kabak,
 Artık balban arı şer,
 Taap alsan can coldoş” (s. 375).

Ata bindiği heybeti,
 Kızıla çalan sureti,
 Kara bulut gözü,
 Orta boyu, geniş dalı,
 Ağzı geniş, alını uçurum
 Güçlü kaplan gibi,
 Kazanırsan can yoldaş.

Örneklerde görüldüğü gibi, yukarıda bahsettiğimiz yarı at yarı insan motifinin at ile kahramanın ilişkisinde açmlandığını görmekteyiz. Zira birisinin kimliği öbürüne bakınca belli olmaktadır. Dolayısıyla ata bakarak üstündeki insanın da niteliği öğrenilebilir. Çünkü at kahramana sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Akkula ile Manas ilişkisi yarı at yarı insan motifi olup, bütün gelmiş-geçmiş kahraman-at ilişkisinin arketipidir.

Demek, Toruçaar çok beklenilir ve Manas ile aynı zamanda doğar, Akkula’yı ise savaşa gitmeden önce buğday ekerek satın alınır, Taybuurul’u ise Kız Saykal ile olan savaştan sonra Manas ile iyi muamilede kaldıklarını/eş olduğunu göstermek için Kız Saykal verir. Görüldüğü gibi bu atlardan ancak Akkula’yı Manas kendi emeğiyle, başkalarının yardımı olmadan hak ederek elde etmiştir. Birbirini kazanan at ile kahraman benzer özellikler taşımaktadır.

Bu bağlamda, Akkula bir arketip at olarak ilk önce sahibi olunmaya/hatta binilmeye kahraman tarafından hak edilmiştir. İkinciden, bütün olağanüstü atların veya arketipik atların spesifik özelliklerinden biri mucizevi bir şekilde dünyaya gelir, gökten iner genelde, bir de gayip tarafından gönderilir; Akkula da gayipten ortaya çıkmıştır. Artık

olgunlaşan ve babanın hediyesiyle değil kendi emeğiyle kazandığı ata binmeyi hak eden kahraman, atıyla bir dünyanın kaderini belirlemeye yola çıkar. Dolayısıyla, özlük atın/arketip atın özellikleri şunlardır:

- a) Mucizevi bir şekilde dünyaya gelmiştir;
- b) Kahraman tarafından hakkedilmiştir;
- c) Kahramanın en zor anlarında yanında durarak o da kahramanın yoldaşı olmayı hakketmiştir.

At ile kahramanın bu karakteristik uyumu sadece kendi kaderlerini değil bir toplumun da kaderini belirleyecektir. Manas, Akkula üzerinde iken yaşamındaki en büyük başarılarına ulaşmıştır. Kırgızların özgür bir halk olmasını sağlar, Çoñ Kazatta zafere ulaşır ve Çinde hükümdarlık eder.

2.1.2 İkinci Aşama: Manas

Manas'ın atı Akkula'yı yalnızca buğday ekip miskinlere dağıtması sonucu hakketmiş olmadı. O bu atı göze görünen eylemde bulununca elde etti:Kalmuk ve Çin düşmanlarına karşılık vererek ve Kırgızları kendi ata-yurduna getirerek özgürlüğü sağlamış olmakla ceahdetmiş oldu. Akkula'yı kazanmakla onunla beraber daha kutsal ve büyük işlere hak kazandı. Yalnızca atını değil, karısı Kanıkey, yoldaşları Bakay ve Koşoy ve diğer yiğitleri, eşya ve hayvanları, ulaştığı makamı, içtiği suyu, yaşadığı toprağı, aldığı nefesi, sırtını dayadığı Ala-Dağlarını ceahdetti ve bundan ötürü deadı Manas'ı da hakketi, diğer bir ifade ile *adına kondu*:

“Manas, Manas boluptur,
Manas atka konuptur,
Uluq caşın surasañ
On ekige toluptu” (s. 122).

Manas, Manas olalı,
Manas adına konalı,
Ulu yaşını sorarsan
On iki yaşındır.

“Manas, Manas bolgon cer,
Manas atka kongon cer,
Toruçaaardı miñgen cer” (s. 134).

Manas, Manas olduğı yer,
Manas adına konuğı yer,
Toruçaar'a bindiğı yer.

Adına konmak, örtük bir biçimde varoluşsal hayatın hakikatini dile getirir. Halbuki, hayat bütünüyle hakkeşler manzarasıdır. İnsan ancak hakkettiği zaman var olur. Hakketmeden bir insan bir yere gelirse o ihanet eder; kendine, işine, hayata, tanrıya ve herşeye. Hakketme duygusunu kaybedip, sözü öldüren Abıke-Köböşler Manas'ın ölümünden kullanarak tahtına otururlar ve bunun için Bakay ve Kanıkey gibi insanları bertaraf ederler. Bakay'ı çoban yapar, Kanıkey'e işkence eder ve kaçmasına, birleşmiş Kırgızları yönetimi sırasında getirdiği kaos sayesinde dağılmasına neden olur. Sözü öldüren ve dolayısıyla aydınlığa karşı karanlığın simgeleri Abıke-Köböşlerin, Bakay figüründe canlanan ulu bir bilgeliği ışık edinmek yerine çoban edip değersizleştirilmesi aslında sözün kirlenmesine işaret eder. Sözün kirlenmesi ve düşmesi ise görüldüğü gibi, dünyanın da kirlenmesine ve gerilemesine neden olur. Sözün değerine ulaşmak için cehdetmek gerekir. Bunun için dünyadaki bütün değerler ancak hakkeden kişinin gözünde değer kazanacak ve hakkettiği yeri bulacaktır. Bu bağlamda Manas destanında kahramanın birden bir Tanrı gibi mükemmelliğe ulaşmadığı gibi, hakketmeden de başarı elde etmediğini vurgulamalıyız. Destan bize bir değeri ancak hakkedenlerin anlayacağını ima eder. Varoluşsal hakikatleri üstün bir dille anlatan Manas destanının her yönüyle mükemmelliğini bir daha dile getirmeliyiz.

Dediğimiz gibi, yatay boyutta Manas'ın göze çarpan eylemleri aşağıdaki gibidir: Altay'da Kalmuk çocuklarına karşı çıkar, Alöökö vd. Çinli düşmanları yener, Altay'dan Kırgızları kendi mekanı olan Ala-Dağlarına getirerek birliğini sağlar ve buğday ekip fakirlere dağıtarak karşılığında Akkula'yı kazanır, senelerdir Çinlilere karşı çıkamayan Kırgızlara ses olarak Kalmukların Döngö, Coloy adlı bahadırlarıyla savaşıp baskısından kurtulunca Manas'ın Manas olduğunu destan dile getirir:

*“Arbağı oor, atı uluk
Ayköl Manas şer oşol
Döngö menen Coloygo
Soguş kılğan cer oşol”* (s. 134).

*Ruhu ağır, adı büyük
Ayköl Manas kaplandır
Döngö ile Coloy'a
Savaş açtığı yerdir.*

Demek ki, kahramanın adını, atını hakketmesi için halk için göze görünen eylemde bulunması gerekir. Bunun için kahramanın *en uluk caşı on eki/ulu yaşı on ikidir* denilmektedir. Zira bu yaşında kahraman halkın hizmetini ederek olgunlaşmış

“Manastın atı Çoñ Cindi,
Manastın Manas bolot – dep,
Kara kalmak, kim bildi?” (s. 87)

“Uuluñdun atı Çoñ Cindi,
Munun Manas atın kim bildi” (s. 94).

Manas’ın adı Zır Deli,
Manas’ı Manas olacak diye,
Kara Kalmak nerden bildi?

Oğlunun adı Zır Deli,
Bunun Manas adını kim bildi?

Demek ki kahraman, Ruh arketipi tarafından verilen bu kutsal adına bile sırtını dayayamaz. Kahraman kendisine kendiliğinden lüftedilen/kutsal bir durumla edindiği adın değerini bilmezlikten gelemez. Çünkü kahramana verilen değer, ülkü ve sorumlulukla doldurulmuş adı kahramanın bu adını hakketmesine iteler. Demek ki, kahramanın kader tarafından üstüne düşen görevini veya adını hakketmekten başka çaresi yoktur. Bu bağlamda kahramana verilen bu kutsal ad kahramanın kahraman olmasını sağlar, kahraman ise bu ada laik olmaya gayret eder. Ad ile insan arasında her zaman böyle bir dialektik çekilim olduğu zaman ancak, insan büyük bir insan olmayı başarır.

Demek, kahramana ruh arketipi tarafından verilen ad kahramanın tanrısal boyutunu göstermez, aksince kahramanın kutsal boyutunu gösterir ve kahramanın kahraman olacağına olağanüstü işaretidir. Bunun için kahramanın yeniden doğumlar yaşaması için zorluklar çekmeli ve kahraman olma yolunda aşamalar yaşamalıdır. Manas ise Çoñ Cindi Aşamasını bırakıp adının üstüne konmaya başlar. Halk henüz bu adı Manas’a laik görmemektedir. Dolayısıyla (hem dolayımlyıcılar, hem de) halk Manas’ı Zır Deli adlandırmaya hatta onu insan bile dememeye yakındırlar. Dolayımlyıcının Manas’a Manas dememesindeki niyeti bellidir, zira o Manas’ı düşmanlardan, nazardan ve gizli güçlerden korumak veya hem düşmanı hem de gizil güçleri yanıltmak ister. Ancak bunun esas nedeni bu adı hakketmiş olmamasındadır henüz. Zira kahramanın adını hakketmesi zaten artık ayaklarında sağlam durduğunu gösterecek ve adını gizlemesine de gerek kalmayacaktır. Kahramanı herhangi bir tehlikeden korumak amaçlı adı gizleniyorsa, demek ki kahraman henüz adının üzerine konmaya hazır değildir. Manas, akıllı insan anlamına geliyorsa, akıllı insanın adını gizlemesine de gerek yoktur. Oysa Manas, henüz akıllı değildir, hatta kibrinin kuludur. Çünkü, halk Manas’tan ruhsal ve fiziksel anlamda başarı ister. Manas’ın ruhsal başarısı fiziksel başarıya dönüşece kadar, Manas yaramaz, Zır Deli, yarım yamalak oğul olarak kalacaktır.

Görüldüğü gibi Manas’ın Zır Deli aşamasından Ayköl Manas seviyesine ulaşması birden olmayacak. Nasıl olur da, ontolojik anlamda Manas’ın Zır Deli çağında aşırı sınırı,

*İçke tüştü zor Manas,
Çükö çerter çoñ oyun
İşke tüştü zor Manas.*

(...)

Ar cagınan balbanı

(...)

*Atıp catkan ordonun
Ortosun cara bastırdı.
Açuulanıp al Manas
Bir çükönü çertkeni,
Çükö ırgıdı çırkırıp,
Esenkandın eki narı
Çükö tiygen ciligi
Talkan boldu birkırıp” (s. 122).*

*İçine girdi zor Manas,
Aşığı atacağı zor oyun
İşe girdi zor Manas.*

Her tarafından bahadır

Oynanmakta olan çemberin

Ortasına daldı.

Kızan o Manas

Bir aşığı attı,

Aşık atıldı göklere

Esenkan'ın iki devesi

Aşık değdiği kemiği

Un gibi serpti.

Toorumak toorup catkanda,/ İçke tüştü zor Manas //Aşığa nişan alırken /İçine girdi zor Manas mısralarında görüldüğü gibi aşığa vurunca çemberin içine girmiş olmak oyuncunun yararınadır. Bu ordo oyunuyla Manas'ın düşmanları kazanması boşuna eserde parallel olarak verilmemiştir. Burada oyunla düşmanların saldırısı beraber gelişir. Zira aşık oyununda çizilen çemberin içine girmiş olmak tıpkı hayatta da olduğu gibi bir başarı elde etmeye gönderme yapar. Oyunda çember hile ve anlaşmanın simgesi olarak yer alır ve Manas bu çemberin içine girmiş olmakla aşık vurarak oyunu/tuzağı/hileyi bozmuş olmaktadır. Bu bağlamda aşığı düz nişanlamak ve vurmak, bilgeliğin, tecrübenin ve sağlam karakterin göstergesi olarak ortaya çıkar. Dokunulmaz/ok geçmez zırhlı büyümüş böylesi kahraman ulusa zarar verebilecek ordu/çember simgesiyle vücut bulan düşmanın oyununu aşık vurmakla/bilgisiyle/eğitimiyle/elindeki aracıyla bozacaktır. Oyunun şartına göre, çemberin içine girmiş olan oyuncu düşmanın hanını korumakta olan vezirlerin sembolü olan aşığı vururken bu vezir-aşığın çemberin dışına ve bu aşığı vurmak için kullandığı aşığın çemberin içinde kalmasını sağlaması gerekmektedir. Bu oldukça dikkat ve özen isteyen bir durumdur. Düşmanla savaşan kahraman da çemberden çıkarmakla düşmanı, kendisi içerde kalmalıdır. Eğer oyunda, vuran ve vurulan her iki aşık da dışarı çıkarsa(veya vurulan aşık içerde kalıp, vuran dışarı çıkarsa, yada sadece vuran aşık dışarı çıkarsa) oyuncu dışarı çıkmak zorunda kalacaktır. Burada verilmek istenilen mesaj;

ordununu içine sızmış olarak zaten kendisini gizleyerek tek ayağıyla durarak nişan alıp vurmakta olan kahramanın ne zamanı boldur ne de iki ayağıyla rahatça durabilecek mekanı, dolayısıyla ilk vuruşta aşığı dışarı çıkartabilecek şekilde hızla ve net olarak vurmalıdır; yoksa bütün orduyu hatta ulusu tehlikeye atacaktır. Bu tür kahraman için destanda şöyle denilir:

<i>“Atka ceñil, tayga çak,</i>	<i>At için hafif, tay için tam</i>
<i>Uykusu cok, colgo sak,</i>	<i>Uykusu yok, yola ihtiyatlı</i>
<i>Çıkanaktap kalbagan,</i>	<i>Dayanıp uyuyakalmayan,</i>
<i>Çırım etip uyku albagan”</i> (s. 645).	<i>Gözünü kapayıp uyku almayan.</i>

Destanda kahramana özel böyle sıfat Sırgak figürüyle canlanır. Çin’e yapılacak seferde casusluk için giden Manas’ın çoralarından biri Sırgak için destanda: *Atka ceñil, tayga çak,/Uykusu cok, coogo sak // At için hafif, tay için tam/Uykusu yok, düşmana ihtiyatlı* (s. 404) denilir. Çinlilere sefer yapacak olan Manas, aslında şimdiden savaş stratejilerine de hazırlanıyor olmaktadır. Aynı zamanda düşmanın da casusluk yapıp hile hazırlıyor olduğunun farkına da varmaktadır. Hem gelecek hem şimdiki zaman, hem ebedi hem de olay zamanışık oyununda birleşmiş olarak Manas’ın düşmanlar saklı olan deveye vuruşu, düşmanı temsil eden aşığa vurmakla gerçekleşir. Buradan anlaşılacağı gibi Manas sakin yaşamakta olan halkına saldıran düşmanı çemberin dışına çıkartmış olmakla üstünlüğünü kurmaya çalışan/han olan düşmanı yıkmış olmaktadır. Bu bağlamda metne göre ordu, düşmanın mekanından çok, vatanın simgesi; orduya saldırma taktikleri de aslında vatani basan düşmanı indirme ve vatani korumanın dolaylı anlatımı olarak ortaya çıkmaktadır.

Çizilen çember aslında bir kendine sınır çizme, kendi alanını belirleme, kendini bu şekilde dünyaya tanıtmaya ve kendilik değerlerinin farkında olmanın simgesidir. Bu kendiliğin psikolojisi bu tür oyunlarda ortaya çıktığı gibi, mandalaları ve en güzel örneği olarak boz üy/keçe evlerini gösterebiliriz. Aşık oyununun adı olan *ordo*, kelime anlamıyla da saray, ev anlamlarına gelmektedir (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 471). Bu çemberin içine girmiş olarak aşığa düz nişan almak ve vurmak, aslında çocuğa evi ve sonra da vatani korumayı öğretmektedir. Zira her oyun, hayata hazırlıktır ve hayati bir durumun neşeye dönüştürülerek, alışkanlık kazandırması ve karakter eğitmesi gibi özelliğiyle önemlidir. Oyun demek, bir eyleme veya hayata hazırlıktır. Nişan almak ciddi bir dikkati ve konsantrasyonu isteyen eylem olmakla, çemberin içine izinsiz/hakketmeden (oyunda

anlaşıldığı gibi çembere girmeyi hakketmiş olmak gerek) giren veya basan düşmanı bu dikkatle kovalamak ve yıkmayı göstermektedir. Zira oyunda da anlaşıldığı gibi çemberin içine girmeyi hakketmek gerekir. Bu çember psikolojisi tarikatlar, gruplara girmeyi gibi ritüelsel olaylarda da kendini gösterir. Dolayısıyla çemberin içine girmiş olmak, çocuğun erginleşmesinin, özünü bulmasının simgesel anlatımı olarak kendi yerini, vatanını koruma gibi anlamlara akar: *Çükö çerter çoñ oyun/ İşke tüştü zor Manas.//Aşığı atacak zor oyun/İşe girdi zor Manas.* Bunun için destanda, aşığa vuracak büyük oyun denilmektedir. Yani aşığa vurmak büyük bir iştir. Bu bağlamda kendi vatan sınırlarını çizmek ve vatani korumak da aşığa vurmak kadar büyük bir iştir. Nişan alıp aşığa vurmanın büyük bir iş olması destanda şu mısralarda görülür: *Bir çükönü çertkeni,/ Çükö ırgıdı çırkırap,/ Esenkandın eki narı/ Çükö tiygen ciligi/ Talkan boldu birkırap // Bir aşığı attı,/ Aşık atıldı göklere/ Esenkan'ın iki devesi/ Aşık değdiği kemiği/ Un gibi serpti.* Aslında aşığın deveye dokunmasıyla devenin içindeki askerleri vurmuştur. Dolayısıyla, çemberin içine bastırıp gelen düşmanları vurarak dışarı çıkarmış olmaktadır. Burada destan mükemmel bir usul ile oyun oynamış olmakla aslında vatanının kurmakta olan ve koruyor olan yiğidin durumunu dile getirmiştir. *Çiyemek boldu sızıktı, /Baştamak boldu buzuktu //Çizecek oldu çemberi/ Başlayacak oldu gösteriyi* (s. 122) mısralarında Manas sınır çizerek kendi yerini tanıtmış olmaktadır. Manas'a ülkü veren ona, kahraman olmayı öğreten oyun da bu bakımdan bir dolayımlayıcıdır. Manas ölünce cenazesine hizmet etmeye gelmek isteyemen kırk eşene kızan Koşoy der ki: *Azır kaynatam senin şoruñdu/Çiemin türdüü sızıktı//Şimdi vereceğim cezanı/Çizeceğim çizgiyi* (s. 969). Burada anlaşılan çizgi çizmek bir sınır çizmek, haddini bildirmek, kendisini tanıtmak anlamlarına gelmektedir.

Görüldüğü gibi, Manas aşık oyunu oynarken çizmiş olduğu çember, sonradan vatana/mekana dönüşmektedir. Manas çember çizerek, yani Kırgızların varlık alanını koruyarak, Kırgızların mekanının sınırlarını çizerek *Kalmuklara eşit yapar:*

*“Manas salıp kırgındı
Tuurduğun may kıldı,*

*Manas getirip eşitliğı
Tuurduğunu²² yağladı,*

²² Tuurduk: Keçe evinin keregesini kapatan dört bölümden oluşan çiy kapatıcı (Abduldaev ve İsaev, 1969, s. 625)

Tuşukkanda kırgızdı
Tuş-tuş cerge bay kıldı.
Keregesin may kıldı,
Kezikkende kırgızdı,
Kelbersigen bay kıldı,
Sanaası menen bolturdu,
Sandığının baarisın
Sarı altın mülkkö tolturdu,
Köñülü menen bolturdu
 (...)

Kara kalmak, mançuuga
Kırk üylüü kırgız şorduunu
Oşol curtka teñ kıldı (s. 159).
Keçee, Manas, Manas bolgondo,
Manas atka kongondo
Ereşen tartıp, er bolup,
Er uulu menen teñ bolup,
Keñ Altayda turganda
Kara kalmak, mançuuga
Kırgındı kıyla salıptır” (s. 332).

Zorlanınca Kırgızı
Her tarafa ağa yaptı.
Kerege²³sini yağladı.
Karşısına gelen Kırgızı
Önemli kişi yaptı,
İstedığı gibi yaşattırdı,
Sandıklarının hepsini
Sarı altına doldurdu,
Gönlüyle oldu
 (...)

Kara kalmak, Mançu’ya
Kırk soylu Kırgız zavallıyı
Eşit yaptı.
Dün, Manas, Manas olunca,
Manas adına konunca
Olgunlaşıp, er olunca
Er oğluyla eşit olunca,
Geniş Altay’da otururken
Kara kalmak, Mançu’ya
Savaş seferleri yapmış

Demek ki, ad alma akti çevreden mekan kurmakla yakından ilgilidir, çünkü “*anlatı karakterinin yaşadığı mekanı nasıl algıladığı önemlidir*” (Korkmaz, 2015, s. 83). Topografik anlamda Altay Kırgızların akıp giden sürece katıldığı çevredir, algısal anlamda ise ezildikleri, sürgün edildikleri dar/kapalı mekandır. İnsan tarihsel bir varlıktır dolayısıyla: “*Hayat, rastlantılara, gelişigüzel hareketlere terk edilemez; çünkü rastlantılar, gelişigüzel hareketler, sürekliliğin yokluğunu gösterir*” (Mengüşoğlu, 1988, s. 198). Süreklilik ancak hayvanlara özgü bir eylemdir, insan/kahraman ise halkının kaderini hayatın gidişatına bırakamaz. Zira Kırgızlar Altay’da Kalmukların yanında ezilmekte ve ebediliğini korumak için hiçbir mümküniyet alamamakta, kendi kültür ve değerlerini yaşayamamaktadır. Eşitlik, ezen ve ezilen tarafın olmamasına tekabül eder. Oysa bütün varlıklar eşittir. Eşitsizlik ve haksızlık kavramları üzerinde kaygılanan

²³ Kerege: keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes (Yudahin, 1998, s. 441).

kahraman bulunduğu durumu doğru yorumlayarak eylemde bulunmaktadır. Burası vatan değildir, diğer bir ifadeyle varlığını korumak için insanın çevrede değil, çevreden kurulmuş dünyada/vatanda yaşaması gerekir. Çevreden dünya kurmak her kişinin altından kalkabileceği iş değildir, çevrede yaşıyor olan halkın sorununu ancak kahraman farkedebilir ve bu durumdan ancak o rahatsızlık duyabilir. Halkının geleceği ve varlığı için asankaygılanan kahraman, eylemde bulunacaktır. Diğer bir ifadeyle kişinin yerinden kalkması için yaşadığı çevreden/durumdan/halden veya eşitsizlikten/haksızlıktan/ezilmekten oldukça utanmalı, bunalmalı ve içten içe kaygılanmış olmalıdır. Babasının küçüklüğü, Kalmukların büyüklüğü, yaşadığı ezilmişlik, haksızlık Manas'ın içten içe çatışmasına neden olur. Oysa hiçbir hakikat çatışma yaşanmadan ortaya çıkmaz. Boş yere Kalmuk çocukları tarafından dövülen dostlarına taraf tutan Manas, Kalmuk çocuklarını döverek, onların yaptığı haksızlığa yanarak çatışma yaşar. Bu çatışma Manas'ın kendisini aşmasını sağlar. Yaşadığı durumdan memnun olan veya durumun kötülüğünün farkında olmayan kahraman yerinden kıpırdamaz. Bu durum Manas'ı Kırgız halkının var olması için Kalmukların baskısından kurtarmaya ve kendi vatanı Ala-Dağlarına göç ettirmeye, kendi vatanını korumaya ve yaşanılır kılmaya itecektir: *“İnsan ancak devlet adını alan bu kurum sayesinde başarılarının bir düzen içinde gelişip sürmesini sağlayabilir. Çünkü öyle insan başarıları, insanın öyle işleri vardır ki, onlar devlet gibi bir kurumun koruyuculuğu olmadan ne gelişebilirler, ne de varolabilirler”*(Mengüşoğlu, 1988, s. 15).Manas büyüdüğü mekanın, çoğalmak ve var olmak için mümkün olmayacağını görmüş olmaktadır: *“Sheler'e göre, ideal insan çevreden dünya kurabilen Geista sahip kişidir”*(Mengüşoğlu, 1988, s. 21). İlerde de göreceğimiz gibi, Manas Talas'a gidip herkesin sığınabileceği ve mutlu yaşayabileceği Geiste tekabül eden ayköl otorite/devlet kurabilmektedir: *Kulaalı taptap kuş kıldım, kurama cıyıp curt kıldım // Çaylağı besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yaptım.*

Manas'ın Kırgızlar için çevreden dünya kurup, Coloy'u yenip Kırgızlara özgürlüğü getirdikten sonra Manas adına laik olur:

*“Manas Manas bolgon cer,
Manas atka kongon cer,
Ak kalpaktı kiydi emi,
Alçayıp atka mindi emi,*

*Manas'ın Manas olduğu yer,
Manas adına konduğu yer.
Ak kalpağını giydi şimdi
Kocaman olup ata bindi,*

Eki tizgin bir çılbr
Emi kolgo aldı – deyt,
Ordo kütüp, kan bolup,
Oluyazaada can bolup,
Oruntuktuu er bolup
On eki müçö teñ bolup,
Küyüttü kırgız kırk üylüü
Kütüp alar şer bolup,
Tolkugan kara kalmakka
Toodoy kara sel boldu” (s. 160).
“Manas, Manas boluptur,
Tozbos tondu kiyiptir,
Toruçaardı miniptir” (s. 267).

İki dizgin, bir çılbr
Şimdi eline aldı.
Çevre kurdu, han oldu
Aziz bir zat olup,
İtimatlı er oldu.
Duruşu tam olup
Hüzünlü Kırgız, kırk yuvaya
Sahip çıkan kaplan oldu,
Dalgalanan Kara Kalmak’a
Dağ gibi kara sel oldu.
Manas, Manas olmuş,
Solmayan donu giyip
Toruçaar’a binmiş.

Manas’ın Altay’da iken aldığı bu zaferleri adına laik olduğunu gösterir: *Manas Manas bolgon cer, /Manas atka kongon cer, //Manas’ın Manas olduğu yer, /Manas adına konduğu yer.* İleride ayköl makamına/ön ada laik olduğuna da şahit oluruz. Bu ön ada ise hükümdar olunca konabilmektedir. *Ak kalpaktı kiydi emi, Alçayıp atka mindi emi, Eki tizgin bir çılbr/ Emi kolgo aldı – deyt, /Ordo kütüp, kan bolup, //Ak kalpağını giydi şimdi Kocaman olup ata bindi, /İki dizgin, bir çılbr/Şimdi eline aldı. /Çevre kurdu, han oldu* mısralarında da görüldüğü gibi, halkın onayına laik olacak eylemden sonra ata binmeye/makam sahibi olmaya ve ak kalpak giymeye hak kazanmıştır. Ak kalpak onurlu bir giysidir ve ayköl duygunun simgesi olarak ak rengini ve yükselişe işaret eden üçgensel formunu Tanrı Dağlarından ödünçlemiştir. Bu bağlamda, ak kalpağı giymek demek kahramanın yeniden doğuşunun göstergesidir. Bu onurlu giysiyi kafaya takmak, ancak yiğit kişinin elindedir. Manas’ın ata binmesi ve ak kalpağı giymesi, demek ki, onun bir başarıya ulaşmasının, yükselişinin göstergesidir. Bu başarı, destanda Kırgızların mutluluktan *kök börü* oynamasıyla dile getirilir:

“Kök börü tartıp çañ salıp:
“Kutulduk kalmak elden” – dep,
Kunan çaap, çañ salıp
Kuturup kırgız dañ salıp” (s. 160).

Kök börü oynadı tozlandırđı.
Kalmak halkından kutulduk, diye
Ata vurup, kükretti
Kırgız kurtulup sevindi.

Bu oyun aslında bir kurtuluşun da simgesine dönüşür. Milli oyun olan kök börü oyunu ancak özgürlük zamanında oynanılabilir. Milli oyunları oynabilmek ve kendini yaşamak ancak vatanda mümkün olabilmektedir. Kökbörü oyunu mekaningenişliğini de arzeder. Toz kaldırarak atlarla korşuturup oynamak için Manas mekan ayırabilmiştir.

Manas'ın bu tür başarılarından sonra *öğleden sonraki* hayatı başlayacaktır.

Talas'a gelince Akbaltay Manas'ı diğer yüce kişi olan Koşoy ve Bakay'a *emanet eder*. Manas'a *Kırgız* ve *Manas* ülküsünü empoze ederek büyüten Akbaltay'ın etkisi Koşoy'un Manas'ın hayatına girmesiyle azalır. Dolayımlyıcı olan Akbaltay ve annesi Çıyırdı sayesinde ülkü sahibi olarak, ok geçmez zırh giydirerek eğitilen ve Altay'da Kırgızlar için bağımsızlığı kazanarak Manas olmayı hakkeden Manas'ı görünce diğer bir dolayımlyıcı ve norm karakter Koşoy Talas'a göç etmek için konuşmaya gelen Manas'a uzaktan bakıp hayran kalır ve değerlendirmesi gerektiğini düşünür:

“Belgilüü Koşoy karasa
Toruçaar tulpar mingeni,
Ok ötpös torko kiyeni,
Ok cetpes at mingeni” (s. 176).

Tanınan Koşoy bakınca
Toruçaar tulpara binmiş,
Ok geçmez zırh giymiş,
Ok ulaşmaz ata binmiş.

“İçin karap otursa
Cer cüzünön keñ eken” (s. 176).

Ödüne bakınca
Yeryüzünden geniş imiş.

Örnekte görüldüğü gibi kahraman artık hem ruhsal hem fiziksel anlamda sağlam bir duruşa hakimdir. Ayköl kişi Akbaltay'dan ay kadar yüksek ve göl kadar derin olmayı öğrenen kahramanın kalbi/ödü yeryüzünden de geniş olmaktadır. Kibir ve egosunu *çarmıha geren* kahraman kendi kalbinden dışarı çıkabilmekte, halkının kaderini düşünebilmektedir. Bütün soy için sağlam zırh giymiş, soyun gerekçesini giderebilecek araca/ok ulaşmaz ata sahip olmuş/binmiştir. Koşoy Manas'taki bu farklılığı ve hükümdar olmaya layıklığı görür ve Manas'ın Tanrı dağlarına göç ederek dağılan halkı toplamasını ve birleşmeyi ister:

“Az gana kırgız eliñe
Kaçan karaan bolosuñ?!
Een kalgan eliñdi
Kaçan eelep alasuñ?!”

Azıcık Kırgız halkına
Ne zaman arka olursun?
Sahipsiz kalan halkına
Ne zaman sahip çıkarsın?

*Altayda cürüp kağıssañ,
Cal, kuyruğuñ takır çok
Bir balaaga kalasıñ!
Taap al, Talas ceriñdi,
Kütüp algın kulunum,
Kürdölüü kırıgız eliñdi!” (s. 178)*

*Altay’da kalıp savaşırsan
Yal, kuyruksuz kalıp
Belanın içine girersin!
Buluver Talas yerini
Sahip çıkıver kulunum,
Değerli Kırıgız halkını!*

*“Kazılıu catkan oru bar,
Kırk üylüü kırıgız elinin
Özüñ karaan bolbosoñ,
Kaynay turgan şoru bar!” (s. 185).*

*Kazılı duran kuyusu var,
Kırk soylu Kırıgız halkının
Kendin sahip çıkmazsan
Çekecekleri var.*

*“Atañ ötkön Karakan
Ölümdön kalgan eliñ tap!
(...)
Kabılanday coylogon
Kalıñ kırıgız eliñ bar.
(...)*

*Baban Karakan geçti...
Şimdi ölümden kalan halkını bul!
Kaplan gibi yürüyen
Kalın Kırıgız halkın var.*

*Al Altay saga cer bolbos,
Kan tögüşüp baş kesken
Kara kalmak el bolbos!” (s. 200).*

*O Altay sana mekan olmaz,
Kan döküp, baş kesen,
O kara Kalmuk sana halk olmaz.*

Akbaltay’ın tavsiyesi ile Talas’a gidip Koşoy ile görüşen Manas da, Koşoy ile tanışmış olmakla kendisine ölçüt olabilecek yüce kişiyi bulmuş olur:

*“Öödö tartsam öbögüm,
Ildıy tartsam cölögüm.
Astıga salsam ak colum,
Arkamda cürsö san kolum!
Abam Koşoy karıyam –
Siz okşoysuz bolcolum!
Er abam Koşoy çın bolsoñ
Kağışka kiyem tonuñ ber.
Bir tutkan biriñ bolom, – dep,*

*Yukarı çekersem dayanağım,
Aşağı çekersem desteğim.
Önüme bıraksam ak yolum,
Arkamda kalsa sayısız ordum!
Ağabeyim Koşoy ihtiyarım,
Siz olmalısınız ölçütüm!
Ağabeyim Koşoy, yiğitliğin gerçek ise
Çarpışmaya giyeceğim, zırhını ver.
Pir tutacağın pirin olacağım, diye*

Bilimdüü Koşoy koluñ ber!

Mañdayga çıksam karaan bol,

Baygambar çalış ekensiz,

Badışa abam karaan bol

(...)

Alakan cayıp dubañ kıl,

Abam Koşoy, batañ ber!” (s. 182)

Bilgili Koşoy, elini ver!

Savaşa çıksam arka ol,

Peygamber gibi endamınız var

Padişah ağabeyim arka ol.

Ellerini açıp dua et,

Ağabeyim Koşoy, batanı ver!

Pir veya *Peygamber* olarak ideal gördüğü Koşoy Akbaltay'ın da deyişlerinden yola çıkarak, olunması gereken kahramanın ölçütlerini bulur. Zira Koşoy, kendisi dağılan Kırgızları toplayıp Çinlilere boyun eğmeden Talas'ta yaşıyor olmaktadır:

“Kulaalı bagıp kuş kılıp,

Kurama çiyip curt kılıp,

Teli kuş bagıp kuş kılıp

Tentigen eldi çiyip curt kılıp (s. 167).

Kataganın kan Koşoy

Korgonun taştan saldı – deyt,

Azgan-tozgon al elge

Abam koşoy kariya

Başçı bolup kaldı – deyt” (s. 167).

Çaylağı besleyerek alıcı kuş yaptım,

Muhtelif kabileleri toplayıp millet yaptım,

Hasta kuşu alıp sağalttım

Dağılan halkı toplayıp millet yaptım.

Katagan'dan han Koşoy

Kaleyi taş ile yaptı, diyorlar,

Zorlanmış halka

Koşoy ihtiyar

Başçı olmuş, diyorlar.

Bunun için hanlık yapmakta olan Koşoy, Altay'dan yeni gelen Manas için ideal örnek/ölçüt olabilecek kişidir ve Manas'ı terbiyeleyerek büyümesini sağlayabilir. Alıntıda ortaya çıkan *dayanak, destek, ak yol, ordu, ihtiyar, ölçüt, zırh, pir, peygamber* ve *arka* gibi açar sözcükler Koşoy'un Manas için bu ve benzeri rolünü özetler niteliktedir. Zira Koşoy ileride göreceğimiz gibi, Manas'ın hükümdar olmasını, Manas'ı ölümden kalınca *elini vererek* ve diğer önemli işlerini kolaylaştırarak *ak yolu* olur. Bu kişilerin verdiği bata da büyük bir enerjinin bata alan kişiye yollamasıyla yolunun ak olmasını sağlayacaktır. Bu kişilerin en önemli fksyonlarından biri de bata vermektir.

İnsan oluşmuş, biçilmiş nihayi nokta değildir, insan her an öğrenen ve gelişen varlıktır. Manas he ne kadar adını kazanıp mükemmel bir insan olmayı başardıysa böyle bir kişinin eğitimine ihtiyacı vardır:

“ <i>Ata bolup özümö</i> <i>Tutka bolup turup ber.</i> (...) <i>Edene taytañ özümdü</i> <i>Eptep colgo salınız</i> ” (s. 377).	<i>Babam olarak</i> <i>Kol ol bana.</i> <i>Paytak olan beni</i> <i>Zorla yola koyun.</i>
--	---

Manas’ın bu ricasına Koşoy şöyle cevap verir:

“ <i>Muraa bolom özüñö.</i> <i>Bilbegendi bilgizip,</i> <i>Bilip colgo salamın,</i> <i>Tuybagandı tuyguzup,</i> <i>Tuyundurup alamın.</i> <i>Eerçitip cürüp er kılam,</i> <i>Er uulu menen teñ kılam,</i> <i>Cuurup cürüp tam kılam,</i> <i>Tigip cürüp bak kılam</i> ” (s. 377).	<i>Sana gaye olurum.</i> <i>Bilmediğini bildirip,</i> <i>Yola koyarım.</i> <i>Sezmediğini sezdirip,</i> <i>Böyle yola koyarım.</i> <i>Eğiterek er yaparım,</i> <i>Er oğluna eşit yaparım,</i> <i>Yoğurarak ev yaparım,</i> <i>Dikerek ağaç yaparım.</i>
---	---

Kahramanın eksik yönünü tamamlayan norm karakter, Manas’a baba olmalıdır. Manas’ta arka olabilecek babanın omzu eksiktir. Norm karakter olan Koşoy Manas’ın babası rolünü üstlenerek *eğri bacaklı* kişiliğini yola koymak zorundadır. İşte batanın rolü de burada eğitici öneme sahip olacaktır.

Eğri bacakla kastedilen, kahramanın henüz ayaklarında dik ve sağlam durmaması ve kişilik erdemleri arasında gidip gelmesiyle beraber yalnızlığı ve yalnız hiçbirşeyi başaramayacağıdır. Oysa norm karakter olan Koşoy kendisi kahraman için zırh gibidir, dayanağı, arkası ve baba omzudur: *Er abam Koşoy çın bolsoñ/ Kağışka kiyem tonuñ ber./ Ağabeyim Koşoy, yiğitliğin gerçek ise/ Çarpışmaya giyeceğim, zırhını ver.* Manas’ın Koşoy’dan zırhını soruyor olması, Manas’ın eğri bacaklı kişiliğine, yani eksik yönlerinin varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda norm karakter kendisi kahraman için zırh gibidir. Manas’ın Koşoy’dan istediği aslında zırhla simgelenen bilgeliği, öngörürlülüğü, akli ve tecrübesidir. Zira norm karakterler de denildiği gibi, tıpkı baş karakter gibi *dokunulmaz ve ok geçmez zırh* giydirilerek eğitilmiş insanlardır. Kırgızları Talas’a

getirmey, Koşoy ile anlaşp Altay'a gelen Manas'a yine düşmanlar saldırmaktadır. O arada atından düşen Manas yaya kalıp düşmanların eline geçecek iken Koşoy gelir ve en zor anında Aybanboz'u getirerek Manas'ı kurtarmış olur. Yani, norm karakter kahramanı tekrar ata binmesini sağlar;*iki dizgin bir çilbırı eline vererekduruma hakimeder*. Bu da Manas'ın Koşoy için dediklerini doğruya çıkartır. Zira Koşoy Manas'ın beli, zırhı ve dayanağıdır: *Ok ötpös temir tonum bar (s. 184)*. Manas, *ok geçmez demir zırhum var dediğınide* kastettiği şey, norm karakter kişi olan Koşoy'un varlığıdır. Denildiği gibi bütün ülkü yüklü yüce eşyalar yüce kişiler tarafından verilir. Ok geçmez demir donun yüce kişiden kahramana emanet edişi aslında, yüce kişinin kendisinin de kahraman için bir zırh olduğunun göstergesidir. Aslında demir zırh norm karakterin kendisidir:

*“Azdık kılşa azıgıñ,
Köökörgö kuyup kanımdı al!” (s. 185).*

*Az olursa yiyeceğın,
Tabağa döküp kanımı al.*

*“Cakıptın calgız uulu Manaska
Karaan bolup bersem” (s. 181).*

*Cakıp'ın yalnız oğlu Manas'a
Dayanak olsam.*

*“Tuu tübündö bık etpey,
Tuuñdu karmap turarmın” (s. 201).*

*Bayrak dibinde kıpırdamadan
Bayrağın tutarım.*

*““Kaza cetse ölöm – dep,
Kankor Manas şerime
Karıganda men Koşoy
Karaan bolup berem” – dep” (s. 302).*

*Ecel gelirse ölürüm, diye
Ayköl Manas kaplana
Yaşlanınca ben Koşoy
Arka olurum, diye.*

Açar ibare olarak başkası için *kan verme* can vermeye eşdeğer iken, bayrak altında durma vatanı korumayı, dostluğu, yoldaşlığı, ülküdaşlığı simgeler. Manas'ın tam da bayrak altında kıpırdamadan duran kişilere ihtiyacı vardır. Bayrak altında kıpırdamadan durma motifi, ülkü karşısında, zorluk karşısında, bayrakla simgelenen dost karşısında yılmadan, kaymadan başına gelen her zorluğu şikayet etmeden çekmeyi sembolize eder. İşte norm karakterler olarak Kanıkey, Koşoy, Bakay ve Akbaltay Manas'ın *yiyeceği bitince* kendi kanını veren kişilerdir. Aslında bu kişiler kanını Manas'a değil, ülküye/Kırgızların bağımsızlığına ve özgürlüğüne vermektedirler. Kendi kanını ve etini kesip verme motifi arkaik bir motif olarak masallarda da uzun yolda acıkınca kahramanın Alp karakuşa

vermesinde rastlanır. Kahramanın etini yiyen Alp karakuş güçlenir ve kahramanı yerine getirir. Demek ki, kahraman da başkası için kendi kanını verebilir. Kahraman için/başkası için kan verme ancak norm karakterin/yüce kişinin altından kalkabileceği onurlu bir iştir. Böylesi, onurlu bir eylem ancak norm karakterin elinden gelebilir. Koşoy: *Azdık kılşa azıgıñ/Köökörgö kuyup kanımdı al// Yiyeceğın kalmazsa/Köököre döküp kanımı al* diyerek, Manas'ın iyi günde kötü günde yanında olacağına, ülküsüne sonuna kadar bağlı kalacağını ve en önemlisi yorulunca asla pes etmemesi gerektiğini, zira kendisinin kahraman için maddi ve manevi desteği olacağını belirtmek istemektedir. Bunun için durmak yoktur, düşman beklemez, yorulunca bu yorgunluğu gideren, damarlarında kan olan, besili olan, devam eden kişi gereklidir. Kahramanın eli ağrırsa, norm karakterin kalbi ağrır. Anlaşılan yüce bir ülkeye gidiş sadece ülküdaşlığı değil, dostluğu da talep eder. Bunun için destanda *Coonu sayşa er saydı/ Atı kaldı Manaska // Düşmanı vurduysa er vurdu/Manas yaptı sayıldı* denilir. Manas'ın öne çıkması ve lider olması için er vurmak zorundadır. Meister Eckhart: “*Dünyada hiçbir insan dışardan yardım almadan yaşayabileceği bir noktaya ulaşması mümkün olmadığını*” (2003, s. 27) söyler. Demek ki, Manas da norm karakterleri olmadan, başarıya ulaşamaz.

Manas'ın hükümdar olmaya laikliğini ulu kişi kütlü veya Hızır niteliğinde ortaya çıkan ak sakallı Karaça'nın sorduğu sorularına cevaplamasından ve kendisini tanıtmamasından da anlarız. Karaça kahraman'a kime ve nereye ait olduğunu sormuş olmakla kahramanın düşüncesini, ülkülerini ve kimliğini bilmek ister. Destanda Manas'ın hükümdar olacağıyla hiç alakalı gözükmeyen bu epizod, aslında bu olaya yakından ilgilidir. Zira Manas'a Akkula'yı veren bu kişidir. Kahramanın ata binmesi, yani iki dizgin bir çılbrın eline geçmiş olması statü sahibi olma, yönetmeyi eline geçirme anlamlarına gelmektedir. Manas bu kişinin bütün sorularını doğru cevaplayarak ve kendisini tanıtarak aslında ata binmeyi kazanmış olmaktadır:

*“Cetige çeyin but baspay,
Beçel bolup turupmun.
Segizge çaşım çıkkanda
Çataktın cönün baştadım,
Toguzga çıga kelgende
Kalmaktın toguz balasın
Takır kırıp taştadım.*

*Yedi yaşına kadar yürümeyip,
Ayaklanamadım.
Sekiz yaşına gelince
Kavga içine girdim.
Dokuz yaşına gelince
Kalmak'ın dokuz oğlunu
Kırıp geçirdim.*

Ongo çıgıp kelgende
Ordo buzup, olco aldım.
On ekige kelgende
Orçun curtkı kol saldım.
On üçkö caşım tolgondo
Koçkuların koroyttum
 (...)

Kırk tütün kırgız elimdi
Kara kıtay, mançuudan
 (...)

Acıratıp algamın” (s. 351).

On yaşına gelince
Savaşıp kazanç elde ettim.
On iki yaşına gelince
İri boylara savaş açtım.
On üç yaşına gelince
Beylerini dağıttım

Kırk bacalı Kırgız halkımı
Kara kıtay, Mançu’dan

Seçip ayırdım.

Manas burada yüce kişiye kendi otobiyografisini anlatarak aslında hükümdar olmaya laikliğini gösterir. Hükümdar olmaya laik kahraman kendi yaptıklarıyla övünür ve kendisini tanıtır. Kahraman kendisini tanıtır ancak, yukarıda da dediğimiz gibi, kahramanın kibri her an ortaya çıkar ve hakiki yüzünü gösterebilir. Bunun için sanki evrenin ruhu Manas’ın kimliğinden emin olmak ister.

Manas’ta hükümdar olmak için ayköl yürek, savaş eğitimi, özgeçmişini gösterdiği gibi başarıları ve ülküsü gibi önemli değerler ve tecrübeler mevcuttur. Böylece Manas Koşoy’un izniyle ve tavsiyesiyle Altay Kırgızlarını Ala-Dağlarına getirir, vatanını tanır, eksiklerini anlar, kaygısını duyar. Talas’a ilk gelen Manas Talas’a homosemiyotik anlamda bakar ve topraklara sinen sırrı okur:

“Cer soorusu turbaybı,
Cerdegen adam tunbaybı,
Toosunda karı bar,
Tokoyunda çarı bar.
 (...)

Koñulunda koyon bar,
Kopşutunda cılan bar,
Tektirinde teke bar,
Budurunda buğu bar
Adırında arkar bar
Tüzöñündö tülkü bar,

Yer sağırsı imiş,
Yerleşen insan razi olacaktı,
Dağlarında karı var,
Ormanında otu var.

Oyuğunda tavşan var,
Kırlarında yılan var,
Tümseğinde teke var,
Tepesinde geyik var
Tepesinde dağ koyunu var
Düzlüklerde tilki var,

Talaasında kulan bar.
 Keskelirik cılanday,
 Kulandarı kunanday
 Cılandarın karasan
 Altı kulaç arkanday,
 (...)

Bulbul sayrap çuuldap,
 Burup-burup sayrasa
 Muñduu kişi ukkusuz,
 Burkurap ıylap eçen can
 Bul cayñan çikkısız.
 Toosunan kükük süylönüp,
 Talınan totu küülönüp,
 Kayıñda tuup kuştarı,
 Kamıngan eken uçkanı.
 Terekke tuugan kuştarı,
 Temingen eken uçkanı.
 Cer soorusu turbaybı,
 Munu cerdegen adam tunbaybı!
 Talının başı iyilip,
 Tamaşası uşunday –
 Kumunun üstü çiyilip,
 Çırpıktarı çınarday,
 Çımçıktarı ularday,
 Cer mıktuusı turbaybı,
 Cerdegen mende tunbaybı!
 (...)

Bet alıp çıktı kök calıñ
 Üç-Karkıra cerine.
 Betege menen tulañı
 Belden bolup çiriptir,
 Cıltırkan çöp, şıbagı.

Tarlasında eşeği var.
 Kertenkele yılan kadar,
 Eşekleri tay kadar.
 Yılanlarına bakarsan
 Altı kılıç ip kadar,
 Bülbül öter,
 İnleye-inleye
 Dertli kişi dinleyemez
 Hüngür-hüngür ağalayıp nice can
 Bu mekandan gidemez.
 Dağsında guguk öter,
 Dalında papağan seslenir,
 Kayında doğar kuşları,
 Hazırlanıyor uçmaya.
 Kavakta büüyüyen kuşlar,
 Hazırlanıyor uçmaya.
 Cennet gibi bir yer imiş,
 Yerleşen insan yeşermez mi!
 Dalının başı eğilir,
 Güzel yanı böyle
 Kumunun üstü çizilir,
 Çırpıları çınar gibi,
 Serçeleri keklik gibi,
 En güzel yer imiş,
 Yerleşen insan yeşerir imiş!

Yola çıktı bozkurt Manas
 Üç-Karkıra yerine.
 Kügan otu ile kılğan otu
 Bele kadar çürümüş,
 Bitkileri, kır pelini.

Kenen konup kalayık
 Caylabay turgan cer beken?
 Calbıragı cargaktay,
 Catkan eken Karkıra
 Kara kurtu barmaktay,
 Baltırkanı bilektey,
 Maralı ürküp, çu koyso
 Mala kaşka inektey.
 Munu körüp kubanıp,
 Cer baykagan sıyagı
 Cetkileñ Manas kiraanı
 (...) .
 Kılıt etip aşıp tüştü ele,
 Isık-Kölgö colugup.
 Bereke eken, bel eken,
 Mende körçü cer eken,
 Cerdegen adamdı
 Kan kılıuçu cer eken.
 Ceek-cerge baarisın
 Bay kılıuçu cer eken.
 Ortosu köpkök köl eken
 Suusunda miñdey tör eken,
 Cerdegen adam bay bolçu
 Kölündö ırıs bar eken,
 Boz moynokço döböçö
 Tüşüp Manas cer çukuyt,
 Kasiyettiü cer eken,
 Eki eli cerin oodarsa,
 Tügöngüs altın bar eken.
 Canıbarım Isık-Köl,
 Cer soorusu turbaybı,
 Cerdegen kişi tunbaybı,

Rahat yerleşip halk
 Mekan yapmayacak yer mi?
 Yaprakları zar gibi,
 Yatıyor imiş Karkıra
 Kara kurdu parmak gibi,
 Hayvanları bilek gibi,
 Meralı ürküp, kaçarsa
 Akıtmalı inek gibi.
 Bunu görüp sevindi,
 Güzelliği farkettiler
 Mükemmel Manas alıcı kuş
 Kırları aşıp düştü,
 Isık-Göl'ü selamlayıp.
 Kutlu imiş, bel olacak yer imiş
 İnsan yaşayacak yer imiş.
 Yerleşince insanı
 Han yapacak yer imiş.
 Sahil yere hepsini
 Bey yapacak yer imiş.
 Ortası mavi göl imiş
 Suyunda binlerce tör var imiş.
 Yerleşen insan zengin olur
 Gölünde rızk var imiş,
 Tepeye gidip er Manas
 Yeri kazdı,
 Haysiyetli yer imiş,
 İki parmaklık yerini kazınca
 Bitmez altın var imiş.
 Canı olan Isık-Göl
 Cennet gibi yer imiş
 Yerleşen insan yeşerirmiş.

*Munday kızık cer bolbos!
Munday kızık köl bolbos!
Budur-budur bel eken,
(...)*

*Budurdan bugu kuyulup,
Catkan eken canıbar
Budurdun çöbü suyulup,
Adırdan arkar kuyulup,
Adırdın çöbü suyulup,
Ar koktudan şarkırap,
Miñden bulak kuyulup,
(...)*

*Köpkök sonun kölü bar.
Cerine san kol bata albay,
Ayzanın başı çabışıp,
Adamdın başı kağışıp,
Alekk bolçu cer eken.
Karmaşarım Kakançın
Karmaşçu Kıtay zor eken,
Tuş-tuşunan kol salsa
Özöñdün baarı col eken.
Isık-Köl ıldıy col cürüp,
At ayabay mol cürüp,
Oyloso eçen oy oylop,
Kongon cerge köl calıñ
Ordo salıp, oyun oynop,
Köz kaykıgan cer tappay,
Kölökö kılıp aluuga
Kök calıñ Manas el tappay,
Kürdölü tıger cer tappay,
Küptünü cazar er tappay,
Kaptap konor cer tappay,*

*Bunun gibi güzel yer olmaz!
Bunun gibi güzel göl olmaz!
Tepeli geçit imiş,*

*Tepeden meral akarmış,
Yatıyormuş hayvanlar.
Tepenin otu azalıp
Tepeden dağ koçu akarmış.
Tepenin otu azalıp,
Dağ deresinden çağlayıp
Binlerce bulak akarmış.*

*Masmavi güzel gölü var.
Toprak için bata almadan
Mızrak ile çarpışıp,
Kafalar ile vuruşup,
Zahmet olacak yer imiş.
Savaşacakları Çin.
Savaşak Çin zor imiş,
Her taraftan basarsa,
Irmakları geçit olur.
Isık-Göl'den aşağı yol yürüyüp
At çokça yol yürüyüp
Binlerce düşünceye dalıp,
Yerleşecek yere Bozkurt Manas
Ordu yapıp, oyun oynayıp
Göze batacak yer bulamayıp
Gölge yapmaya
Bozkurt Manas halk bulamayıp
Kürdölü dikecek yer bulamayıp
Memnun edecek kişi bulamayıp
Kaplayıp konacak yer bulamayıp*

Kadırdı bilçü şer tappay” (s. 167-169). Değerini bilecek yiğit bulamayıp.

“Cayı-kışı teñ turgan
Toosunda karı bar” (s. 327).

Yazın kışın erimeyen
Dağsında karı var.

“At baspagan cer bolgon,
Oşondoy cer een bolgon.
Alması bışıp köñ bolgon,
Cañgagı kulap say tolgon” (s. 327).

At geçmeyen yer imiş,
Böylesi sahıpsız yer imiş.
Elması pişip gübre olmuş,
Cevizi yıkılıp say²⁴ oluşmuş

“Kulan minip, kuş oynop,
Boyloboçu cer beken!
Bagalak salıp, ordo atıp,
Oynobooçu cer beken!
(...)

Eşeğe binip, kuş kovalayıp
Yerleşmeyecek yer miymiş!
Paçayı büküp, ordo atıp
Oynamayacak yer miymiş!

Ordo kütüp, el cıyıp,
Catpay turgan cer beken!
Köykaşkanı köp cıyıp,
Albay turgan cer beken!
(...)

Ordu kurup, halk yığıp
Yatmayacak yer miymiş!
Yiğitleri bol yığıp,
Almayacak yer miymiş!

Çelişkenge kızıktı
Salbay turgan cer beken!
(...)

Çarpışana haddini
Bildirmeye değmeyecek yer miymiş

Mına oşondo Manastın,
Tört tülügü şay bolup
(...)

İşte o zaman Manas'ın
Dört tarafı eşit olup

Külgöndü süydü zor Manas,
Asker cıyıp, kol baştap,
Cürgöndü süydü zor Manas!” (s. 333-334)

Gülmeyi sevdi zor Manas,
Asker yığıp, ordu başlayıp
Yürümeyi sevdi zor Manas.

²⁴ Say: Nehrin yatağı (Yudahin, 1998, s. 640).

Cer baykagan sıyagı /Cetkileñ Manas kıraanı// Yeri farketti galiba/Olgun Manas mısralarında Manas'ın Ala-Dağlara gelir gelmez lirizm ve dramatizm yüklü homosemiyotik anlamdaki bakışında çevreden dünya kurmayı pılanladığını görmekteyiz. Yerleşeceği toprakların servetleri üzerindeki stratejik pılanları toprakları vatanlaştırma gayretidir. Alıntıda geçen leitmotif olarak *Var* kelimesi bereketi, bolluğu, eksiksizliği, olmayı simgelemekle, daha çok yokluk içinde varlığı görmeye gönderme yapar. Zira homosemiyotik bakış açısı varlığın özünü görmeye, kimsenin görmediği yerde yani yokluğun içinde varlığı görmeye işaret eder. Manas yurduna gelir gelmez, dağdaki karı, inek kadar eşeği, vd. suların, dağların, hayvanların dilini okur. Manas, kendi kökü ve kaynaklarıyla buluşarak bu coğrafiyanın servetlerini sömürücülerin elinden alıp halkı ile buluşturmak ister. Bölgesel resursları kendisi işleterek, kaderini de kendilerinin belirlemesini sağlar. Maddi kaynakların vizyoner, insani yönü yüksek bir liderin eline geçmesi insani zaafın hizmetine değil, insanlığın huzuruna hizmet etmesi demektir. İnsanlığın ontolojik anlamdaki farkedışı olan evrenin dilini okuma, dünyayı insana daha da yakınlaştırarak bizimleştirir ve anılaştırır. Ata-yurdunun her noktasının sırrını bilerek yaşanılır bir mekana dönüştürmek ancak düşünsel anlamda aydınlanma olarak kişinin kendisini aşmasını talep eder. Bunun için Aytmatov şiirinde *uçmanın* ontolojik anlamda *aydınlanma* olduğunu dile getirir:

*“Hayalimde uçuyorum,
Göğe uzayan zirvelere.
Yüzyıllar eskiten, kırlar aşan,
Kırgız gölü çökmesin diye.”*

Aytmatov'un dile getirdiği bu şiir Manas'ın Issık-Göl için dedikleriyle örtüşür:

<i>“Bereke eken, bel eken, Mende körçü cer eken, Cerdegende adamdı Kan kılıuçu cer eken. Ceek-cerge baarisin Bay kılıuçu cer eken. Ortosu köpkök köl eken Suusunda miñdey tör eken, Cerdegen adam bay bolçu</i>	<i>Kutlu yer imiş, bel imiş, İnsan yaşayacak yer imiş, Yerleşince insanı Han yapacak yer imiş. Sahil yere hepsini Zengin yapacak yer imiş Ortası mavi göl imiş Gölünce binlerce tör var imiş, Yerleşen insan zengin olacak</i>
---	--

*Kölündö ırıs bar eken,
Boz moynokço döböçö
Tüşüp Manas cer çukuyt,
Kasiyettüü cer eken,
Eki eli cerin oodarsa,
Tügöngüs altın bar eken.
Canıbarım Isık-Köl,
Cer soorusu turbaybı,
Cerdegen kişi tunbaybı,
Mınday kızık cer bolbos!
Mınday kızık köl bolbos!*

(...)

*Adamdın başı kağışıp,
Aleğ bolçu cer eken.
Karmaşarım Kakançın
Karmaşçu Kitay zor eken.” (s. 333-334)*

*Gölünde rızk var imiş.
Tepeye gidip er Manas
Yeri kazdı.
Haysiyetli yer imiş,
İki parmaklık yerini kazınca
Bitmez altın var imiş.
Canı olan Issık-Göl
Cennet gibi yer imiş
Yerleşen insan yeşerirmiş.
Bunun gibi güzel yer olmaz!
Bunun gibi güzel göl olmaz!*

*Kafalar ile vuruşup,
Zahmet olacak yer imiş.
Savaşacaklarım Çin
Zor imiş.*

Elbette, basit insanın körlüğünü geçerek aydınlığa ve yükseklerle uçuşması, ad almak adına konmayı başarmak, çevreden dünya kurmaktan geçer. Düşmanların nazarından korumak için toprakların ruhuna sinen her parçasını okuyarak kendisini tanıtmalı ve araçları kendi elinde de bulundurarak gelişmelidir. Demek ki, Kırgızların varlığının simgesine dönüşen arketip mekan Issık-Göl’ün çökmemesi için kahramanların göğe uzayan zirvelere yükselmesi gerekir. Zira Issık-Göl destanda geçen diğer arketipsel Ala-Too, Issık-Göl, Karkıra, Sarı-Özön gibi mekanların simgesine dönüşerek, Kırgızların meral ana tarafından getirildiği efsanevi varoluş ve diriliş mekanı olur. Yalnızca yöresel açıdan değil dünyanın incisi Issık-Göl ve bu toprakların kutsal rüyasını gelecek nesillere miras bırakmakla devletler yükselebilir. Manas büyük devlet idealine kindar, merhametsiz, çıkarıcı, mankurt tiplerle değil, Issık-Göl’ün suyunda balık olup süzmüş, üzerinde kuş olup uçmuş insanlarla erişeceğinin farkındadır. Kutsal topraklardaki ayköl bir medeniyetten; Tanrı dağının heybetinden asilliği, Issık-Göl’den derinliği ve içtenliği ödünçlemiş ayköl insanların yetişmesi devletin yükselişinin garantisidir. Bunun için Manas’ın da mekanı en iyi okuyan kişi olarak yükselmesi yani hükümdar olması gerekir. Göğe uzamayı sağlayan homosemiyotik bakış açısı hayalin uzamasına, gerçeği delerek

varlığın özünü ve ötesini görmeyi sağlar. Bu doğrultuda devlet parçası olan her kişinin ok ulaşmaz ata binmesi misali atla imgelenen araçları elinde bulundurmalıdır. Düşmanın göz koyduğu böylesi yöresel arketip mekanların çökmemesi için kahramanın ontolojik boyutta yeniden doğması, göğe uzaması, kendisini aşması, ok geçmez zırhını giymesi, ok ulaşmaz atına binmesi gerekir. Bunun için Kırgızların, Issık-Göl gibi anaç mekana dönünce yeniden doğabileceğini düşünen düşmanlar, göç etmesini engellemeye çalışır:

“Buudandı baksa ık bolot, Yürük ata iyi bakarsa semiz olur,
Tübü buzuk al burut Kökü bozuk o burut
Cetine barsa kırk bolot” (s. 218). Yerine giderse kırk olur.

Bereketin, güzelliğin, yaşamın simgesine dönüşen Ala-Dağlarında *ık olmak// semirmek/ayağa kalkmak/yeniden doğmak, kırk olmak/çoğalmak* gibi yeniden doğuş biçimleri düşmanlar için büyük tehlike olacaktır. Bütün kaynakları stratejik hakikatlerle değerlendirmek şarttır ve ilk önce *ık olmak/kendini tanımak* ve *kırk olmak/çoğalmak* gerekir. Bunun için Manas doğanın armağını olan bu güzel çevreyi dünyaya dönüştürür veya geleceğe hakim olma duygusu ontolojik olarak nasıl bir hazinenin üstünde oturduğunun farkına varmasını sağlayarak iktidara gelmesine neden olur. Zira Manas dünyanın nereye gideceğini bilen ve dünyayı iyi okuyan liderdir: *Asker cıyıp, kol baştap, /Cürgöndü süydü zor Manas!// Asker toplayıp, ordu yönetmeyi/ Sevdi zor Manas!* (s. 333-334). Toprağın sırrını okuyabilen Manas’ın kuşatıcı anlayışı, halkının geleceğini ve şimdisini yaşanılır kılmak için, kendisini han olmaya mahkum eder: *Cerdegende adamdı/Kan kılıuçu cer eken.// Yerleşince insanı / Han yapacak yer imiş.*

2.1.3 Üçüncü Aşama: Ayköl Manas

Manas düşüncenin sisteme sokularak varlığın insan yararına hizmet etmesini sağlayacak bir devlet adlı düzen/otorite kurmaya elverişli birisidir. Oysa dağılımşlık düşünce sapmasının göstergesi olarak bir kaosu yaratır. İlk başta dolayımlyıcı Akbaltay’ın dediğini kulağına küpe/ülkü edinen Manas, çocukların köle, kadınların yar olmaması için aydınlık bir geleceği kurmak gibi ihtiyaçtan doğan bir devlet yani bir dünya kurmak için başkaldıran ve devlet adlı düzen kuran liderdir. Düşmanın *yerine giderse kırk olur* diyerek ettiği endişe gerçek olacak ve sürekli mankurtlaştırma taktikleriyle yükselmekte olan medeniyeti artık parçalayamayacak, servetlere hakim olamayacak ve dün daha ciddiye

almadıkları millet ile hesaplaşmak da zorunda kalacaktır. Manas'ın çocukluğunda kendisini *törö* olarak tanıttığı o epizot, aslında aydınlanmaya ve farkına varmaya dair büyük bir hakikat içerir. Manas'ın arkasında maddeye düşkün babası, yaylada topladığı yiğitleri ve Akbaltay dışında kimsesi ve hiçbir şeyi yoktu. Ancak Manas'ta özgürlük ateşi, devlet fikri ve vatana olan sevgisi vardı. Manas düşmandan zayıf ve halsiz gözükebilirdi, ancak insan kendini tanıdığı zaman dünya çapında büyüyebilirdi. Manas, dışardan küçük görünen toplumun engin bir kültür ve geleneğini akla koyarak yıkılmış, umunudunu kaybetmiş, sefil olmuş halka kendisini *törö* olarak saymasına cüret verebilirdi. Böyle bir toplum da düşmanların ve dünyanın kendisiyle de hesaplaşmaya mecbur edebilirdi. Dolayısıyla, kurduğu devlet Kırgızların da dünyanın önemli bir parçası olarak hesaplaşılması gerektiği felsefesi üzerine kuruldu. Aslında Manas *törö* olmayı şimdi, devlet kurmuş ve bir devlet olarak dünyaya/düşmanlara hesap sormaya cüret etmiş olmakla hakketmiştir. Demek ki, Kırgızlar Sovyetler Dönemi mankurtlaşma siyaseti sonucu kaybettiklerini tekrardan ele geçirip dünyaya ayköl bir kimliği/kültürü ile kendini tanıtmalı, *törö* dedirtmelidir.

Manasın kuracağı bu devlet aydınmanın, refakatın, gelişmenin merkezi olacaktır. Kurulan sistemi kuta dönüştürmek ve dünya yaratmak Manas gibi ayköl kahramanın elinde olacaktır:

“Talaşıp algan al cerdi

Talas koyup saldı – deyt.

Talastı cerden kut kılıp” (s. 539).

Mücadele vererek aldığı o yere

Talas adını verdi, diyorlar.

Talas'ı her yerden kutlu yaptı.

Döölöt, kut/devlet, kut ancak devletin varlığında yaşanılabilir. Devlet altında toplanan bu baht ve kut, birliğin oluşmasıyla mümkün olabilecektir. Bu bir birlik insanlar arasında sağlıklı ilişkinin kurulabilmesini sağlayan iktidar sayesinde oluşabilir. Manas ise hükümdar olunca Talas'a işte böylesi ayköl iktidar getirir. Kırgızlarda *Taarınsaň Talaska ket // Küstüysen Talas'a git* atasözü mevcuttur. Bu atasözüne göre darılan, küsen, dışlanan, adalet bulamayan herkes Talas'a gidip huzur/aradığını bulabilecektir. Örneğin, Çin'deki Calgız Köz hükümdarlardan değer bulamayan Almambet Kazakların Kökçö hanına gelip sığınır. Ancak Almambet'in üstünlüğü burada da kabul edilmez. Hakkında yapılan olumsuz değerlendirmeler Almambet'in Talas'a gelmesine neden olur. Her ne kadar Almambet'in aradığı İslam dini olarak dile getirilse de Abramzon'un dediği gibi,

bu anlayışın Kırgızlara yabancı olmasından dolayı, Almambet'in Manas'a gelip katılmasının Manas'ta bulunduğu insani değerlerdir. Oysa Manas din yayan kıskanç kahraman değil, halk kahramanıdır (Abramzon, 1946: 196, 223). Demek ki, Almambet hiçbir yerde bulamadığı ve göremediği değerleri Manas'ın ayköl iktidarında bulmuştur. Sadece Almambet değil, Manas'a gelip katılan kırk yiğit ayköl iktidar kapsamında ülkü bulmuşlar, adam olmuşlar ve iyi insan olmuşlardır:

“Kaňgaydan kelgen çoronu

Kan kılğanın kördüñbü?

Kaçıp kelgen buzuktu

Teñ kılğanın kördüñbü?

Almambet menen Çubaktı

Şer kılğanın kördüñbü?” (s. 549)

Kaňgay'dan gelen yiğidi

Han yaptığını gördün mü

Kaçıp gelen bozuğu

Eşit yaptığını gördün mü?

Almambet ile Çubak'ı

Yiğit yaptığını gördün mü?

“Tonsuz keldi bir çoro,

Tonsuz kelgen çorogo

Cakası altın, ceñi cez,

Koş badana, torgoy köz,

Keleme boto keñ caka,

Kerişke kiyse ok ötpös

Ton kiygizdi zor Manas.

Atsız keldi bir çoro,

Atsız kelgen çorogo

Arkar ayak, cez bilek

At mingizdi zor Manas.

Malsız kelgen çorogo

(...)

Argımak, buudan aralaş

Bölüp berdi zor Manas.

Elsiz kelgen çorogo

Argın menen Kırgızdı

Donsuz geldi bir yiğit

Donsuz gelen yiğide

Yakası altın, cenı bakır

İki katlı zırh, tarla kuşu gözli,

Parlak ve geniş yakalı

Savaşa giyse ok geçmez

Don giydirdi zor Manas

Atsız geldi bir yiğit

Atsız gelen yiğide

Yüksek bacaklı, bakır bilekli

At bindirdi zor Manas.

Malsız gelen yiğide

Cins ve yürük at

Bölüp verdi er Manas

Kimsesiz gelen yiğide

Argın²⁵ ile Kırgız'ı

²⁵ Argın: Her miletten topluluk.

Bölüp berdi zor Manas.

Katınsız keldi bir çoro,

Katınsız kelgen çorogo

Oymok ooz, bötö köz,

Oykuştagan suluudan,

(...)

Alıp berdi zor Manas” (s. 404-405).

Bölüp verdi zor Manas.

Eşsiz geldi bir yiğit,

Eşsiz gelen yiğidi

Küçük dudaklı, ceylan gözlü

Parlayan güzel ile,

Evlendirdi zor Manas.

Bir başkan olmaktan çok norm karakter ve dolayımlyıcı rolünü alarak Manas, kendisine gelen herkese dayanak olmuş ve kendi kabilyeti ve bilgisine göre ülkü vermiştir: *Kıraan Manas kayran şer, / Kişi taştar er emes // Alıcı kuş gibi Manas kaplan / İnsanı bırakacak erlerden değil* (s. 731). Manas ile yola çıkan herkes yarı yolda kalmayacaktır. O kapıcı kuş gibi, tuttuğunu koparır ve dostluğu da sonuna kadar götürür. Koşoy Manas için: *Küptünü cazar darımsıñ, / Kürdöldü çeçer barımsıñ // Hazımsızlığı gideren ilacımsın / Sorun çıkınca yanımdasın* (s. 200); *Kemigen cerim toldu / Eksilen yerim doldu* (s. 200) der. Manas için yüce kişi Koşoy’un bu dedikleri, Manas’ın evrene, hatta on sekiz bin evrene norm karakter olduğunu gösterir niteliktedir. Lakin, babalarımız evrene karşı kayıtsız ve kaygısızca yaşamaya *Caraksız catkan el caman / (Evrene) yarararı dokunmayan halk kötüdür* (s. 671) diyerek karşı çıkar. Kırgız halk ozanı Ötö Kökö uulu (Lakap adı: Ceñicok) insanın dünyaya izleyerek değil dokunarak yaşaması gerektiğini dile getirir. Manas da bu yüce değerden beslenir:

“Zökürdü çabar kamçı bol,

Kurgan cerge tamçı bol,

Dülöylörgö kulak bol,

Çöldüü cerge bulak bol,

Argımak mingen baatır bol,

Alsızdarga cakın bol,

Cetimderge kömök bol,

Kankorlorgo kasap bol,

Kalp aytkanga mazak bol,

Uurularga aygak bol,

Uşakçıga saygak bol,

Zorbayı vuracak kamçı ol,

Kuruyan yere damla ol,

Sağırlara kulak ol,

Çölde bulak ol,

Melez at binen kahraman ol,

Halsizlere yakın ol,

Yetimlere dayanak ol,

Kan dökenlere bıçak ol,

Yalancıya mizah ol,

Hırsızlara curnalcı ol,

Dedikoducuya sinek ol,

Eregiş çıkısa elçi bol, *Savaş çıkısa elçi ol,*
El-curtuñdun kençi bol, *Halkının serveti ol,*
Kara özgöy bolboy kalıs bol, *İftiracı olma adaletli ol,*
Koşomattan alış bol, *Yalakadan uzak dur,*
Ceri cokko konuş bol, *Evi olmayana konut ol,*
Eti cokko soyuş bol” (Baygaziev, 2013, s. 57). *Eti olmayana besili ol.*

Manas kendisine gelen herkesin evi olur. Oysa ev, insanın huzur bulduğu, kendisi olabildiği, dış dñnyanın zorluklarından sığındığı koruyucu mekandır. Ev babanın, ananın, dostun, kardeşin sıcaklığını barındırır. Norm karakter altında topladığımız Manas’ın görevi aynı zamanda baba olmak, dost olmak, han olmak, yoldaş olmak, besili olmak, konudu olmak, kulak olmak, göz olmak, dayanak olmaktır vb. Destanda Manas’a *Bir karasañ bir kişi / Bir karasañ miñ kişi // Bir bakarsan bir kişi / Bir bakarsan bin kişi* (s.554); *Bir karasa – bir kişi,/ Canına barsa – miñ kişi / Bir bakarsa bir kişi / Yanına gidip bakınca bin kişi* (s. 778) denilir. O tanımlanamaz su gibidir.

Talas ise, dışlanan, küsen, yalnız kalan, ezilen, halsiz olanlar ve herkes için bir sığınaktır: *Çöldüü cerge bulak bol // Çölde bulak ol; Kurgan cerge tamçı bol, // Kuruyan yere damla ol.* Eğer çöl veya kurak yer algısal anlamda insanın kalbine taşıdığı bir zorluk olarak algılanırsa, bu darda umutsuz kalan insana bulak ve damla gibi kalbine akarak rahatlaması sağlanmalıdır. Burada her ulus ve birey kendisi olabilme olanağı bularak rahatlar ise, darda ve zorda kalan herkese eşit yapılarak, sorunu çözülerek huzur bulur. Manas ise, işte burada Talas’ı kutlu bir mekana veya kendisine dönüştürerek dönüştürerek adına konmuş olduğu Manas adına daha bir ön ad kazanır: *Ayköl.* Bakay, Manas’ın yaptıklarına bakıp, henüz Altay’dan Kırgızları kurtarıp gelince Ayköl adını hakkettiğini söyler: *Altaydan beri köçköndö / Ayköl boldu atagiñ // Altay’dan beri göçeli / Ayköl oldu şöhretin* (s. 426). Ayköl imgesinin felsefesine dalarsak, ayköl imgesi Kırgızların yaşamanın her açısından yer alarak yayılğan bir özellik taşıır.

Bilindiği gibi Türklerde Tanrı misafiri kültürü mevcuttur. Bu kültüre göre insan evine gelen tanımadığı misafiri sorgusuz sualsiz evine kabul eder, karnını doyurur ve ihtiyaçlarını karşılar. Burada vurgulanması gereken nokta, kişinin ne istediği, nereden geldiği, niçin geldiği sorgulanmadan içeri alınır. Ayrıca misafirin karnını doyurup doyurulması gerektiği sorgulanmadan sofraya hazırlanır. Sorulunca yapılan iyilik,

soyluluğunu kaybeder. Misafirin ne istediği sorulmamalı tahmin edilmeli ve karşılanmalıdır. Kırgızların; *Surap bergençe urup ber // Sorarak verme, vurarak ver* atasözünde *vermenin* en soylu eylem olduğu vurgulanır. Ayköl kişi evrenle olan ilişkisinde tamamen hesapsız, çıkarsız ve karşılıksızca davranır. Burada, tamamen ticari ve çıkar ilişkilerin sardığı sömürgeci dünyada vermek eylemini yücelten kısa bir hikayeye paragraf ayırmak istiyorum.

Dedem Şarşen Tölömuşov, annemin dediğine göre köyün sözlü geleneğini taşıyan canlı hafızasıymış. Bütün köy onu severmiş, çünkü herkes onun dostuymuş. Herkes onun evine gelir, ocak etrafında toplanıp gece boyu Manas'ı, masalları, hikayeleri, vd. bütün Kırgız sözlü geleneğini dinlerlermiş. Dertli derman bulur, yola çıkan ondan bata almış. Halkı ezenlere karşı yiğitçe durur ve halsizleri savunurmuş. Bütün halkı ezenleri sabırla ve sevgisiyle dosta çevirmiş. Savaştan total gelen dedem, gündüz kolhozda başkan olarak çalışmış. Evdeki ve tarladaki işlerle ninem uğraşmış. Bir gün ninem, bu kişiyi çocuklara ve eve yiyecek alalım diye kendisine yardım etmesi için pazara mısır satmaya götürmüş. Dedem pazara gidip oturmuş ve *bana, bana* diye soragelen herkese ihtiyaçlarını karşıladığına sevinerek tabak tabak mısır dağıtmış. Böylece ninem pazarı gezip gelene kadar, dedem çok kısa vakitte çuvalın dibine düşmüş. Çok şaşırın ninem ne kadar para ettiğini sorgulamış. Ancak dedem mısırın karşılığında para almak aklına gelmediğini söylemiş.

Kırgız sözlü geleneğinin taşıyıcıları ve halkın derdini dert edinen, müşkülünü çözen bu yüce/ayköl/yiğit kişiler dedem ile ninemin mekanları cennet olsun.

Dedemin yoksulluk zamanında mertçe/yiğitçe bu davranışı işini kaybetme kaygısıyla onurundan bile vazgeçen bugünün taslak insanları için anlaşılmaz. Satma düşüncesiyle değil de, verme düşüncesiyle pazara koyulan dedemin mutlak bir şekilde maddi değerlerden vazgeçişine şahit oluyoruz.

Esepteşken dos bolboyt / Hesaplaşan dost olmaz; Soodada dostuk cok / Ticarete dostluk olmaz atasözleri ticari ve çıkar ilişkilerinin geliştiği, politik davranmanın erdem sayıldığı modern dünyada dostluğun olmadığını gösteriyor olmaktadır. Oysa bereşen/cömert el sormadan verir, karşılıksız verir: "*Bereşen kol suratpay beret*" // *Cömert el sormadan verir* (134). Tanrı misafiri kültürü de işte, vermek eyleminin felsefesi üzerine kuruludur.

Eve gelen kişiden karşılık beklenmeden gönlü kazanılır. Misafire herşeyin en iyisi saklanır.

Kırgızlara göre, iyilik yapılması gerektiğini sormak, aslında reddetmesini istemeye eşdeğerdir ve yardıma ihtiyacı olanı rahatsız durumda bırakır. Hakikaten hizmet etmek isteyen kişi, sormadan iyilik yapar, sormadan sarılır, sormadan kazanır, sormadan sever. Burada Kırgız kültüründe başka kişinin halinden anlama ve insana değer verme ön plana çıktığı görülür. Bunun için bir Kırgız için elinde olan en son şeyini başkasına vermek zor değildir. İnsan yaptığı iyiliği Tanrı için veya karşılığında bir mükafat beklemek için değil insan için yapar. Oysa Tanrının iyiliğe ihtiyacı yoktur, ancak insanın vardır. Kırgız kültürüne göre, insanın gönlü en değerlisidir ve dolayısıyla, en kırılgan ve en saygılı kısımdır. Konuk beklenip gönlü bulunmazsa bütün delalet boşa gider. Bunun için ayıbını yüzüne vurmamak ve utandırmamak amaçlı kişinin ihtiyaçları doğrudan karşılanır. Başkasının ayıbını kendisinininki gibi korumak gerekir. Bu kültür Kırgızların yaşamının her alanına dağıldığı gibi yemek kültüründe de açıkça belli olur. Misafirin yemek istediğini de sorgulamak ayıp olduğu gibi, yemeği az koymak da cimriliğe işaret eder. Kırgızların yemek kültüründe et ve onun gibi diğer malzemelerin büyükçe kesilerek yemeğe atılması ve büyük parçalarla sofraya getirilmesi göçmen hayatının verdiği pratik yaşamın sonuçları veya kültürsüzlük olarak görülmektedir. Oysa Kırgızlara göre küçük doğramak, küçük ve az koymak her zaman kişinin cimriliğine yorumlanmıştır. Yemeğin en büyük ve yağlı kısmı her zaman misafire aittir. Bu bağlamda yağlı kuyruk Kırgızlarda arketip yemek sayılır: “*Kuyruktuu kozu cegizbey*” / *Kuyruklu kuzu yedirmeyip* (s. 29). Görüldüğü gibi Kırgızların yemek kültürü yemeğe bağlı olmaktan çok, insana saygı ve değer verme kültüründen ibarettir. Bunun için destanda *Ala-Toodoy et bolup*, / *Ala-Köldöy çık bolup* // *Ala-Dağ kadar et oldu*, / *Ala-Köl kadar çık²⁶ oldu* (s. 76); *Oo, döbödöy et kılıp*, / *Noot köldöy çık kılıp*// *O, tepe gibi et yaptı*, / *Noot göl kadar çık yaptı* (s. 486). Bir diğer örnekte de Kırgız’ın yaptığı bereketli toyu başka kimse yapmamıştır:

“Tört tülük maldı teñ soygon,

Bu Kakandın şaarında

Munday maldı kim soygon.

Toyuna bargan tok eken,

Dört ayaklı malın hepsini kesen,

Bu Çin şehrinde

Bu kadar malı kim kesti.

Toyuna giden tok olurmuş,

²⁶ Çık: yemeğe çeşni vermek için kullanılan tuzlu et suyu (Yudahin, 1998, s. 266).

*Bul Kakandın şaarında
Buruttay adam çok eken.*

(...)

*Uluñtuñ, Dañ-Şañ, Bakburçun
Ulugun kördük bul curttun,
Adam körgüs oy kıldı,
Kürmö kiygen kıtaydın
Küçtüüsünön öydörök
Uşul burut toy kıldı” (s. 77).*

Bu Çin şehrinde

Burut gibi insan yok imiş

*Uluñtuñ, Dañ-Şañ, Bakburçun’dan
Yüceliğini gördük bu halkın,
İnsanın aklına gelmez düşünce buldu,
Kaftan giyen Çin’in
En zengininden daha üstün
İşte, bu burut toy yaptı.*

*“Ala-Too bizdin ceribiz,
Tañ kaltırıp aş bergen
Kırgız bizdin elibiz” (s. 370).*

*Ala-Dağ bizim yerimiz,
Hayran bırakıp yoğ aş veren
Kırgız bizim halkımız*

Kırgıza göre, misafir/insan Tanrı kadar çok değerlidir ve herşeyin en iyisini, en büyüğünü ve en güzelini hakkeder. Dolayısıyla Talas da gelip sığınan herkese bir eve dönüşmüş ve sorgusuz sualsiz ihtiyaçları karşılandığı bir yere dönüşmüştür. Bunun için Talas bir topografik mekan olmaktan çok, Manas’ın kalbine tekabül eder: *Ceri çokko konuş bol / Evi olmayana konut ol.* Cakıp da Manas’ın tüm insanlığın evi olacağına dair rüya görmüştür:

*“Tögöröktü kurçagan
Aalamga tiyip kölököm
Çatır bolup catıpmın” (s. 58).*

*Yuvarlağı saran
Evrene gölgem dokunup
Çadır oluyormuşum*

Nitekim, kahraman adını kazanması için çevreden mekan kurmalıydı. Ayköl kahramanın kurduğu mekan ise kahramanın kalbinin genişliği kadar genişleyerek herkesin evine dönüşmüştür. Bu bağlamda Ev, en sıcak imgedir, çünkü ruhumuzun ısındığı yerdir. Ruhumuz, ancak dingin bir yerde huzur bulur. Zira, insan başkalarına ev olabilmek için önce bu evi kurmalı ve bu evde huzurlu oturmalıdır. Bachelard, ruhumuzun bir konut olduğundan bahseder (2008, s. 31). Demek, ki ev denince kastedilen ruhumuzdur. Eğer ruhumuz bir konut/ev ise, bu konunun dinginliği ve sıcaklığı kendimizle barışık olmamızdan kaynaklanır. Oysa, Talas’a gelen herkes, aslında Manas’ın kurduğu kutsal ve dingin mekandan/evinden/ruhundan yer alarak huzur bulmaktadır. Çünkü, insan ancak bir yere ait olunca huzur bulabilir, insanın ait olduğu yer ise evidir. Dolayısıyla fiziksel

Ev, kendi evinde/ruhunda oturabilmiş ve kendini yaratabilmiş ruhun dışarı yansımasıdır. Talas da herkesin/bütün evrenin evi olarak, Manas'ın kendisiyle barışık ayköl ruhunun mekana dönüşmüş olduğu yerdir. Kendinden emin olan, kendi evinde/ruhunda huzur bulan kişi başkasının varlığından ve başarısından korkmaz. Elbette Manas, gerçek bir karakter olmaktan ziyade bir topluma ait bilinç ve bilinçdışı değerlerin kişileşmiş biçimidir. Demek ki bir kahramandan bahsederken, bu kahramanı yaradan kollektif bilinçten bahsedeceğiz. Manas'ın insanlığa ev olma görevi, Kırgızların boz üy/keçe ev simgesine de kendini gösterir. Zira keçe evleri kendiliğin/bütünlüğün kadim simgesi olarak ortaya çıkar. Herkesi barındıran ve sıcaklığıyla karşılayan daire/keçe evleri, kişileşerek Manas figüründe canlanır. Oysa Ayköl Manas da bütün arketipsel benlikleriyle barışarak Kendilik arketipinin simgeleyebilmiştir. İnsan kendisiyle bütünleşince, egounun aşırı duyarlı, aşırı hesaplı nesnel çıkarların dünyasından özgürleşen bir bilinç ortaya çıkar. Bu ruhsal genişleme alınan, bencil kişisel arzular, korkular, umutlar ve hırslar yığınınından sıyrılan; birey ile dünya arasında mutlak, bağlayıcı ve bozulmaz duygu ortaklığı sağlayan bir ilişkiyi ortaya çıkartır (Jung, 2016, s. 202), Özben (Jacobi, 2002, s. 169), kendilik (Jung, 2012b, s. 71; Jung, 2015a, s. 331), mana-kişilik (Jung, 2016, s. 255), öz (Fordham, 2015, s. 81), self (Jung, 2009a, s. 196), bütünlük (Jung, 2015a, s. 340; Storr, 2006, s. 199), bütünlük/bireyselleşme (Jung, 2012, s. 328) gibi farklı kelimelerle çevirilen bu kendilik arketipi, “*insanın psikolojik anlamda bölünmeze dönüştüğü süreç ya da benliğine kavuşması anlamındadır*” (Jung, 2012, s. 328). Kendilik arketipi, diğer bir ifade ile kendi evinde oturma motifi Doğu'da dairesel mandala figürlerinde canlandıysa, Kırgızlarda fiziksel boyut kazanarak keçe evleri olarak ortaya çıkar. Keçe evlerinin yuvarlak şekli, psişenin rastgele ürünü değildir. Zira Jung, dairenin aydınlanma olduğunu ve bir bütünlüğü simgelediğini dile getirmiştir (2009a, s. 241). Keçe evleri atalarımızın hiçbir yerdeliğine karşı bir yere ait olduğunu delilleyen kendilik köşeleriydi. Bu dairesel keçe evleri insanın kendisiyle baş başa kalarak bütünleşmesini sağlıyor, ancak insan evren ile de uyum içinde olunca bütünleşebiliyordu. Bunun için bu keçe evleri kilitsizdi. Kilitsizlik, insanın kişisel arzularında hapsedilmeyip evrene açık olduğunu gösteriyor nitelikteydi. Zira bu evlere bugünkü apartmanlara karşın Tanrı misafirleri gelirdi. Burada yuvarlak şeklinde yüz yüze gelerek ocak etrafında oturur ve Manas, masal ve destanlar anlatırlar ve küçükler büyüklerden bata alırlardı. Bu biçimde de evrenle ilişkili olarak insan içtenlikli keçe evinden sağ olarak çıkardı. *Kuttuu*

üydön kur çıkpayt // Kutlu evden boş çıkılmaz gibi atasözünce bu evin içine giren (Tanrı misafiri) derdine derman bulmadan, boş yerini doldurmadan, kalbini sağaltmadan, saygı görmeden, eli boş bir şekilde evden ayrılmaz. Bunun için de belki Kırgızlar henüz keçe evlerinden kopmadılar, lakin ölen kişi öbür dünyaya bu evden uzatılır: “*Aslında yaşam, ileri doğru atılarak değil, dönerek başlar*” (Bachelard, 2008, s. 168). Ölen kişi de yolculuğunu belki de geri dönüşünü bekleyen bu kiltsiz ve sağaltıcı anaç evden ayrılmalıydı ve aslında sadece ölen kişi değil, diriler de yaşam yolculuğunu böyle evden başlamalıydı.

Bu kiltsiz keçe evleri Manas’ın da iktidar sisteminin özünü oluşturur, zira bir devlet kurmanın amacı Assmanın deyişiyle, “*kimlik bilincinin gelişmesi ve korunması için sınır çizmek kendini dışarıya doğru kapamak ve farklı olanı dışlamak, ötekiye karşı sınır çizmek değil, parçanın bir bütün olarak birleşmesi ve herşeyi kapsayan hale gelmesidir*” (2001, s. 169). *Kulaalı taptap kuş kıldım, kurama ciyip curt kıldım // Çaylağı besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yaptım* der Manas. Kuramadan kastedilen dağılımlık kontrol altına alınmıyor ve çeki düzen vererek düzen kuruluyor. Manas, bütün halkları/evreni aynı çatı altında tutarak, özgürce yaşamalarına olanak sağlar: *Aalamga tiyip kölököm / Çatur bolup catıpmın // Evrene gölgem dokunup, / Çadır oluyormuşum*(s. 58). Manas bir kilit gibi, başkaları dışlamak yerine, çadır gibi herkesi korunak altına alır. Manas, çadır rolünü üstlenerek en doğru iktidar sistemini kurar. Zira erkek evin kaba kısmı olan çatısını, duvarlarını ve kapısını kurar. Hakiki lider kişi de bireylerin yaşamıyla ilgilenerken çoban lider olmaktan çok, bir çatı gibi dış tehlikelerden korur, aynı zamanda içeride birliği sağlar. Manas daha doğarken elinde kan tutarak doğar; kahramanla doğuştan gelen bu işaret bir kandan dağılmış soy, kardeş, akraba, aile, halkı avucunda tutar gibi birleştireceğinin göstergesidir (Bakçiev, 2004, s. 10). Manas, Altay’da yaşıyor olan Kalmuklar tarafından sindirilme tehlikesinde olan Kırgızların kimliğini yaşayabilmesi için ordu oyununda çember çizerek bir sınır/korunak çizmiş olmaktadır. Bu oyunla beraber devlet fikri de gelişmiş olmaktadır. İleride devletle özdeşleşen, kahramanın devlet kuracağına işareti veya devlet kurmaya prova olan bu oyun, kahramanın halkına adına devlet denilen ok geçmez zırhı takmasını ve halkının ok ulaşmaz ata binmesini sağlamış olmaktadır. Zira Kalmuklar, evin en saygılı köşesi, törünü basmıştır. İnsanın yaşamı ise, huzurlu uyuyabildiğinde ve huzur bulabildiğinde başlar. Ancak devleti korurken ve halkları birleştirirken bir kilit gibi değil, bir çatı gibi evrenle

özdeşleşerek kimliğin var olmasını sağlar. Manas'ın Çin'e olan seferinin asıl nedeni de, ezilmiş olan halkları çatısı altına almak ve kötülüğün kökünü kopartmış olmaktır. Mitoloji her zaman kardeşçe yaşamayı öğretir. Yöresel birliketen evrensel birliğe doğru yönelen Manas dünyayı bir bütün olarak kavrar. Demek ki, evin kilitsiz oluşu dış dünyaya karşı açık olmayı niteler, kapı ise iç dünya ile dış dünya arasında balansı korur. Nitekim, bir devletin/evin koruyucu kilitler değil, yiğitlerdir. Manas bir çadır olarak gelen okların içeri girmesini engelleyerek halkın huzurlu yaşamasına güven verir. Demek, bir yiğidin halkı için yapabileceği en büyük görevi, yarını için güven vermesidir: “*Siyasetçinin görevi bir grup bireyin yaşamına destek olmak değil; sitenin birliğini oluşturmak ve bunu güvence altına almak*” (Foucault, 2000, s. 36). Ok geçmez zırhlı ve ok ulaşmaz atlı bir devlet, ok geçmez zırhlı kahramanların/bireylerin, ok ulaşmaz yani zaman ulaşmaz araçların mevcut olduğu devlet demektir. Böyle kahramanların/liderlerin ve yüce kişilerin varlığı devletin değerlerini güvence içine alacak veya oku geçmez yapacaktır.

Demek ki, Kırgız ruhunun geometrik figürünü çizerek dairesel (keçe evi) ve üçgensel şekildedir (çatı). Sözcük ile tanımlarsak Ayköl'dür. Çünkü, ayköl sözcüğü kendisi de yuvarlak ve üçgensel imgelerden oluşur: *ay* ve *göl* (Abdılđaev, 1997, s. 98). Eğer ayköl sözcüğü bu imgelerden oluştuğu varsayımı doğru ise, ay ve göl Kırgızlar için küresel/kozmogonik imgeler olarak türeyişle, yeniden doğuşla, evrimle ve evrenle ilgili olarak Kırgızların kalbine en yakın imgeler olarak ortaya çıkar. Göl, ilk olarak Kırgızlar için arketipsel mekandır. Zira bu arketipsel mekan yeniden doğuşun, türeyişin ve tıpkı keçe evi gibi Kırgızların anaç mekanıdır. Kırgızlar, tıpkı keçe evine gelmiş gibi, Issık-Göl'den karnı doymuş, çoğalmış, derdinden kurtulmuş ve huzur bulmuştur. Manas'ın da Altay'dan Issık-Göl'e gelip Issık-Göl'ü yorumlaması Meral ananın dediklerine benzer, zira her iki eser de aynı kökten beslenir:

<i>“Canıbarım Issık-Köl,</i>	<i>Canı olan Issık-Göl</i>
<i>Cer soorusu turbaybı,</i>	<i>Cennet gibi yer imiş</i>
<i>Cerdegen kişi tunbaybı,</i>	<i>Yerleşen insan yeşerirmiş.</i>
<i>Mınday kızık cer bolbos!</i>	<i>Bunun gibi güzel yer olmaz!</i>
<i>Mınday kızık köl bolbos!” (167-169)</i>	<i>Bunun gibi güzel göl olmaz!</i>

Efsaneye göre Issık-Göl Türklerin ilk yurdudur. Topografik mekan olan Issık-Göl Kırgızlar için algısal mekana dönüşerek ve okyanustan da daha fazla değer kazanarak, Kırgızların yaşam felsefesinde ve psikolojisinde geniş bir yer almıştır. Oysa, Ayköl insanı

sıfatlayan okyanus/taluy>talay (Ögel, 2014a, s. 515) suyla ilgili diğer deniz, ırmak ve şelale gibi imgeler kullanılabilir. Yahut göl imgesi, topografik ve aynı zamanda efsenevi mekan olarak, Manas'ın da kalbine tekabül eden keçe evi gibi, herkesi sığdırabilen derin ve geniş kalbiyle ayköl insanın sıfatına dönüşmüştür: *Uluu bolsoñ köldöy bol / Büyük insan olursan göl gibi ol* (Capanov, 2013, s. 146). Yalnızca Issık-Göl değil, topraktaki tüm yerleşim adlarının derin bir küldürel kodları vardır. Göl ile kastedilen ise hem su hem de topografik mekan/yerdir. Bu topografik mekan ve göl, kazandığı algısal mekan olmakla beraber, insana/ulusa dönüşmüştür. Zira Türkler bir göl gibi, bir keçe evi gibi varoluşun temel ritmiyle uyum sağlayan ayköl ruhuyla etnik kimlik/ulus olmaktan ziyade varoluşun simgesi olarak ortaya çıkarlar. Türkler kazandığı simgesel değerini, Issık-Göl'ün derinliğinden, durağanlığından ve genişliğinden ödünç almıştır. Zira Manas, elde ettiği herşeyi zaptederek değil, gönlünü kazarak ulaşmıştır. Aşağıda da bahsettiğimiz gibi, Manas'ın getirdiği ayköl iktidar kimseyi dışlamadan, bireylerin ve milletlerin özgür yaşamasını sağlayarak var olmasına dayalıdır.

Dağlar ve yıldızlar gibi yükseliş sümgeleri insanın dünyayla olan bağını kopartarak yüceleştiriyorsa, göl bir su olarak de insanı bir o kadar da dünyaya bağlı kalmasını sağlayarak karanlık bölgere inmesini simgeler. Nitekim, insan da karanlık bölgelerine inerek yükselmeye/akıl kazanmaya zemin hazırlamaz ise, temeli boş kişilik üzerine hiçbir şey inşa edilemez. Göl, tıpkı animanın felsefi boyutu olarak aşağı karanlık bölgeye doğru yönelir. Zira “*Anima her zaman “aşağı olanı”*” temsil eder (Jung, 2015, s. 217). Aşağı doğru yönelen göl gibi anima, kahramanın/insanın duraksamasını sağlar: “*Animasını kabul ederek, insan daha anlayışlı olabilir ve sezgilerini ve duygularını geliştirebilir*” (Fordham, 2015, s. 76). Anima'sı ile barışık kahraman önüne gelen herkesi ve herşeyi bir nesne olarak görmeyip, doğal dinlerin özünü oluşturan; her varlığın bir simgesel değer taşıdığını ve özünü görmesini iteler: “*Erkekten benin kayboluşu, animanın ortaya çıkışıyla ödünlenmişti*” (Jung, 2015, s. 39). Ayköl kahraman benini öldürmüştür ve dolayısıyla kalbine/keçe evine kilit koymamış kahramandır. İnsanın sevgisi sözlerinden çok davranışlarından anlaşılır. Zira insanın sevgisini gösterebileceği başka bir yol da yoktur. Ayköl kahramanın davranışları seven insanın davranışları gibidir. Zira ayköl kahraman seven kahramandır. Seven kahraman elde edeceği şeyi hak eder, durağan hareket eder, tıpkı bir şair gibi düşler. Kendi egosu için hareket eden kahramanın ulaşmak istediği şey her zaman kendisi içindir, oysa kahraman herkesi düşündüğü için durağan

hareket etmelidir. Manas ise düşünme dehası yüksek kahramandır. Demek ki, kahramanın kimliğini belirleyen şey, yalnızca gücü, akli, atılganlığı değil, idealleştirme/düşleme/yorumlama atılımlarıdır. Bu kahraman animasına kulak vererek yargılamadan, etrafını idealleştirerek/simgeleştirerek ve derin anlamına inen düşünmeyle bakar. Anima'yı Bachelard "*sonsuz bir iyilik*"(Bachelard, 2012, s. 96) olarak tanımlar. Kırgız ruhunun animası olan ayköl ruh, Issık-Göl'den, keçe evinden, Tanrı Dağlarından ödünç aldığı genişliği, soyluluğu kutsallığı ve sonsuz bir iyiliği kendinde barındırır. Oysa Manas, kötülüğün simgesi olan Közkamanlar, Abike-Köböş vd.'i ceza vermeye ve öldürmeye teşebbüste bulunmaz. Kritik durumlarda hızla yok edilmesi gereken yerde animanın etkileri daha başarılı sonuçlar elde etmesini ve hürmetkar olmasını sağlar. Tanrı misafiri kültürü de, insanı sınımadan ve yargılamadan yaşamın her alanında olduğu gibi evin törene kabul etmesiyle ayköllüğü yansıtır. Bu doğrultuda ayköl kavramının *ay* ve *göl* değil, *aydın köl/derin göl* ibaresinden oluştuğu varsayımı da (Abdildaev, 1997, s. 98), kahramanın/Kırgızların derin düşleyen karakterini doğrular. Kahraman Manas, Kırgız ruhunun animası olan örnek model Ayköl derecesine, arketipsel süreçlerden geçerek, özellikle anima arketipiyle barışarak ulaşabilmiştir. Anima arketipiyle barışmalıdır, zira "*Animamızda, gerçek bir düşünme içgüdüğü etkindir*" (Bachelard, 2012, s. 80). Oysa, herhangi bir Kırgız, anima süreciyle barışma süreci geçirmeden de ayköl kişinin davranışlarını sergileyebilir. Zira bu arketip, bir kültüre dönüşmüştür. Ayköllüğün dağıldığı gelenek-görenek de bunu ister.

Derinleşme simgesi ayköl sözcüğünde yükselmenin simgesiyle ortaklaşır. Zira derinleşen yükselir. Bu bağlamda Ay, bir kozmogonik simge olarak gökte duran ve yüce olmayı simgeleyen bir simge olarak ortaya çıkmaz, bir yükselmekte olmayı, yükseğe doğru uzamayı imler. Kırgızlarda bu yükseğe uzanma imgesi masallarda ve Şamanların ritüellerinde yer alan yükseğe kalkan merdivenler olarak ortaya çıkar. Yükseğe kalkış imgesi bununla beraber ayköl sözcüğünde de yer alır. Adeta gökteki ay, yerdeki insanı kendisine ulaşması için nihai bir nokta olarak kendisine davet eder. Ay'a doğru yükselmeyi Kırgızlar Tanrı Dağlarından da öğrenmişlerdir. Zira Tanrı Dağları endamıyla, dimdik durmasıyla, hırçınlığıyla, bereketiyle, zirvesindeki ak karıyla/buzuyla ve dolayısıyla göğe/sonsuluğa uzamaya çalışıyor olmasıyla Kırgızları hayata dair örnek model olabilmıştır. Tanrı Dağlarının yükseğe uzayan üçgensel endamı ve ak karı ve buzu Kırgızların ak kalpak gibi arketipsel giysisinde, şırdak/halısında, tuş kiyiz/duvara asılan

halılarında canlılık bularak, insanların da yükseğe uzamasını teşvik etmiştir. Adeta bir Kırgız başına Tanrı Dağının ak karlı zirvesini takarak yükseğe doğru yöneliyor olmaktadır: *Ala-Toodoy aykölüñ // Ala Dağ gibi Ayköl Manas* (s. 931). Ak her zaman saflığın simgesi olmuştur, ancak ak rengi bir etnosun da simgesine dönüşmüştür. Zira ak rengi Tanrı Dağlarının rengidir. İnsan beşiğinde neyi gördüyse, yaşamda da onu sergiler. Ala-Dağları Kırgızların beşiği olarak, bir kimliğinin oluşmasında ve millet olarak çoğalmasında zemin hazırlamıştır. Bu yükseğe yönelik elbette ki, evin başına da konmuştur ve yemeğin üstüne de. Keçe evinin üçgensel yukarıya yükselişi ve yemeklerin/etlerin de Tanrı Dağları gibi üçgensel şekilde tabağa bolca doldurulması Kırgızın ayköl ruhunu dışarı aktarıyor olmaktadır:

*“Ala-Toodoy et bolup,
Ala-Köldöy çık bolup”* (s. 76).

*Ala-Dağ kadar et oldu,
Ala-Köl kadar çık oldu.*

*“Başınan karı ketpegen
Ala-Too bizdin ceribiz,
Cayı-kışı et cegen
Kızırduu kırgız elibiz”* (s. 350).

*Başınan karı gitmeyen
Ala-Dağları bizim yerimiz,
Yayın-kışın et yiyen,
Hızırlı bizim halkımız.*

*“Koydu soyup talaaga
Ala-Toodoy toy kılğan”* (s. 100).

*Koyunu kesip tarlada
Ala-Dağ gibi toy yaptı.*

Yemeklerin Ala-Dağ gibi bolca koyulması insanlığı zarar vereceği tehlikesiyle korkutur. Kültürlü insan, tabağa az koyarak ve az yiyerek kilosunu korumaya çalışır. Halbuki, insan kalbini geniş koyunca ne stresse girer ne de semirir. Tanrı Dağlar ve Ala-Dağları ise temiz ve dolgun havasıyla ve yiyeceğiyle yemeğin hazmolmasını sağlar. Ancak kalp Ala-Dağlarından ayköl olmayı öğrendiyse, sorunun az veya çok yediğinden değil, yürekte olduğunu anlar. Bu doğrultuda yemeği bolca koyarak aslında cömertliğini sergilemiş olur. Bir Kırgız için yemek yemekten çok, bu yemeği kiminle oturup yediği önemlidir. Oysa modern insan kişiliğini dışardan kurtarmaya çalışır; zira ruh dışardan değil, içerden tamir edilir.

Altaylılara göre *“güneş ana, ay atadır”* (İnan, 2000, s. 29). Türk mitolojisinde Güneş dişi, ay ise erkektir (Ögel, 2014, s. 241). Aydaki kız masalında/efsanesinde Ay, üvey ananın zulmünden kurtaran baba rolünü üstlenir (Rısbaev, Batırkulova, Uraimov, İbragimova,

Mukambetova, ve Madumarova, 2016a, s. 30). Görüldüğü gibi Türk mitolojisinde Ay'ın eril ile özdeşleştiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Ay, yukarıya işaret ederek animus'u temsil edebilir. İnsanlığın eril yönünü temsil eden animus, anima'nın ürettiği ruhsal durumlara karşın düşünceler üretir (Jung, 2016, s. 233).Düşleyen varlık olarak anima zeka üreten animus'a zemin olur. Hem dişi hem de eril varlığının farkına varan kişi artık ne erkek ne de kadındır. Manas için: *Ayñ menenKünüñdün / Bir özünön büt köndöy / Asman menen ceriñdin / Tiröösünön büt köndöy //Ay ile Güneş'in / Kendisinden oluşmuş gibi / Gök ile yerin / Direncinden oluşmuş gibidenilir* (s 56). Demek ki, kahraman bu arketipleriyle barışarak herşeyi kapsayan hale gelir. Elbette Ayköl imgesi, yalnızca anima-animus diyalektiği çerçevesinde ele alınamaz. Ancak Kendilik arketipine yol bu iki arketipin barışmasından geçer. Zira bütün barışılması gereken diğer arketipler anima-animus'a çok bağlantılıdır. Anima gölge arketipini yumuşaklığıyla yener, çocuk arketipini barışılan animus ayağa kaldırır; Düşleyen varlık anima animus'u duraksatır vs. Ne var ki, ayköl olmak için kahramanın bütün arketipleriyle barışması ve Kendilik arketipine ulaşması gerekir. Bu durumda insan hem bilinci hem de bilinçdışını kullanmayı dengeleyereközbenini oluşturur.

Demek ki, Ayköl kişi hem yükseğe, hem de aşağı uzar. Manas'ın bu ayköl sıfatı, hem derinliğini hem de aklını gösterecek aşağıdaki mısralarda ortaya çıkar:

<i>“Telegeyi teñ eken,</i>	<i>Dört dörtlük can imiş,</i>
<i>Teñizdigi – daryya</i>	<i>Derinliği derya gibi</i>
<i>Aklı dıykan keñ eken”</i> (s. 801).	<i>Aklı bol ve geniş imiş</i>

<i>“Telegeyi teñ ele,</i>	<i>Dört dörtlük can idi,</i>
<i>İçi keñ daryya-köl ele”</i> (s. 972).	<i>İçi geniş derya-göl idi.</i>

Kimlik yalnızca dış görünüşle kalmayıp, bilinç ve inancın (yüreğin) ifadesi olduğunu söyler Assman (2001, s. 156). Görüldüğü gibi Kırgız ruhunun kimliği ise insanlığa ait bütün yücelikler kompleksi olarak ayköllüktür. Bu kimliğin her yaptığı Allah'ın hoşuna gitmektedir: *Ar kılğanı Aldaga /Cakkan Manas emespi* (s. 972). Bu kimlik, Ayköl ruhlu kahraman Manas'ı ve Manas destanını yaratmıştır.

Evin kilitsiz oluşu, demek ki insanın kalbinin dış dünyaya açık olduğunu gösterir. Babalarımız bu kilitsiz keçe evlerinde yatarak, yarına akmayı, evrene akmayı düşlemişlerdir. Manas ise böyle bir düşün canlanış halidir. Manas kendisine gelenlere derdine derman olarak, sorununu çözer; özgüven kazandırarak başkalarına eşit yapar. Manas tarafından kabilyeti tanınan, gizli potansiyeli açılabilen herkes özgür bir birey olarak kendi sınırlarını tanıyabilme olanağı bulur ve buna göre iş yapar/Manas'ın yiğidi olur. Almambet'teki mücevheri Çin hükümdarları görememiştir. Oysa Almambet savaş taktiğini iyi bilen, akılla iş yapan, çare bulabilen zeki yiğittir. Ayrıca Manas'ın alaködünlüğü karşısında aklına yer vererek Manas'ın doğru yerinde durur. Çin'i iyi bilmesiyle, savaş sırasında yağmur yağdırabilme yeteneğiyle ve gördüğü eğitimiyle ayrıcalık taşır. Almambet'in bu özellikleri ancak Manas'ın gözünde değer kazanır. Manas kendisi de yüce birey olarak, insanın ruhunu görebilen ve doğru değer verebilen kişidir. Ne var ki, burada da kırk yiğitlerin bazıları Almambet'in iyi niyetinden şüphelenerek küçüklük ederler. Ayrıca On İki Han da Manas'ın uluslararasılaşma yönelimine karşı çıkarlar. Kendi sınırlarını aşmak istemeyen On İki Han, Manas'ı indirmek isterler: *Kaňgaydan kelgen çoronu/Kan kılğanın kördüñbü? // Kaňgay'dan gelen yiğidi / Han yaptığını gördün mü?* (s. 549). Manas ise Almambet'in dışlanmasına izin vermez. Manas'ın yiğitlerinin en büyüğü Kırgıl çal/ihtiyar, *Erteli-keç camandık / Oylogonu buzuk çal // Sabahtan akşama kadar düşündüğü / Kötülük olan bozuk ihtiyar* (s. 562)'dir. Manas'ın işini sürekli bozan Kırgıl çal, Kanıkey ile Çubak'ın birbirine gönüllü olduğu hakkında dedikodu çıkartır. Manas Çubak'a kızınca Çubak Manas'ın Kırgıl çal'a inandığına küser ve Manas'ın en güçlü düşmanı Koñurbay'a Manas'ı basmasıyla ilgili mektup yollar.

Çin'e olan seferinde de Kırgıl çal, Çubak'ı Almambet'e karşı kışkırtır. Almambet kadar olamayıp Çin'e casusluğa gidemeyen Çubak, Almambet'e karşı çıkar. Almambet'in olgun cevaplarına karşın onun Kırgızlara ihanet edeceğini söylerek Almambet'in ve dolayısıyla Manas'ın yolunu aksatır. Almambet Manas'a olan saygısından Çubak'ı sabreder. O arada Manas gelir ve bir hükümdar değil elçi olarak bu ikisinin arasına girer:

“Calgız kişi cöö bolot,

Calgızdı kудay can kılıp,

Casabay koyso ne bolot?!

Buyrugun körçü kудaydın

Yalnız kişi yaya yürür,

Yalnız'a Tanrı can verip

Yaratmasaydı, ne olurdu!

Tanrının emrine baksana

Kuunu kuşka cegizip

Kuğuyu kuşa yem edip

Kursaktaş tuugan bala emes” (s. 583).

Aynı karından çıkan kardeş değildir.

Manas, Almambet'in halinden en iyi anlayan kişisidir. Almambet'in yalnızlığını anlayarak, aynı karından çıkan kardeş olmadığını, ancak kardeşlik insanın birbirine edilen hizmet ile mümkün olacağına vurgulayarak dışlanan Almambet'in yanında durur. Zira Manas da kardeşleri arasında yalnızdır: *Üç bir tuugan birigip bir dosumça bolgon cok / Üç kardeşim birleşip bir dostum kadar olmadı* (Moldobaev, 1989, s. 137). Almambet, kendisine yapılan haksızlığa karşı Manas ve Çubak'a beddua eder:

““Karañğı emes, tün bol, – dep,

Karanlık olma, gece ol, diye

Kanıñ eköñ bir bol” – dep” (s. 587).

Hanınla ikiniz eşit olun, diye.

Bu kırgınlığa göre, Almambet Çubak'ın karanlık düşüncesini, vurgulamak ister. Eğer Manas Çubak'ı Almambet'den üstün görerek tarafını tutarsa Çubak'a eşit olur. Almambet, aslında Manas'ın üstünlüğünü bildiğinden dolayı duygularını tamamıyla yaşar. Manas, *Oşol sözüñ bizge uyat/ O sözlerin bizi ayıp etmeli* (s. 586), *Kapaluu sözüñ bizge uyat / Hüznülü sözlerin bizi ayıp etmeli* (s. 587) diyerek Çubak'ın yaptığı küçüklüğe ve Almambet'in üzüntüsüne kendisini suçlar. Manas'ı böyle durağan davranmasını sağlayan düşleyen animadır.

Manas ölünce, Manas'a hizmet ettikleri yetmeyip oğlu Semetey'e hizmet ederse öleceklerini söyleyerek kırk yiğidin Abıke Köböş Altı Aram'ın tarafını seçmesine ve dağılmasına neden olan kişi yine Kırgıl çal'dır. Semetey büyüyünce Bukar'dan Talas'a gelen Kanıkey, Semetey destanında Kırgıl çal'ın Manas'ın kurduğu kutu kaçırdığını hatırlayarak Kırgıl çal'ın ölmesini ister:

“Kırk çoronun kıyışığı

Kırk yiğit içinden kötü niyetlisi

Kırgıl çal kakşaal öldübü?

Vahşi Kırgıl çal öldü mü?

Kırgıl çal çoçko ölbösö,

Domuz Kırgıl çal ölmezse,

Kıyamet cüzün körbösö

Kıyamet yüzünü görmezse,

Keñ Talas bizge cer bolboyt,

Geniş Talas bize yer olmaz,

Altı ağabeyin bize kardeş olmaz.

Mitolojiden bugüne kadar çok çeşit iktidar sistemleri kurulageldi. Bu iktidar oyunları çeşitli karakterleri ortaya attı. Kapitalist sistemlerdeki insan ilişkilerinde derin bağılıklardan bahsedilemez ve sadakatsiz bu ilişkiler derin bir rol yapmakla gerçekleşir

Bireylerin özne olması nedeniyle de toplum kendi gücünün farkındadır. Zira iktidar halkın kendi kaderini kendisi belirlemesini ister. Manas çoban lider gibi, halkın ne yapması gerektiğine dair emir vererek özgürlüğünü kendi eline çekip almaz. Manas: *Caraksız catkan el caman / (Evrene) yararı dokunmayan halk kötüdür* (s. 671) diyerek, yaşamın gidişatına halkın da yön vermesini ister. Zira, kendi iradesiyle oy vererek Manas'ı han kaldıran da halktır. Nietzsche, yaratıcıların önce halklar olduğunu ve bireyler, ondan sonra yaratıcı olduğunu dile getirir (Nietzsche, 2011, s. 75). Özgür ruhlu bireyleri ortaya çıkaran bu iktidar toplumun tektipleşip sıradanlaşmasını önler. Destanda, *Say say sayın uruu bar / Ar uruunun başı bar // Say say geçince soy yaşar / Her soyun başçısı* var denilir. Bu başçılar birbiriyle karşılıklı ve sağlıklı ilişkilerle bağlantı kurarlar. Her soy kendi değerinin farkındadır. Dolayısıyla, gerekirse iktidara karşı durabilecek her soydan çıkan özneler/kahramanlar mevcuttur. Bu demektir ki, birey bildiğinin efendisi ve bilmediğinin de kölesidir. Diğer bir ifadeyle, efendi ve köle rolleri, değişkendir. Lakin, özneler arasındaki düşünce (ve duygu) özgürlüğünün yaşandığı yerde iktidar ilişkilerinden bahsedilebilir (Foucault, 2000, s. 35, 141).

Manas'a zarar vererek devlete de zarar getiren Kırgıl çal ve onun gibi, Közkamanlar, Abike Köböş Altı Aram, Cakıp, On İki Han'ın da ölüm hükmünü çıkarmaz. Hatta, bu kişilerde de iyilik görmeye çalışır. Küçük ama büyük etkiler ortaya atan insandaki küçüklüğün simgesi olan Kırgıl çal'ın bile alpliğine ve zekasına önem verir, küçüklüğüne aldırılmaz. Zira norm karakterler, kişideki iyiliğe ve özelliğe vurgu yaparak bazı yönlerini olumlarlar ve geçiştirirler:

<i>“Kırtın başı Kırgıl çal,</i>	<i>Kırtın başı Kırgıl çal,</i>
<i>Kırkında köpkön cindi çal,</i>	<i>Kırk yaşında çıldıran deli çal,</i>
<i>Kelgen çoro ulugu,</i>	<i>Yiğitlerin en büyüğü,</i>
<i>Kebi tentek, çort kıyal</i>	<i>Sözü yaramaz, çabuk kızar</i>
<i>Kırk çoronun buzugu.</i>	<i>Kırk yiğidin içinden kötü niyetlisi.</i>
<i>Buzukçuluk oylogon,</i>	<i>Bozmayı düşünür.</i>
<i>Buttayın buzup iyse da</i>	<i>Kocaman işini bozduysa da,</i>
<i>Buudan Manas kabılan</i>	<i>Yiğit Manas kaplan,</i>
<i>Buzdu eken, – dep koybogon”</i> (s. 404).	<i>Bozduğunu dikkate almaz.</i>

Manas kişinin yalnızca iyi yönünü veya kusurlu yönünü kabul etmeden bütün olarak bakar ve olduğu gibi kabul eder. İşte bu konuda Manas'ı kadro oluşturma siyaseti de ön

pilana çıkar. O kadrosunun kişiliğinden çok yaptığı işine önem ve diğerlerinden farklı olan yeteneğine önem verir.

On İki Han, Abıke Köböş Altı Aram, Közkamanlar Manas'ın hükümdarlığını kıskanırlar ve onun yerine geçmek isterler. Oysa Manas bu kişilerin kötü niyetini bile bile kardeş yapar, hakkını veririr ve doğru yöne koymaya çalışır:

<i>“Tübündö badırañ temir kurç bolboyt,</i>	<i>Birleştiren demir keskin olmaz,</i>
<i>Uşu, başka öskön aram curt bolboyt,</i>	<i>Başka büyüyen haramdan, millet olmaz,</i>
<i>Kurama temir kurç bolboyt,</i>	<i>Müştak demir keskin olmaz,</i>
<i>Uşunday kuturgan itter curt bolboyt.</i>	<i>Böylesi kuduran köpeklerden millet olmaz</i>
(...)	
<i>Abiyirdüü kişi irikpeyt,</i>	<i>Vicdansız kişi büyümez</i>
<i>Düynödö, akılsız itter birikpeyt.</i>	<i>Dünyada, akılsız itler birleşmez</i>
<i>Erteñ közüm ötköndö,</i>	<i>Yarın bir gün ölürsem,</i>
<i>Tel kulunuñ cebeybi,</i>	<i>Hakkını yemez mi,</i>
<i>Oşondo teñ tuugan bolom debeybi.</i>	<i>O zaman eşit kardeşiz demez mi.</i>
<i>Altınıñ bolboyt kömürçö,</i>	<i>Altın kömürün yerini almaz,</i>
<i>Altı aram, abiyirdi bilbeyt semirse.</i>	<i>Altı haram, vicdanı unuttur semirse.</i>
<i>Kümüşüñ bolboyt temirçe,</i>	<i>Gümüş demirin yerini almaz,</i>
<i>Kezek kul, küygönüñ bilbeyt semirse.</i>	<i>Nankör, değer verdiğini bilmez semirse</i>
<i>Başayıñ bolboyt kiyizçe,</i>	<i>İpek kumaş keçenin yerini almaz,</i>
<i>Kezek it barkıñdı bilbeyt kiyinçe”</i> (s. 954).	<i>Nankör, değerini bilmez zaman geçince.</i>

Kırgızlarda *teñ ata* enstitüsü yaşayagelmıştır. Bu kurala göre herkes eşittir. Manas'ın da yüceliği bu kanondan beslenir. Bu kanona göre Manas herkesi eşit görür:

<i>“Ata uuluna kılday teñ</i>	<i>Ata oğluna kıl kadar eşit yaparak</i>
<i>Olcodon tüşkön tulpardı</i>	<i>Elde edilen tulparın</i>
<i>Takır bölüp bergeni”</i> (s. 109).	<i>Hepsini bölüp verdi.</i>

Kendisine kıyacağını bildiği Abıke Köböş ve diğer kardeşlerini de millet yapar. Manas'ın yanına evsiz ve etsiz gelen kardeşleri Közkamanlara ev olur ve besili olur: *Ceri cokko konuş bol, // Evi olmayana konut ol; Eti cokko soyuş bol // Eti olmayana besili ol* (Baygaziev, 2013, s. 57). Diğer kardeşleri Közkamanlar da Manas'ı zehirlemeye çalışırlar:

“Kökçököz menen Közkaman
 Beecinden tentip kelgende,
 Tuugan bolot degende,
 Ençisin bölüp bergende,
 Tel kulunum cegende,
 Teminişip, teñdeşip,
 Teñ tuugan bolom degende,
 Kırk ay bozo açıtkan
 Kıyarak uudan bergende,
 Başımdı kesip alarda” (s. 590).

Kökçököz ile Közkaman
 Pekin'den serseri gibi gelince,
 Akrahan olurum deyince,
 Mirasını bölüp verince,
 Genç kulunu yiyince,
 Yarışarak, eşitleşip
 Akrahan olurum deyince,
 Kırk ay boyu beklettiği
 Bana kıyarak zehirden verince
 Başımı kesip alacağı zaman.

“Sevginin getirdiği acıları kabul etmeye hazır olmak soylu yüreğin ayırt edici özelliğidir” der Campbell (2015a, s. 207). Manas’ın başına geldiği zorluklar sevgisinden kaynaklanır. Manas adaletten ve sevgiden yana acı ve zorluk çekmeye hazırdır. Lakin, başına geleceği zorlukları önleyerek, dışlayarak, iterek ve söküp atarak çözmeye çalışmak soylu kişinin seviyesi değildir. Soylu kişi, kendi benini söküp atmış olarak kendisine yapılan kötülükleri ve başına gelen zorlukları sevgiyle, kabullenmeyle ve akılla çözecektir: “Ruhumuz yeterince geniş değilse, nesnemizin büyüklüğüyle asla baş edemeyiz” (Jung, 2012b, s. 53). Kırgızlarda: *Atañdı öltürgöngö, eneñdi ber/Babanı öldürene, ananıver* atasözü yaşar. Bu atasözüne göre kötülük/öç bulaşıcıdır ve kısır döngülüdür. Öç öcü yaratır. Kişi kendisine bulaşmış olan kötülüğün döngüsünü affederek kesip atmalıdır. Oysa her zaman kötü iyi kadarkendi ettiğini bulacaktır. Közkamanlar Manas’a zehir verip başı kesileceği zaman Kanıkey tarafından, Kırgıl çal ile Abıke Köböşler Semetey tarafından öldürülür.

Dünyada üstüninsan ve ideal insan imajı çokça kurulagelmiştir. Nietzsche, üstüninsan tipini yaratarak, insani olanı dışlar ve aşağılar. Sheler’e göre ise ideal insan çevreden dünya kurabilen Geista sahip kişidir (Mengüşoğlu, 1988, s. 21). Kırgız felsefesi π sayısının kuşatıcı ve kapsayıcı niteliğini, *Mal aksağı menen cüz // Mal topalıyla yüzdür/tamdır* atasözüyle dile getirir. Π ’ye eşit gelen fazla sayı çıkartılırsa yuvarlak yamuklanır. Aynı şekilde dünya yalnızca ideal olanların, başarılı olanların, iyilerin değil, kusurlu olanların, hatalı olanların, ezik olanların, sesi çıkmayanların ve herkesindir. Daimi mükemmellik veya kusursuz olmak insanca değildir, ancak insan mükemmel olmaya gayret göstermelidir. Bu bağlamda Manas’ın çatısına herkes gelip huzur bulabilir,

zira Manas'a göre dünya topalıyla tam olur. Manas evreni üstün insan ve insanlar olarak ikiye bölmez. Manas kuşatıcı görüşüyle mükemmel olmayanları da topluma kazandırır (π sayısı gibi çevrenin içine alır.): *Kulaalı taptap kuş kıldım//Çaylağı besleyerek alıcı kuş yaptım.*

O intikamcı değil, anlayışlı ve affedicidir. Zira ayköl olmanın en önemli etkeni affedici olmaktır, eğer hükümdar affetmez ise tirana dönüşür. Manas başkan olarak kontrol etmek yerine uyum içinde yaşamayı yeğler. Bu bağlamda hükümdar en son kendisini düşünmelidir. Manas buğday ekerek karşılığında Akkula'yı alır. Elde ettiği buğdayın hepsini fakirlere dağıtır. Manas bu yüceliğini Baba dıykanın/ çiftçiliğin pirinin sözlerinden alır: “*Munusu – cetim-cesirge, munusu – alsız karıpka, munusu – kurt-kumurskaga, munusu – suramçı-tilemçiğe, salamçıga, sizge, bizge, maga// Bu yetim-öksüzlere, bu halsiz zayıflara, bu karınca kurtlara, bu dilenciye, bu selam verene, size, bize ve bana*” (Baygaziev, 2013, s. 53). Bana ibaresinin en sonda yer alması, diğer herkesin önceliğini niteler. *Bana* kelimesinin cümlenin en sonunda kullanıldığı gibi, yaşamda da insan kendi isteklerini en sona koymalıdır. Manas, ölünce evrendeki bütün canlılar ağlar. Ne var ki, Manas Asan Kaygı gibi, sadece insanlarla değil, yaşamın tümüyle, hayvanlar: kurt, kuş, karınca, yılan; bitkiler ve inorganik maddelerle yakın ilişkidedir. Kahraman ile anti kahramanın farkı da işte buradadır, kahraman kendisini en son düşünür, anti kahraman ise herkesten önce kendini düşünür. Demek ki, başa gelen hükümdarın kahraman olması gerektir. Lakin kaptan, gemi batıyorsa, gemiyi en son o terkeder.

Manas'ın Çoñ Kazat seferinde de esas neden kurdun kuzuya saldırmış olmasıdır. Zira Manas her zaman halsizlerin yanındadır. Manas Çin'e olan seferinde insan dilini anlamayan Calgız Közlerin başa geldiğini görmüştür. Bu anlatı metaforik olarak ejderhanın Alp Kara kuşun yuvasına saldırmasıyla gösterilir. Manas bu yuvayı kurtarmak için yola çıkmak zorunda kalır. Zira ozan Ceñicok da *Kankorlorgo kasap bol // Kan dökenlere bıçak ol; Zöökürdü çabar kamçı bol // Zorbayı vuracak kamçı ol*, demiştir. Manas insanın dinine, ırkına, geçmişine, kültürüne vb. bakmadan bütün insanlığı kapsayan iyilik getirmek ister. Oysa nerede haksızlık yaşanıyorsa kahraman orada olmalıdır. Demek ki, Manas yalnızca kendi kabilesinin ve yurdunun değil bütün dünyanın selametini ister. Onun dünya kadar kalbinin genişliği, Manas'ın *on sekiz bin evrene eşit* gelmesiyle ifade edilir. Politik olarak Manas'ın on sekiz bin evrene eşit gelmesi,

uluslararasılaşma taktikleriyle gerçeklik kazanır. Yardıma ihtiyacı olan ve zayıf ülkeleri kendi gücünden faydalanarak basmak ve servetlerini eline geçirip sömürmek yerine, kahraman bu milletleri kendine eşit yapar. Kendi devletinde barınak bulan insanları mankurda dönüştürerek köle ve kul etmek yerine besili olur, konudu olur, arka olur; töründen yer verir, atını verir; eşsiz geleni evlendirir, işsiz gelene iş verir. Oysa insan yalnızca alırken değil, verirken de daha çok kazanım elde edebilir.

Dünya mitolojisi kendi soyunun selametini düşünen yada kendi soyunun başkalarından üstün olduğunu düşünen kahramanları da yaratmıştır. Kendi soyunun en ufak sorununa kadar ilgilenen çoban lider yada dışarıya kapalı fanatik lider örnekleri yüceltilmiştir. Bu liderler pastoral iktidar, totaliter iktidar, kapitalist iktidar vd. örneklerini yaratmıştır. Manas destanında ise Kırgızların iktidar tasarımı hümanizm üzerine idi. Hümanizm ise, sistematize edilemez. Dolayısıyla, hümanizm belli bir insan grubuna da uygulanamaz. Hümanizmin evrensel boyutta bireylere ulaşması için baştağının iyi olması gerekir. Manas halkları/bireyleri birleştirerek devlet kurar, bu devletin yıkılmaması için ülkede inisyatif kullanan veya destanın tabiriyle *ok geçmez zırhlı yetiştirilen* bireylerin yetişmesini sağlar, devletin uluslararasılaşmasına imkan tanır ve dış düşmanlardan korur: *Kulaalı taptap kuş kıldım, kurama cıyıp curt kıldım // Çaylağı besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yaptım*. Ayrıca diğer halkların da barış ve huzur içinde yaşamasından kendini sorumlu tutar: *Aalamga tiyip kölököm / Çatır bolup catıpmın. // Evrene gölgem dokunup / Çadır oluyormuşum*(s. 58). Bu yönden Kırgız felsefesi, daha yüceltilmiş, aydınlanmış boyutuna ulaşarak kabilenin karnını düşünen kahraman modelinden ziyade, *on sekiz bin evrenin* selametini düşünen evrensel/ayköl kahraman ve ayköl iktidar modelini yaratır. Campbell, “*Bireyi kendi yerel grubuyla değil de, tüm gezegenle özdeşleştirecek mitlere ihtiyacımız var*” (Campbell ve Moyers, 2015, s. 46) der. Bu bakımdan, yarattığı ayköl kahraman modeliyle kuşatıcı görüşüyle Kırgızların dünyaya yapacağı büyük bir misyonu vardır.

Olay zamanına dönersek, Manas’ın böylesi kutlu bir devlet kurabileceğine Koşoy inanıyor olmaktadır. Dolayısıyla Manas’a ilk önce halkları birleştirmesi gerekir. Bunun için Koşoy Manas’a iktidar sanatını da öğretir:

“Seni kütüp kelet dep,

Kütökön mınça curtuñ bar.

Seni gelir diye,

Bekleyen bu kadar halkın var.

Kazına kamdap, kol cıyna,
 Bekine turgan cerdi tap,
 Beli katuu erdi tap,
 Cetkileñ kamdap, kol cıyna,
 Curt tukurup ketpeske
 Kazınanı mol cıyna!
 Kıybadan arı baykasañ
 Kızılbaşın kanı bar,
 Kırılar düşman dağı bar,
 Kılçaybay kandı agızar
 Kızıtalaktın baarı bar!
 (...)

Kızık aytaar sözü bar,
 Kistoo tüşsö bul başka
 Akıl taap berüüçü
 Abañ Koşoy özü bar.
 (...)

Çalgayı bolor sözündo,
 Çalgırtı bolor közündö
 Çaması kelse oşolor
 Çabışmak bolor özüñö!
 Kırırtı bolor sözündö,
 Kıyşığı bolor közündö,
 Kıyabın tapsa oşolor
 Kıyraşmak bolor özüñö.
 Suroodon ugar dayınıñdı,
 Kütülböstön sen catsañ
 Bir küñü çabar ayılıñdı!
 Oşogo moyun berbeske
 Ok ötpögön ton kamda,
 Ok cetpegen at kamda
 (...)

Hazineni hazırla, ordu topla,
 Gizlenecek yeri bul,
 Beli sert eri bul,
 Yiğitlerini hazırla, ordu topla,
 Halk ihanet etmesin
 Hazineni bol hazırla!
 Kıyba halkını geçince
 Kızılbaş'ın hanı var,
 Kırılacak düşman fazla var,
 Düşünmeden kanı akıtır
 Kahrolası düşman çokça var!
 İlginç konuşacak sözü var,
 Başımıza zorluk gelecekse
 Akıl bulup verecek
 Koşoy ağabeyin ben varım.

Hilesi olur sözünde
 İması olur gözünde
 Kudreti yeterse onlar
 Çarpışacak seninle!
 Hilesi olur sözünde,
 Yağmuğu olur gözünde,
 Çaresini bulursa onlar
 Kırışacak seninle.
 Soru sorarak anlar durumunu
 Beklemeden sen yatarsan
 Bir günü basar köyünü!
 İşte buna boyun vermemeye
 Ok geçmez zırh hazırla
 Ok ulaşmayan at hazırla

*At semirtip, ık kılın,
Can coldoştı kırk kılın
(...)*

*Tilge kelgen adamdı
Tiliñ menen bagındır,
Dinge kirgen adamdı
Diniñ menen bagındır!
(...)*

*Kütö cür kргыз eliñdi.
Talastı kütüp çep kılın!
(...)*

*Kütüp alsañ Talastı
Düniyögö çep oşol” (s. 328-329).*

*“Akılman eken Akbaltay
Manastı kıynap kep aytıp,
Tukumuñ kргыз dep aytıp,
Akbaltay aytkan bir sözdü
Köödöngö salgan kir sözdü.
“Ala-Too senin ceriñ, – dep,
Al kргыз senin eliñ”, – dep” (s. 170).*

*Atı semirtip, sağlam yap,
Can yoldaşı kırk yap.*

*Sözden anlayan insanı
Dilin ile baş eğdir.
Dine giren insanı
Dinin ile baş eğdir.*

*Sahip çık Kргыз halkına.
Talas’a bakıp mekan yap!*

*Sahip çıkarsan Talas’a
Dünyada korunak orası olur.*

*Akıllı imiş Akbaltay
Manas’ı zorlayıp söz söyledi,
Soyun Kргыз diye söz söyledi,
Akbaltay söyledi bu sözü
Gönüle koydu bu sözü
Ala-Dağ senin yerin, dedi
O Kргыз senin halkın, dedi.*

Böylesi sağlam devleti kurabilecek tek kişi Manas’tır. Ordu oyunuyla eğitilmiş birisi, zırh takmış birisi, ok ulaşmaz atı ve halkın verdiği adı halk oğlu gibi bütün özellikleri vardır. Manas devlet gibi ve dışarıya/düşmana cevap verebilir:

*“Tirüü Manas barında
Kıyratıp kıtay kırılбайт,
Kırk üylüü kргыз bul curttu
Kıyratıp kıtay alalбайт.
Bölüüçü kıtay al emes,
Böldürçü Manas men emes!” (s. 247)*

*Diri Manas ben varken,
Kıyarak Çin kıramaz,
Kırk soylu Kргыз yurdunu
Kıyarak Çin alamaz.
Bizi bölecek Çin değil,
Buna izin verecek Manas ben değil!*

oğullarına birer tane çırpı getirmelerini ister. Dokuz oğul çırpı getirince babası getirdikleri çırpıyı kırmalarını ister. Oğullar zorlanmadan ellerindeki çırpıları kırırverirler. Babası tekrar çırpı getirmelerini ister. Oğullar çırpıları getirince dokuz çırpıyı birleştirip kırmalarını ister. Ancak hiçbiri dokuz çırpıyı birden kıramaz. Böylece baba, çocuklarına birleşirse kimsenin oğullarını kıramadığını çırpı örneğinde sezdirerek öğrenmelerini sağlar. Bu anlatı, alıntıda da vurgulanan *birge// birleşme* kavramını dolaylı bir şekilde ele alır. Yüce kişinin deyişine göre birleşmek şarttır, çünkü: *Kır çağında kıtay bar/Kıyraşar duşman dalay bar// Kır tarafta Çin var/Çarpışacak duşman çokça var; Alışar duşman dalay bar//Uğraşacak duşman çokça var; Bastaşar cooñ dalay bar//Savaşacak duşman çokça var.* Bu düşmanın dikey boyutu ise Calgız Közlerdir. Calgız Közler eline düşenleri mankurda dönüştürmektedir. Lider kişinin halkı için en önemli ve gerekli görevi halkının ortaklaşarak/birleşerek yaşamasını sağlamaktır. Ulusun birleşmesi ve ortaklaşması gelecekte de varlığını sağlayacak ve özgürlüğünü koruyacak devlet kurmakla mümkün olabilecektir. Oysa devletin varlığı da ulusun gelecek için güvencesini ele alacaktır. Dil, medeniyet ve gelenek görenek gibi kendilik değerlerini kaybetmeden ortaklaşarak paylaşmak ancak devlet adlı sistemli sınırın içinde mümkün olabilecektir. Bunun için yüce kişi halkına ortaklaşa yaşamayı önerir:

Katarlaşa catalı,

Coonu birge coolaylı,

Doonu birge doolaylı,

Milteni birge çoktoylu,

Barañdı birge oktoylu,

Katardeş birge konolu

Beraber yatıp kalkalım,

Düşmana beraber gidelim,

Davayı beraber açalım,

Milteyi beraber dolduralım,

Barañı beraber oklayalım,

Yanyana komşu konalım.

Siyasi sınırların, dinin, ırkın ve rengin bir olması önemli değil, gönül ve fikir birliğinin olması daha önemlidir. Manas evrende insanların tek başına olmadığını, farklı anlayışta, inanışta ve tipte insanlarla birlikte yaşanılması gerektiğini savunmakta ve bu ortak yaşama veya paylaşma kültürünü bir yaşama üslubüne dönüştürmeye çalışmaktadır. Manas'ın felsefesinin temelini oluşturan: *Kulaalı taptap kuş kıldım, kurama cıyıp curt kıldım // Çaylağı besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yaptım* deyiimi dünyayı tek bir bakış açısıyla kavramanın ve yaşamının öldürücü olduğuna gönderme yapar. Bunun için Manas, çokkültürlü bir devlet çatısı altında gönül ve fikir birliğini sağlar. Çine olan seferinde de Manas'ın amacı siyasi ve coğrafik

sınırlardan üstün kalarak gönül ve fikir birliğini oluşturmaktır. Bölgede gelişen mankurtlaşma, Közkamanlaşma ve Calgız Közleşme gibi tehditlere, ortak bir tavır geliştirerek, toplumların ortak kaderi üzerinde düşünerek ortak kararlar almayı ve birleşmeyi sağlamaktadır. Ortaklaşmak, demek ki masal örneğinde olduğu gibi güçlülüğe, ölmezliğe, huzur ve mutluluk içinde yaşamaya gönderme yapar. Manas ve yüce kişinin de ortaklaşmaya olan çağırısı, tekleşmenin kolay kırılır olmaya, yenilmeye ve halsizleşmeye götüreceği üzerinedir. Destanda: *Bölüngöndü börü ceyt, /Bölünüp ketti kırgız dep, /Bölök elge kep ketet// Bölüneni kurt yer/ Bölündü Kırgız diye/ Başka ele laf gider* (s. 345) denildiği gibi kurt, tekleşen, kaybolan veya kendisini kaybeden kurbanı/koyunu arıyor olmaktadır. Bu bağlamda tekleşme mankurtlaşmayı beraberinde götürür. Zira mankurt kendi soyunu ve kendini bilemeyerek tektir. Bunun için teker çarpının kırılması kolay olduğu gibi, bölünen halkı da kırmak kolay olacaktır. Destanda Kırgızı yemek isteyen kurtlar, yatay boyutta Çin ve Kalmuklar ise, dikey boyutta Tepegözler, Közkamanlar ve Calgız Közlerdir. Metinde geçen *beraber* ibaresi böylesi kutsal bir anlam ile yüklüdür:

“Kapırga kazat baştasak,

Biribizdi biribiz

Karaan bolboy taştasak –

Kudaylaşkan ant ursun,

Kurga tüygön kat ursun,

Akkeltenin ogu ursun,

Kök miltenin çogu ursun!

Akıldan kayra tartkandı,

Ubadadan kaytkandı

Töşü tüktüü cer ursun!

Töbösü açık kök ursun!

(...)

Biröbüz kokus okko uçsak

Baarıbiz katar öölü!

Ayzanı birge boolaylı,

Atıştı birge coolaylı,

Çalgındı birge çalalı,

Kafire savaş başlarsak,

Birbirimize

Arka olmdan, bıraksak

Tanrıyı şahit ettiğimiz and çarpsın,

Kemere saklanan mektup çarpsın,

Akkelte 'nin oku çarpsın,

Kök miltenin oku çarpsın!

Aklını kaybedeni,

Sözünden döneni

Göğüsü kıllı yer çarpsın!

Üstü açık gök çarpsın!

Birimize eğer, ok değse

Hepimiz beraber ölelim!

Mızrağı beraber bağlayalım,

Vuruşa beraber çıkalım,

Casusluğu beraber yapalım,

Çataktı birge salalı.

Koyubuz bolsun corooloş,

Tapkanday bolsun cıygandaş,

Ölgön can bolsun ıymandaş” (s. 389).

Savaşı beraber açalım.

Koyunlarımız beraber otlasın,

Bulduklarımı beraber yığalım.

Ölen can ile olalım imanlaş.

Demek ki dolayımlyıcılar başkarakterin kahraman olmasında en büyük etki sahibi olan kişidir. Bu karakter sadece kahramanın kişilik gelişiminin ve başarısının arkasında duran kişi değil, yüce birey olması dolayısıyla da devlet işleriyle ilgilenen yani halkın müşkülünü çözen kişi olarak devlet/halk sorunlarıyla da ilgilenen ve devlet için önemli kararlar alan kişilerdir. Eğer norm karakter/dolayımlyıcılar olmasa veya bu karakter yeterli seviyede görevini yerine getiremezse karakterin başarıya ulaşması söz konusu olamaz. Dünyada büyük liderlerin yanında bulunan bu norm karakterin dikey boyutlu yönü olmaması nedeniyle pek çok kahraman/lider yanlış ülkü sahibi olduğu gibi başarı da elde edememiştir; norm karakterin hiç olmaması nedeniyle de tek başına kalan kahraman ülküsüne zor ulaşabilmiştir. Kırgızlarda: *Attuuga cöö cete albayt, eköönö biröö kata albayt//Atlıya yaya ulaşamaz, iki kişiye bir kişi saldıramaz* atasözü mevcuttur. Ya da bu iki kişinin biresimi muazzam bir enerjiye dönüşerek insanlığın yararına dokunmuştur. Demek ki, norm karakter sadece kahramanın değil, toplumun hangi yönde gideceğine karar veren kişidir. Çünkü, yüce bireyler *halk kişileridir*. Bu bağlamda Koşoy da Kırgızların nereye gideceğine yön verecek şekilde, kahramanın da hayatında büyük bir dönüşüm yaşamasını sağlayarak hükümdar yapar:

“Kan kötörgön seabim –

İçinde dalay buşman köp,

Tegi oylongun caman curt,

Tebelep keter düşman köp.

(...)

Başçı kılsañ Manastı,

Birdikti koysoñ bir cerge,

Katılıp duşman kelebi,

Karmaşıp adam ceñebi,

Barmaktuu adam basabı,

Tırmaktuu can tiebi!

Baştuk kılsañ Manastı

Han olarak kaldırdığımın nedeni,

İçinde tasa çok,

İyice düşün kötü halk,

Çiğneyip gidece düşman çok.

Başçı yapsan Manas'ı

Birleştirir halkı,

Karşı düşman gelir mi,

Savaşarak insanı yener mi,

Parmağı olan insan basar mı,

Tırnağı olan can dokunur mu,

Başçı yapsan Manas'ı

Kün tiygen zoñkok bel oşol.

Karagıla kalayık,

Küirdöñdü tapçu er uşul,

Kütüp alar şer uşul.

(...)

Astın salsa kankordun

Acıdaardın türü bar,

Artın salsa kankordun

Ak colborstun sürü bar.

Ay, kalayık, karaçı

Busurmandın curtunda

Manastan artık kimiñ bar?" (s. 443)

Güneş değen yüksek bel odur.

Baksana halkım,

Memnuniyet edecek er odur,

Sahip çıkacak kaplan odur

Ön tarafına baksan kankorun

Ejderha endamı var,

Arkasına baksan kankorun

Ak kapalanın endamı var.

Ey halkım, baksana

Müslüman halkında

Manas'tan iyi kim var?

Norm karakterin lider olarak gösterdiği kişi bir de halk tarafından onaylanmalıdır. Halk ancak halkın oğlu olabilmeyi başaran, adını hakkeden/adına konan yiğidi kendilerine öncülük etmesine onay vermektedir. Manas han olmak için halk uğruna yeterli eylemde bulunmuş ve kendisini tanıtmıştır. Manas ilk olarak Kalmuk ve Çinlilere baş kaldırarak halkın özgürlük adına umudu olmuş, düşmanların en korkunç şekillerini yenmiş ve Kırgızları kendi vatanına yani Ala-Dağlarına göç etmesini ve birleşmesini sağlayarak zengin yapmıştır. Zira Kırgız şair Ceñicok'uk dediği gibi, kahraman: *Kurgan cerge tamçı bol, // Kuruyan yere damla olmalı, El-curtuñdun kençi bol, // Halkının serveti olmalıdır* (Baygaziev, 2013, s. 57). Manas'ın bu erliklerini gören halk Manas'ın han olmasını onaylar:

"Eki tizgin, bir çılбір

Er Manaska berdik, – dep.

Cakşı kütsö kalıktı

Irakmat ayta cürörbüz.

Caman kütsö kalıktı

Tañda mağşar küñündö Sorğu günü

Kara eşek kıla cürörbüz

Abay Koşoy kariya,

Bul aytkanıñ makul, – dep

İki dizgin, bir çılбір

Er Manas'a verdik, diye

Sahip çıkarsa halkına

Her daim teşekkür ederiz

Kötü bakarsa halkına

Kara eşek yapıp bineriz

Koşoy ihtiyar,

Bu dediğine raziyiz,

*Sizdin tildi albagan
Ceti atası kapır, – dep” (s. 444).*

*Sizin dili girmeyenin
Yedi babası kafir diye.*

*“Aytkanına könö albay,
Moyundu bursak özübüz
Kaşayıp ketsin közübüz!
Törö Manas kök caldın
Töp aytkan tilin albasak,
Aydagan cakka barbasak,
Baş bilbegen camandı,
Til albagan aramdı,
Aramdıktı kim kılşa,
Töşü tüktüü cer ursun.
Töböcü açık kök ursun!
Ak keltenin oğu ursun,
Ak miltenin çoğu ursun!” (s. 444).*

*Dediklerine alışmazsak,
Boynumuzu başka yöne yönlendirsek
Gözlerimiz kör olsun!
Törö Manas bozkurdun
Dediğiklerini dinlemezsek,
Gönderdiği yöne gitmezsek
Başçıyı tanımayan kötüyü,
Söz dinlemeyen kötü niyetliyi,
Haram işi kim yapsa,
Göğsü kılı yer çarpsın.
Üstü açık gök çarpsın!
Ak keltenin oku çarpsın,
Ak miltenin oku çarpsın.*

Ancak amaçlarının gerçeğe dönüşmesi ve otorite kurması için, kişi eksikliğini, ülküdaş eksikliğini hissetmektedir:

*“Oyloso eçen oy oylop,
Kongon cerge köl calıñ
Ordo salıp, oyun oynop,
Köz kaykıgan cer tappay,
Kölökö kılıp aluuga
Kök calıñ Manas el tappay,
Kürdölü tıger cer tappay,
Küptünü cazar er tappay,
Kaptap konor cer tappay,
Kadırdı bilçü şer tappay” (s. 167-169).*

*Düşününce nice düşünce gelip,
Konduğu yere Bozkurt Manas
Ordu kurup, oyun oynayıp,
Ucu bucuğı olmayan saha bulamayıp,
Gölge yapmaya
Bozkurt Manas halk bulamayıp,
Kürdölü dikecek yer bulamayıp
Memnun edecek kişi bulamayıp,
Kaplayıp konacak yer bulamayıp,
Değerini anlayacak yiğit bulamayıp*

Bunun için, yukarıda da dediğimiz gibi, yanına gelen kırk çoronun evsiz gelenine ev, işsiz gelenine iş vererek aynı ülküye hizmet etmelerini sağlar. Bu ülkü farkına vardığı toprakların varoluş servetlerinin gelirlerini insanlığın refakatına hizmet etmesini sağlamak ve bunu yönetmek üzerinedir. Manas böylesi harikulade bir toprağın

bazı epizotlar dışında Manas'ın yanında sonuna kadar norm karakter figürü olarak yanında kalan kişi Bakay'dır. Bakay, sadece Manas'a değil, Semetey ve Seytek'e de bu görevi üstlenir. Semetey destanında da görüldüğü gibi Manas'ın yokluğunda da en çok acıyı o çeker. Bu bağlamda, Bakay da Manas'ın bir diğer en önemli norm karakteri ve dolayım layıcısıdır. Talas'a taşınan Kırgızları da düşmanlar rahat bırakmazlar. Bu sırada Manas'a katılan Bakay, uykuya karşı uyanıklığın simgesi olarak, Manas'ı uyarır:

<i>“Men körgöndü kördüñbü,</i>	<i>Benim gördüğümü gördün mü,</i>
<i>Men bilgendi bildiñbi?</i>	<i>Benim bildiğimi bildin mi?</i>
<i>Tim caralbas tuygunum,</i>	<i>Boşuna yaratılmamış Manas'ım,</i>
<i>Tilegiñ kудay beriştir,</i>	<i>Dilediğini Tanrı vermiş,</i>
<i>Tiktegen cooñ Alöökö</i>	<i>Beklediğin Alookö</i>
<i>Bet aldıña keliptir” (s. 426).</i>	<i>Karşına gelmiş.</i>

Görüldüğü gibi gelecek tehlikeyi öngören Bakay, Manas'a gelecek bütün zararı önleyebilmektedir. Böyle öngörüşlü norm karakter kişinin varlığı Manas'ın evrene han olmasına neden olur: *Aalamdın kanı bolosuñ//Evrenin hanı olursun* (s. 400). Eğer Koşoy Manas'ı Kırgızların Noygut soyuna han yaptıysa, Bakay bu özelliğiyle Manas'ı dikey boyutta evrenin hanı yapar. Yani, öngörüşlülüğüyle ve tavsiyeleriyle, nerede ve nasıl davranmasını söyleyerek ve dolayısıyla Manas'ın kösem olmasını sağlayarak tüm insanlığa örnek model hükümdar/insan olmasına neden olur: *On sekiz miñ aalamga teñ kelesiñ er Manas/On sekiz bin evrene denk gelirsin er Manas; Düşmanı vurduysa er vurdu, Manas yaptı sayıldı* denildiği gibi, bu ayköl yönetim ve ayköl davranışların arkasında Bakay vardır:

<i>“Bakay taap şumduktu,</i>	<i>Bakay buldu çareyi,</i>
<i>Manas kıldı buyruktu!” (s. 529)</i>	<i>Manas verdi emri!</i>

Candooçu giyik attırat//Refakatçı geyiğe vurdurur atasözünde norm karakterin önemi dile getirilir. Avcıya avına vurmasında refakatçı avını nişana doğru yönlendirerek ve avın daha berrak görülmesini sağlayarak avcının işini kolaylaştırır. Eğer giyik kahramanın amacı veya arzu nesnesi ise bu nesneye yönlendiren veya arzu nesnesini şekillendiren, hak ederek ulaşmasını sağlayan kişi refakatçı yani norm karakterdir. Demek istenilen, norm karakterin kahramana halk için doğru şeyleri yaptırarak ayköl hükümdar/yönetici

olmasını sağlamaktadır. Doğruyu söyleyen, durumu sisleştirmeyen güvenilir kişisi olarak kendi çıkarlarını değil halkın çıkarları için akıl bulan kişisidir. Bunun için Bakay'ın Manas'a sözü geçen ve saydığı kişisidir:

<i>“Egizim, Bakay, kıraanım</i>	<i>İkizim Bakay, göregen</i>
<i>Tiktep, aba, söz aytsañ,</i>	<i>Dik bakıp bana söz söylesen</i>
<i>Tim ele tiliñ alamin!”</i> (s. 476)	<i>Sorgulamadan dediğini yaparım!</i>

Kadırdı bilçü şer tappay/Değerini bilecek kişi bulamayıp (s. 167-169) Manas, kendi kişilerinin yokluğuna kaygılanıyordu. Manas, *Tim ele tiliñ alamin//Sorgulamadan dediğini yaparım* diyerek, yüce kişinin aklına değer vermektedir. Böylesi kösem kişinin her dediğini iki etmeden yapmak kahramanın gelişimini sağlayacaktır:

<i>“Törö Bakay kocosan,</i>	<i>Törö Bakay hoca</i>
<i>Manaska kurdaş oluyañ</i>	<i>Manas'a yoldaş evliya</i>
<i>Çalgın çalar kurdaşı,</i>	<i>Casusluk yapar yoldaşı,</i>
<i>Oyron Manas berendin</i>	<i>Kuvvetli Manas bahadırın</i>
<i>Ölüm ortok sırdaşı.</i>	<i>Ölene kadar sır arkadaşı</i>
<i>(...)</i>	
<i>Kayıptan akıl kozgogon</i>	<i>Gayipten akıl bulan</i>
<i>Kösömdüğün karaçı!</i>	<i>Rehberlik yaptığına baksana!</i>
<i>Sultan Manas kurgurdu</i>	<i>Sultan Manas'ı</i>
<i>Eerçitip cürüp er kıldı,</i>	<i>Büyüterek er yaptı</i>
<i>Er uulu menen teñ kıldı.</i>	<i>Er oğlu ile eşit yaptı.</i>
<i>Talaska korgon tam kıldı,</i>	<i>Talas'a kale yaptı,</i>
<i>Alöökönü añtarıp,</i>	<i>Alöökö'yü yenip,</i>
<i>Ayköl Manas törönü</i>	<i>Ayköl Manas töröyü</i>
<i>Segiz kanga kan kıldı.</i>	<i>Sekiz hana han yaptı.</i>
<i>(...)</i>	
<i>Abası Bakay aytkanın</i>	<i>Ağabeyi Bakay'ın dediklerini</i>
<i>Arslan törö kabılan,</i>	<i>Aslan Manas,</i>
<i>Eki eken, – dep koybogon”</i> (s. 446-447).	<i>İki kere dedirtmedi.</i>

Yinelemek zorunda kaldığımız *düşmanı vurduysa er vurdu, Manas yaptı sayıldı* mısralarda, Alöökö'yü vuran veya vurulmasını sağlayan kişi Bakay'dır. Bakay

Kırgızların en büyük düşmanını vurmuş olmakla Manas'ın şöhretini çıkarmakta, sekiz hana han yapmaktadır. Koşoy sayesinde Noygut soyuna han olan Manas, Kırgızların sekiz hanına han olarak en büyük hükümdar haline gelmektedir. Yani bütün Kırgızları yönetimine geçiriyor olmaktadır. Ancak metaforik boyutta, Bakay'ın Manas'ı sekiz hana han yapması, Bakay gibi kişilerin varlığı baş kişiyi en büyük başarıya aklı sayesinde ulaştırabilir. Diğer bir ifadeyle Manas'ın han oluşu fiziksel boyutta gerçekleşmemiştir. Bakay yardımıyla arkasında durarak, aklıyla büyümesini tetiklemektedir. Böylesi göregen bir dostla kahramanın çoğalması ve bütün evrene/on sekiz bin evrene eşit olan hükümdar olması tartışılmazdır. Bu kişiler her zaman kahramanı bir üst noktaya götürerek, basit insanı kahraman, kahramanı öncü, öncüyü iyi hükümdar yapabilirlerdir.

Böylece üç kösem insan Koşoy-Bakay-Manas birliği oluştuktan sonra Çin'e sefer yapmaya karar verilir. Dolayımlyacı kişilerden ödünçlenen Çin'e sefer yapma arzusu dolayımlyacılar tarafından pılanlanır. Bu pilana göre önce Akkelte adlı silahı elde etmek gerekir. Bu silahı da elde etme arzusunu Manas'ta uyandıran kişi Bakay'dır. Yatay boyutta bu ülkü Bakay'dan çalınmış olan Akkelte'nin gidip tekrar elde edilmesiyle gerçekleşir. Evliya gibi herşeyi önceden gören Bakay silahı çalan kişilerin aslında canavara benzer olduğunu söyler:

“Aybanga çalış el eken.

Hayvana benzer halk imiş

(...)

Beli boş curttun özü eken,

Beli ince halkın kendisiymiş.

(...)

Zayıpka çalış el eken,

Kadına benzer halk imiş.

(...)

Erdigiñdi alıstan

Erligine uzaktan bakıp

Körçü curttun özü eken.

Korkacak halkın kendisiymiş

(...)

Ayzanı körsö alıstan

Mızrağı görse uzaktan

Tura turgan el emes” (s. 460-461)

Ayağa kalkacak halk değil.

Burada elde edinmesi gereken salt nesne değil, ama kendilik sınırların tanıtılması ön pilana çıkmaktadır. Akkelte kahramanın canavarı yok etmesi için kışkırtıcı unsurdur. Bu unsur salt nesne değil canlıdır. Destanda bütün eşyalar ve mekanlar canlıdır. Manas Issık-

Göl, Talas, Sarı Özön vd. ve Akkelte gibi eşyalar için *canıbarım/canı varım* diye ifade eder. Eğer bu eşyalar canlıysa demek ki, hakkı da aranmalıdır:

<i>“Oñoy emes bul cumuş</i>	<i>Kolay değil bu iş,</i>
<i>Akkeltenin çatığı.</i>	<i>Akkelte uğruna olan savaş</i>
<i>Akkelteni albasak,</i>	<i>Akkelte 'yi almazsak,</i>
<i>Kulcuñdaşıp kalbasak</i>	<i>Savaşıp kalmazsak,</i>
<i>Tuubay-tuna çögölü,</i>	<i>Doğmadan ölelim,</i>
<i>Akkeltenin ayınan</i>	<i>Akkelte yüzünden</i>
<i>Alışıp catıp ölölü”</i> (s. 391).	<i>Çarpışarak ölelim.</i>

Manas bu düşmanı da Bakay'ın göregenliği sayesinde kazanır ve Akkelte'yi elde eder. Silahı elde etmek meşakkatli işin sonucu mümkün olur. Burada anlaşılan yine mit silahı tıpkı atını ve zırhını kolayca eline vermediği gibi, emek harcayarak, hak ederek sahip olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda mitoloji kendisi de kahramanın hak ederek elde etmesini sağlayan dolayımlayıcı rolünü de üstlenmektedir. Ülkü yüklü bu silah yine Manas'a yüce kişi tarafından veriliyor olmaktadır. Bakay Manas'ın yaşamına girince iyi insanlar ve eşyalar da karakterin yaşamına dahil olmaktadır. Koşoy, Manas'a demir zırh/Ak olupok verdiyse, ulu kişi kültü atını, Bakay ise Kanıkey gibi kadının Manas ile evlenmesini sağlayarak Manas'a norm karakter edinmesine ve Ak kelte gibi kutsal silaha sahip olmasını sağlar. Çin'e yapılacak sefer için gerekli olacak Akkelte gibi silahtan sonra Kanıkey gibi kadına ihtiyaç olacaktır. Yüce kişi *kambıldığı/önceden ayarlayan kişiliği* sayesinde Manas'a norm karakter olacak her ihtiyacına arzu uyandırarak elde etmesini sağlıyor olmaktadır. Ak kelte, Ak olupok, Akkula gibi bu araçların *ak* renginde olması, malum olduğu gibi eşyanın kutsallığına, kut getireceğine, saflığına, onurluluğuna, iyi iş için kullanılacağına işaret eder. Ayrıca ak rengi bilgeliğin simgesi olması açısından bu eşyalar da bilgeliğin simgesi olurlar. Dolayısıyla ak sakallı bilge kişi veya gayip tarafından ak eşyalar hediye edilirler. *Aalamga tatıyt ko /Akkeltenin çatığı! // Evrene şöhreti gidecek/Akkelte'nin kavgası* (s. 394) denildiği gibi bu efsanevi silah elde edilmesi zorunlu olmasının nedeni, demek ki ülkü yüklü olarak yüce kişi tarafından verilmesi veya *canlı* olmasıdır:

<i>“Canduu multık canıbar,</i>	<i>Canlı silah canıvar,</i>
<i>Caynagan coonu körgöndö</i>	<i>Çok düşmanı görünce,</i>

*Kulagınan kan agıp,
Özünön özü tarsıldayt,
Coogo cakın kalganda
Bölünüp ogu carkırayt,
Botodoy ünü barkırayt.
(...)
Tiginen tiyse atkan ok
Tutamday söögü tabılbayt.
Artık multık Akkelte
Canduulugun bilgemin,
Kök calım Manas alsa, – dep,
Saga arnap cürgömün!” (s. 379)*

*Kulağınan kan akıp,
Kendiliğinden nişan alır,
Düşmana yakın kalınca
Bölünüp okları parlar,
Meral gibi sesi çıkar.
Vurulan ok değdiyse
Bir avuç kemik bulunmaz.
Değerli silah Akkelte
Canlı olduğunu biliyordum,
Bozkurt Manas alsa diye,
Sana adıyordum.*

Görüldüğü gibi, kahramanın etrafında yer alan ister insan, ister hayvan, ister eşya olsun yüce amaca ulaşmak için kaliteli olmak zorundadır. Zira Akkelte de söze ve eyleme gerek kalmadan kahramanı yormadan yapması gerekeni yapar: *Özünön özü tarsıldayt / Kendiliğinden nişan alır*. Eserde de Akkelte gibi diğer eşyalar da canlı olması açısından kahramanın işini kolaylaştıran norm karakteri babındadırlar. İlkeller için evrende yer alan herşeyin canı vardır. Dolayısıyla evrendeki herşey insanın hizmetinedir. Destanda Akkelte gibi bütün diğer eşyalar da canlı ve dolayısıyla kutsaldır. Bunun için destanda adı geçen eşyaların şahitliğinde ant verilir:

*“Kapırğa kazat baştasak,
Biribizdi biribiz
Karaan bolboy taştasak –
Kudaylaşkan ant ursun,
Kurga tüygön kat ursun,
Akkeltenin ogu ursun,
Kök miltenin çoğu ursun!
Akıldan kayra tartkandı,
Ubadadan kaytkandı
Töşü tüktüü cer ursun!
Töböüsü açık kök ursun!” (389)*

*Kafire savaş başlarsak,
Birbirimize
Arka olmdan, bıraksak
Tanrıyı şahit ettiğimiz and çarpsın,
Kemere saklanan mektup çarpsın,
Akkelte'nin oku çarpsın,
Kök miltenin oku çarpsın!
Aklını kaybedeni,
Sözünden döneni
Gögüsü kıllı yer çarpsın!
Üstü açık gök çarpsın!*

Alıntıda görüldüğü gibi birlik olmazsa, *and*, *mektup*, *ok*, *kor*, *yer* ve *gök* çarpsın diyerek birliğin bozulması engellenmektedir. Bu varlıklara saygı duyan her insan birliği bozmayacaktır. Tanrı şahitliğinde verilen andı bozmak, Tanrının kendisine yapılan saygısızlıktır. Bu bağlamda Tanrısal enerjiye dönüşen andın insanı çarpması ölüm ile eş değerdir. Bele takılan mektup ise, duyguların, düşüncelerin, gözyaşların, teşekkürlerin, özlemlerin ve sözün emanetidir. Dolayısıyla mektubun insanı çarpması, mektubu yazan kişiye özgü olan bütün duyguların kahrına kalmak demektir. Akkelte'nin oku çarpsın denilince kastedilen okun insanı öldürmesinden çok, silah'ın değerine gönderme yapmaktadır. Zira bu silahtan çıkan ok sapmadan ve kaymadan tam ve net kişiye ulaşılır. Akkelte'nin okundan kurtulmak mümkün değildir.

Anlatı karakterinin hayatına nitelikli bir norm karakter girer ise, 'bülbül ile gezen güle' geleneğince, karakterin hayatında o an iyi gelişmeler yaşanacaktır. Yüce kişinin, kahramanın/Manas'ın hayatına dahil olması, Manas'ın hükümdar olması yanı sıra Ak Olpok, Ak Kelte, Ak Kula vd. gibi eşyaları elde eder. Bu yüce kişi karakterin eksik yönünü gören ve tamamlayan kişi olarak Manas'ta eşi Akılay'ın da iyi olmadığını belirtir (kahramana norm karakteri olabilecek eş/kadın almasını söyler):

<i>"Akılay tursa ordogo</i>	<i>Akılay yaşarsa hanede</i>
<i>Aylañdı tappay şaşasıñ,</i>	<i>Çareni bulamayıp şaşarsın,</i>
<i>Turgunga turguñ kelbesten,</i>	<i>Hanede kalmak istemeyip,</i>
<i>Tuş-tuştu közdöy kaçasın"</i> (s. 531).	<i>Başımı alıp kaçarsın.</i>

Akılay Kırgızlara saldırılar düzenleyen Çin hükümdarı Şooruk'un kızı olarak, ikna yeteneği güçlü olan elçi Acıbay sayesinde savaşmadan Manas'a yenildiğini göstererek barış amaçlı alınmış kadındır. Eskiden hükümdarların karıları yağma veya köle olarak gelmiş kadınlardır. Dolayısıyla bu kadınlar gönüllü kazanılarak ve hak edilerek elde edilmiş kadınlar değildir. Ne var ki, bu kadınların büyük ülkü uğruna hizmet etmeleri beklenilemezdir. Hakkedilmeden elde edilen şey, kimseye hizmet etmediği gibi, hak etmeden elde eden de elde edinene hizmet etmez. Manas ile Akılay birbirlerini aramadan, istemeden, kendilerini yaratmadan evlenmiş insanlar olarak birbirini hak etmemişlerdir. Akılay gönüllü kazanılarak değil, zorla elde edildiğinden, Manas'a layık kadın değildir. Dolayısıyla herhangi bir çıkar amacı olmayan, sevgi yüklü ilişki de kurulmaz. Akılay,

süslenmekten başka bir şey bilmez ve Manas'ın kırk yiğidine de göz koyar, hiçbir sorunuyla da ilgilenmez, halkın iyiliğini ve kendinden başka kimseyi de düşünmez.

Manas'a eşit olmadığı için Manas'ın işini aksatan kadın olarak ortaya çıkar:

*“Alıp turgan zayıbıñ,
Şooruktun kızı Akılay –
Şooduragan kapıray.
Aytsa tildi albagan
Dardeştigi bar eken.
Oroy kıyal, suuk söz,
Obu çok caman can eken!*

(...)

*Akılay menen sen cürsöñ
Ayttım, özün bilip al,
Kan ekeniñ çın bolso,
Aykölüm Manas, tilimdi al!
Akılay menen sen cürsöñ
Bir kiyim tüşpös conuñdan,
Suuk sözün iygizse,
Kıraandar keter koluñdan!*

(...)

*Eç akıl taap bere albayt,
Akılayday balaa çok!
Akılay menen cürsöñüz
Aytkanım uşu bilseñiz!
Ezeli işiñ cönöböyt,
Egerim bala töröböyt,
Akılay menen cürsöñüz,
Konokko kelbes kişiñiz,
Kelgeniñ ketip talaalap,
Buzulup keter işiñiz!
Kanıkeydi sen alsañ,
Kasiyettüü can oşol,*

*Aldığın karın,
Şooruk'un kızı Akılay,
Rahatına düşkün kafir,
Dersen söz geçmez,
Boşuna övünen huyu var.
Sert kişilikli, soğuk sözlü,
Şımarık ve kötü can imiş.*

*Akılay ile sen yaşarsan
Söyleceğim, sen bil diye,
Han olduğun gerçek ise,
Ayköl Manas sözümü dinle!
Akılay ile yaşarsan
Tek giysi inmez üstünden,
Soğuk sözünü değdirse,
Ahlacı kuş gibi yiğitlerin gider kolundan*

*Hiç akıl bulup veremez,
Akılay gibi bela yok!
Akılay ile yaşarsan
Dediklerim olacak!
Asla işin yürümez,
Asla çocuk doğurmaz,
Akılay ile yaşarsan,
Konuk gelmez evine,
Gelen gider geldiği yöne,
Bozulacak işin!
Kanıkey'i sen alsan,
Haysiyetli candır,*

Berekenin közü oşol” (s. 510-512).

Kut getiren odur.

“Akılıñ menen sen tursañ,

Akılay ile yaşarsan,

(...)

Kaada bilbes katının,

Gelenek bilmez kadının,

Kaydan kelgen kapırıñ!

Uzaktan gelen kafirin!

Katınım bar, – dep oylopsuñ,

Karım var diye düşünmekte sin,

Kankorum Manas, boydoksuñ!

Kankor Manas, bekarsın!

(...)

Bul Akılay turganda

Bu Akılay’ın varlığında

Bul Talas saga cer bolboyt

Bu Talas yana yer olmaz,

Kırk çoro saga el bolboyt.

Kırk yiğit sana halk olmaz.

Başıñız tüşöt sanaaga,

Başın girecek kedere,

(...)

Üzülgönüñ ulabayt,

Koptuğun yeri bağlamaz,

Çaçılğanıñ cıynabayt.

Dağıldığı yeri toplamaz.

Bul Akılay turganda

Bu Akılay’ın varlığında

Bir başıñ eki bolobu,

Tek başın iki olur mu,

(...)

Cırtılıp ketken çoronun

Yiğidin yırtıldığı

Çopkutun oñdop camaybı!” (s. 527)

Giysisini diker mi!

Destanda *Başayıñ bolboyt kiyizçe, // İpek kumaş keçenin yerini almaz* (s. 954) denilir.

Destan kadının güzelliğine değil, işlevine önem verir.

Destanda yine büyük bir mesele dile getirilmektedir. Diğer mitolojide kadınların yağma usulüyle alınırken Manas destanında kadın gönlü kazanılarak elde edinilmesi gerektiğinin farkına varılır. Ayrıca kadın devlet görevlerinde yer almayan akılsız insan olarak görülürken, destanda kadının halk insanı olması gerektiği vurgulanır. Bu demektir ki, kadın da kahraman olmalıdır. Dolayısıyla da gönlü kazanılmadan ve hak edilmeden birşeye ait olmaz. Kanıkey’in babası Temirkan’a Manas’ın yiğidi Çubak saldırınca Temirkan Manas’ın sırf adından korkarak Çubak’a yenilmeyi ister. O zaman Temirkan’ın

kızı Kanıkey halkını savaşmadan düşmanın eline vermeyeceğini söyleyerek *Urgaaçı başın er kılıp / Kadın canını er yapıp* (s.498). Çubak'la çarpışmaya geçer:

<i>“Eşikke keldi epsiz can,</i>	<i>Kapıya geldi beceriksiz can,</i>
<i>Acalım cetse ölöyün,</i>	<i>Ecelim gelse öleyim,</i>
<i>Amalım cetse oşogo,</i>	<i>Gücüm yeterse onunla,</i>
<i>Kağış kılıp köröyün.</i>	<i>Bir çarpışıp göreyim.</i>
<i>Ceñdirip salsam al canga,</i>	<i>Yenilirsen ona</i>
<i>Korduktu koydoy körösüñ,</i>	<i>Koyun gibi hor bakılacaksın,</i>
<i>Kalbay baarıñ ölösüñ.</i>	<i>Diri kalmadan ölürsün.</i>
<i>Alıp salsam anı men</i>	<i>İndirsem ben onu</i>
<i>Öltürböstön, citirbey,</i>	<i>Öldürmeden, yitirmeden,</i>
<i>Tirüü karmap aların,</i>	<i>Diri tutuklayayım,</i>
<i>(...)</i>	
<i>Kayra tartıp Bukarga</i>	<i>Geri dönüp Bukar'a</i>
<i>Kelbegidey kılayın”</i> (s. 498).	<i>Bir daha gelmez yapayım.</i>

Kapısına gelen düşmanın haddini bildirmek ve o da tıpkı Manas gibi kendisini tanıtmak ister. Destanda boşuna Kanıkey için de tıpkı Manas'a denildiği gibi *Urgaaçının törösü//Dişinin mirzası* (s. 529) denilmez. Herkes boyun eğdiği yerde, o dik durarak savaşmayı yeğler. O da halkın müşkülünü düşünen kahraman olarak: *Korduktu koydoy körösüñ// Halkım koyun gibi hor bakılacaksın* diyerek düşmana karşı çıkar:

<i>“Çoñ Bukarga kızığıp,</i>	<i>Büyük Bukar'a ilgi çekip,</i>
<i>Kalgan sınıñ körünöt,</i>	<i>Durduğunu görmekteyim,</i>
<i>Ala koyçu sen emes,</i>	<i>Bukar'ı alacak sen değilsin,</i>
<i>Aldıra koyçu men emes”</i> (s. 501).	<i>Aldıracak da ben değilim.</i>

Yiğit olmanın, kahraman olmanın bir cinsi yoktur. Yiğit kişilikli Kanıkey kapısına gelen düşmanı yiğitçe karşılar ve bir erkek gibi Çubak'ın karşısına durur:

<i>“Arman-dartıñ ayta koy,</i>	<i>Var derdini dök ortaya,</i>
<i>Urgaaçı bolsok ugalık!”</i> (s. 501).	<i>Kadın isek dinleyelim.</i>

<i>“Erkek bolsoñ, şer bolsoñ,</i>	<i>Erkek isen, kaplan isen,</i>
-----------------------------------	---------------------------------

Degeniñe könyün ” (s. 501).

*“Saydım Bukar şaarımdı,
Kaltırbastan men saydım,
Kıbıragan barımdı.*

(...)

*Men saydım altın tağımdı,
Sen sayasıñbı, canındı?” (s. 501).*

Dediklerine katlanayım.

*Koydum Bukar şehrimi,
Hiçbir şey bırakmadan hepsini
Kıpırdayan herşeyi.*

*Ben koydum altın tahtımı
Sen koyacak mısın canını.*

Böylece Çubak ile Kanıkey sırayla mızrak vuruşurlar. Ancak Kanıkey:

*“Kızdan çıkan köykaşka –
Ölümdön kaygı cegen çok,
Er Çubaktın ayzasın*

“Kabagım-kaşım” degen çok” (s. 504).

*Kızlardan çıkan yiğit
Öleceğine kaygı duymadı,
Er Çubak’ın mızrasını
Ciddiye almadı.*

Böylece Kanıkey’i yenemeyen Çubak arkasına bakmadan kaçır. Halkını düşmandan kurtaran Kanıkey halkın kızı olmayı başarır. Kanıkey’e bakan halk Kanıkey’i dışıdan çıkan yiğitliğini dile getirirler:

*“Kanday erge tiet, – dep,
(...)*

*Urgaaçı minday bolobu?
Bul Kanıkey beybaktı
Urgaaçı degen oñobu?
Algamı menen çırdaşsa
Anısı aman bolobu?” (s. 500)*

*Nasıl bir kişiye evlenir, diye,
Dışı böyle olur mu?
Bu bahtsız Kanıkey’i
Dışı diyen adam mı?
Aldığı kişiyle kavga ederse
O kişi diri kalır mı?*

Kanıkey’den yenilen Çubak Manas’a gider ve şikayet eder. Ayrıca Kanıkey’in Manas’ın kendisine laik kadın olduğunu söyler:

*“Kanıkey turdu men saydım.
Ziñ-ziñ etip kenebeyt,
Sırttan eken Kanıkey
Buçkagına teñebeyt.
(...)
Arslan törö özüñö*

*Kanıkey durdu, ben vurdum,
Hiç yerinden kıpırdamadı
Cesaretliymiş Kanıkey
Ayak tabanına eşit görmedi.
Aslan törö sana*

Ilayıktuu can eken!

(...)

Urgaçının baaşası.

(...)

Kanıkeydi albasañ,

Egerde işiñ oñ bolboyt!

Baybiçe kılsañ dolunu

Kebi şirin, sözü bal,

(...)

Özü ayzakerdin ıktuu eken,

Coonun aylasın bilgen mıktuu eken.

Ordoluu kızdın kanı eken,

Egerde erkek uul bolso,

Oyrottu buzar can eken.

(...)

Kanıkey alsañ baatırım,

Arbyyt eken döölötüñ,

Tügönöt eken meenetüñ.

Açılat eken bağıñız,

Altından bolot tağıñız.

Dünyö çaçıp, mal berip

Aytkanım uşu bilip al!” (s. 519)

Laik can imiş!

Dişilerin padişahı.

Kanıkey’i almazsan,

İşin doğru gitmeyecek!

Karı yapsan inatçıyı

Dili tatlı, sözü bal,

Mızrakçıların beceriklisi

Savaşın çaresini iyi bilen

Saray’daki kızların hanı imiş.

Eğerde oğul doğurursa,

Oyratlar’i bozacak can olur.

Kanıkey’i alırsan bahadırım,

Aşacakmış servetin.

Tükenecekmiş derdin.

Açılacakmış bahtın,

Altından olacak tahtın.

Dünyanızı verip, Kanıkey’i alın

Dediğim budur bilin!

Kanıkey de Manas’a eşit kahramandır. Çubak der Manas’a:

“Altı ayçalık bereki

Acal menen azaptı,

Kiriş menen çığıştı

Kidirbey aytıp berüüçü,

Adamdan bölök beybaktın

Kasieti bar – dedi.

Kanıkey alsañ oñosuñ,

Kalkka baaşa bolosuñ.

Altı aylık uzağı

Ecel ile azabı,

Çıkar ile zararı

Geciktirmeden söyleyen

İnsandan başka beybahtın

Özelliği var imiş.

Kanıkey’i alırsan düzelirsin,

Halka paşa olursun.

Kanıkey kelse Talaska,

Kadır tün kelet coluña,

(...)

Al Kanıkey kapırı

Adamdan bölök akılı.

Salmaktuu toodoy canıñdı,

Sayıp cürüp bak kılar,

Salıp cürüp tam kılar.

(...)

Kanıkey alsañ kabılan,

Türs ayak caman atıñdı

Bagıp tulpar at kılar,

Kızmatıñdı bat kılar!

(...)

Kandıgıñ curtkı dıñ bolot,

Calgız başıñ miñ bolot!

(...)

Aman bolso körörsüñ,

Kötörüp berer cügüñdü!

(...)

Ar kança tüyşük tüşsö da

Bir küyügüp koybogon.

Urgaaçının törösü,

Alıp kalsañ Kanıkey

Kırk çoronun enesi,

(...)

Manaska zayıp bolorun

Bile kelet emespi.

İç etinen ok ötpös

Kie kelet emespi.

Katılğanga çoñ cañcal

Sala kelet emespi” (s. 529).

Kanıkey gelirse Talas’a

Kadir gecesi gelir yoluna,

O kafır Kanıkey

İnsandan fazla akılı.

Dağ kadar ağır canını

Dikerek ağaç yapar

Kurarak ev yapar.

Kanıkey’i alırsan, kaplan,

Ayağı kötü atını

Bakarak tulpar at yapar,

Hizmetini hızlandırır.

Hanlığının halka sesi gider

Yalnız başın bin olur!

Sağ-salim olursan görürsün,

Kaldıracak yükünü.

Ne kadar zorluk çekse de

Bir kere üzülme.

Dişinin törösü

Alırsan Kanıkey,

Kırk yiğidin anası,

Manas’ın karısı olacağını

Bilerek gelecek.

Ok geçmez zırh

Giyerek gelecek.

Savaş açana büyük kavga

Yaparak gelecek.

Kanıkey ile Çubak'ı savaşıyor olduğunu izleyen Aykoco da Manas'a gelmiş demiştir:

“Egerde erkek bul bolso

On segiz miñ aalamga

Tutka bolçu eme eken.

(...)

Altı ayçalık azaptı

Azır aytıp berüücü,

Oñ iyninde dolunun

Cılañaç bala bar eken.

(...)

Kanıkey saga tuşuksa,

Ketkeniñdi keltiret,

(...)

Kemtiğiñdi tolturat.

Kaksañ bilet kaşıñdı,

Kapa kılıp Kanıkey

Oorutpayt senin başıñdı!

(...)

Al Kanıkey beybağıñ

Aynıbay ugar sözüñdü,

Aman buyrup sen alsañ,

Badışa kılar özüñdü!

Kanıkeydi sen alsañ,

Ok ötpös tüşör conıña,

Ar bir eldin kıyını

Kıraandar keler koluña!

Baydası bolor kanıña,

Karaan bolor Kanıkey

Atadan calgız canıña!

Duşmanıñdı bir kılar,

Eğer erkek olsaydı

On sekiz bin evrene

Dayanak olacak can imiş.

(...)

Al aylık kadar azabı

Şu an söyleyecek

Sağ omzunda inatçının

Çıplak çocuk var imiş.

Kanıkey sana nasip olursa,

Giden kişini döndürür,

Eksiğini doldurur.

Kaşını çatinca anlar,

Üzerek seni Kanıkey

Ağrıtmaz senin başını!

O bedbaht Kanıkey

Vazgeçmeden dinler sözünü,

Nasip olup alırsan,

Padişah yapar seni!

Kanıkey'i alırsan

Ok geçmez zırh diker omzuna

Her halkın en iyisi

Gelir orduna!

Hanlığına faydası olur

Destekçi olur Kanıkey

Babadan yalnız canına!

Düşmanın bir yapar

*Colugar bolsoñ Kanıkey
Tuuganıñdı miñ kılar!
Bul Kanıkey kapırıñ,
Colugar bolsoñ akılıñ.
Otko salsañ küñ bolboyt,
Coogo tüşsö küñ bolboyt.
Kadırlaş oşol, car oşol,
Katın başın er kılat,
Kara başın tuu kılat” (s. 510-512).*

*Evlenirsen Kanıkey ile
Kardeşini bin yapar!
Bu kafir Kanıkey
Evlenirsen olur aklın
Ateşe koysa küñ olmaz,
Düşmanın eline düştüyse yar olmaz.
Değerini bilecek yar o,
Kadın canını er yapar,
Yalnız başını bayrak yapar.*

Çubak ile Aykoco’dan dinleyen Manas Kanıkey’in erliğine inanmayıp kendisi gider. Manas ile de savaşan Kanıkey, Manas’ı da tam yenecekken, Manas’ın hükümdar olduğunu hatırlayarak onu ayıp etmemek için yerine bırakır. Hükümdar Manas burada kendisine eşit, gönlüne dolan kadını bulduğuna inanır; Çubak ile Aykoco: *Arslan törö özüñö/İlayıktuu can eken!// Kaplan töröm sana/Laik can imiş; Urganın baaşası// Dişi padişah* diye boşuna dememişlerdir. Kanıkey de kendisini istemeye gelen Manas’ın kendisine eşit olan kişiyi bulduğuna görür. Bilindiği gibi, anima-animus arketipleri karşılıklı yansıtma ile ortaya çıkar (Jung, 2012a, s. 12). Yani kadın kendisinde yaşayan idealleştirdiği erkeği arar. Bu bağlamda Kırgız kadınında aşağıdaki gibi erkek/animus örneği yaşar:

*“Küyöö kılsam törönü
Küptüünü cazar şer eken.
Üzülgönün ulasam,
Çaçılğanın cıynasam,
On segiz miñ aalamga
Çarkı ceter er eken,
Kızmatın kılsak törönün,
Kıtay emes kılımga
Tatıp berer er eken.
Kuda bolup mal berdi,
Kök caldın türün köröyün,
Caralgan calgız törömö*

*Eş yaparsam mirzayı
Sorunu çözecek kaplan imiş.
Koptuğu yeri bağlasam,
Dağıldığı yeri toplasam,
On sekiz bin evrene
Gücü yetecek er imiş.
Hizmetini yapsam mirzanın
Çin değil asırlara
Laik gelecek er imiş.
Dünür olup, mal verdi.
Bozkurdu bir bakayım,
Yaratılmış yalnız mirzama*

*Kaldaygan başım tuu kılıp,
Katın başım er kılıp,
Karaan bolup bereyin.
Kankordun kankor ekenin,
Men kara bet Kanıkey
Ebak ele bilgemin,
Kan ekeni çın bolso,
Kanıkey izdep keler – dep,
Alda Taala calgızdan
Uşunu surap cürgömün” (s. 545).*

*Büyük başımı bayrak edip,
Kadın canımı er yapıp,
Arka olayım.
Kankorun kankor olduğunu,
Ben kara yüzlü Kanıkey
Önceden bilirdim.
Han olduğu gerçek ise,
Kanıkey’i arayıp gelir diye,
Allah-ü Teala’dan
Bunu istiyordum.*

*“Küyöö kılsañ Manastı,
Kadıñ biler oluyañ!
Kütüp alar uul oşol
Kürdööñdü tapçu uul oşol” (s. 541).*

*Eş yaparsan Manas’ı
Değerini bilecek evliya
Sahip çıkacak er odur,
Memnun edecek oğul odur.*

2.2. NORM KARAKTER OLARAK YÜCE BİREY

Kanıkey’in Manas’ın eksik yerini tamamlayacak, zayıf yerini dolduracak güce sahip Manas’ın ağır yükünü kaldırabilecek norm karakter olabilecek kişi olduğu görülmektedir. Zira Kanıkey de *ıç etinen ok ötpös giyip//çıplak tenine ok geçmez zırh giyip* (s. 529) gelmiş kadındır. O tıpkı Manas gibi simgesel anlamda *ok geçmez zırhı giymiş* kadın olarak, ruhsal ve fiziksel anlamda dayanıklı, kaygıya çökmez, zorluklar ve ölümler korkutmaz şekilde yaşamın sınavından geçerek gelmiş kadındır. Dolayısıyla Manas’a evlenmeye gelince çekeceği zorlukları bilerek ve hazırlıklı gelmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi tıpkı Manas’a benzeyerek o da halkını düşmana vermez yiğit kadındır. Yada Kanıkey’e *dişi/kadın diyen adam mı* denildiği gibi, o bir tıpkı Manas gibi ayköl kahramandır. Manas’a laik olarak ve onu hak edebilecek seviyede zorlukları çekmeye hazırdır:

*“Caaktuuga cay berbes,
Caydak atka boy berbes,*

*Sözü zor olanı rahat bırakmaz
Çıplak ata boyun eğmez,*

*Çalğınçıga mal berbes,
Ayzaçanga kan berbes
Kanıkeydin özümün” (s. 503).*

*Casusa bilgi vermez,
Mızraklıya kan vermez
Kanıkey’in kendisiyim.*

*“Manaska zayıp bolorun
Bile kelet emespi.
İç etinen ok ötpös
Kie kelet emespi.
Katılğanga çoñ cañcal
Sala kelet emespi.
Töö kötörgön Çoñ Ayar
Ala kelet emespi” (s. 529).*

*Manas’a karı olacağını
Bilerek gelecek.
Çıplak tenine ok geçmez
Giyerek gelecek
Çarpışana büyük savaş
Açarak gelecek.
Deve kaldıran Büyük Ayar³¹
Kendisiyle getirecek.*

Görüldüğü gibi o da tıpkı Manas gibi arketipsel süreçlerden geçerek, egosunu ve kibrini öldürmüş, halkı düşmanlardan koruyarak halk kızı olmayı başarmış, ayköl kadındır. Kanıkey Manas gibi erkeğe evlenmeye, yani zorlukları çekmeye hazırdır. Manas’la beraber halka hizmet etmeye gelmiştir. Bu bağlamda Kanıkey, Akılay gibi eşini halka vermeyen, kendisi için kahramanlık yapmasını bekleyen, evinde tutan, tıpkı çocuğunu azat etmeyen anne gibi değildir. Lakin, “*Mitlere göre erkeği gizlice köleleştiren ve kendisinden kurtulamayacak hale getirip çocuklaştıran kadındır*” (Jung, 2015, s. 33). Zira oğlunu kimseye vermeyen kadın eşini de halk ile paylaşamaz. Campbell, annelik olumsuz arketipsel duyguların dört çeşitinden bahseder: “(1) *saldırgan fantezilerin yöneltildiği ve karşı saldırısından ürkülen, burada olmayan, ulaşılamaz anne; (2) engelleyici, yasaklayıcı, cezalandıran anne; (3) uzaklaşmaya çalışan büyüyen çocuğu kendinde tutan anne; ve son olarak (4) varlığı tehlikeli arzu için bir tuzak olan (kastrasyon kompleksi), arzulanın fakat yasak olan anne (Oidipus kompleksi)*” (2010, s. 127). Jung anne özelliklerini *seven anne* ve *korkunç anne* başlıkları altında ele alır (2012b, s. 22). Kırgız mitolojisinde olumsuz anne arketipi babında *cadı//cez kempir, mastan kempir* olarak tezahür eder. Böylesi erkeği baştan çıkartan, amacından saptıran ve kendi hizmetini yaptıran olumsuz anima imgesi destanda ise Akılay figürü ile canlanır. Akılay Manas’ı çoğaltmaz, Manas’ın iyiliğini kendisinden sonra kimseye vermez, kendinde

³¹ Ayar: ilerisini gören, basiretli, müteyakkız (Yudahin, 1998, s. 63).

öldürür, ancak kendi huzurunu düşünür. Bu bağlamda Manas aslında yüce kişinin dediği gibi yalnızdır, bekardır. Akılay'ın bu üretgensizliği, çoğalmazlığı, ruhsal darlığı çocuk doğurmamasıyla/kısırlığıyla simgelenir. Zira doğurmak çoğalmaya ve ölümsüzlüğe işaret eder. Bu bağlamda Akılay Manas'ı hem ruhsal hem de fiziksel anlamda öldüren kadındır. Oysa Kanıkey, Manas'ı her anlamda yaşatır, Manas ölünce onu ebedi yaşatarak türbesini kurar, Semetey'i doğrur, halkı yönetir, ruhunda yaşatarak sevgisini ebedileştirir vd. Manas her anlamda Kanıkey'de yaşıyor olmaktadır, çünkü birbirlerini hak etmişlerdir. Daha doğrusu Kanıkey Manas'ı hakketmiştir ve Manas da Kanıkey'i yağma usulüyle değil hak ederek almalıdır. Bu bağlamda Akılay'ın (olumsuz) anne arketipine dönüşmesi de söz konusu olamaz. Ancak Kırgız mitolojisinde Meduza gibi bir bakışla insanları veya insanların yüreklerini taşa çeviren olumsuz duygu ortaya çıkmamıştır. Demek ki, Manas destanında olumsuz anne arketipine de rastlanmaz, hatta Manas'a düşman Abıke-Köböşler'in annesi Bakdöölöt bile Manas'ın yani hakkın tarafındadır. Kırgız mitolojisinde olumlu anne arketipi ve anima Kurt ana, Toprak Ana, Meral ana, Güneş ana, Ay ana olarak antropomorfik biçimde tezahür ederken, kişisel olarak Umay ana, Akıl karaçaç, Nayman Ana, Çıyırdı, Kanıkey, Kurmancan Datka vd şeklinde ortaya çıkar. Anne arketipi hangi figürde tezahür ederse etsin mehriban, doğurgan, gelecekçi, sevecen ve anlayan annedir. Bu bağlamda Kırgız mitolojisinde kişileşmiş biçimde olumlu anne arketipi daima *halk anasıdır*.

Manas destanında tüm analar yüce enerjiden beslenen ve dolayısıyla geleceği düşünen yüce kişilerdir. Yani olumlu anne arketipi yüce birey arketipinden beslenmiştir. Kendisine yapılan hizmet karşılığında örneğin, ellerine su dökünce, yerinden kalkmasına yardım edince, ağrını elinden kaldırıncı *halk kızı/oğlu ol, Manas gibi, Kanıkey gibi insan ol* diye küçükken bu yüce analar tarafından verilen batarlar çocuklarda yüce enerjiye dönüşerek halk kişisi yani kahraman olmaya dolayımalar. Demek ki, bu analar çocuklarını halk için doğrucaklardır. Çıyırdı'nın kaplanın yüreğini aşermesi simgesel anlamda halkı koruyacak kaplan çocuk eğiteceğine gönderme yapmaktadır. Çocuğu rahminde kendisine hizmet etmesi için değil, halkına hizmet etmesi için eğiten bu kadınlar kendisini aşmış veya öldürmüş başkasının çıkarları için hizmet eden kadınlardır. Çocuğun yaramaz olmasına izin veren, onu esirgemeyen ve azat etmiş kadındır. Bu bağlamda Çıyırdı gibi halk anası olmuş kadınların (*altın catın enesi*) // *döl yatağı altındadır* (s. 375). Burada toprak ana ile insan ana arasında benzerlikler görülmektedir. Zira altın da ancak döl

yatağında oluşmaktadır. Oysa altın ve gümüş gibi değerli ve yarı değerli taşlar topraktaki bu taşların ve kayaların asırlarca süren kaynaşımı ve etkileşimi sayesinde ortaya çıkmışlar ve dölyatağı olan toprakta kendiliğinden olgunluğa ulaşmışlardır. Meşaketli sonucun ürünü olan taşlar: altın ile gümüş, dünyevi varlıklar gibi fani değil, ama kozmogoninin birbiriyle temas halinde olup böylesine yeni bir kozmos yaratması ve insanca onun aydınlatılması ve tanıtılması açısından değerlidir. Çünkü etkileşimden ortaya çıkan madde önemli değil, bu süreç esnasında kazanılan deneyim önemlidir. Dolayısıyla, insanın akli sıçrayışı tıpkı hayvancılıkta ve tarımcılıkta olduğu gibi madencilikte de ortaya çıkmıştır. Çünkü her uğraşında insan kendisine yeni bir kozmos açılmış olmaktadır (Eliade, 2002, s. 17-79). Bu bağlamda altın ile gümüş kozmogonik ilişkinin ürünüdür, yani bu dünya dışı bir alandan gelmektedir, dolayısıyla da canlıdır, paslanmazdır; bunun için de kutsaldır. Böylesi altın rahimli anaların çocukları altın gibi değerli kahraman olmaya mahkumdur. Dolayısıyla Manas'ın altın ile gümüşün kaynaşımından ortaya çıkışı onun kutsal varlığına işaret etmektedir, çünkü altın ile gümüş kendisi bu dünyadışı kutsal alandan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Tanrı tarafından gönderildiğine de inanılmıştır. Çin simyasında “*Mükemmel insan altındandır*” denilir (Eliade, 2002a, s. 13). Tıpkı bir metalin altına dönüşmesi gibi, doğmuş olan insanın yeniden doğuşu ve mükemmeliyete ulaşması ve altın ile gümüşün onuruna ulaşması ancak onun sürekli yeniden doğma çabası sayesinde olmuştur. Bunun için *altın “tamamıyla özgür bir ruha” özdeş sayılır*” (Eliade, 2002, s. 100, 2014, s. 91). Özgür ruhlu kişi, işte hakiki kahramandır, dolayısıyla sorunu sorun yok gibi görünen yerde görebilen ve geleceği bu keskin ve ileri görüşlülüğü sayesinde aydınlatabilen vizyoner insandır. Bunun için “*şamanlarda şaman adayına keskin bir görüş vermek üzere, gözlerine altın ekerler*” (Eliade, 2002, s. 100, 2014, s. 91). Dolayısıyla, bu iki madenin birleşimi de diğer kutsal bir kozmosa geçiş yapmaktadır. Bu ikisinin birleşiminden, kaynaşımından ortaya çıkan insan/Manas, asırlardır güzel ve kusursuz olarak yaratılma sürecinden geçen değerli taşların kaynaşımından ve binlerce sınavı geçen, binlerce zorlukları geride bırakan, zamanın testinden geçen taşlardan ortaya çıkmış olarak, Manas ayköl ve tanrısal varlığa kavuşmaktadır. Çünkü altın ile gümüşün geçiş süreci insaninkine benzemektedir. Demek ki, makrokozmos birçok mikrokozmos düzeyindeki etkileşimden ortaya çıkmakta ve insan her arayışında madenlerde olduğu gibi yeni bir Kozmos ortaya

çıkarmaktadır. Bu deneyim, Kırgızlarda görüldüğü gibi, sözlü gelenek anlatımında yani sözle aydınlatılır: *On yedi bin evrene baş gelirsin er Manas*.

Altın rahimle kastedilen ise kadının *ayköl* olmasıdır:

<i>“Uşul Çıyırdı tuusa şer tuubat,</i>	<i>Bu Çıyırdı doğarsa kaplan doğar,</i>
<i>Kara kök cal er tuubat.</i>	<i>Kara bozkurt gibi er doğar.</i>
<i>Uşul kara kalmak, mancuuga</i>	<i>Kara Kalmuk, Mançu için</i>
<i>Ölbösöm curtum körörsün,</i>	<i>Ölmezsen yurdum görürsün,</i>
<i>Çılap koygon uu tubat,</i>	<i>Bekletilen zehir doğar,</i>
<i>Çın kırgız bizge tuu tubat” (s. 63).</i>	<i>İşte Kırgızlara bayrak doğar.</i>

Bu bağlamda Kanıkey de metaforik boyutta kaplanın etini aşeren, oğlunu halk için doğuran Çıyırdı anne gibidir: *Kalk enesi Kanıkey /Kaygısın tartıp elinin // Halk anası Kanıkey/ Kaygısını çekip halkının (s. 790)*. O da Manas’a halka beraber hizmet vermek için evlenecektir ve oğlunu da halk için doğrucaktır: *Kanıkey tuusa şer tubat,/ Kara kök cal er tubat // Kanıkey doğarsa kaplan doğar, / Kara bozkurt gibi er doğar (s. 542)*. Oğlunu halkı düşmanlardan kurtarması için yani lider kişilikli özelliğe sahip olması için üzmeden, *kirli giysi giydirmeden*, saygı ve sevgi içinde, bütün düşmanlardan koruyarak gizlice büyümesini sağlayacaktır. Bu bağlamda kahramanların anneleri kahramanın en ilk dolayımlayıcı ve norm karakterleridir. Diğer bir ifadeyle anneler halk insanı ve ayköl oldukları için, terbiye verdiği çocuk da kahraman olacaktır. Demek ki, kahraman babası ölürse çocuk böyle bir kadının kanatları altında güvende olacaktır.

Görüldüğü gibi bütün Manas’ın diğer yüce kişilerinin Aykoco ve Çubak’ın gönlüne dolan Kanıkey gibi kadın, Manas gibi ayköl insanın gönlünü alabilecek ve hakkebilecek kadındır. Bunun için Kanıkey’in erdemine şahit olan herkes bir ağızdan Kanıkey’i onaylar. Bunun için Bakay Manas’a Kanıkey ile evlenmesi gereken kadın olduğunu söyler:

<i>“Cetik tuugan doluga</i>	<i>Kahraman doğmuş inatçıya</i>
<i>Barıp söykö salalı,</i>	<i>Gidip küpe takalım,</i>
<i>Kara tögüp, mal berip,</i>	<i>Malımızı esirgemeyip,</i>
<i>Kançalık düynö, ar berip,</i>	<i>Dünyamızı verip,</i>
<i>Çataktaşpay, çırdaşpay,</i>	<i>Savaşmadan, çarpışmadan,</i>

<i>Kaada menen alalık.</i>	<i>Geleneklere göre alalım.</i>
<i>Urgaaçıdan eñ kımbat,</i>	<i>Dişilerden en değerli,</i>
<i>Uz ekeni dağı çın,</i>	<i>Uzman olduğu da gerçek,</i>
<i>Kasiettüü, eñ artık</i>	<i>Haysiyetli, en farklı</i>
<i>Kız ekeni dağı çın.</i>	<i>Kız olduğu da gerçek.</i>
<i>Kara çaçıp, mal berip,</i>	<i>Kara mal berip,</i>
<i>Temirkanga baralı,</i>	<i>Temirkan'a gidelim,</i>
<i>Oomiyin! – dep kol cayıp</i>	<i>Amin, deyip elimizi açıp</i>
<i>Kanıkeydi alalı” (s. 519).</i>	<i>Kanıkey'i alalım.</i>

Üçgen arzu modeline göre, Manas'ın arzuladığı kadın Kanıkey'dir. Bu arzu Bakay'ın/geçmişin sayesinde oryente edilmiş, terbiye edilmiş ve itilmiş arzudur. Dolayısıyla yatay boyutta Kanıkey Oogan/Tacik kızı olsa da dikey boyutta Kırgız kızıdır. Mitoloji psikolojik bir olgudur, dolayısıyla tarihsel ve bilimsel açıdan çok felsefi yönden ele alınmalıdır. Fiziksel normlara göre mitolojiyi yorumlamak, Gaston Bachelard'ın “*geometrik kanserleşme*” (2008, s. 305) dediği hastalığa yakalanmaya neden olacaktır. Kırgız ruhunun feminen bir imgesi olan Kanıkey, diğer bir ifade ile atalardan kalmış kadın imajıdır. Demek ki, yüce kişiye veya mitlere göre kadın da halk kişisi veya eşine eşit olmalıdır. Mit, kişiye Akılay gibi kendinden başkanı düşünmeyen kadın değil, Kanıkey gibi halkın müşkülünü çözen kadın olunması gerektiğini ve böyle kadınla evlenmesi gerektiği ülküsünü vermektedir. Aslında Manas'ın Akılay ile evliliği bir yanlıştan/gerçekten ziyade mitçe gösterilen yanlıştır. Demek ki, böyle bir yanlışta rastlamamak için insan arzuladığı şeyi hak ederek ve hak edene hak vererek elde etmelidir. Bunun için Bakay: *Kara tögüp, mal berip, / Kançalık düynö, ar berip, // Malımızı esirgemeyip, / Dünyamızı verip* der. Manas'a arzu nesnesini *soğuk elini koyarak* değil, hak ederek alması gerektiğini söyler. Yani hakketmek için dünya/tüm gönül ve emek verilmelidir ki, dünya kadar hizmet etsin ve ilişki ebedi sürsün. Kocaman bir dünya olan evliliğin örf adetlere göre inşa edilirse ebedi olacağını belirtir: *Çataктаşpay, çırdaşpay, / Kaada menen alalık. //Savaşmadan, çarpışmadan, / Geleneklere göre alalım.* Zira örf adetler yani atalar, herşeyin hak edilmesi gerektiğini, emek harcanması gerektiğini, gönül kazanılması gerektiği üzerine kuruludur. Kız alma geleneğine göre, kızı almak için kara mal verilmeli, küpe takılmalı, kız ana-babadan istenilmeli, yedi babasının kimliği öğrenilmeli vd. örf adetler uygulanmalıdır.

Evlilik törelerince bu ziyafetlerin amacı bata vermek ve alma örf adetidir: *Oomiyin! – dep kol cayıp / Kanıkeydi alalı // Amin! deyip elimizi açıp/ Kanıkey'i alalım* (s. 519). Bata ile başlayan her iş kutsaldır. Bu örf adetlerin bozulması kısa süreli evliliklere götürdüğü gibi, kendisinde tahmin edilemeyecek çokça sorunları da getirir. Bakay Manas'a ülkü verir; onun kendine çekidüzen vermesini de sağlayarak ülküsüne ulaşmasına yardımcı olur ki, Kanıkey gibi önemli bir hanımla evlenmeyi hakketsin. Oysa Akılay bir eşya olarak babası tarafından verilmiş ve o da bir birey olarak ön plana çıkması yerine süs eşya rolünü oynamıştır. Kadın dış güzelliğiyle değil, işlevi ve iç ruhuyla ön plana çıkması gerekir.

Ayrıca mitlere göre kadın gönlünü hakketmeyen kişiyle evlenmemeli ve kendisi de kahraman kişiyi hakkecek liderlik sıfatına laik olmalı veya lider olmalıdır:

<i>“Kadırım bilgen kişiye Kanıştın kara közüümün, Kamçılaşkan adamga Kaçırsa kanga toybogon Kaңık colbors özümün”</i> (s. 503).	<i>Değerimi bilen kişiye Kanıkey/Kanış gibi kara gözlüyüm Kamçılaşan insana Kaçırsam kana doymayan Dişi kaplanın kendisiyim.</i>
---	--

Kendisini koruyabilecek seviyede olmalı, kendisini tanıtabilmeli ve alınıp verilecek eşya olmamalıdır:

<i>“Teñdik menen albasak, Zordukka köñör can emes, Olco bolup bizge ele, Oñoy menen Kanıkey Kolgo tiyçü al emes. Amız kılıp barışsak, Ölbögön cerden kalışsak, Tirüü kalbayt kişibiz, Urgaaçı menen karmaşsak, Kıyşayıp keter işibiz”</i> (s. 529).	<i>Eşitlikle almazsak, Zorlamayla baş egecek can değil, Ganimet olup bize, Kolaylıkla Kanıkey, Ele geçecek insan değil. Namuslanıp gidersek, Ölancesine çarpışsak, Diri kalmaz kişimiz, Dişi ile savaşsak, Yanlış gider işimiz.</i>
---	---

Kanıkey Akılay gibi alıp verilen eşya değil, nereye geldiğini bilen, neye geldiğini bilen, birey olarak hayatının öznesi olan ve tercihlerinden sorumlu olan kadındır. Bu bağlamda

Manas'la evlenince Manas'a var gönlüyle hizmet eder. Manas'ın ayköllüğünü herkese dağıtan, Manas'ı çoğaltan kadın olması, Manas'ın iyiliğinin Akılay gibi kendinde donmasına izin vermeyip bütün dünyaya hükümdar olmasını sağlar. Dolayısıyla Kanıkey'in her yönüyle Manas'a benzerliğini görürüz. Zira iyilik, liderlik, kahramanlık benzerdir ve cinsi yoktur. Kahraman kişinin kişiliği, adını hakketmesi her zaman çevreyi mekana, kutsal bir mekana dönüştürmesiyle yakından ilgilidir. Manas'ın Talas'ı kutlu bir yere dönüştürdüğü gibi Kanıkey de Talas'ta yaşarsa yaşamı kadir geçesine dönüştürecektir:

“Kasiettüü Kanıkey

Ordo kütsö Talastan,

Kırk çoronun baarısı,

Kırgıl başın karısı

Kadır tüngö kabılar” (s. 531).

Haysiyetli Kanıkey

Talas ordusunda yaşarsa

Kırk yiğidin hepsi

Kırgıl ihtiyar bile

Kadir gecesine kapılır.

Kanıkey Manas'ın hayatında doğru zamanda girecektir. Zira norm karakterler her zaman kahramanın desteğe ve tamamlanmaya ihtiyaç duydukları zaman yaşamına girmekle, zayıf olduğu tarafında/yerde durmaktadır. Manas Kumayık adlı köpek yavrusunun kime büyüttüreciğini bilmemektedir. Zira bu yavru hiç günahsız kadın tarafından büyütülmesi gerekir. Bakay köpeğe tek bakabilecek kadın Kanıkey olduğunu söyleyerek Manas'ın Kanıkey'e evlenmesini sağlamaktadır. Yani, sırf köpeğe bakması için Kanıkey'i alması gerektir. Burada köpek yavrusu belki de Manas'ın kendi zayıf tarafının Kanıkey gibi kadına emanet etmesinin sembolik anlatımıdır. Manas'ın zayıf noktasında durarak kutlu bir serüveni beraber yürümeye davet edilmektedir. Bu bağlamda Kanıkey'in yüce değerleri yükselmekte ve zayıflara bakan arkasında duran kişi olarak da ayköllük yönü vurgulanmaktadır. Kanıkey, tam olarak da Manas'ın Çoñ Kazat/Büyük Sefer yapacağı sırada yüce kişi sayesinde yaşamına girerek doğru ve anlamlı yerinde bulunmaktadır. Savaş'a/Çine gidecekleri zaman gece gündüz uyku almadan Manas ve kırk yiğidine zırhlarını/giysilerini diker. Böylece Manas'ın işini hafifleterek, ağır yükünü bir taraftan tutarak yardımcı olur. Manas'ın kişilerine iyi davranarak ve güzel yaşam vaat ederek, Manas için hizmet etmelerini sağlar:

“Ayza sayar erenge

Ayza ötpös ton berem,

Mızrak vuracak er yiğide

Mızrak geçmez zırh dikerim,

Atuşka kirer mergenge
Baş ekenin bilgizem,
Baraňdın ogu batpagan
Badana çepken kiygizem” (s. 558).

Nişancı yiğide,
Başçı olduğunu bildirir,
Tüfeğin oku geçmez
Zırh giydiririm.

Kanıkey bu zırha gözünün nurunu, yüreğini ve sevgisini katarak yapmıştır. Aslında kırk yiğidi koruyan zırh değil Kanıkey ananın zırha yüklediği dileği, batası ve sevgisidir: *Kenedey cerde cılık çok/ Ufak bir yerinde delik yok kılıp, Beybak katın Kanıkey/bedbaht kadın Kanıkey* (s. 856). Kanıkey kendi istekleri yerine halkın ve Manas’ın yiğitlerinin varlığını dileyerek aslında sadakatı, sevgisi ve anlayışıyla da kahramanın kahraman olmasını sağlamış olmaktadır:

“Kanıkey kılğan sup çepken,
Almambet menen Sırgakka
Arnap tikken kup çepken
Baraňdın ogu batpagan,
Cebenin ogu cetpegen,
Tiştep catıp bul tondu
Kaşka tişi talıkkın,
Tiktep catıp, çıñ casap,
Kayran közdü karıtkın
 (...)

“Alışıp Beecin barganda
Aralap coogo kiret, – dep,
Kapırdın ogu tiet, – dep,
Ok cañılıp ketet, – dep,
 (...)

Almambet, Sırgak – eki er,
Aykölüm töröm ayrılrsa,
Ört öçköndöy bolot”, – dep,
Akılduu katın Kanıkey
Belekke bergen sup çepken” (s. 681).

“Tiştep nıktap Kanıkey

Kanıkey diken kaftan/zırh
Almambet ile Sırgak’a
Adayım diken hup kaftan/zırh
Tüfeğin oku batmayan
Yayın oku ulaşmayan
Dişleyip keserek bu kaftanı
Ön dişleri yorulan
İnceleye bakarak
Gözünü zayıflatan

Savaşmaya Pekin’e gidince
Çarpışmanın içine girince
Kafirin oku deler, diye
Ok ansızın değer, diye

Almambet, Sırgak iki er,
Ayköl töröm ayrılrsa,
Ateş sönmüş gibi olacak diye,
Akıllı kadın Kanıkey
Hediye ettiği kaftan

Dişleyerek sağlamaştırıp

*Kaşka tişin soydurgan,
Tiktep közün ayırbay:
“Kaysı cer boşoñ boldu?” – dep,
Kara közü koyulgan” (s. 839).*

*Ön dişleri yontuldu,
Sürekli bakarak
Neresi boş oldu, diye
Kara gözü yontuldu.*

Manas Kanıkey kendisi için diktiği Ak olupok adlı zırhına razı olarak Kanıkey’in kadınlığına şaşırmıştır. Daha önce denildiği gibi, ak eşyalar her zaman yüce kişiler tarafından kahramana verilir. Bu sefer Ak olupok yani ok geçmez zırh yüce Ana/Kadın Kanıkey tarafından verilir:

*“Kadın – dep aytkan oñbosun,
Munu kadın degender
Egerim eki bolbosun!
Cay-caraktın baarisin
Caylap cürgön emespi.
Atışka kiyer kiyimdi
Kamdap cürgön emespi.
Kan Manastın Akolpok
Tiştep catıp Kanıkey
Kaşka tişi coyulgan,
Tiktep catıp Akolpok
Kara közü oyulgan
(...)*

*“Altımış kıtay, miñ kalday
Atışa çıgıp kelgende
Ok ötpösün”, – dep koygon.
On eki bölü tolgogon,
Akolpoktu Kanıkey
On eki cilda oñdogon.
(...)*

*Kündüzündö tınç albay,
Tün içinde uyku albay,*

*Kadın, diyen diri kalmasın,
Bunu kadın diyenler
Asla iki olmasın!
Silahların hepsini
Hazırlamaktadır.
Savaşa giyecek giysiği
Hazırlamaktadır.
Han Manas’ın Akolpok’unu
Dişleye dişleye Kanıkey
Ön dişleri zayıfladı,
Baka baka Akolpok’a
Kara gözü yoruldu.*

*Altmış Çinli, bin bahadır
Çarpışa çıkıp gelince
Ok geçmesin diye,
On eki uzuvu kapayan
Akolpok’u Kanıkey
On eki yılda düzenledi.*

*Gündüzün rahatlamayıp
Gece uyku almayıp,*

*Beyilin salıp casagan,
(...)*

Akolpoktu tikkende

Manaska kayra teñ bolgon” (s. 562).

Gönlünü koyarak yaptı,

Akolpok’u dikince

Manas’a tekrar eşit oldu.

Verilen bu arketip eşyada Kanıkey’in ak gönlüne ve sevgisine şahit olunur. Zırh, oktan koruyan eşyadır, ancak burada oktan koruyan Kanıkey’in muazzam sevgisidir. Gece gündüz uyku görmeden, on iki yıl boyunca huzur görmeden dikilen zırh, sürekli gelişen, sürekli kendisini eşi Manas’a adayan kadının emeğinin yansımasıdır. On iki sayısı her zaman yeniden başlangıca ve yeniden doğuşa işaret eder. Dolayısıyla, bu zırhı Kanıkey’in on iki yıl boyunca dikip Manas’a eşit olması Kanıkey’in yeniden doğuşuna ve olgunlaşımına gönderme yapar. Bu doğrultuda Akolpok sevginin imgesidir.

Kırgıl çal/ihtiyar Kanıkey ile Çubak’ın gönül arkadaş olduğunu söyleyerek Manas ile arasını bozmuştur. Kanıkey ise Akolpok’u dikerek tekrar Manas ile arasını düzeltmiştir. Yani her yıkılıştta, her zorlukta on iki sayısıyla simgelenen yeniden doğumu sağlayarak, emek harcıyarak, herşeye rağmen gönlünde yaşatarak, yani Akolpok’u dikerek, sivri yerini yuvarlar/yontarak Manas’ın gönlünü kazanmıştır. Akolpok’u Manas Çin’de savaş sırasında bütün yiğitlerinden ayrılınca giymiştir ve bu zırh sayesinde bütün düşmanları kazanmıştır.

*“Cetkileñ katın Kanıkey
Ceti cıl arañ eptegen.
(...)*

*Buttap iyip buladan,
Kabattap iyip çaldırgan.
Kurç temirden ögöndü,
Mayda kumdan elendi,
Celim menen karmatıp,
Ortosuna saldırgan,
Kere temir madatkan
(...)*

*Artık katın Kanıkey
Ayla menen casagan.
(...)*

*Mükemmel kadın Kanıkey
Yedi yılda zorla yapmıştır.*

*Çekerek ipi
Katlayarak örülen
Kurç temir ile yontuldu,
Ufak kumdan elendi,
Zamk ile yapıştırıp,
Ortasına koydurdu,
Demir sokturdu*

*Mükemmel kadın Kanıkey
Akıl ile yaptı.*

Meenet katın Kanıkey
Bereni sultan Manaska
Belek bergen Akolpok,
Sırttan Manas zıñgırap,
Ak olupoktu kiydi emi” (s. 930).

Çalışkan kadın Kanıkey
Kudretli sultan Manas’a
Hediye verdiği Akolpok.
Mert Manas onurla
Akolpok’u giydi şimdi.

Kanıkey’in kahramanı düşmandan koruyan, yaşatan, kut getiren, yeniden doğuran böylesi anaç sevgisi bir sonraki arketip yiyecek Külazık’ta vücut bulur. Külazık kahraman yolda yorulunca, gücünü bitirince ve karanlık güne, aysız geceye denk gelip çaresiz kalınca yiyerek güç kazanır ve kendisine döner: *Umaçtay közü açıldı // Faltaşu gibi gözü açıldı.* Mitolojide ipe dikilen giysi/zırh ve yemek/ocak her zaman kadınla ilişkilendirilir ve kadın yemek olduğu yerde barınır. Dolayısıyla ocağı koruyan da kadındır. Külazıkla beraber Meer çöp adlı otu yeryüzünü gezdirerek temin etmiştir. Folklorde “*Meer çöp sevdirmek için büyü yapmaya yarayan ot*”tur (Yudahin, 1998, s. 560). Mitolojide boşuna sevdiği erkeği sevdirmek için feminen imgeler olan yemek çeşidi ve ip/iğne kullanılmamıştır. Zira kadının yemek yaparak ve giysi dikerek en derin sevgisini gösterdiği de bir gerçektir. Kadın böylelikle sevdiğini korur. Kanıkey de, büyüsel nitelik taşıyan bu yemeklerden kahramanlara koyarak ongunlaşmasını ve kendine gelmesini sağlaması, Külazık’ı salt yemek olmaktan çıkartır ve büyü nitelikli muazzam enerji/sevgiye dönüştürür. Her iki eşyanın da nesneye dönüşerek vücut buluşu, kadının göz nuru, annelik sıcaklığı, ocak sıcaklığı ve karşılıksız sevgisinden üreyen vatan sevgisinin sembolüdür aslında: *Kara başın tuu kılat.//Yalnız başını bayrak yapar (s. 510-512).* Bu sevgi ise vatanın özgürlüğünü dileyen kahramana karşı beslenerek, özgürlük ülküsü taşıyan halk anası Kanıkey’e aittir. Demek ki, Külazık kahramanı sadece fiziksel anlamda değil, ruhsal boyutta doyuran somutlaşmış kadın sevgisidir; doğa ana sevgisidir. Bu sevgi mitolojide bir muska olarak da yansır. *Ayal cakşı – er cakşı// kadın iyiye er iyi* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 309) atasözünce erkeğin daha başarılı oluşu kadına bağlıdır. Dolayısıyla kahramanın sağlık ve ruhsal durumu da kadının elindedir:

“Esil katın Kanıkey
Cerdin cüzün çaldırıp,
Meer çöp menen külazık
Tabılgan cerden aldırğan.

Mihnetkeş kadın Kanıkey
Yeryüzünü gezdirip
Meer çöp ile külazık’ı
Bulunduğu yerden aldırğan.

(...)

*Beecinge beypay salganda
Beren canga küç kelse,
Belekke bergen azıktı
Bil – dep, bergen emespi.*

(...)

*Oorugan ceri basılıp,
Umaçtay közü açılıp,
Kayratına kelişip,
Cañıdan tuugan baladay,
Sak-salamat boldu emi” (s. 700).*

*Pekin’e savaş açınca
Yiğidin canı acıyınca
Hediye verdiği yiyeceği
İç, diye vermişti.*

*Ağrıdığı yeri iyileşti,
Fal taşı gibi gözü açıldı,
Kuvvet kazandı,
Yeni doğmuş çocuk gibi,
Sağlıklı oldu.*

Savaş’a gidince orada içince yiğitler kendisine gelmiştir. Kanıkey’in norm karakterliği yayılgan bir özellik taşır. Bu doğrultuda Manas’a olan sevgisi bütün Kırgız yurduna yankılanır. Kanıkey’in iyiliği kırk yiğide de dokunur:

*“Kardı açıp kalat – dep,
Kantip Beecin barat” – dep,
Kan katını Kanıkey
Misir menen Bağdattı
Baarın koşo çaldırgan.
Kalgan şaar barınan
Külazıktı aldırgan.
“Katındığı bolboso
Kan Manastay eken” – dep,
On eki kandın baarısı
Karap turdu ayıñdap,
Kılğan ton menen külazık,
Kanıkey menen Almambet
Kalıñ catkan san kolgo
Baarın berdi dayındap” (s. 558).*

*Karnı açar diye,
Pekin’e nasıl gider diye,
Han hatunu Kanıkey
Mısır ile Bağdat’ı
Diğer bütün şehirleri
Gezdirerek
Külazık’ı aldırmişti.
Kadınlığı olmazsa
Han Manas kadar imiş, diye
On eki hanın hepsi
Bakıp duruyordu.
Yaptığı zırh ile külazık,
Kanıkey ile Almambet
Yatan kara orduya
Veriyordu emanet.*

*“Karaan kün başka tüşköndö
Kereği munun tiet, – dep,*

*Zorlu gün başa gelince
Gerek olur diye,*

(...)

*Barmaktayın çaynasa,
Adamdın meerin kandırgan,*

(...)

*Arslandar meenet köröt, – dep,
Oylop bergen emespi,
Akır zaman kün bolso,
Ay karañğı tün bolso*

(...)

*“Esen bol, – dep, bõrülör!”
Iylap bergen emespi.*

(...)

*Arslandın baarısı
Külazıktan tatkada
Umaçtay közü açılıp,
Oorugan ceri basılıp” (s. 825).*

Parmak kadarını çiğnerse

İnsanı rahatlatan,

Arslandar zorluk çeker diye,

Düşünerek vermişti,

Ahir zaman gelirse,

Aysız karanlık gece olursa

Sağ-sağlim olun diye, kurtlar

Ağlayarak vermişti.

Aslanların hepsi

Külazığı tadınca

Fal taşı gibi gözü açıldı

Ağrıdığı yer iyileşti.

Külazık'ın sevgi enerjisinin somutlaşmış hali veya yiyecekten çok büyüsel/kutsal özellikle donanımlı olması bir diğer *Sebep/Çare* ve *Medet/Yardım* adlı ilaçlarda somutlaşır. Bu ilaçlar açıkça görüldüğü gibi bir nesne olmaktan çok kavramsal özellikleriyle ön plana çıkar. İlaçların da özellikleri Külazık'a benzer, kahraman zor anında ağzına koyunca yeni doğan çocuk gibi yeniden doğar. Bu ilaç, çare, yardım, sevgi veya hediye nesne Kanıkey dışında bir Manas'a yakın bir diğer yüce kişi Bakay'da bulunur. Çünkü yüce kişiler kahraman darda kalınca veya her zaman kahramana çare bulan, yardımına koşan, eksikliğini tamamlayan, akıl bulan norm karakterlerdir. Örneğin, Kanıkey bu ilacı *Altı ayçalık azapka/ Bolcop bergen emespi// Altı aylık azabı/ Hesaba tutarak vermişti*. Yüce kişiler bu özelliği yaşayarak, halkın müşkülünü çözümlenerek elde etmişlerdir. Bunun için Manas'a yiğit olmaya gelirken yanında adı geçtiği ilacı yanında getirdikleri söylenir. Kanıkey de ok geçmez zırhını giyerek, ilaçlarını yanında bulundurarak tıpkı kırk yiğit ve Bakay gibi Manas ile aynı ülküye hizmet etmeye gelmiş yüce enerjiden beslenen kişilerdir. Bakay da bu ilacı daima yanında taşıyor olmaktadır yani, yüce kişinin aklı, enerjisi, çaresi ve tecrübesi her daim yanındadır. Norm

karakterlerin bahsi geçen özelliği ve enerjisi, ilaçlarda somutlaşıyor olmaktadır. Yüce kişilerin sevgisi/enerjisi ve akli kahramanı yaşatandır:

“Kayran ceñeñ Kanıkey
 Altı ayçalık azapka
 Bolcop bergen emespi,
 Sebep degen bir darı
 Almambet asıl ayaşın
 Sıylap bergen emespi
 “Beli katuu Beecin şaar
 Bek azapka barasız,
 Beypayga Almam kalasız,
 Meenettüü canga küç kelip,
 Beycay bolup turganda
 Tañdayıña salasıñ,
 Oorugan ceriñ basılat,
 Umaçtay közüñ açılats” (s. 905).

“Özü kıldat Bakay kan,
 Kızıl baştı kırganda
 Kança kızık kılğanda,
 Adamga sebep darını
 Ala kelgen emespi,
 Korduk menen zorduktu
 Oylop Bakay esine,
 Ala cürgön emespi.
 Oşol Bakay özündö
 “Sebep” degen darı bar,
 “Medet” degen darı bar” (s. 728).

Asıl yenge Kanıkey
 Altı aylık azabı
 Hesaba tutarak vermişti,
 Sebep adlı bir ilaç
 Almambet kutlu ayaşını³²
 Sayarak vermişti
 “Geçidi zor Pekin şehri
 Pek azaba gidiyorsunuz,
 Zorluğa Almam düşeceksiniz
 Kuvvetiniz giderse,
 Rahatsız olursanız
 Damağınıza koyunuz,
 Ağrıyan yer iyileşir,
 Fal taşı gibi göz açılır.”

Kendisi ihtiyatlı Bakay han,
 Kızılbaş’ı kırınca
 Çokça zorluğu çekince
 İnsana yardımcı olacak ilacı
 Yanında getirmişti,
 Eziyet ile zorbalığı
 Düşünerek Bakay han,
 Yanında taşımıştı.
 Bakay’ın kendisinde
 “Çare” adlı ilaç var,
 “Yardım” adlı ilaç var

³² Eşinin dostu

Dediğimiz gibi boşuna bu yiyecek veya ilaç Bakay’da bulunmuyordur. Çünkü yüce kişi uykuya karşı uyanışın simgesidir tıpkı *gözleri fal taşı gibi açan* ilaç gibi. Bu kişide ve nesnede paralellikler bulunmaktadır ki, uyuşukluğa, yorgunluğa, pes etmeye ve uykuya karşı uyandırır, kuvvet verir, yaşama döndürür. Sırgak *alaköödönlüğü* yüzünden Çin’de Koñurbay’ın mızrağına vurularak Talas’a dönmektedir. “*Ala köödön: saf, hiylesiz (çokça bahadırlar hakkında)*” (Yudahin, 1998, s. 18) anlamına gelmektedir. Yani Sırgak Koñurbay’ın hilesine dostuna güvenir gibi güvendiği için uykuya dalmış ve o sırada şakağına vurulmuştur. Yenilen Koñurbay, Sırgak’ı hile ile yenebileceğine inanarak, ondan yedi gün izin istemiştir. Alaköödön Sırgak ise düşmanın sıcak sözüne ve övgüsüne inanmıştır:

“*Kan dayranı tögülttüñ,
Ötkörö erdik körsötüp,
Köñüldü caman bölünttüñ.
Az söz aytsam könsöñçü,
Ceti kün bursat berseñçi?
Mundan arı barayın,
Beecindin kanı karıkan,
Mergenderin alayın,
Anan kiyin özüñö
Ayabay uruş salayın.
Sen Manaska barsañçı,
Manastan bata alsañçı!
Ok ötpögön ton kiyip,
Oñdop başka at minip,
Anan kiyin kelseñçi*” (s. 720).

“*Kalça mintip aykanda,
Ceti kün bursat berdim, – dep,
Celilmek boldu Sırgağıñ.
Elindey körüp Kalçanı,
Iktap ketti Sırgak can,
Cumulup közü çırm etip,*

*Nice kan akıttın,
İyici erlik gösterdin,
Kendine hayran bıraktın.
Az söz söyleyeceğim, onaylasana,
Yedi gün izin versene?
Şimdi ben gideyim,
Peki’in büyük hanından,
Nişancıları isteyeyim,
Ondan sonra sana
İyice savaş açayım.
Sen Manas’a gitsene
Manas’tan bata alsana!
Ok geçmez zurhını giyip,
Ok ulaşmaz ata binip,
Ondan sonra gelsene.*

*Kalça böyle deyince,
Yedi gün izin verdim, diye
Coşacak oldu er Sırgak.
Halkı gibi görüp Kalça’ya
Yakınlaştı Sırgak can,
Gözünü kapayıp*

Uktap ketti Sırgak can.
 Uykuga Sırgak ketkeni,
 Kebez belboo, keñ ötüik,
 Keçildin kamı Koñurbay
 Uktap turgan Sırgakka
 Oşol kezde cetti emi,
 Altın saptuu aybalta
 Ala koyup imerip,
 Taamaylap turup Sırgaktı
 Çekege çaap öttü emi.
 (...)

Er Sırgaktın çekeden,
 Kara koçkul kan ketti,
 Esi oop alsırap
 Er Sırgaktan al ketti.
 (...)

Çenebegen er ele,
 Er Sırgaktan al ketti” (s. 720)

Uykuya geçti Sırgak can.
 Uykudayken er Sırgak,
 Pamuk kuşaklı, büyük çizmeli
 Kalmuk hanı Koñurbay
 Uykuda olan Sırgak'ın
 Yanına yetti şimdi,
 Altın saplı baltayı
 Yukarı kaldırıp
 Doğruca indirip
 Şakağa vurdu Sırgak'ı
 Er Sırgak'ın şakağından
 Koyu kırmızı kan aktı,
 Aklını kaybedip
 Er Sırgak'tan güç gitti.
 Ölçüsüz er idi,
 Er Sırgak'tan güç gitti.

Her ne kadar alaköödön sıfatı bahadırlara özgü olduğu ifade edilse de, destanda bu sıfat Sırgak dışında Manas ve bütün Kırgız halkına karşı söylenir: *Azapka kalıp catışkan/ Alaköödön bizdin el// Eziyet içinde kalıyordu/Hilesiz bizim halk* (s. 737). Manas da, Sırgak gibi Coloy ile savaşırken Coloy'un Manas'ı güçlü olduğunu söylediğinde, zayıflara saldıramayacağını söylereyrek ayaklanması için yedi gün izin verir:

““Manas”, “Manas” degende,
 Özüñ on ekige kelipsiñ,
 Barbaktap ketet ekensiñ,
 Erdigiñ bar, esiñ cok,
 Eçteme menen işiñ cok,
 Suuga salgan çanaçtay
 Dardañdap ketet ekensin” (s. 144).

“Manas”, “Manas” deyince,
 On ikiye gelmene rağmen,
 Coşuveriyorsun,
 Gücün var aklın yok
 Hiçbir şey ile işin yok,
 Suya koyan tulum gibi
 Şişiveriyorsun.

Ezkara ile de savaşırken, *Uşul öñdüü kıyındı /Cer cüzünön körbödüm // Bunun gibi yiğidi/ Yer yüzünde görmedim* (s. 260); *Suuga salsa batabı /Suya koysan çöker mi* (s. 260) diyerek Manas'ın işte bu noktasına değinir:

<i>“Şer ekeniñ çın bolso,</i>	<i>Kaplan olduğun gerçek ise,</i>
<i>Üç künü nöömöt beriñiz!</i>	<i>Üç gün izin veriniz!</i>
(...)	
<i>Belgiliüü çıkkın buruttan</i>	<i>Burut'tan çıkan şöhretli</i>
<i>Şer ekeniñ çın eken.</i>	<i>Kaplan olduğun gerçek ise.</i>
<i>Kalkka kabar salabız,</i>	<i>Halka haber ederiz,</i>
<i>Çınmaçındın şaarına</i>	<i>Çin'deki bir şehre</i>
<i>Çın Manas senin özündü</i>	<i>Hakiki Manas seni</i>
<i>Kan kötörüp alabız.</i>	<i>Han kaldıracacağız.</i>
(...)	
<i>Ezkara mınday degende</i>	<i>Ezkara böyle deyince</i>
<i>Degenine köndü – deyt,</i>	<i>Dediğine ikna olmuş,</i>
<i>Ala köödön artık şer</i>	<i>Ala köödön Manas kaplan</i>
<i>Erdigi kalıñ, esi cok,</i>	<i>Erligi ölçüsüz, akli yok,</i>
<i>Üç künü bursat berdi – deyt”</i> (s. 277).	<i>Üç gün izin vermiş.</i>

Ala köödön kavramını hilesiz, saf sözcüklerine eşit olan bir başka sözcük *akılsız*'dir (Karasaev, 1943, s. 48). Akıl karışmayan herşey naiftir ve hesapsızdır. Akılsızlık bilinçsizliğe işaret eder ve insanın bilinçsizlik hali ise büyüyünce affedilemezdir. Dolayısıyla saflık ancak çocukluğa aittir. Bu durumda ala köödünlük, bilinçsiz kişilik durumu veya bazen karakterdir. İyi insanda bu durum daimi olmayan bir nitelik taşır ve egosu “hakkedilerek” şiştiği zaman ortaya çıkar. Oysa ki, egonun sanal yoldan şişmiş olması kibri yaratır. Kahramanın egosunun şiştiği böylesi durumda, şişmiş ego bilincini bloke eder, kahraman akılsızlaşır. Dolayısıyla egosu şişen kahraman hiçbir şeye aldırılmaz ve rahatlamaya geçer. Egosuna kulak veren kahraman, düşmanın “iyiliğini” veya kurnazlığını aldırılmaz/takmaz olur. Anlaşılan egonun şişmesi iyi/ayköl insanın aşırı ve dengesiz iyiliğine neden olurken, kötü ve sıradan insanda yıkımları ve kaosu çıkarması; kibirleşmesi ve despotlaşması gibi tepkileri yaratır (Abike Köböşler). Demek ki, ayköl insanın egosundan kaynaklanan bu dengesiz iyiliğinin sebebi, iyiliğe olan mutlak güvenindedir. Dolayısıyla bu değerleri kim kullanırsa kullansın, inanacak ve amacına

ulaşmak veya düşmanı yenmek için hileliğe, haksızlığa ve adaletsizliğe başvurmayacaktır. Çünkü, ala köödön kelimesi gönül/yürek anlamına gelen *köödön* sözcüğünden oluşmaktadır. Gönülün yer aldığı adı geçen sözcüklerin birleşmesi aklın hesaplı ve kurnaz gönderilerine kulak vermeyecektir. Bu doğrultuda alaköödön ibaresi aslında gönül ile alakalı bir sözcük olarak ayköl ibaresine de yakınlık kazanmaktadır.

Kendinden emin olan başkasının varlığından korkmaz. Dolayısıyla hesapsızca, tehlike beklemeden ilişkiye giren alaköödön halindeki kişi düşmanın dahi olsa iyi niyetine, yumuşak sözüne ve övgüsüne kanacaktır: *Kılday kıtmır bilbegen, / Ala köödön eme ele // Kıl kadar hile bilmeyen / Ala köödön can idi* (s. 726). Diğer bir ifadeyle insanın içindeki egosunun şişmiş olması, bilincinin övgü ile uyutulmasına/karartılmasına yol açacaktır. Bunun için düşman tarafından kandırılan/övuken Sırgak gibi Manas da yatay boyutta uykuya geçiyor, dikey boyutta ise bilinçsizleşiyor/sarhoşlaşıyor. Kendisinin erliğine güvenen kahraman, kendisinden zayıfla savaşmayacağına inanarak yedi gün izin vermiş olmakla aslında düşmanı önemsemez oluyor ve hilesini hissetmeyerek gelecek tehlikeyi de önleyemez duruma düşüyor. Dostuna güvenir gibi düşmanın övgüsüne güvenen Sırgak, yedi gün dinlenmeye izin vererek fiziksel boyutta uykuya, dikey boyutta rahatlamaya geçince şakağına mızrakla vurulmuş oluyor. Görüldüğü gibi, bu durumda düşmanın uzakta olduğunu ön görmek şöyle dursun, yanına gelip mızrakla vurduğunda/düşman kendisini iyice belli ettiğinde uyanarak ama egosu patlamış olarak ayağa kalkıyor. Destanda Sırgak için *Çıkanaktap kalbagan, Çırım etip uyku albagan // Dayanıp uyuyakalmayan, / Gözünü kapayıp uyku almayan* denilir (s. 645). Ancak en uyanık Sırgak'ı bile böylesi sarhoşluk yanından geçmeyecek tam da kanından geçiyor olmaktadır.

Diğer yönden şişmiş ego hakaret edilince de düşmanın hilesine düşüveriyor. Kendisinin güçlü ve iyiliğinden ve kendisinden daha güçlü kahramanın olmadığından emin olan kahramanın şişmiş egosu bu hakarete tahammül edemezdir. Manas'ın Coloy'la olan savaşında Manas'ı yenemeyen Coloy:

“Küröşköñ menen küç cetpeyt,

Küyüttüü Manas kankorgo

Alışkan menen al cetpeyt” (s. 293).

Güreşirsem güç yetmez,

Güçenen Manas bahadıra

Savaşırsam hal yetmez.

diyerek, hile ile Manas'ı yenmeyi düşünür ve nişancı Karacoy'un vurmaya uygun olduğu boş alana çıkartır:

“Ala köödön Ayköldü

Astınan çıgıp aldıadı.

(...)

Ayköl şerdin aldınan

Amaldı kılıp turganı.

(...)

Kan Orgonu öltürüp,

Kazır tiydiñ cinime!

Beldi bekem buamın,

Karap turgun men seni

Mekege ceyin kubamın!

Ala köödön, oy kankor

Beren Coloy men atım,

Beri çıkçı köröyün!” (s. 298)

Ala köödön Ayköl'ü

Karşısına çıkıp kandırdı.

Ayköl kaplanın karşısında

Hile yapmayı düşündü.

Han Orgo'yu öldürüp,

Şimdi sinirime dokundun!

Kemeri sağlam bağlayıp,

Bak gör şimdi seni

Mekke'ye kadar kovarım!

Ala köödön bahadır

Kudretli Coloy benim adım

Öne çıksana göreyim!

Dalkavuklar ve derin düşman daima şişirilmiş egoları patlatır. Coloy'un oyununa gelerek kendisinin haklı ve güçlü olduğunu bir an önce ispatlamaya çalışan kahramanın incinmiş egosu: *Esenkan közdöy kaçkanda, / Kaardı katuu baştadım, / Kalkıñı kırıp taştadım// Esenkan'a doğru kaçtığın zaman,/Büyük savaş açtım/Halkını kırdım* (s. 298) diyerek kendisini bir an önce haklı ve güçlü çıkartmaya çalışır, bir an bile zayıf gözükmeye tahammül etmez. Bu şişmiş ego, düşmanın bazen överek bazen de yererek patlatılmasına neden olur. Coloy'un kendisinin Manas'tan da güçlü olduğunu belirterek savaşa çıkması için kışkırtmasına gelen Manas, nişancının vurmaya uygun olduğu alana çıkar ve burada atı vurulur. Burada da yine kahramanı önce atını öldürmeden kendisini öldürmek mümkün olmadığı için önceden atsız/araçsız bırakmak gibi hileye başvurulur. Yani kahramanın zayıf noktasına/insani zaaflarına başvurulur.

Ancak ala köödön durumu sadece kahramanı değil, kahramanı yaratan Kırgızlara da özgü bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla diğer yönden ala köödön durumu Kırgızlara özgü olan ayköllüğün olumsuz yönü olarak ortaya çıkmaktadır. Düşmanına da dostuna güvenir gibi güvenen veya düşmanın düşmanlığını sezmeyip misafirperverliğiyle karşılayan ayköl halk Madıkan tarafından sürekli eziyet içinde kalmaktadırlar: *Azapka*

kalıp çatışkan/ Alaköodön bizdin el// Eziyet içinde kalıyordu/Hilesiz bizim halk (s. 737).
Bu eziyet halkın dağ keçisi gibi rastgele koşmasına, birliğin dağılmasına neden olur. Bu durum bireysel olarak Sırgak'ı durumunda daha net görülmektedir:

<i>“Çekemden kara kan ketti,</i>	<i>Şakağımdan kara kan aktı,</i>
<i>Kurgan candan al ketti.</i>	<i>Soluyan canımdan güç gitti</i>
<i>Tışımdın baarı ot boldu,</i>	<i>Dışım ateş oldu,</i>
<i>İçim tolgon çok boldu.</i>	<i>İçim kül oldu.</i>
<i>Kıymıl kılar alım çok,</i>	<i>Kıyırdayacak halim yok,</i>
<i>Kılçayarga çamam çok.</i>	<i>Dik bakmaya gücüm yok.</i>
<i>Ayza ketip kolumdan,</i>	<i>Mızrak düştü elimden,</i>
<i>Üzöngü tayıp butumdan,</i>	<i>Üzengiden ayağıım kaydı,</i>
<i>Keede tilge men kelsem,</i>	<i>Bazen konuşabildiysem,</i>
<i>Keede esim cıyalbay</i>	<i>Bazen aklımı toparlayamadım.</i>
<i>Kanatiñdi sındırıp,</i>	<i>Kanadım kırıldı,</i>
<i>Kara canım tındırıp,</i>	<i>Yalnız başımı alıp</i>
<i>Kaçıp baram kördüñbü?” (s. 722).</i>	<i>Kaçmaktayım gördün mü?</i>

Demek ki, ala köödönlük hali ölümcül sonuçlar getirebilir. Destan güzel bir espriyi, korkunç bir hakikati dile getiriyor olmaktadır. Ala köödönlük hali kaçmaya, ölümün simgesi olan üzenginden ayakların kaymasına, dilin yok oluşuna, aklın karışımına, kanatın kırılmasına, iç ile dışın yanmasına, hareket edememeye, halin/gücün gitmesine, dik bakmamaya ve elbette kanın akmasına neden olacaktır. Eğer, ala köödön olması nedeniyle düşmanı görmeyip aptallığa örtüşen iyi niyetiyle halk uykuya geçiyorsa yukarıda da denildi gibi, kendi danslarını edemeyecek, oyunlarını oynayamayacak, yemeğini yiyemeyecek, kimliğini yaşamayacak ve geleceğe akamayacaktır. Kırgızlar, arketip yemeği olan kuzu kuyruğunu yiyemiyorlardır: *Kuyruktuu kozu cegizbey / Kuyruklu kuzu yedirmeyip (s. 29).* Hani Manas, özgürlüğü kazanınca halk kökbörü oynayıp sevinmiştir. Demek ki, milletin var olması için gelenekler doğru uygulanmalı ve yaşanmalıdır. Bu geleneklerin yaşanması için irade parlak ve aydın olup insan uyanık olmazsa kocaman güç ve köödön hiçbir işe yaramayacaktır: *Çenebegen er ele, /Er Sırgaktan al ketti // Ölçüsüz er idi/ Er Sırgak'tan güç gitti (s. 720).*

Bizzat kahramanın gittiği serüvenine/yola dönersek, kahramanın bu ala köödönlüğü kendi değerleriyle çatışan kahramanın insani yönüne bağlanabilir. Zira ego ve egoya ait bütün zaaf lar insana özgüdür. Destanda kahraman tanrısala kavuşmaya çalışmıyor, insanlık değerlerin olabildiğince yaşanmasına gayret ediyor. Ancak böyle bir yolla kahraman kahraman olmayı hakkedebiliyor. Zira insanın yaşam serüveninde her adım egonun/şeytanın tuzağıyla kazılıdır. Kahraman bazı tuzaklardan erdemıyla başarılı bir şekilde çıkıveriyorsa, bazı tuzaklara düşebilir. Bu serüvenin önemi, kahramanın tanrı gibi hatasız bir şekilde geçmiş olması değil, acılarıyla can çekişmesi, başarılarıyla övünmesi (ala köödönleşmesi) kendi sınırlarını çarpması ve aşması, başına gelenle ne yapması asıl ilgi çeken unsurdur. Propp, arkaik unsurların olduğu masallarda kahramanlık ve yardımseverlik önplana çıktığından bahseder. Bu durumda kahraman zor durumda olanı kurtaran kişidir. Oysa kendisi asla zor duruma düşmeyen eylem adamıdır (Propp, 2000, s. 203). Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bu tür eserlerin inandırıcı olması için kahramanın birden gelişmiş olması değil, kuyuya düşe düşe, korkunç yaratıklar tarafından yutula yutula evrim geçirmiş olması şarttır. Önemli olan menzil değil, yolculuktur. Demek ki, ayköl olmak ruhsal bir makamdır ve hatasız insan olmak değil, egonun gölgesel etkilerine savaş açarak yaşam boyunca insan olmanın ideal boyutuna ulaşmaktır. Bu tür yaşama yaşanılan yaşam zorunlu olarak trajiktir. Bir kahraman istekleriyle/zaaflarıyla trajik olur. Manas'ın Çin'e sefer yapmasında kahramana ait şişmiş ego karar alacaktır ve asıl trajedi de buradadır. Çünkü ataların erdemleriyle hareket eden kahraman bu bilge sayesinde doğru kararlar vererek trajedi yaşamaz olacaktır. Ancak asıl marifet, yolun sonunda közüken menzile/cazip olan şeye evet diyebilmektir:

“Gerçeklikle tatmin olmamaya karar veren kişiler vardır. Bu tür insanlar şeylerin yolunu değiştirmeyi hedeflerler; adet, gelenek veya biyolojik içgüdülerin zorladığı tavırları yinelemeyi reddederler. Bu insanlara kahraman diyoruz, çünkü kahramanlık çoğunluk dışında biri, kendisi olmak demektir. Eylemlerimizin kalıtım ve çevre tarafından belirlenmesini reddediyosak bunun nedeni eylemlerimizin temeline yalnızca kendimizi yerleştirmek istememizdir. Kahramanın istekleri ataların istekleri değildir, kendine aittir. Kendi olma isteği kahramanlıktır” (Campbell, 2015a, s. 649-650).

Dolayısıyla Manas'ın Çin'e olan seferinde iki katmerli arketipsel neden vardır. Bu nedenden birincisi kahramanın ego kaynaklı istekleridir. Manas Çin'e giderken yolda

uyuyakalır ve rüyasında kaplanın kendisine saldırdığını görür. Sözelimi, bahsedilen epizodda birkaç izlek ele alınır; kahramanın uykuya geçmesiyle kaplan kendisine saldırmış oluyor, zira düşman mesajını taşıyan kaplan kahramanı uyku basınca saldırır. Diğer yönden, Talas’a saldıracak düşmanın habercisi olur. Uykudan uyanınca Manas dürbünle Talas tarafa bakar ve Kanıkey yönetmekte olan orduya Abıke Köböşler saldırıyor olduğunu görür. Dolayısıyla bu rüya senkronistik özellik taşır. Nihayet bu epizodda işlenen diğer bir konu, kahramanın o meşhur arketipik yol ayrımına denk gelmesidir. Talas’a bakıp Abıke Köböşleri yenen Kanıkey’e razı olur ve dürbününü öbür Çin tarafa çevirir. Burada Manas giderse dönmez olan yolu görür:

<i>““Çuñkuru kırk kez añ bolgon</i>	<i>Kuyusu kırk kez kazılan</i>
<i>Orun kördü Beecindin.</i>	<i>Tuzağını gördü Pekin’in.</i>
<i>(...)</i>	
<i>Altın eşik darbaza</i>	<i>Altın kapılı</i>
<i>Ordo kördü Beecinden</i>	<i>Ordusunu gördü Pekin’in</i>
<i>Altından taka kaktırgan,</i>	<i>Altın nalı takılan,</i>
<i>Köördön cagoo taktırgan,</i>	<i>Gevharlı yaka takılan,</i>
<i>Cibekten cabuu captırgan,</i>	<i>İpekten çul örtülen,</i>
<i>Corgo kördü Beecinden.</i>	<i>Yorga gördü Pekin’den.</i>
<i>(...)</i>	
<i>Teptegiz okşoş boto göz</i>	<i>Hepsi benzer mahmur gözlü</i>
<i>Kızın kördü Beecindin.</i>	<i>Kızını gördü Pekin’in</i>
<i>(...)</i>	
<i>Mendeden bölök el kördüm,</i>	<i>İnsandan farklı halk gördüm,</i>
<i>Adamdan başka can kördüm,</i>	<i>İnsandan başka can gördüm,</i>
<i>Kaçırı çok, atı çok,</i>	<i>Eşeği yok, atı yok</i>
<i>Kaynagan kalıñ coo kördüm” (s. 592).</i>	<i>Kaynayan kalın dağ gördüm.</i>

Arketipsel motif olarak kahramanın yolunda çıkan yol ayrımı, kahramanın zaafı/ülküsü/isteği/arzusu ve geri dönme/pes etme/taş kesilmesi arasında yapacağı tercihi simgeler. Manas *Çuñkuru kırk kez añ bolgon Orun kördü Beecindin //Kuyusu kırk kez kazılan/ Tuzağını gördü Pekin’in* denildiği gibi, Pekin ile simgelenen gideceği yoldaki herhangi bir zorluk karışıklı muhteşem amaç ile ata yurduna saldıran Abıke Köböşler

arasında tercih yapmalıdır. Eğer, Kanıkey Manas'tan eksik kalmayarak Abıke Köböşlerin zulmünden halkı kurtarmasaydı, Manas yine de geri dönmemekle halkının geleceğini tehlikeye atarak Pekin'e yol almış olacaktı. Çünkü, kahramanı cazip gelen bu içsel maceraya çağır/zaaf/ülkü ağır basacaktı. Dolayısıyla Kanıkey'in, Manas'ın seferini onaylamamasına rağmen bu yola çıkacaktı:

<i>“Altı ayçalık Beecindi</i>	<i>Altı ay uzak Pekin'i</i>
<i>Altı kündük col – dediñ,</i>	<i>Altı günlük yol dedin,</i>
<i>Aalamda özüñ zor dediñ,</i>	<i>Evrende kendini zor dedin,</i>
<i>Beecindin curtun kör – dediñ,</i>	<i>Pekin halkını kör dedin,</i>
<i>Kıymaluu caktan çaldırba,</i>	<i>Keskin yerden başlama</i>
<i>Kıynap cürüp badışa,</i>	<i>Zorlayarak Padişah'ım</i>
<i>Kıraandardın baarisin</i>	<i>Yiğitlerinin hepsini</i>
<i>Kitayga belek aldırba.</i>	<i>Çinlilere aldırma</i>
<i>Beecindin colun çala ket,</i>	<i>Pekin'e gidersen</i>
<i>Beyiliñe meni ala ket.</i>	<i>Beni de yanına al</i>
<i>(...)</i>	
<i>Bargan kayra tartpagan,</i>	<i>Giden geri dönmeyen</i>
<i>(...)</i>	
<i>Barsa-kelbes cer – degen” (s. 564).</i>	<i>Giderse dönülmez yer imiş.</i>

Kulaalı taptap kuş kıldım, kurama cıyıp curt kılan // Çaylağı besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yapan Manas'ın özgüveni artmış oluyor ve tüm dünyaya ve önce Çin'e ayköl iktidar kurma arzusu edinir. Aslında Pekin'de cazip gelen, iktidar, altın ordu, güzel kadınlar ve yorga yıldı vs. bu arzusunun gölgesinde kalır. Pekin'e han olunca Esenkan gibi adaletsiz hanların zulmünde ezilmekte olan Çinlilere tıpkı Talas'ta inşaa ettiği ayköl yönetimi getirmek ister. Manas yalnızca kendi ulusunun değil, bölgedeki diğer ezik toplumların sesi, arkası ve umudu olup kendini dev gibi göstererek zulm edenlerin elinden çekip almak ister. Çünkü Manas burada güzellik yanında insan dilini anlamayan canları görmektedir. Görüldüğü gibi mevcut durumda da Manas'ı yöneten alaködünlüğüdür. Yani orada iyilik yaparak saygı kazanacağını düşünür. Oturduğu yeri Talas gibi kutlu bir yere dönüştürerek halka mutluluk getireceğini düşünen Manas, iyiliğe/iyiliğine karşı mutlak güven taşır. Sembolik düzeyde on sekiz bin

evrene eşit gelen Manas, yer yüzünden de geniş kalbi/bakış açısı sayesinde aslında tüm dünyayı ve aynı zamanda Pekin’i de kutlu bir mekana dönüştürebilir, dünyayı bölmeden birlik sağlayarak, adalet getirerek, halk için hizmet ederek dünyanın lideri olabilir. Anlaşılan Manas *on sekiz bin evrene denk gelme ve dünyanın hanı olma* arzusuyla çıktığı bu yolda ego kaynaklı iyiliği yatıyordu:

<i>“Azazil şaytan cazgırsa,</i>	<i>Azazil şeytan kışkırtsa,</i>
<i>Kokustan meni azgırsa,</i>	<i>Aniden beni baştan çıkarsa</i>
<i>Karanın colun baştasam,</i>	<i>Kötü yola başlarsam,</i>
<i>Kalıñ elim ısılam,</i>	<i>Büyük Müslüman halkım,</i>
<i>Kaldayıp karan taştasam,</i>	<i>Tek başına bıraksam,</i>
<i>Kaçıp barıp Beecinge</i>	<i>Giderek Pekin’e konsam</i>
<i>Ayıl konup men tursam,</i>	<i>Köyünde ben dursam,</i>
<i>Kakançındın Beecinge</i>	<i>Çinlilerin Pekin’e</i>
<i>Ayanbay kızmat bir kulsam”</i> (s. 592).	<i>Var gönlümle hizmet etsem.</i>

Şeytana uyan kahraman yüce kişi Kanıkey’in sözlerini kulağına takmadan o kırmızı elmayı yer ve Pekin’e hükümdar olur. Zira asıl kahramanın arzuları kendi iradesi kaynaklıdır. Cazip olan şeyi elde etme arzusu arketipsel olarak insanın varoluşsal cezasıdır. Kahramanın uzakta gözükken ışığa doğru giderek cadının evine kapılması, yolda çıkan cadı tarafından hazırlanmış yemeği yiyerek dağ koçuna dönüşmesi gibi arketipsel motifler Manas destanında kahramanın Çin’e olan seferi olarak güncellenir. Veya düşmanın sıcak sözüne inanarak uykuya geçen Sırgak da bu *ışığa ve sıcaklığa/yeme* kanar.

Manas Beecin’i kazanınca ve orada hükümdar olduğuna dair er Şuutu gelir ve Kanıkey’e müjde getirir. Ancak Manas’ın norm karakteri ve muazzam sezgiye sahip olan Kanıkey Manas’ın bu başarısına sevinmez:

<i>“Kanıkey kaydan süyündü,</i>	<i>Kanıkey nerden sevindi,</i>
<i>Süyünmök tügöl küyündü.</i>	<i>Sevinmedi, üzüldü.</i>
<i>“Beecindi bildi degiçe,</i>	<i>“Pekin’i bildi demeyip,</i>
<i>Meenetti bildi deseñçi!</i>	<i>Mihneti bildi deseysin!</i>
<i>Altın tak mindi degiçe,</i>	<i>Altın taht bindi demeyip</i>
<i>Acalı cetti deseñçi!”</i> (s. 780).	<i>Eceli geldi deseysin!</i>

“Baygambar basbas Beecinge

Barkım cetet dedibi?!

(...)

Kızığa berse Beecinge

Kıraandardın baarisın

Kıtayga belek aldırat!

(...)

Bargan kayra tartpagan,

Kezikken esen kaytpagan!

(...)

Beecinde catıp mert bolso

Adırda cılkı ala baş,

Arkada erkek bala çaş,

Arka kılar tuugan cok,

Agayıñdın baarı kas,

(...)

Ölöp ketse Beecinden

Kurgabay kalat közdö çaş!” (s. 782)

Peygamber gitmez Pekin

Değerimi bilir mi dedi?

Pekin’de kalmak isterse

Yiğitlerin hepsini

Çin’e aldırır!

Giden geri dönmeyen,

Ansızın kapılan diri dönmeyen

Pekin’de iken ölürse

Yaylada yıldı henüz kulun,

Arkada oğul henüz çocuk,

Omuz olacak kardeş yok,

Ağabeylerin hepsi düşman,

Ölürse eğer Pekin’de

Kurumayacak gözde yaş.

Kahramanın hata yapıyor olduğunun farkında olan norm karakter Kanıkey Manas’a mektup yollar. Uykuya karşı kahramanı uyandıran ve zor durumda kurtaran, egosunu oryente eden bir diğer kişi Kanıkey’dir. Zaafına yenik düşen kahramanı oryente etmeye çalışarak onu gelecek tehlikeden haberdar eden aklıyla ve gizemliliğiyle/sezgiselliğiyle de Kanıkey, ön plana çıkar. Manas gidince, devlete saldıran Abike Köbeşleri yenen Kanıkey düşmanın bununla pes edeceğine inanmaz. Dolayısıyla kahramanı asıl amacına döndürecek mektup yollar:

“Aman kelsin Beecinden,

Aga-ininin baarı kas.

Tugan curtun çalgırtı turat közüñdö,

Çaması kelse altı aram

Çalganı cüröt özüñdü.

Sağ-sağlim gelirse Pekin’den,

Ağbeylerin hepsi düşman.

Kardeşlerin yamuğu var gözünde

Gücü gelirse Altı Aram

Kaydırmak istiyor seni.

Kıñırtı cüröt sözündö,

Kıyşığı cüröt közündö.

Kıyasın tapsa keset it

Kılğanı cüröt özüñö.

Badırañ temir kurç bolboyt,

Cerdiginde başka öskön itter curt bolboyt” (s. 926). Başka büyüyen itlerden millet olmaz.

Hile var sözünde,

Yamukluk var gözünde.

Çare bulursa kezecek bu it,

Bir belayı yapacak

Basit demir keskin olmaz,

Oysa düşman Kanıkey’in dediği gibi Manas’ın değerini anlamayacak, durumu olduğu gibi bırakmayacaktır: *Çoñ-Beecinge kire albay,/Kaygıp cüröt Koñurbay//Büyük Pekin’e giremeyip/Takip ediyor Koñurbay* (s. 804). Manas da tam iyi noktasından vurulur. Çin’e iyilik yapınca başına bir şey gelmeyeceğini düşünen Manas’ın yiğitleri Talas’ta yatıyor gibi, bunca bölgesel tehdit varken derin uykuya geçerler. Oysa düşman uyumaz ve rahatlamaz: *Çıkanaktap kalbastan,/Catpay cüröt Koñurbay//Dirseklere dayanıp/Yatmıyor Koñurbay* (s. 804). Koñurbay’ın orduya girmiş olmasına işte bu rahatlık ve uyku neden olur. Uyku sırasından faydalanıp Koñurbay içeri girmeyi başarır:

“Kırgıl çal menen Agayar

Tañ mezgili boldu, o – dep,

Çıkanaktap çırm etip,

Uktap ketti tınç alıp.

Altın caak aybalta

İyinge salıp katışkan,

Bekem uktap kalışkan.

Beren Kalça ıktuu kul,

Coonun aylasın bilgen mıktuu kul,

Algara menen dır koyup,

Aldında çınar terekke

Cetip bardı çu koyup.

Cetkende çınar terekke

Algara oozun burdu emi,

(...)

Karap Kalça turdu emi.

Karap turar Manastı,

Kırgıl ihtiyar ile Agayar

Sabah vakti oldu, diye

Dirseklerine dayanarak

Uykuya daldı rahatlayıp.

Altın yüzlü baltayı

Omzuna koyup sakladılar,

İyice uyuyakaldılar.

Kudretli Kalça becerikli kul,

Savaşın sırrını bilen sağlam kul,

Algara ile yürüyüp,

Önündeki çınar ağaca

Hızlıca ulaştı.

Ulaşınca çınar ağaca

Algara’yı durdurdu,

Böylece Kalça anı bekledi.

Manas’a nöbet tutacak

Kırk çoronun içinen,
 Uşu küni keliptir
 Acıbayga kezegi.
 Ziñ-zıñ etip kenebey,
 Kan Manastın Acıbay
 Tıştan coo kelbeyt, – dep,
 Kapiletsiz boluptur,
 Eç bir oylop elebey,
 Altın taktın tübünö
 Kartküröñ oozun buruptur,
 At üstünön ayzasın
 Kara cerge uruptur,
 Taş öböktü salıptır,
 Ayzasına cölönüp,
 Kartküröñdün üstünö
 Katuu uktap kalıptır,
 Talasta catkan emedey
 Koñuruktu salıptır.
 Ötüğü çok, calañ but,
 Tuulga çok, topuçan,
 Tizesi cerge bügülüp,
 Munaranın başına
 Basıp çıktı kerilip
 (...)

Kıbilanı bet alıp,
 Azan ayttı er Manas
 Eki kolun kötörüp,
 Kutpaga tuura turganda
 Kebez belboo, keñ ötük,
 Keçildin kanı Koñurbay,
 Kelbersigen çirkin ay,
 Altın belboo aybalta

Kırk yiğidin içinden,
 O gün gelmiş
 Sıra Acıbay'a
 Hiç endişe duymadan
 Han Manas'ın Acıbay'ı
 Dışardan düşman gelmez, diye
 Gaflete dalmış,
 Eleyerek düşünmeden,
 Altın tahtın dibine
 Kartküröñ'ü durdurmuş,
 At üstünden mızrağını
 Kara yere sokmuş,
 Taşı yaslanıp
 Mızrağına dayanıp
 Kartküröñ'ün üstünde
 İyice uykuya dalmış,
 Talas'ta yatıyormuş gibi
 Horlamaya başlamış.
 Çizmesi yok, çıplak ayak,
 Miğferi yok, başlıklı
 Dizleri yere bükülüp,
 Minarenin başına
 Yürüyerek çıktı gerilip

Kibleye dönüp,
 Ezan çağırdı er Manas
 İki elini kaldırıp
 Hutpe etmeye kalkınca
 Pamuk kemerli, geniş çizmeli
 Çin'in hanı Koñurbay,
 Kibirli kul,
 Altın saplı baltayı

Ala koyup imerip,
 Azan aytkan Manastı,
 Koş koldop turup oşondo
 Şilige tartıp ciberdi.
 A! – degen Manas bük tüştü,
 Aybalta tiyip kalgan soñ
 Töbösu menen tik tüştü.
 Azan ünü basıldı,
 Uktap kalgan Acıbay
 Umaçtay közü açıldı.
 Çoçup ketip, Acıbay
 Cetip keldi dır koyup,
 Kalça kaçıp kalganda
 Kambil tuugan Acıbay
 Ayza menen bir koydu (s. 805).

Aybalta tiygen carası.
 Kök bolotun dat algan,
 Körböy kalıp Acıbay,
 Eki közü kaşaygan” (s. 809).

“Azanga tугan ayköldü
 Abaylabay Acıbay
 Alöökönün Koñurbay
 Kokusunan çaptırgan.
 Busurman belin sındırgan
 (...)

Kıraan Manas sultandın
 Baykabastan kırk çoro
 Kitayga başın aldırğan” (s. 809).

Eline tutup yukarı çekti
 Ezan çağıran Manas'ı
 İki eliyle tutarak
 Omzuna vurdu.
 A, deyince Manas yere düştü
 Balta deyince
 Kafasıyla dik düştü
 Ezan sesi kesildi,
 Uyuyakalan Acıbay
 Fal taşı gibi gözü açıldı.
 Ürkerek Acıbay
 Yetiştı acilce
 Kalça kaçınca
 Hazır duran Acıbay
 Mızrakla vurdu.

Mızrak değdiği yarasına
 Pulattan pas geçti
 Görmeyip Acıbay,
 İki gözü körleşti.

Ezan söyleyen aykölü
 Dikkatsizce Acıbay
 Alöökö'nün Koñurbay'ına
 Ansızın vurdurdu.
 Müslümanın belini kırdı.

Alıcı kuş Manas sultanı
 Tedbirsizliğinden kırk yiğit
 Çin'e başını aldırdı.

Kahramanın hayatını tehlikeye atan norm karakterin uykusu/dikkatsizliği ise: *Baykabastan kırk çoro / Kitayga başın aldırğan//Dikkatsizliği yüzünden kırk yiğit / Çin'e Manas'ı aldırın*; halkı tehlikeye atan da kahramanın uykusudur. Birinci durumda alaköodön kahraman düşmanın övgüsüne kanarak, zaafı okşanır ve uyutulmuş/rahatlatılmış olur. İkinci durumda ise kahraman ölümcül gaflete dalar. Burada yine bu ölümcül uykunun suçlusu, kahramanın alaköodön/şişmiş egolu halidir. Zira Çin'de Talas'ta yatıyormuş gibi düşmanı dikkate almadan silahını indirip horlayarak uykuya geçer. Kahramanın zaaf kaynaklı bu uykusu bütün bir milletin ölümüne neden olabilir. Demek ki, trajedi zaafına yenik düşen kahramanın başına gelir.

Ne yazık ki, kahramanın uykusunda meleği olabilecek Kanıkey, diğer kırk yiğit yerinde olsaydı uyumadan tıpkı bir melek gibi bekçilik yapacaktı. Yani Kanıkey diğer kırk yiğidi gibi rahatlamaz, uyumazdı. Oysa Acıbay Talas'ta baba evinde uyuyor gibi alp uykuya geçmiştir. Manas'ı Acıbay uyuya kalıp, Koñurbay tarafından vurulur. Ancak mızrağın ucu bedeninde kalır. O zaman Kanıkey hem uyumayıp hem de mızrağın ucunu bedeninden alacağını yani işini iyi yapacağını söyler:

<i>“Senin belinde carañ körböğön,</i>	<i>Senin belinde yararı görmemek</i>
<i>Senin acalñdın cetkeni,</i>	<i>Senin ecelinin gelmesidir,</i>
<i>Menin amalımdın ketkeni.</i>	<i>Benim çaremin gitmesidir.</i>
(...)	
<i>Oşondo katın bolboy er bolsom,</i>	<i>O zaman kadın olmayıp er olsaydım,</i>
<i>Kankorumdun aldında</i>	<i>Padişahımın yanında</i>
<i>Karoolçusu men bolsom,</i>	<i>Bekçisi ben olsaydım,</i>
<i>Kankorumdu Kalça sayıp turganda,</i>	<i>Padişahımı Kalça vurduğı vakit,</i>
<i>Acıbay çoro men bolsom,</i>	<i>Acıbay yiğit ben olsaydım,</i>
<i>Saybayt belem bürüktü,</i>	<i>Vurmaz mıydım Kalça'ya</i>
<i>Sınabayt belem külüktü” (s. 952).</i>	<i>Sınamaz mıydım yürük atını.</i>

Bu bağlamda göbeğinde miti barındıran Manas destanında Manas'ın yaşadığı trajediye neden olan, Kanıkey'den gelen o mektubun ulaşmayışı ve dolayısıyla Manas'ın Çin topraklarında kalarak Koñurbay'ın kılıcına yakalanması da, mitsel kahramanın sorular sormaya ve mutlu sonun güvendirici olmamaya başladığı dönemler ortaya çıkar. Masallarda kahramanın hayatının sonu tatlıya/mutluluğa bağlanır, kahraman çoluk

çocuğa/mükafata kavuşur. Oysa insan dünyaya sadece mutluluk denen şey için yaratılmadı. Ancak masaldaki ve arkaik mitteki mutlu son, bütün bu trajediye sadece karşı bir duruş da olabilir. Nitekim, destanda da mutsuz son bir son değildir. Demek ki yaşam iniş çıkışlar silsilesidir ve özgün kahramanın başına gelenle ne yaptığı ve bundan nasıl çıktığı önemlidir. (Burada mektubun Manas tarafından okunamayışı ve dolayısıyla da yorumlanamayışı onu ölüme sürükler. Zira, evrendeki yorumlanmayan ve okunmayan ve dolayısıyla sırrı çözülmeyen her şey insanoğlunun başına bela olur.) Böylece trajedi sorgulayan ve bilinçli kahramanın seçimler sonucunda, meyvelerine katlanması olarak görülür ve eylemlerinin öznesi olan kahramanın başına gelir. Tarihsel insan kendi seçimlerinin öznesi olarak hata yapmaya mahkumdur. Ne var ki, mit yine kendi ahlaksal kanonları korumakta ve bazı düşlerin iyi sonuç getirmeyeceğini de vurgulamaktadır. Trajedi yaşayan kahramanın hatasına bakıp ders almak henüz hata yapmayanlara kalır. Halbuki, “*Tragediya insanların zaaflarına, kusurlarına sahnede ayna tutarak kaçınılması gereken kötülükleri gösterecekti*” (Moran, 1972, s. 33).

Manas’ın veya herhangi bir kahramanın Çin’e gidip hükümdar olması hiçbir kaynakta haklı olarak kaydedilmemiştir. Çünkü, Manas destanında başkasına ait olanı kendileştirmenin bir boş uğraş olmaktan ziyade doğru olmadığını ve *Kurama temir kurç bolboyt/Birleştirilen demir keskin olmaz* denilerek yabancı halkı, halk etmenin mümkün olamayacağını dile getirir. Zira kahramanın güçlülüğü kazandığı topraklar ve kalelerle ölçülemezdir.

Kahramanın bu seçimi/hatası/yaptıklarının faturası pek fazla geçikmeyecekti. Kahraman bu hatasının bedelini yiğitlerini kaybetmekle ve yiğitlerinin peşinden ölmesi ile ödeyecekti:

“*Keñ dünüyönün tarında,*

Alakemdin barında,

Mında ölböy ne boldum?

(...)

Almambet menen Çubaktı

Döö kılğanda ölbödüm.

Kıtay turmak kılımdı,

Kıyratıp sayıp baarısın,

Alakem’in varlığında,

Geniş dünya darlaşınca

O zaman neden ölmedim?

Almambet ile Çubak’ı

Dev yapınca ölmedim.

Çin değil asırları

Boyun eğdirince ölmedim,

<i>Kıyındardın barında</i>	<i>Yiğitlerin varlığında</i>
<i>Oşondo, cöö kalganda ölbödüm.</i>	<i>O zaman yaya kalınca ölmedim.</i>
(...)	
<i>Kırk kez salgan dubalın</i>	<i>Kırk kez yaptığı duvarı</i>
<i>Col kalganda ölbödüm,</i>	<i>Yol yapınca ölmedim.</i>
<i>Kızıl altın dildesin</i>	<i>Kızıl altın elde edip</i>
<i>Toy kalganda ölbödüm</i>	<i>Toy yapınca ölmedim.</i>
(...)	
<i>Karmagan tuum sindıbtı?” (s. 947)</i>	<i>Tuttuğum bayrak kırıldı mı?</i>

Kahramanın trajedisi kaderinden değil, kendi seçimlerinden kaynaklanıyordu. Arketipsel yaşamışlığın aynası olan mit, kahraman hatasını anlaması için kendisinin bütün yiğitlerinden sonra ölmesini sağlayacaktı. Kahramanın zaafının bedelini yiğitlerin hayatları, yetim çocukların, kadınların gözyaşları ve devletin çöküşü ile öddetirerek, şeytana uymanın nasıl bir sonuçlar getireceğiyle ilgili evrensel mesajı ima edecekti. Bu durum hata eyleyen kahramanı iki katıyla kahredecekti. Ancak kahramanın ayköllüğü işte bu noktada daha belirgin olarak ortaya çıkacaktı. Zira o yaptıklarına kendisini suçlayacaktı, kurtuluşu olmayan içten içe acı çekecekti ve geç kalan pişmanlık duyacaktı: *Bek düynögö kızığıp, /Men berenderden ayrıldım ayaş // Boş dünyaya pek kanıp / Ben yiğitlerimden ayrıldım ayaş*³³ (s. 945). Uğruna yiğitlerinin canını verdiği amacı kaybettiklerinin karşısında anlamsız kalacaktı: *Kaldaygan Beecin kalıñ curt / Kalaasına kızıkpaym, /Men Almambet surap alamın // Kocaman Pekin, kalın el / Mekanı cazip gelmiyor / Ben Almambet’i sormak istiyorum* (s. 938). Dostunun varlığı, milletin mutluluğu, devletin sağlamlığı asıl amacı olduğunu anlayacaktı. Zamanında vermediği değerler koşoğa/ağıda dönüşerek kahramanın gözyaşı olarak akacaktı:

<i>“Manas ökürüp sözün baştadı:</i>	<i>Manas hüngür ağlayarak söze başladı:</i>
<i>“Egiz kozu tügöyüm,</i>	<i>“İkiz kuzum kardeşlerim,</i>
<i>Eköönü birdey cep alıp</i>	<i>İkisini de yiyip,</i>
<i>Erikpey kantip cüröyün!</i>	<i>Şimdi nasıl yaşayayım!</i>
(...)	

³³ Ayaş: dostunun eşi

Karagay calgız, kak calgız

Kabılandan ayrılğan

Kaygırğan Manas men calgız.

Dolono calgız, top calgız

Top coldoşton ayrılğan

Tomsorgon gana men calgız!” (s. 939)

Kara ağaç yalnız, kurumuş ağaç yalnız

Kaplandan ayrılıp

Kaygıya çöken ben yalnız.

Akdiken ağacı yalnız,

Yoldaşlarımdan ayrılan

Çaresiz kalan ben yalnız!

Keşke, kahraman Kanıkey’i dinleseydi ve Çin’e hükümdar olmasaydı. Keşke, Kanıkey’den gelen mektup okunsaydı ve kahraman yurduna dönseydi. Keşke, Keşke, kahraman Kanıkey’i yanına alsaydı, o zaman Kanıkey uyumadan bekçilik yapar, Manas’ın vurulmasına izin vermezdi. Keşke kahraman vuulduğu zaman Kanıkey yanında olsaydı, zira yarasını iyice iyileştirerek yarasının kötüleşmesini önlerdi. Ve keşke kahraman norm karakteri/yüce kişisi/dolayımlyıcısı Kanıkey’i ilk baştan daha dinleseydi. Bütün bu keşkeler kahramanın pişmanlığını oluşturmazlar. İnsanın asıl kimliği neye karşı acı çektiğine bağlıdır. Kahraman dost, vatan, çoluk-çocuk vb. değerlerin kaybına ağlayacaktı. Oysa sıradan insanın üzüntüsü kaybettiği tahtına ve kendi ölümüne olacaktı. Bu doğrultuda ayköl insan hataya düşmeyen kişi değil, hatasını boynuna alandır. Kahraman, ince ve kırılğan ruhuyla, kalbiyle kahramandır. Ruh imgesi olarak anima, Manas’ın ayköl/ince ruhlu kahraman olmasını sağlamış olmaktadır.

Manas’ın Pekin’e olan ikinci seferinin diğer katmeri ise önceden tasarlanmış arketipsel yolu yürüme zorunluluğudur. Her ne kadar bireysel kahramandan bahsedeceksek de, kahramanın önceden tasarlanan rolü vardır. İşte bu noktada şaşkın kahramanı yönlendiren yüce kişinin önemi ortaya çıkacaktır. Çünkü yüce kişi veya kahramanın atalardan ödünçlediği yüceliği, yani zor durumda olana yardım etme gibi arketipsel iyilik kahramanın daha farklı bir şey eylemesine izin vermez. Kahraman olmak zor durumda olanı kurtarmak, evrene iyilik getirmek demektir. Kendi istekleriyle, önceden tasarlanan kaçınılmaz isteklerin her ikisi de Manas’ta bulunuyor. Kuramsal açıdan bu duruma tarihsel kahraman ile mitolojik kahramanın sentezinin ortaya çıkışı da diyebiliriz. Çünkü, kahraman mitolojik olandan tam olarak sıyrılmıyor.

İşte bu noktada kahramanın yola çıkış nedeni salt Pekin’de bekleyen mutlu hayat değil, önceden tasarlanan arketipsel yola çıkış olduğunu anlarız. Elmanın çalınması, kuşun çalınması, kızın çalınması gibi kahramanı evden çıkararak ve zor durumda olanı kurtarmak

gibi o arkaik motif bütün kahramanların yazgısıdır. Destanda da hakkı çalan bütün insan dilini anlamayanlar Pekin’de veya Pekin yolundadır. Kötülerin hem arkaik hem de tarihsel boyutu paralel olarak kahramanın yola çıkmasına neden olacaktır. İki formun ortak noktası, hem mitolojik hem tarihsel kötülüğün Çin’de bulunuyor olmasıdır. Birincisi, Alookö, Coloy, Esenkan vd. gibi zulm eden adaletsiz hanlardır, ikinci boyutu ise kavramsallaşan kötülük formlarıdır: Tepegöz/Calgız köz, Kızıl baş, ejderha, cöo külük vd. Demek ki Manas’ın düşmanları aslında Alookö, Coloy, Esenkan gibi kişiler değil, kötülüğün bizzat kendisi olarak, insan dilini anlamayanlar; Calgız Közler, cöo külük gibileridir. Manas dürbünle Çin’e bakıp *insan dilini anlamayan* (s. 51) mahlukları görmüştür:

<i>“Mendeden bölök el kördüm, Adamdan başka can kördüm, Kaçırı çok, atı çok, Kaynagan kalñ coo kördüm”</i> (s. 592).	<i>İnsandan farklı halk gördüm, İnsandan başka can gördüm, Eşeği yok, atı yok Kaynayan kalın düşman gördüm.</i>
--	---

Öznel yorum açısından kahramanın bu arketipsel yolculuğunu kendi bilinçdışının gölgesinden arınma mücadelesi veren kahramanın bireysel serüveni olarak bakılabilir. Nesnel yorum açısından bütün bu cadılar ve ejderhalar gerçektir ve dışardadır. İşte bu noktada kahramanın evden ayrılışındaki önceden tasarlanmış amacı ortaya çıkar, zira ejderha/yılan birilerinin yuvasındadır:

<i>“Askar biyik Tal-Çoku Aşuusu biyik bel eken, Beecin menen Mekenin Eki başka köp eldin Ortosunda çep eken. Alp kara kuş azuluu, Meken kılğan cer eken, (...) Mendeden munu aşpagan, Colu biyik car eken, Kıyası kıyın tar eken. Kıyanın üstü çağında Üydöy kara taşı bar.</i>	<i>Kayası yüksek Tal-Çoku Geçidi yüksek yer imiş. Pekin ile Mekke’nin Halklarından başka çok halkın Ortasında kale imiş. Kuvvetli alp karakuş Vatan yaptığı yer imiş. İnsanın aşamayacağı Yolu yüksek yar imiş, Geçidi çok dar imiş. Geçidin üst tarafında Ev kadar büyük taşı var.</i>
---	---

*Taşın üstün karasañ
Con coru uya salıptır,
Tegerenip ıskırıp,
Acıdaar kurçap kalıptır” (s. 590).*

*Taşın üstüne bakarsan
Bir kuş yuva yapmış
Islık çalıp yuvayı
Ejderha sarmış.*

Bu sefer ejderha Pekin ile Mekke'nin ortasında yaşayanların yuvasındadır. Burayı kuvvetli alp karakuşlar vatan yapmıştır. Buraya geçmek zor imiş ama ejderha geçidi dar bu yardan geçmeyi başarmıştır. Yıkılmış yuvayı kurtarmak bütün kahramanların yazgısıdır. Çünkü kahraman sadece halkın oğlu değil *on sekiz bin evrenin oğludur*. Giderse dönülmez olan yolun asıl nedeni de her daim kötülerini değil aslında kötülüğü yok etmektir.

Destanda ejderha motifi Calgız Köz/Tepegöz kavramıyla da canlanır. Ayrıca Calgız Köz tarihselliğe de karışır. Örneğin, Çinliler Manas'tan korunmak için Calgız Közleri bekçi yapar ve böylece bahsedilen motif tarihselliğe olduğu gibi karışır: *Calgız közdün çoñ Mamıtbek balbanı, / Karoolgo munu koyolu // Calgız Köz'ün büyük Mamıtbek pehlivanı / Bekçiliğe onu koyalım* (s. 318). Bu doğrultuda Manas Çin'e olan seferinde kötülüğün mitolojik ve tarihsel boyutuyla savaşmış olur. Kötülüğün mitolojik boyutunu gündeme taşıyan Manas destanı, arkaik Calgız Köz motifini güncelleyerek bir daha işlemiş olur. Zira Çinliler Calgız Közleri yaratmakta ve onları kendilerine hizmet etmesini sağlamaktadır. Oysa arkaik boyutuyla Calgız Köz / Tepegöz motifi Dede Korkut destanında da olduğu gibi, Çoban'ın Peri Kızına tema eylemesinden, günah tohumu olarak ortaya çıkmıştır. Bu günah tohumu henüz bohçanın içindeyken tepdikçe büyüyerek bohçadan çıkar ve insanları yiyecek Tepegöz'e dönüşür. Dolayısıyla, kutsal çeşmeye saygı duymadan peri kızına tema eyleyen çoban/insan hakkettiğini Tepegöz biçiminde elde eder. Gök Tanrı felsefesinin de özünü oluşturan bahsi geçen hikayeye göre insan ektiğini biçer: *“Doğa, ibret alınması için tahrip olan yönünü Tepegöz biçiminde insanlara geri iade etmiştir”* (Korkmaz, 2015, s. 38). Bu tahrip olan doğa yönü Tepegöz / Calgız Köz, olay zamanında Çinliler tarafından üretilmektedir. Demek ki, Manas'ın seferi Calgız Közleri üreten Çinlilere ve Calgız Közlerin kendisinedir. Kaderine terkedilen masumları, onlara zulm eden Tepegözlerin elinden kurtarmak ve masumların sesi ve umudu olmaktır. Manas ayköl insan olarak doğanın ve insanın bozulmasına karşıdır.

Destanda Kakançın/Çin'e bekçilik yapan kahramanlar değil, Calgız Közlerdir. Kırgızlarda, *Er cigit el çetinde, coo betinde/ Er yiğit halk dışında, düşman karşısında* gibi

atasözü mevcuttur. Yani halkı koruyan, dışarıda bekçilik yapan er yiğitler/halk oğullarıdır. Oysa, Çin Manas'a karşı Calgız Kızları hazırlar. Çünkü, Calgız Kızları anası tarafından kutsanmış, ok geçmez yapılmıştır. Ok geçmez olması sebebiyle Calgız Kızları kahraman'a eşittir. Ancak kahramanı ok geçmez yapan vicdanı ise, Calgız Kız'ı ok geçmez yapan vicdansızlığıdır. Çünkü, Calgız Kızların kaybedecek değerleri yoktur. Acımasızlığıyla ve vicdansızlığıyla ön plana çıkan Calgız kız, iyi kötü diye ayırt etmeden herkesi yiyebilen/yenebilen askerdir. Destanda insanları dahi yiyen, doğanın bu afetinin portresi şu şekilde çizilir:

“Adam bilbes sözü bar,

Başında calgız közü bar.

Karmaşkan candı koybogon.

Bir çoçkonun etine

Bir cegende toybogon,

Murununun – tanoosu

Açılıp kalgan oroodoy,

Közü üstündö kara kaş –

Mal tepsegen şorodoy.

Kez kelgendi ceer eken,

Kakançındın balbanı

Maamutbek sokur deer eken.

Kaardı katuu salçu eken.

Katılışa ketkendin

Başın culup alçu eken.

(...)

Kapçalduu toonu nuratat,

Bet alışıp kol salsa,

Çınarlardı sulatat” (s. 322).

İnsan anlamaz sözü var,

Başında tek gözü var.

Güreşen insanı bırakmaz.

Bir domuzun etini

Tek yiyince doymaz.

Burun yaprakları

Açılmış çukur gibi,

Gözünün üstündeki kara kaş

Mal ayaklarında dolanan irin gibi.

Önüne geleni yer imiş.

Çin'in bu pehlivanını

Maamutbek kör derlermiş.

Gazabı çokça varmış.

Kendisiyle savaşanın

Başını yolarmış.

Büyük dağları bozar,

Karşısına gelip savaşır

Çınarları koparır.

Calgız Kız motifine benzer bir diğer motif Cöö Külük halkıdır. Bu halk Calgız Kız gibi insan yada hayvan diye ayırt etmeden herkesi yer:

“Ayban debey, meyli adam,

Kezikkenin ceyt eken,

Atka oyunçu cöö külük,

İnsan demeden, hayvan demeden,

Önüne geleni yer imiş,

Atta oynar, yerde iyi koşar,

*Kitay buzularda çıguuçu,
Cöö külük degen el eken.
Oşolordun kandarı
Mañdayı temir Mañkuş alp,
Kulağı temir Kutan alp,
Artındağı Kazan alp” (s. 742).*

*Çin yıkılacağı zaman çıkacak,
Cöö külük adlı halk imiş.
Onların hanları
Şakağı demir Mañkuş alp,
Kulağı demir Kutan alp,
Arkasında Kazan alp.*

Halk tehlikede olunca kahramanlar/liderler çıkmalıdır. Oysa destanda Calgız Közler çıkmaktadır: *Kitay buzularda çıguuçu, / Cöö külük degen el eken // Çin yıkılacağı zaman çıkacak / Cöö külük adlı halk imiş*. Calgız Közler, halkın başına gelebilecek potansiyel sorunu/tehlikeyi ayköllükle değil, kurnazlıkla, yiyip yutmakla/işkenceyle ve öldürmekle önler. Eğer, *Kitay buzularda çıguuçu//Çin yıkılacağı zaman çıkacak* ibaresini *Çin bozulacağı zaman çıkacak* olarak yorumlarsak, Calgız Közlerin halkın bozulduğu zaman çıkacağı gerçeği de ortaya çıkacaktır. Hani halk bozularak doğaya işkence ederse, doğa bu işkenceyi Calgız Köz biçiminde iade edecekti. Oysa destanda Calgız Közlerin/cöö külüklerin hanları *Mañdayı temir Mañkuş alp, / Kulağı temir Kutan alp// Şakağı demir Mañkuş alp, / Kulağı demir Kutan alp* gibi kişilerdir. Bir diğer han, Madıkan’ın da şakağında tek gözü vardır: *Kök bukaçan Madıkan /Başında calgız közü bar // Gök boğalı Madıkan / Başında tek gözü var* (s. 746). Bu kişinin de dehşetine dayanamayıp yer titremiştir (// *Kaarına çıdabay / Cerdin cüzü kozgolgon*) (s. 747). Calgız Köz hükümdarlar tarihte Stalin, Hitler vd. güncellenmiştir. Tepegöz’ün ömrününün kısalması için insanlık insan doğasının bu yönünü bilinç alanına çıkarmalı ve kendisiyle yüzleşmelidir. Bugünün sorunu yetişkinin/başçının aydınlıktan korkuyor olmasıdır. Halbuki insan kendisindeki en alçak olanla yüzyüze gelerek en ayköl/yüce olana ulaşabilir. Serüvenine şahit olduğumuz gibi Manas, arketipsel güdülerinin olumsuz yönünü de bilinç alanına çıkartarak bu arketipleriyle barışma süreci geçirir.

Görüldüğü gibi, Calgız Köz yalnızca pehlivan veya dev, han değil, bütün bir halk/topluluk olarak da ortaya çıkar: *Calgız köz degen eli bar, / Bet alıp mende ceñebi // Calgız Köz adlı halkı var, / Karşı gelip insan yener mi* (s. 284). Destan Calgız Közleşen halkı dile getiriyor olmakla halk ile kastedilen büyük bir insani varoluş tehlikeyi öne sürer. İnsan doğaya saygısızlık duyarak ontolojik suç işlemesiyle yüzü ve dolayısıyla içi çirkin insanları elde etmektedir.

Yaşamdan payını alamayan kişisel anlamdaki Calgız Kız, intikamını cehennem olarak kalbinde taşıyarak yaşama katılan kişidir. Bu şanssızlığından dolayı yaşama öç almak için katılan Calgız Kız, dokunduğu herşeyi cehenneme dönüştürür: *Kektüü kıtay, mancuular / Kegin menden alat ko! // Kindar Çinliler / Öcünü benden alacak* (s. 823). Bu yönden Calgız Kız halk oğlu olmayı başarmış ve yaşama doğal yoldan katılan kahramandan farklı olarak, halk oğlu/ kişisi olmayı başaramamış veya şansı olmamış kişidir/halk düşmanıdır. Yaşamda kalmayı başaran Calgız Kız'ü Tanrı üzmuş ancak şeytan kollamıştır. Calgız Kız, kendi şiddetiyle pehlivan/dev gibi büyük, korkunç ve yenilmez görünmeyi başarmış, ancak böylesi büyüklüğünde gizlenen çaresizlik ve aşağılık hissiyle toplumun en küçük ve zayıf kısmını oluşturan kişilik halinin simgesidir. Demek ki, bu yenilmez kocaman dev pehlivanın zayıf noktası vardır. Bu zayıf noktası şakağındaki tek gözüdür. Diğer bir ifadeyle tek gözlü olması onu zayıf yapan unsurdur. Göz bilindiği gibi gönlün aynasıdır. Ancak teklik her zaman bir eksikliğe/gölgeye işaret eder. Zira kişiliğindeki çirkinliği yani eksikliği yüzüne vurulmuştur. Hatta destanda bu tek gözlülük körlükle eşdeğer tutulur: *Kakançındın balbanı /Maamıtbeğ sokur deer eken // Çin'in bu pehlivanını / Maamıtbeğ kör derlermiş*. Kırgız mitolojisinde *cer tuñsar Maamıt / yer dinler Maamıt, suu içer Maamıt / su içen Maamıt* vb dev ve pehlivan Maamıt felsefesi mevcuttur. Bunlardan kör Maamıt destanda Calgız Kız ile sentezlenir. Calgız Kız'ü kör Maamıt'a eş tutarak destan aslında Calgız Kız'ün de kör olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Calgız Kız acımasızlığıyla, şiddetiyle yani kalbinin körlüğüyle hayata dahil olmuştur. *Adam bilbes sözü bar, / Başında calgız közü bar. // İnsan anlamaz sözü var, / Başında tek gözü var* ibareleri gönlünün yüzüne yansımaları dile getiriyor olmaktadır. İnsanı dışı vuran şey, göz ile sözdür. Oysa Tepegöz'ün gözü ile sözü insanınkinden farklıdır. İşte bu körlüğü veya tek gözlülüğü Calgız Kız'un uzun yaşamasına izin vermez. Diğer yönden göz fiziksel anlamda en zayıf organdır ve dolayısıyla ancak gözüne vurulunca yenilebilir. Calgız Kız motifi Allah'ın kahrına kalıp cennetten kovulan Malun/Malgun ile de paralellik taşır. Malgun hatta kendisi de Calgız Kız'dür. Sırgak'la Almambet savaşarak Calgız Kızlar hanı tek gözlü Malgun'a güçleri yetmez. Burada yiğitlerin en uyanığı Sırgak: *Bir Malgunga teñ kılbay, / Mınça nege kem boldum // Bir Malgun'a eşit olmayıp / Neden bu kadar eksik oldum*, diyerek Basat gibi sorgulamaya ve Manas gibi de kendisinin de törö olduğunu hatırlamaya, kendi değerini anlamaya geçer.

Böylelikle karşında dev gibi duran Malgun'u büyüterek değil, olduğu gibi bakar ve gözüne vurulması gerektiğini anlar:

“Bir Malgunga teñ kılbay,
Mınça nege kem boldum.

(...)

Kapır Malgun sokurdu
Calgız közdön cañılбай,
Ayza menen anıktap,
Közgö muştap ötöyün”, –
Dep, uşintip, er Sırgak
Turumtayday cetti ele,
“Malgundun calgız közü”, – dep,
Çeçekeyge er Sırgak
Muştap emi öttü ele.
Muştaganda çeçekey
Çalgız közgö saydırıp,
Çeçekeyden ayrıldı.

(...)

Beecinde Malgunday başka el bolboyt,
Saygan menen ayza ötpöyt,
Şiltese kılıç türk kespeyt,
Çındap kaçıp çurkasa
Eki külük at cetpeyt,
Sabasa baltay dağı ötpöyt.
Kapırdan kaydan ayandı,
Ortogo alıp Malgundu
Altı künü sabadı,
Öltürö albay Malgundu
Eki kiraan cadadı” (s.659).

Bir Malgun'a eşit olmayıp,
Neden bu kadar eksik oldum.

Kafir Malgun körü
Tek gözüne şaşırmadan,
Mızrak ile ölçerek,
Gözüne vurayım”,
Deyip Er Sırgak
Muymul gibi ulaştı,
“Malgun'un tek gözü”, deyip
Gözbebeğine er Sırgak
Vurarak geçti.
Vurunca gözbebeğine
Tek gözüne vurulup,
Gözünden ayrıldı.

Pekin'de Malgun gibi başka halk olmaz
Vurunca mızrak geçmez,
Kılıç ise hiç kesmez,
İyice kaçarsa
İki koşar at yetişmez,
Döverse balta hiç geçmez.
Kafire nerden acıdı,
Ortaya koyup Malgun'u
Altı kün boyunca dövdü,
Öldüremeyip Malgun'u
İki delinkanlı iğrendi.

Calgız Köz motifi Malgun, Maamıt, Madıkan gibi pehlivanlar/hanlar/devler ve cöo külük gibi halk olarak ortaya çıkar. Calgız Köz'e benzer bir diğer halk ise Kızıl başlılardır.

Kızılbaşlılar tarihsel olarak dini savaşlar yürüten Orta Asya'daki halklara (Akmataliev, 2015, s. 593) denilir. Destanda Manas'ın Kızılbaş'lılarda savaştığı söylenir (s. 659). Çin'e giden Manas Calgız Közleri yenince bir sonraki bekçiler Kızılbaşlılarla savaşıması gerektirir. Zira bu halkta da Calgız Köz'ün özellikleri vardır: *Kılçaybay kırıp iyüüçü / Kızılbaşın eli oşol // Düşünmeden kıracak / Kızılbaşın halkı* (s. 594). Kırgız mitolojisinde Calgız Köz motifine benzer Kızıl köz motifi de söz konusudur. Yani bu devin tepesindeki gözünde kızıl ateş yanmaktadır. Gözdeki kızıl ateş malum olduğu gibi şiddetin simgesidir. Dolayısıyla, Kızılbaşlılar ile kafasında gözü yanan kızıl göz ile de bağlantı kurulabilir. Oysa mitoloji psikolojik bir fenomendir ve mitolojik kahramanın düşmanı tarihi gerçek değil, bu gerçeğin kavramsal boyutudur. Zira Manas'ın gerçeğimsi/tarihsel düşmanlarının (Coloy, Alookö, Esenkan, Madıkan, Koñurbay vd.) da Calgız Közler'den farkı yoktur: *İt ceer bit ceer; cürögünön çañ çıgat/ dobuşunan can çıgat; eçen tördü caylagan // İt yiyen bit yiyen; kalbinden toz çıkar/ sesinden can çıkar; çokça törü yok eden* (s. 157). Bütün bu gerçeğimsi düşmanlar eline düşeni işkence uygulayarak mankurda dönüştürmesi açısından da Calgız Köz'ün özelliklerini taşırlar. Bunun için Pekin'de insan dilini anlamaz tek gözlülerin varlığından bahseder:

<i>“Adam tilin bilbegen</i>	<i>İnsan dilini anlamaz</i>
<i>Bölök aytkan sözdüü bar,</i>	<i>Farklı konuşan sözlü var.</i>
<i>Bölögün aytıp neteyin,</i>	<i>Başkasını söyleyip ne edeyim,</i>
<i>Başında calgız közdüü bar.</i>	<i>Başında tek gözlü var.</i>
<i>Beecin oñoy cer emes”</i> (s. 287).	<i>Pekin basit bir yer değil.</i>

İşte bu Calgız Közleşen başçılar, eline düşen herkesin başına şiri takarak mankurda dönüştürebilir. Anlaşılan, insanın doğasını en şiddetli yolla değiştirerek mankurda dönüştürme uslubu yine Calgız Közlere aittir. Orozbekov'un varyantında ise Makel dev (Calgız Köz) Sazañşan adlı halkın üyesidir. Yani Calgız Közler buradadır. Sonradan Közkaman'a dönüşen Üsön de burada koyun peşine koyulmuştur, mankurtlaştırılmıştır:

<i>“Kara kalmak aldı ele.</i>	<i>Kara Kalmuk almıştı.</i>
<i>Bejindin arı cagında</i>	<i>Pekin'in arka tarafında</i>
<i>Sazañşañ degen cerinde,</i>	<i>Sazañşañ adlı yerinde</i>
<i>Kara kalmak elinde,</i>	<i>Kara Kalmuk yurdunda,</i>
<i>Koy artına saldı – deyt,</i>	<i>Koyun peşine koydu diyorlar,</i>
<i>Üsön atın coydu – deyt”</i> (164).	<i>Üsön adını unuttu diyorlar.</i>

Demek ki, bütün bu anlatılardan sonra Manas'ın Çin'e olan seferinin asıl nedeni, yeniden doğmakta ve yükselmekte olan Kırgız medeniyetinin sesini kısma çalışanlara hesap sormak ve kendini tanıtmak amaçlıdır. Halbuki düşmanın uyguladığı mankurtlaştırma taktikleri, hakikati gizlemenin uğraşdır. Oysa bu hakikat kendilik değeriyle ilgilidir. Daha önce dediğimiz gibi, insan kendisinin *törö* olduğunu hatırladığı zaman, sorgulamaya geçtiği zaman, muazzam kültürel ve milli değerleriyle temasa geçmiş olup, tüm evreni kapsayıcı kültürüyle kendisi de dev gibi, evren gibi büyüyebilir. Çeşitli savaş taktikleri ve stratejileriyle dünyayı sömürge alanlarına dönüştüren bu Tanrı rolünü üstlenmiş devlerin hüküm sürdüğü böyle bir zamanda Manas, bu kendlik değerine kavuşarak milli mücadele ruhunu yeniden uyandırmak ister. Demek ki, Manas Çin'e olan seferinde düşmanın çeşitli yüzleriyle ortaya çıkan (Calgız Köz, Közkaman, Abıke Köböş Altı Aram vs.) ve Alpkarakuşun yuvasına saldıran yedi başlı ejderhanın kafasını kopartarak, gelecekte kimliğini ve kendilik değerini bilen aydın yetişkinler yetiştirerek, geleceğe bilinçli bir toplum bırakmak ister. Kendisinin ayköl bir kişiliğiyle ve yönetimiyle aydınlık değerler manzumesi ile buluşturur ve bölücülerin mankurtlaştırmacıların eline terk etmez. Çünkü, Közkamanlar aslında Calgız Közlerin eline, mankurtlaştırmaya kayıtsızlık veya çaresizlikten terk edilen çocuklardır. Bu çocuklar büyüyünce insan gibi yaşamayı bilemezler ve milletin başına bela olurlar. Manas yalnızca kendi halkının değil, bölgedeki halkların ortak kaderi üzerinde ve bu bölgedeki toplumlarla birleşmeyi/ortaklaşmayı düşünür: *Kulaalı taptap kuş kıldım, / kurama cıyıp curt kıldım // Çaylağı besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yaptım*. Manas'ın kötülüğün çeşitli yüzünü kökünden yok etmek için geliştirdiği bu tavır kapayıcı stratejileriyle bir ayköl yönetim sayesinde gerçekleşebilmiştir. Ancak ejderha yedi başlıdır, birini kopartırsa diğeri çıkar. Bunun için, iyiler asla uyumamalıdır.

Bunun için Manas'ı elde edip mankurda dönüştüremeyen Çinliler ancak hile ile yenmeyi düşünürler. Zira daha Manas doğmadan Manas sanıp Car Manas adlı çocuğu götürüp zindana atarlar. Manas büyüyünce Manas'ı diri yakalayıp Çin'e hizmet edecek Manas'tan Manas gibi pehlivan olacak evlat edinmeyi pılanlarlar. Bu şekilde kendi babasını tanımadan yetişen mañkurt evlat Közkaman'a ve Calgız Köz'e dönüşerek kendi halkına karşı çıkar. Adam aklına gelmeyen bu hile ve şiddet ancak *insan dilini anlamayan* ve

dolayısıyla *insan dilinde konuşmayanlara*, diğer bir ifade ile Calgız köz yurduna ait olabilir.

Coloy'un tespitine göre: *Kıyın söz ayttım karap tur, /Kıtaydan çıkpayt minday uul // Zor söz söyleyeğim beni dinle /Çinden çıkmayacak böyle oğul* (s. 316). Böylesi ayköl, böylesi alaköodön, böylesi yenilemez insan Çin'den çıkamayacaktır, çıksa zaten düşman olmayacaktır. Almambet'in Çin'den kaçıp Manas'a katılmasının nedeni de, iktidara Calgız Közlerin gelmesinden kaynaklanır. Almambet Manas ile birleşerek Calgız Közleri iktidardan indirmek ister. Görüldüğü gibi esas kahraman Manas'a karşı gelmez, aksince Manas ile beraber eyler. Bu komşu toplulukların ortak kaderi üzerine Manas ile birleşerek düşünmek ve bölgesel zulm ve eziyetten kurtarmak ister. Çünkü toplumlar barıştıklarında ve birleştiklerinde yedi başlı ejderhaların işleri yürümeyecek. Bu bağlamda Almambet Çin'in hakiki kahramanıdır. Demek ki, Almambet'in Manas'a katılması dini sebeplerden ötürü değil, Manas'ta aradığı ayköllükten kaynaklanır. Görüldüğü gibi, destanda milletler arası savaş anlatılmıyor, kötü ile iyiliğin savaşı söz konusu oluyor. Nitekim destan, dünyayı kapsamlı kavırıyor.

Çinde Manas gibi kahramanın çıkmayışı, çıkınca da Manas ile beraber eylemesi, Manas'ı ancak tuzak ile yenebilecekleri düşünceye götürür. Ancak kalbinde dünya kadar büyüyemeyen insan düşman olabilir. Oysa Manas gibi bir liderin veya alaköodön kişinin kalbi yeryüzünden de geniştir, on sekiz bin evrenliktir. Zayıflar ancak hile ile güçlülere yenebilir. Yenebilir çünkü iyiler kötülere kazık kazmazlar. Bu doğrultuda iyilik ancak kötülükle yok edilebilir. Bunun için yüce kişinin akli ermeyeceği hile ile veya değerlerin çiğnendiği çare ile kahramanı tuzaga düşürmek veya öldürebilmek mümkündür. Demek ki, Manas'ın da atının dediği *Gücün var aklın yok, /Hiçbir şey ile işin yok* denildiğinde kastedilen, akılsız bahadır olduğu değil, hilesiz, kurnazlığı olmayan ala köodön kişiliğini dile getirmiş olmaktadır.

Destanda da Manas'ın alışkanlıklarını, değerlerini ve zayıf tarafları öğrenmek için Şuykuçu adlı casus gönderilir. Düşmanın çeşitli yüzü vardır, bu sefer düşman dilenci niteliğinde orduya girer. Şuykuçu Manas'ın bütün alışkanlıklarını öğrenerek dilenci niteliğinde girmiş olan Koñurbay'a ekmeğin içinde mektup verir:

““Beecin bilgen Manaska

Küröşüp küçüñ cetkisiz,

Peki'nin bildiği Manas'a

Güreşirsen gücün yetmez,

*Kücürmөndün biri eken,
(...)*

*İçin karap otursam –
Darıyadan keñ eken,
Telegeyi teñ eken.
(...)*

*Busurmandın kalkına
Temir korgon çep eken.
Buruttuğu bolboso
Kakançındın Beecinge
Kan boloru ep eken.
Alışa kelse al cetpeyt,
Küröşkөndө küç cetpeyt.
Atışkan menen ok ötpöyt,
Ayza, kılıç dagı ötpöyt.
Alışarga kelseñiz
Büktöyt senin belinđi,
(...)*

*Amal menen albasañ,
Alışkanda Manastan
Kün çok bizge kutular!
(...)*

*Kan Manas sırın aytayın:
Kasiettüü kan eken,
Ar cumanın күnүндө
Bir kılığı bar eken.
Tañ kaşkayıp sürөрдө,
Cerge carık kirerde
A degende artın cuup,
Anan kiyin betin cuup,
Bütkön boyun tazalap,
Eñ akırı butun cuıyt.*

Çevik bahadır imiş,

*Kalbine bakınca,
Deryadan geniş imiş,
Dört dörtlük can imiş.*

*Müslüman halkına
Demirden yapılan kale imiş.
Burutluğu olmasaydı
Çin şehir Pekin'e
Han olabilecek er imiş.
Savaşırsan hal yetmez,
Güreşırsen güç yetmez.
Atışırsan ok geçmez,
Mızrakla kılıç da geçmez,
Çarpışmaya gelirsen
Bükecek senin belini,*

*Hile ile almazsan,
Savaşıncı Manas'tan
Kurtulacak gün olmaz!*

*Han Manas'ın sırrını söyleyeyim:
Haysiyetli han imiş,
Her Cuma günü
Bir adeti var imiş.
Sabah vakti olunca
Aydınlık olmaya başlayınca
Önce sırtını yıkar,
Ondan sonra yüzünü,
Tüm bedenini temizler,
En sonunda ayaklarını*

Ötük kiybeyt butuna,
 Caragı çok üstündö,
 Calañ çapan camınıp,
 Koop kılbayt kişiden.
 Tak tübündö munar bar,
 Tegerete çınar bar.
 Cerge carık tiybesten,
 Tañ şaňkayıp sürböstön,
 (...)

Özü çıgıp munarga
 Kün batıştı bet alıp,
 Azan aytıp aňgırap:
 “Alda!” – dep, kolun kötörüüp,
 Azan aytıp turganda,
 Al ırımın kılğanda,
 Eki caktı karabay
 Közünö kelip kalsañ da,
 Sen kimsiñ? – dep aytuuga,
 Başın kesip alsañ da,
 Astı Manas karabayt” (s. 802).

Çizme giymez ayağına,
 Silahı olmaz üstünde,
 Sadece kaftan giyer üzerine
 Kuşkulanmaz kişiden.
 Tam dibinde minare var
 Etrafında çınar var.
 Yere ışık girmeden,
 Tan vakti gelmeden,
 Kendisi çıkıp minareye
 Batı tarafa yüz çevirip
 Ezan söyler bağıra:
 Allah, diye elini kaldırıp
 Ezan söylerken,
 Bu geleneği yapınca,
 İki yöne bakmadan
 Gözünüün dibine gelsen de,
 Sen kimsin, diye sormaz,
 Başını kessen de,
 Hiç bakmaz Manas.

Bu mektubu okuyunca Koñurbay, Manas’ı hile ile kazanmayı düşünür:

“İlelep akıl tappasak,
 Aytkanı çın Şuykuçu
 Akkulaga mal cetpeyt,
 Oşol ayla bolboso
 Er Manaska al cetpeyt” (s. 803).

Düşüne akıl bulmazsak,
 Şuykuçu’nun dediği doğru
 Akkula’ya at ulaşmaz,
 Hile ile yenmezsek
 Er Manas’a güç yetmez.

Destanda kahramanın uykusuna karşı Bakay’da bulunan bu ilaç etki yapacaktır. Bu ilaç ile kastedilen ise, yaraya karşı bulunan çare veya akıldır. Manas o sırada Koñurbay tarafından çembere alınmıştır. Bu durumu/haberi Sırgak bağıra bağıra Talas’a götürüyor

Bek kur sıypap koydu ele.

Oorugan ceri cogolup,

Kayra baştan Sırgak can,

Kadimkidey oñolup” (s. 728).

İlacı pek sürdü

Ağrıdığı yer iyileşti,

Tekrardan Sırgak can,

Kendisine dönüp.

Daima kahramanın eksiğini kapatan yüce kişi bu sefer de Manas’ın çember içinde kaldığını halka duyulmasını engeller ve Manas’ın Çin’i kazanıp hükümdar olduğuna dair mektup yollar:

“Bayloodo Manas kaldı, – dep,

Bakırıp barsaň ceti kan

(...)

Tayanıp catkan çoň Altay,

Talas öñdüü cer beken,

Tarkap cürgön ıılam,

Talasta ogoy el beken!

Darıldap sırın aytkanday,

Aklı çok, Sırgak can,

Seni menen men beken!

Çamasın körçü ıılam,

Çalgırtı turat közündö,

Çaması kelse Sırgagım,

Çalganı turat özüñdü,

Kıñırtı turat sözündö.

Kıyşığı turat özüñdü,

Kıyşayıp ketse kan Manas,

Kırğanı turat özüñdü.

Ak kagazga kat berem,

Manastın katı dedirtip

Keçiktirbey bat berem” (s. 728).

Manas’ı sardılar diye,

Bağıra gidersen yedi han

Dayanıp yattığımız büyük Altay,

Talas gibi yer miymiş,

Dağılan Müslüman

Talashlılardan basit halk mıymiş!

Bağıra-bağıra sırrını söyleyecek,

Akılın yok, Sırgak can,

Seninle ben miymiş!

Gücünü gördün mü Müslümanın

Yamuğu var gözünde,

Şansı olursa Sırgak’ım

Kaydıracak seni,

Hilesi var sözünde,

Yamuğu var gözünde,

Düşerse han Manas,

Kıracak seni,

Ak kağıda mektup yazıp,

Manas’tan gelen mektup diye,

Geciktirmeden tez veriririm.

Bu ilacın bir diğer sahibi Manas’ın bir diğer norm karakteri Almambet’tedir. Manas vurulduğunda/ölmek üzereyken bu ilacı sürerek Almambet ölümden kurtarmıştır. Zira o

da ilacın metaforik anlamındaki derde derman olacak kişiliği, ok geçmez zırhlı ruhunu yanında bulundurmaktadır:

<i>“Arslan dosu Almambet –</i>	<i>Aslan dostu Almambet,</i>
<i>“Medet” degen darını</i>	<i>“Medet” adlı ilacı</i>
<i>Ala kelgen emespi!</i>	<i>Yanında getirmişti!</i>
<i>(...)</i>	
<i>“Isılam curttun korgonu</i>	<i>“Müslüman halkın koruyucusu</i>
<i>Dosum Manas barında,</i>	<i>Dostum Manas var iken,</i>
<i>Eçe-eçe kıyınca</i>	<i>Nice nice zorluğa</i>
<i>Col salamın deçü elem,</i>	<i>Yol alırım/yaparım derdim,</i>
<i>Kıtay emes, kılımga</i>	<i>Çin değil, asırlara</i>
<i>Kol salamın deçü elem!</i>	<i>Ses getiririm derdim!</i>
<i>(...)</i>	
<i>Berenim Manas barında</i>	<i>Kudretli Manas ’ın varlığında</i>
<i>Ölüm çok maga deçü elem!” (s. 810)</i>	<i>Ölüm yoktur bana derdim.</i>

Görüldüğü gibi destanda norm karakterler için aynı tanımlamalar kullanılır. Örneğin, hem Kanıkey, hem Koşoy hem de Bakay için: *Üzülgönüñ ulanat, / Çaçılğanıñ cıynalat// Kopan yer bağlanır, / Dağılan yerin toplanır* denilir. Bu kişilerin her biri *İç etinen sup çepken* veya *Ok ötpös ton// Ok geçmez zırh giyerek* gelmiş ve Manas’a katılmışlardır. Üçü de Manas için vatan için *Kara başın tuu kılat/ Yalnız başını bayrak yapar*; yada *Tuu aldında bık etpey/Bayrak altında kıpırdamadan dururlar*. Bütün bu özellikler norm karakterlerin ayköl, bilge, akıllı ve öngörüşlü özelliklerine gönderme yapmaktadır. Ancak bu karakterlere özgü bir tane daha özellik vardır. Örneğin Kanıkey için denilir:

<i>“Altı ayçalık azaptı</i>	<i>Al aylık kadar azabı</i>
<i>Azır aytıp berüücü,</i>	<i>Şu an söyleyecek</i>
<i>Oñ iyninde dolunun</i>	<i>Sağ omzunda inatçının</i>
<i>Cılañaç bala bar eken” (s. 512).</i>	<i>Çıplak çocuk var imiş.</i>

Bakay için de aynı özellikler dile getirilir:

<i>“Altı ayçalık müşküldü,</i>	<i>Altı ay kadar uzak sorunu</i>
--------------------------------	----------------------------------

Azap menen cırgaldı
Azır bilçü oluyañ” (s. 540)

Azap ile mutluluğu
Şimdi bilecek evliya

Kanıkey’in sağ omzunda oturan çıplak çocuk Koşoy ve Bakay’da da olan sezgisel doğanın psikolojik işlevinin canlanmasıdır. İnsandaki sezgisel doğa yani anima destan boyunca kadında çıplak çocuk, olarak yer alırken, erkekte kuğ (Semetey destanında) şeklinde de ortaya çıktığı görülür. Ruhtaki bir başlangıç olarak anima tamamen doğaya ait olarak bilinçdışını simgeler (Jung, 2016b, s. 174) ve bu nedenle de bazen hayvan şeklinde ortaya çıkarken, en naif ve savunmasız çıplak çocuk olarak da canlanır. Bu çıplak çocuk ayköl kavramında yer alan insandaki aşağı/bilinçaltına doğru derinleyen göl nitelikli ince ve sezgisel doğasına tekabül eder. Bu bağlamda Kanıkey, göl kadar derin hissli ve ay kadar uzak görüşlü ayköl kadındır. Kanıkey’in uzak görüşlülüğü destanda aynı zamanda altıncı hissine/derin sezgisine yani çıplak çocuğun dediklerine bağlıdır. Bu duygunun aşırı gelişmişliği, gelecekte olacakları söyleyerek bir senkronistik durum yaratır. Dolayısıyla, Manas ve Semetey destanında da kadınların gizemli dünyalarla bağlantıları olan seçkin kadınlardır. Mitoloji de zaten gizemli kadınlara aşiktir.

Ancak Kanıkey’in Manas’la Çin’e gitmemesinin hayırlı yönü vardır. Çünkü Kanıkey Manas’ın yokluğunu belli etmeyerek başçılık yapar. Zira Kanıkey de lider kadındır. O Manas’ın eksik yönünü tamamlayan kişi olarak Talas’a halk anası olur ve yönetir. Oysa ki, Manas Kanıkey’in kardeşlerin hepsinin düşman olduğunu söylemesine rağmen Kanıkey’e güvenerek Çin’e gider. O da lider kişi olarak kaygısı Manas’tan az değildir. Zira Manas Çin’e gidince iç düşmanlar/Manas’ın kardeşleri Manas’ın yokluğundan faydalanarak saldırı düzenlerler:

“Abıke, Köböş çoñ çıgıp,
(...)

“Emi Manas öldü – dep,
Barsa-kelbes Beecinden
Manas kaydan kelsin” – dep
(...)

“Köböştöp!” – uraan çakırıp” (s. 590).

Abıke, Köböş önder çıkıp,

Şimdi Manas öldü diye,
Giderse dönülmez Pekin’den
Manas nasıl gelsin diye,

Köböş, diye ülkü edinip.

Abike Köböş'lerin yönetime geçmesiyle Talas'tan kut kaçmış, halk dağılmaya ve fakirleşmeye başlar: *Dünyada, akılsız itler birikmez* (s. 954). Zira Köböş ülküsü Manas ülküsünün tam zıttıdır. Manas dağılanı toplayıp kut anlamına da gelen devlet kurmuş, oysa Köböş kutun ve birliğin bozulmasına neden olmuştur:

<p>“<i>Biylik tiyse aramga Kün uşunday bolot</i>” – dep, <i>Kırgız, ogoy birigip, Bu da kaçtı bir cakka</i>” (s. 590).</p>	<p><i>İktidar eline geçtiyse Aram'ın Günümüz böyle olur, diye Kırgız ile Ogoy birleşip, O da kaçmış bir yöne.</i></p>
--	---

Abike Köböş Altı Aram insani yönlerinden çok sembolik yönüyle ön plana çıkar ve dolayısıyla tıpkı Cakıp gibi kart karakterlerdir. Zira kart karakterler bir kavramın insani boyutuyla ortaya çıkarlar. Abike ile Köböş diğer dört aram/haram kişinin önde gelenleridir. Çıybıt, Koçkor, Acıbay, Kölbay bu altı aramı tamamlayan diğer dört figürdür. Bilindiği gibi mitolojide yedi ve buna benzer diğer sayılar uğur getiren yönleriyle kutsal sayılırlar. Sayılar bilinçdışının spontan ürünleri olarak (Jung, 2009a, s. 310) arketipseldir. Bu doğrultuda *Abike Köböş Altı Aram* kalıplaşmış ibaresinde yer alan altı sayısı da, üç sayısının çoğaltılmış biçimi olarak dört sayısına karşı ve ayrıca kut getiren yedi sayısına noksan kalarak eksikliği simgeler. Mitolojide üç sayısının bedbaht dört ve yedi sayılarının tamlığı simgeleyerek uğur getirdiği düşünüldüğünde altı sayısı bahsi geçen ibarede boşuna yer almayacaktır. Lakin, mit bilinçdışının ürünü olarak doğal imgeleri kullanır ve spontan bir biçimde bu eksik sayıya yer veriyor olmaktadır. Jung sayıları, “*psikolojik olarak bilincine varılan bir düzenin arketipi*” (2009, s. 61) diye tanımlar. Düzenleyici bir rol oynayan altı sayısı da eksikliğe işaret eder. *Yedi kişinin biri Hızır'dır* gibi Kırgız atasözünce, yedinci kişi uğur getirmektedir. Ancak bu oluşmuş grup içinde işte uğur getirecek yedinci kişi eksiktir. Dolayısıyla Hızır arketipinin girmediği bu ibarede *aram/haram* kavramı altı sayısından hemen sonra yer alır. Çünkü Hızır'ın, kutun, uğrun olmadığı yerde haramlık/kötülük barınmaktadır. Bu doğrultuda Abike Köböş Altı Aram, kötülüğün/haramlığın simgesidir. Aynı şekilde on iki sayısı bir eksiliği çağrıştıran üç sayısının çoğaltılmış biçimi olarak yine haramlığa işaret eder. Abike Köböş'ün çoğaltılmış biçimi olarak On İki Han figürü de, Manas'ın kurduğu aydınlığa bakamazlar:

<p>“<i>Töböşünön Manastı Baspayt degen emine?</i>”</p>	<p><i>Tepesinden Manas'ın Basmamak demek nedir?</i></p>
--	---

*Tört tülügün kedeydin
Çaçpayt degen emine?*

(...)

*Baykadiñbi, Manastın
Barbayganın kördüñbü?
Suuga salgan çanaçtay,
Dardayganın kördüñbü?
Ak maraldı kubalap,
Uu kılğanın kördüñbü?
Aşkere eldin baarına
Çuu kılğanın kördüñbü?
Kara tokoy kapçıgay
Coo kılğanın kördüñbü?
Kaçıp bargan kedeydi
Zor kılğanın kördüñbü?
Cerdep turgan Talastı
Cer kılğanın kördüñbü?
Kañgaydan kelgen çoronu
Kan kılğanın kördüñbü?
Kaçıp kelgen buzuktu
Teñ kılğanın kördüñbü?
Almambet menen Çubaktı
Şer kılğanın kördüñbü?
On eki kılım, salbadı
Munu menen Manaska,
Ukuruk kayrar kalbadı.
Bu Manastı çappasak,
Esebin çındap tappasak,
Bulanı bulap alat ko,
Buzuktu Manas salat ko!
Uşu kezde Manastın
Kazanday kara börkü bar,*

*Bütün mallarını fakirin
Dağıtmamak demek nedir?*

*Farkettin mi, Manas'ın
Kibirlendiğini gördün mü?
Suda kalan tulum gibi,
Şiştığını gördün mü?
Ak merali kovalayıp,
Ava çıktığını gördün mü?
Fazlaca halkın tümüne
Sesi gittiğini gördün mü?
Kara orman, kırlara
Savaş açtığını gördün mü?
Kaçıp varan fakiri
Büyüttüğünü gördün mü?
Yerleştiği Talas'ı
Mekan yaptığını gördün mü?
Kañgay'dan gelen yiğidi
Han yaptığını gördün mü
Kaçıp gelen bozuğu
Eşit yaptığını gördün mü?
Almambet ile Çubak'ı
Yiğit yaptığını gördün mü?
On iki asır geçmedi,
Bununla Manas'a
Karşı gelecek kalmadı.
Bu Manas'ı yıkmasak,
Çaresini bulmasak,
İpi çekip alır,
Savaşı başlar,
Şu vakit Manas'ın
Kazan gibi kara börkü var,*

Oyuna koysok kedeydin,

Kalayıktın baarisin,

Bilemin degen erki bar.” (s. 549)

Haline bıraksak fakiri

Halkın hepsini

Kendisi bilecek hali var.

Kişisel ihtirasların simgesi olarak On İki Han, Manas gibi ruhsal bir başarıya ulaşamamış hükümdarlardır. Bunun aksine Manas'ın yiğit/çoro/hanları buldukları devletin her mevkine yetenekleri ve zekası sayesinde görüşleri ve yaptıklarıyla hak ederek gelmişlerdir. Oysa yukarıda da dediğimiz gibi, Manas'ın varoluş felsefesi gereği, emek harcamadan ve alın teri dökmeden bir şey elde etmek/bir mevkiye sahip olmak devletin yağmalanmasına ve çöküşüne neden olduğu gibi, kabul edilemez bir yaşam anlayışıdır. Manas'ın inşaa ettiği devlet kadrosunda yaşadığı toprağı vatana dönüştürmek için büyük fedakarlıklar yapan, onun bilgisini edinen ve bu bilgiye sahip çıkan farkındalık düzeyi yüksek, *kırkı kılımdan çıkkan köy kaşka // Kırkı asırda bir çıkan köy kaşka*³⁴(lar) (s. 48) Talas'ı da kendilerine benzeterek ayköl bir merkeze dönüştürürler ve ulusların gönüllü bir birleşimini sağlayarak devlet çatısı altına alırlar. Zira Manas, *Küptünü cazar er tappay,/(...)/ Kadırdı bilçü şer tappay // Memnun edecek kişi bulamayıp/(...)/ Değerini bilecek yiğit bulamayıp* (s. 167-169) çaresizlendiğinde büyük hamlelerini gerçekleştirecek kendisi gibi devletin rüyasını gören yiğitleri arzu ediyor olmaktadır. Ontolojik problem yitimine uğramış birer zavallı olarak On İki Han ise, Manas ekolünün Kırgız devletini büyük stratejik hamlelerle diriltiyor olmasını bir aşağılık kompleksiyle kendi seviyesine indirgemek isterler: *Bu Manastı çappasak,/ Esebin çındap tappasak // Bu Manas'ı yıkmasak, / Çaresini bulmasak.* Manas da kendileri gibi bir problem çözmez hale dönüştüğünde insanlığa ait kaynakları kendi boğazlarına rahatça harcayabilecekler. Aslında Manas'ın elde ettiklerine/mutluluğuna sahip çıktıklarında da Manas'ca bir mutluluk duyamazlar, ancak Manas gibi üstün bir değere galip gelerek kendilerine eşit yaptıklarında On İki Han'ca mutluluk duyabilirler. Çünkü bu On İki Han'ın mutluluk kaynağı Manas'ta da bulunan *kazan gibi kara börk ve çektiği ipdir.* Börk, en saygın giysi çeşididir. Börk hediye olarak da en saygın kişiye verilir. Bu yönüyle börklü olmak/börk giymek, statüye ve otoriter kimliğe sahip olmaya gönderme yapar. Demek, On İki Han Manas'ın börküne yani mevkine göz dikiyor olmaktadır. İpi çekmek de mevki sahibi olma anlamına gelir. *Eki dizgin bir çılbur eline geçti* gibi halk deyişinde de, atın ipine sahip olarak yola başlamak, statü sahibi olmak, yükselmek vd. anlamlar yüküldür.

³⁴ Köy kaşka: Başkalarından iyi vazıflarıyla ayrılan (Yudahin, 1998, s. 511).

Dolayısıyla, On İki Han'ın Manas'ı *ipi çekip alır* diye endişelenmeleri, bulunduğu mevkilerine karşı bir iktidar hırsıyla kaygılanmalarından haberdar eder. Ayrıca Manas'ın yerine geçme, onun *börküne* ve *ipine*, diğer bir ifade ile Manas'ın mevkiine sahip olarak otorite elde etme arzusu da ortaya çıkar. Çünkü, halk Manas'ı kendi hükümdarı olarak görmekteler.

Gördün mü? ifadeleri derin içsel bir çatışmadan kurtulmak amaçlı bu duyguyu uyandıran kaynağı yok etme isteğine gönderme yapar. Başkasının başarılarını ancak seyir etmekle ve kıyaslamakla yetinerek bu duyguyu/enerjiyi aslında adaletin, hakkın, dirilişin ve başarının yana yöneltemezler. (Manas'a gelip çorusu/yiğidi olmayı düşünmezler.) Oysa kendilerini Manas'a kıyaslarak, aslında kendi varlıklarını inkar etmekte.

On İki Hanın böylesi içsel bir can çekişmesi birleşerek Manas'a savaş açmakla gerçek bir boyut kazanır. Manas'ın geçtiği arketipsel süreçlerden geçerek değil de, hakketmeden tahta oturan bu hanlar, askerleriyle Manas'ın kapısına gelip savaş açmak istediklerini söylediklerinde, Manas'a gelip adalete hizmet eden norm karakterlerin de büyük bir değeri ortaya çıkar:

“Telegeyi teñ ele,

Şay koldogon er ele,

Uşu turgan busurman

Bagıp alçu er ele” (s. 549)

Dört dörtlük insan idi,

Şay kollayan kaplan idi,

Bu Müslüman halkını

Bakacak er idi

İşte bu noktada, iki karşı gücün değer çatışması açıkça görülür. Norm karakterler, On İki Han olan karşı güce nazaran aydınlanmanın, hakkın ve adaletin yanında durmayı seçen kişilerdir. Bu kişiler yolunu kaybetmiş olan On İki Han'a insan olmayı hatırlatarak, Manas'tan gördüğü iyilikleri sayarlar. Farkındalık düzeyi yüksek seviyede olan bu ayköl ve yüce kişiler, insanlıktaki nankör ve çekemezlik duygusunun somutlaşmış halleri On İki Han, Abıke Köböş Altı Aram, Kırk Eşen ve Közkamanları bile doğru yola sokmaya çalışırlar. Çünkü, norm karakterler yalnızca baş kişinin değil, tüm bir toplumun aydınlanma, kendine dönme ve yeniden doğma kaynaklarıdır. Zulmun olduğu zamanda dahi, On İki Han'a karşı aklın vicdanın ve sağduyunun sesi olarak kalırlar. Adeta, yiceliği taşıyan canlı bellek niteliğindedirler. İnsanlık bu sesi dinlemelidir. Kişi zor durumda kalınca ortaya çıkıp yolunu gösteren, baba adını, kimliğini, köyünü, milletini hatırlatan ve Manas'ın önüne de çıkan ruh arketipi gibi kendilerine dönmelerini ve insan gibi

yaşamalarını buyururlar. İnsan gibi yaşamak ise, iyiliği farketmekten ve haklıyı/haklı savunmaktan geçer. Norm karakterler toplumu aydınlığa, refakata, kuta karıştıran şahsiyetlerin değerinin bilinmesi ve vefalı olmaları gerektiğine davet ederler. Eğer kişi iyiliği görmez ise topluma büyük bir yük olmaktan başka birşeye dönüşmez. Destan bu çatışma ile insandaki gölgenin/cehaletin/körlüğün zaten doğasında var olduğunu, insanın ise yüceliği, akli ve iradesi ile bu kötülöklere galip gelerek iyiliğe uzaması gerektiğini ısrarla vurgular. Bir diğer norm karakter Bakay da On İki Han'ı yüceliğe/vefakarlığa/erdeme/költüre doğru davet eder:

<i>“Atañdın körü, kırk çoro,</i>	<i>Ey kırk yiğit,</i>
<i>Kırkıbız kırk cerden kelgen er elek,</i>	<i>Kırkımız kırk yerden gelen er idik,</i>
<i>Barıbiz tegiz şer elek!</i>	<i>Hepimiz eşit şer idik!</i>
<i>Atsız keldi kee biröö,</i>	<i>Atsız geldi bazısı,</i>
<i>Atsız kelgen çorogo</i>	<i>Atsız gelen yiğide</i>
<i>Arkar ayak, cez bilek,</i>	<i>Yüksek tabanlı, bakır bilekli</i>
<i>At külüğün mingizdi.</i>	<i>At yürüğüne bindirdi.</i>
<i>Tonsuz kelgen çorogo</i>	<i>Donsuz gelen yiğide</i>
<i>Koş badana, torgoy köz,</i>	<i>Çift katlı zırh, papağan gözlü,</i>
<i>Keleme boto, keñ kürmö,</i>	<i>Parlak yakalı, geniş kaftan</i>
<i>Cakası altın, ceñi cez,</i>	<i>Yakası altın, kolu bakır,</i>
<i>Ton muktısın kıygizdi.</i>	<i>Donların en iyisini giydirdi.</i>
<i>Katınsız kelgen çorogo</i>	<i>Eşsiz gelen yiğidi</i>
<i>Oymok ooz, boto köz,</i>	<i>Yüksük ağız, meral gözlü,</i>
<i>(...)</i>	
<i>Zayıptuu kıldı zor Manas.</i>	<i>Eşli yaptı zor Manas.</i>
<i>(...)</i>	
<i>Üysüz kelgen çorogo</i>	<i>Evsiz gelen yiğide</i>
<i>Kadimkidey kılçaybay,</i>	<i>Hiç düşünmeden</i>
<i>Ordo berdi zor Manas” (s. 552)</i>	<i>Ordu verdi zor Manas.</i>

Ancak yüksek değerleri koltuk seviyesinde olan bu On İki Han'a Manas'ın mertliğinden, yüceliğinden, başarılarından ve nihyet vefa, merhamet ve adalet gibi büyük değerlerden bahsetmek nafiyledir. Bu hanlar toplumun yüce kişilerini hiçe sayarak kapıda üzerinden

geçerler ve Manas'ın önüne girerler. On İki Han gibi beceriksiz, liyakatsiz ama aynı zamanda uyanık, konjonktür düşünen hakikat düşmanları Manas'ın kılıcını değil de tek bakışına karşı mest olurlar ve o an yön değiştiriverirler. Manas ile Çin'e sefer yapmaya geldiğini söyleyerek Manas'ın safhasına geçmiş olurlar. Görüldüğü gibi On İki Han da Altı Aram gibi insani ihtirasların, zaafpların ve gölgenin simgesidirler. On İki Han, toplumun çıkarları için stratejik düşünmek yerine konjunktürel düşünen bakanların, devlet başçılarının, başkanların taslak modelidir. Közkamanlar Manas'tan gördüğü iyiliğin mankurdu iseler, Abike Köböş Altı Aram ve On İki Han bu iyiliğin nankörüdürler.

Altı sayısıyla gösterilmekte olan mesaj, kötüler arasında yedinci iyi kişinin olmaması değil, kişideki kutlu yönün olmayışı veya *eksik kişidir*. Diğer bir ibareyle altı kişi değil, eksik/haram/kötü kişidir. Bu bağlamda altı sayısı niceliğe değil, niteliğe işaret eder ve metaforik olarak sayı olmaktan çıkıp sığata dönüşür.

Eserde eksik kişilerin haramlığı Manas'ı öldürüp yerine geçme hırsıyla olay örgüsü ağını oluşturur. Mitolojide kahramanın evine dönmesi veya evinde yok iken kardeşlerin kuyu kazması motifi arketipseldir. Çünkü hayat hakikati gereği, kişiyi ancak en yakın gördükleri satabilir, üzebilir ve kırabilir. İhanet, kardeş kelimesinin geniş anlamıyla ancak en yakınları veya dostu tarafından gerçekleştirilen bir kötülüktür. Oysa düşmanın/başkasının en büyük kötülüğü bile ihanet sayılmaz. Bunun için mitolojide kuyu kazan kişiler her daim kardeşlerdir.

Manas destanında Cakıp'ın Bakdöölöt adlı karısından olan bu oğullar On İki Han gibi Manas'ın kurduğu devlet tahtına sahip olmak istemekle Manas'ın yokluğunu kullanarak tahta gelmek ister. Ancak yönetim diyerek Manas'ın kurmuş olduğu birliği dağıtırlar, kutu kaçırlar. Yukarıda da denildiği gibi, kibir egonun sanal yoldan şişmesi halidir. Haram bir duygu olarak algılanan kibir, kişinin kendisine dair yanılgılı algıyı, bir şeyi varmış gibi göstermeyi kendinde barındırır. Bu bağlamda Abık Köböş arketipi, kişinin doğruya doğru, haklıya haklı, güzele güzel, lidere lider, akıllıya akıllı diyememe durumudur. Oysa haksıza haksız, kötüye kötü dememek ve dışlamadan barındırmak ve ayrıca doğruya doğru demek ayköl/yüce kişinin altından kalkabileceği iştir. Kendisini Manas'a eşit gören Abike Köböşler Manas ölmeden önce kendilerinin de kurmadığı tahtı ve sonra da karısı Kanıkey'i ve kurduğu devleti ele geçirmek isterler. Kibrin sembolü olan bu gölge arketipi Abike Köböş, Manas gibi kibrine meydan okumayan ve

destursuzca arzu nesnesini *soğuk elini koyarak* elde etmeye çalışan insanlık halidir. Oysa Manas, eksik yönlerini tamamlayarak arketipsel sınavlardan geçerek kibrini yenerek ayköl kişi şeklinde kendisini kendisi yaratır. Abike Köböş sembolüyle ise yaşamının ikinci aşamasına geçememiş, kültürel ve sosyal sorunlarla ilgilenmek şöyle dursun, kendisini oluşturamamış halk insanı olmayı başaramamış ve arketipsel süreçlerden veya sınavlardan geçememiş insan tipi ele alınır.

Kendi kendisini yaratamayan, içindeki potansiyeli açamayan Abike Köböş hali, insanın eksiklik/aşağılık kompleksidir/kibridir:

“Berki Abike, Köböş – eki aram,

Çıybit, Koçkor – tört aram,

Acıbay, Kölbay – altı aram.

(...)

Tübündö badırañ temir kurç bolboyt,

Uşu, başka öskön aram curt bolboyt,

Kurama temir kurç bolboyt,

Uşunday kuturgan itter curt bolboyt.

(...)

Abiyirdüü kişi irikpeyt,

Düynödö, akılsız itter birikpeyt.

Erteñ közüüm ötköndö,

Tel kulunuñ cebeybi,

Oşondo teñ tuugan bolom debeybi.

Altınıñ bolboyt kömürçö,

Altı aram, abiyirdi bilbeyt semirse.

Kümüşüñ bolboyt temirçe,

Kezek kul, küygönüñ bilbeyt semirse.

Başayıñ bolboyt kiyizçe,

Kezek it barkıñdı bilbeyt kiyinçe” (s. 954).

Önce Abike, Köböş iki haram,

Çıybit, Koçkor, tört haram,

Acıbay, Kölbay, altı haram.

Birleştirilen demir keskin olmaz,

Başka büyüyen haramdan, millet olmaz,

Müştak demir keskin olmaz,

Böylesi kuduran köpeklerden millet olmaz

Vicdansız kişi büyümez

Dünyada, akılsız itler birleşmez

Yarın bir gün ölürsem,

Hakkını yemez mi,

O zaman eşit kardeşiz demez mi.

Altın kömürün yerini almaz,

Altı haram, vicdanı unuttur semirse.

Gümüş demirin yerini almaz,

Nankör, değer verdiğini bilmez semirse

İpek kumaş keçenin yerini almaz,

Nankör, değerini bilmez zaman geçince.

Altınıñ bolboyt kömürçö // Altın kömürün yerini almaz; Kümüşüñ bolboyt temirçe // Gümüüş demirin yerini almaz; Başayıñ bolboyt kiyizçe // İpek kumaş keçenin yerini almaz ibarelerinde görüldüğü gibi yine bir eksiklik söz konusudur. Kişi bu durumda başkalarını

ezerek, cazip olan şeyi zorla elde ederek bu boşluğu doldurarak kimse olmaya çalışır. Manas'ın kurduklarını zorla elde etmekle Manas gibi olduğunu sanır. Manas her ne kadar akraba olduklarını düşünerek kutsa sa da; altın gibi görse de bir kömür gibi Manas'a hizmet etmeyeceklerdir. *Baltır bit başka çıgat//Baldırdaki bit başa çıkar* atasözünce debite her ne kadar da değer verip yükseltirsen, yükselmek yerine başa çıkacaktır. Sonuçta bitin insan olması istenilemezdir. *Cakşı uul öz eline baş bolot, /Caman uul öz eline kas bolot // İyi oğul kendi halkına başçı olur / Kötü oğul kendi halkına düşman olur* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 310) atasözünce Abıke Köböşler halk oğlu olmayı başaramamış kişilerdir. Bu açıdan Abıke Köböşler bir bit gibi, başkasından yararlanan ve küçüklüğüyle de ön plana çıkan insanlık halinin simgesidir. Ancak halk anası/kızı Kanıkey Manas'ın *dağılan yerini toplayan* norm karakter olarak halkı Abıke Köböş'lerin zulmünden kurtarır ve devletin ve halkın hazinesinden yağmalanan malları yerine koyar; devleti tekrar ele geçirir:

*“İş kıyçalış bolgondo
Tün uşunday bolot – dep,
İtterge kezek kelgende
Kün uşunday bolot – dep,
(...)*

*Şaşkanınan Kanıkey
Caydak ırıp miniptir,
Ukuruktu kolgo alıp
Altı aramga kiriptir.
(...)*

*Bulap ketken bulanı
Takır cıyıp alıptır,
Talap ketken altındı
Dagı cıyıp Kanıkey
Öz orduna salıptır.
Tokuluu turgan tulpardın
Tokçulugun bilgizbey,
Tooday bolgon Manastın
Cokçulugun bilgizbey*

*İş aksi gidince
Gece böyle olur diye,
İtlere sıra gelince
Gündüzler böyle olur diye,*

*Acelece Kanıkey
Çıplak ata binmiş,
Kementi eline alıp
Altı Aram'a girmiş.*

*Çekip gittiği ipi
Geri çekip almış,
Yağmaladığı altını
Geri toplayıp Kanıkey
Yerine koymuş.
Hazır duran tulparı
Tok olduğunu bildirmeyip,
Dağ gibi Manas'ın
Yokluğunu bildirmeyip*

(...)

Katın da bolso Kanıkey

Kadın da olsa Kanıkey

Uşu turgan Talaska

Şu duran Talas'a

Eelik bolup kalıptır” (s. 590).

Sahip çıkmış.

Kanıkey kendisi tek başına kocaman bir devlet gibi kadındır. Devletin ve Manas'ın zararına olacak hiçbir bilgiyi dışarı aktarmayıp, Manas'ın yokluğunu da gizleyerek Talas'a sahip çıkar. Norm karakterler bazen sadece varlığıyla karakterin hayatını değiştirirler. Manas destanında bütün norm karakterler fiziksel bir yardımda bulunarak keskin bir şekilde etkili olur, işlevleriyle ön plana çıkarlar. Aşk kahramanın en büyük norm karakteridir. Aşk, her iki karakteri de kendilerini aşmasını sağlayarak, büyütüştür:

“Bitteyimde birikken,

Bit kadar iken birleştim.

Barmaktayda baş koşkon,

Parmak kadar iken başımı birleştiğim,

Kenedeyde kezikken,

Küçük iken rastladığım,

Kanıkeyim karap tursaçı” (s. 289).

Kanıkey'im şu an yanımda olsaydı.

Aşk iki bit kadar küçük insanları büyütüştür. Burada *bit ve parmak kadar iken başımı birleştirdim* derken Manas, genç iken değil henüz Manas olmamışken birleştiğini ve Kanıkey ile beraber ruhsal anlamda büyüdüğünü kastetmektedir. Bu bağlamda Kanıkey Manas'ın büyümesinde ayna tutan norm karakteridir. Aynı zamanda Manas'da Kanıkey'de çoğalmıştır. Kırgız atasözünce: *Ayal cakşı – er cakşı, /Vazir cakşı – han cakşı // Karı iyiyse eş iyi / Vezir iyiysehan iyidir* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s. 309). Halbuki, Kanıkey Manas'ın yalnızca karısı değil veziri/norm karakteri gibidir de. Bu doğrultuda Manas'ın Manas olarak büyümesi kaçınılmazdır.

Bazen norm karakter olarak kadın, sadece varlığıyla kahramanın hayatında olumluluklar getirir, oysa Kanıkey hem kahramanın hem halkın kaderinin değişiminde, izleyici olarak kalmayıp aktif bir rol alır. O düşmanın karşısında ezik büzük kalmaz, başına geleni şikayet etmeden, geri çekilmeden çekmeye hazırdır. Kanıkey'de görülen bu animus arketipi, Manas'ın yokluğunda ortaya çıkmakta ve Manas'ın/animusun olmadığı kısımda durarak Manas'ın doğru yerinde yer almaktadır. Bununla Kanıkey'in de bir kadın olarak kendi arketipleriyle barışık olduğu ve Özbeni/Kendilik arketipine ulaştığı görülmektedir.

Norm karakterler sadece kahramanı eksik yerini tamamlamaz, düşmanları kazanmasına da yardımcı olmaz, düşmanlardan da korur. Abıke Köböşlere benzeyen bir diğer

insanlığın gölgesi olan Közkamanlara karşı çıkararak, Manas'ı ölümden kurtarır. Manas dürbünle bakarken Kanıkey'in Abıke Köböşleri yeniyor olduğunu görüp razı olur ve kendisine yapan iyiliği hatırlar. Meğerse ki Kanıkey Közkamanlar Manas'a zehir verip öldürmek istediklerinde:

<i>“Üzülgönüm uladı,</i>	<i>Koptuğum yeri bağladı,</i>
<i>Çaçkanımdı cıynadı</i>	<i>Dağıldığım yeri topladı.</i>
<i>Alganım asıl Kanıkey</i>	<i>Aldığım asıl Kanıkey</i>
<i>Kaçan da bolso men üçün</i>	<i>Her zamanki gibi benim için</i>
<i>Kara canın kıynadı.</i>	<i>Tek başını zorladı.</i>
<i>Kökçököz menen Közkaman</i>	<i>Kökçököz ile Közkaman</i>
<i>Becinden tentip kelgende,</i>	<i>Pekin'den serseri gibi gelince,</i>
<i>Tuugan bolot degende,</i>	<i>Akraban olurum deyince,</i>
<i>Ençisin bölüp bergende,</i>	<i>Mirasını bölüp verince,</i>
<i>Tel kulunum cegende,</i>	<i>Genç kulunu yiyince,</i>
<i>Teminişip, teñdeşip,</i>	<i>Yarışarak, eşitleşip</i>
<i>Teñ tuugan bolom degende,</i>	<i>Akraban olurum deyince,</i>
<i>Kırk ay bozo açıtkan</i>	<i>Kırk ay boyu beklettiği</i>
<i>Kıyarak uudan bergende,</i>	<i>Bana kıyarak zehirden verince</i>
<i>Başımdı kesip alarda,</i>	<i>Başımı kesip alacağı zaman,</i>
<i>Cañı cetip çoçkolor</i>	<i>Yeni gelip domuzlar</i>
<i>Kurmandıkka çalaarda,</i>	<i>Kurban edeceği zaman,</i>
<i>Akkula minip oynotup,</i>	<i>Akulla'ya binip oynatıp,</i>
<i>Kökçököz menen Közkaman –</i>	<i>Kökçököz ile Közkaman,</i>
<i>Kölpöktögön eki aram,</i>	<i>Arsız İki Aram'ı</i>
<i>Kayran dolu Kanıkey</i>	<i>İnatçı kadın Kanıkey</i>
<i>Cıga çaap soylottu” (s. 590).</i>	<i>Vurarak öldürdü.</i>

Abıke Köböş Altı Aram gibi Közkamanlar da kötülüğe dair herşeyi kendinde barındırır. Ancak Közkamanlar mankurt kavramının olay zamanında ortaya çıkış halidirler. Közkamanların Abıke Köböşlerden farkı, kimliğini unutup düşmanla birlikte kendi milletine karşı hareket etmeleridir. Közkamanlar Calgız Közlerin ürünüdür. Calgız Közlerin eline düşen herkesi başına şiri takarak mankurda dönüştürmüştür. İşkencenin en tehlikeli boyutlarına maruz kalarak başına şiri takılan mankurt/Közkaman içindeki *kırk*

ay beklettiği zehri kendisine yardım edene kıyarak dökecektir. Bu yönüyle Közkaman bilince çıkartılmayan/çıkartılmamış gölgedir. Abıke Köböş ve onun gibi insanlığa ait gölge çeşidi, bilince çıkartılabilir ve bu gölge ile yüzleşilebilir. Dolayısıyla yaptıklarının kötü olduğunun farkına varabilen, ancak bunu düzeltmeye çalışmayan bilinç olması bakımından daha çok tehlikelidir. Ne var ki, yüzeysel olan bu farkın temelinde yine kötülüğe dair herşey gizlenmektedir ve Manas'ı öldürmek veya iyiliğe karşı çıkmak gibi benzer aktle tezahür etmektedir. Ahlak ile ilgili büyük bir sorun olarak ortaya çıkan gölge arketipi, Abıke Köböş imgesi bir diğer arketip Közkamanla benzerlik taşır. Abıke Köböşler için kullanılan tasvir Közmanalara da uygulanır:

<i>Tübündö badırañ temir kurç bolboyt,</i>	<i>Basit demir keskin olmaz</i>
<i>Uşu, başka öskön aram curt bolboyt,</i>	<i>Başka büyüyen kötü niyetliden, millet olmaz,</i>
<i>Kurama temir kurç bolboyt,</i>	<i>Müştak demir de keskin olmaz,</i>
<i>Uşunday kuturgan itter curt bolboyt.</i>	<i>Böylesi kuduran köpeklerden millet olmaz.</i>

Kırgızlarda *Kurama temir kurç bolot// Müştak demir keskin olur* atasözü mevcuttur. Ancak destanda bunun tersi denilir. Çünkü farklı büyüyen ve bir milleti oluşturan bu insanlar Manas'a ihanet etmekte. Manas'ın kırgınlığını, üzgünlüğünü ve hayal kırıklığını gösteren bahsi geçen ifadeye göre, *müştak demir keskin değildir.* Asırlarca söylenile gelen müştak demirin keskin olmasının haklılık payı vardır, zira kanı karışık olanların akıllı, güçlü ve yetenekli olduğu söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, karışık milletlerden kurulan devlet içinde, devlet için hizmet eden kahramanlar çıkmalıdır. Oysa destan çerçevesinde devletin simgesi olan demir, içinde satılanlar yüzünden keskin olmak yerine yontulmuş olmaktadır. Manas bu dediklerini *On İki Han* için de der.

Anlaşılan *On İki Han*, *Abıke Köböş Altı Aram* ve *Közkaman*, Manas'ın *Kulaalı taptap kuş kıldım, / kurama cıyıp curt kıldım // Çaylağı besleyerek onu alıcı kuş yaptım / Farklı kabileleri toplayıp onlardan millet yaptım* dediği gibi, birleştirerek bir milleti oluşturan insanlardır. Dolayısıyla atasözüne göre keskin olmalıydılar. Ancak her ne kadar milleti oluştursalar da ve bir devletin ekmeğini yiyerek iyilik görseler de, devlet içinde birliği bozarak düşmana satılan kişiler işte müştak demirlerdir. Bu doğrultuda bir başka atasözü akla gelmektedir: *Börü balası it bolboyt // Kurt yavrusu köpek olmaz* (Musabekov ve Kalçakeev, 2014, s.308) veya *Catını bölöktü camasa bolboyt//Döl yatağı farklı olan birleşmezdir.* Yani, başka büyüyen kişi, yakınlaşmaz, ruhunu vermezdir. Müştak demir

keskin değildir, ama basit demir de keskin değildir. Dolayısıyla Abıke Köböş, On İki Han ve Közkamanlar Manas'a karşı aynı ülküyü paylaşmayan ötekilerdir. Manas birleşmeyi, ayköl iktidar getirmeyi, vatani korumayı pılanlar, oysa Manas'ın ülküsüne zıt değerlere sahip olan düşmanlar ise bozulmayı, yıkmayı ve dağılmayı yeğler. Ancak Manas hiçbirini dışlamadan, toplumsal yaraya dönüştürmeden millet ve kardeş yapmaya çalışmıştır.

Karakterlerdeki bahsi geçen ötekilik, akrabalarının fiziksel boyutta farklı büyümesiyle alakalı görünmektedir, örneğin Közkamanlar Kalmuklar arasında büyür, Abıke Köböşler Manas'ın öz kardeşleri değil, On İki Han ise farklı soylardan ve uluslardan oluşur. Bütün bu farklılığı oluşturan annenin başka olmasıdır. Ancak bu farklılığın soyutsal yönü de vardır. Basit demir keskin değil ama müştak demir de keskin değildir. Çünkü, müştak demiri oluşturan başkalar değil, başka büyüyen özdürler. Bu öz, ötekileşmiş olarak demirin parçasını oluşturmaktadırlar. Bunun için demir keskin olamayacaktır. Abıke Köböş ve On İki Han insanlık değerlere yabancılaşmış kişiler ise, Közkamanlar ise hem insanlık değerlerine hem de milli kimliğine yabancılaşmışlardır. Közkamanlar maddi değerler kadar saptırılmış kutsallıklara taparlar: *Cük burcunda burkanın / "Kudayım" – dep cüröt deyt // Cükün³⁵ köşesinde asılı resmi / Tanrım diye kabul eder* (s. 164). Abıke Köböş ve On İki Han tıpkı Cakıp gibi maddi değerlerle yetinen, Manas'ın kendisine bizzat karşı çıkamayan küçük insanların sembolüdürler. Aslında karşı çıktıkları Manas'ın kendisine değil, milli değerlere ve millettir. Oysa Közkamanlar Manas'ı öldürmeye teşebbüs ederek ve bütün servetleri Kalmuklara götürmeye çalışmak, kendi milletine düşman tutulan birer mankurtlardır: *"Ötekileş(tiril)en kişi bilerek veya bilmeyerek yaşa(tıl)dığı bu zorunlu süreçte kendine özgü'lüğü yitirmiş; başka'ya dönüşmüş veya başka'da batmış, kaybolan Ben'dir"* (Korkmaz, 2008, s. 18). Bu süreç fiziksel boyutta kafaya şiri takarak kişiyi bir mahluga dönüştürmekle gerçeklik bulur. Köleye dönüşen mankurt, asla sorguyla dünyaya yaklaşamayacaktır. Düşmanın eline düşen kişiyi asla bunun için geri döndürmeye çalışmamışlardır. Zira destanda Çinliler eline düşen tutsakları kesinlikle başına şiri takarak birer mankurda dönüştürerek soyunu hatırlamaz yapmışlardır. Savaş sırasında Manas'ın yiğitlerinden biri yüce kişi Bakay'ın oğlu Çubak'ı tutuklamak isteyen düşman Çubak'ın kafasına şiri takıp hükümdarına götürmek ister:

"Kan Baltaydın Çubagın

Han Baltay'ın Çubak'ıgını

³⁵ Cük: keçe evin bir köşesine toplanılmış olan yorganlar, yastıklar v.s (Yudahin, 1998, s. 236)

*Tirüü karmap alalı,
Başı-közün şirilep,
Karıkandın aldına
Tartuu kılıp baralı!” (s. 842).*

*Diri tutuklayalım,
Başı-gözünü şirileyip
Karı kanın önüne
Sunalım.*

Halk atası Koşoy Manas’a Ulak adlı Cakıp’ın kardeşini bulmasını isterken eziyet çektiğini söylemekle aslında tasası kafalarını şiri geçirilip geçirilmediği üzerinedir:

“Bayakı Ulak kan baykuş tirüü – deyt.

Geçenki Ulak han zavallı diri imiş.

(...)

Ce kırılıp baarı ölgönbü?

Ya da hepsi kırılıp ölmüş mü?

Ce kistoonu kıyın körgönbü?

Ya eziyeti çokça görmüş mü?

Ce başına okto katılıp,

Ya başına şiri giydirip,

Balaaga başı çatılıp,

Bela 'ya başı girip,

Baarisı korduk kördü – dep,

Hepsi zorluk çekti mi, diye

Baarisı malça satılıp,

Hepsi mal gibi satılıp,

Kistoonu kıyın kördü – dep,

İşkenceyi iyice gördü mü, diye

Tirüü kalbay baarisı

Diri kalmadan hepsi

Upat bolup öldü, – dep,

Hemen öldü mü diye,

Uşul caktan şek kılam” (s. 164).

Bu yönden şüphe ederim.

Demek ki, eskiden fiziksel boyut içeren bu mankurtlaşma süreci artık bilincin herhangi bir yolla uyutulmasıyla da gerçekleşiyor olmaktadır. Bilincin uykusu ise canavarları yaratır. Bunun için yüce kişi Akbaltay Cakıp’a adam olmayı öğretirken düşmanın: *Katınıñdı küñ kılat, / Erkegiñdi kul kılat // Kadınıñı yar eder, / Erkeğini kul eder (s. 22)* diyerek birer mankurlara dönüştürebileceğini dile getirmektedir.

C. Aytmatov’un daha da derinleştirdiği ve güncel boyut kazandırarak evrenselleştirdiği mañkurt kavramı olay zamanında Közkaman figürüyle canlılık bulur. Közkaman, Cakıp’ın kardeşi Üsön ve oğulları için denilen bir kavramdır. Kalmaklara sürgün edilen bu kardeşin oğulları psikolojik olarak kafalarına şiri takılmıştır. Zira Manas’ın devlet kurduğunu duyup, burada yerleşmeye gelen Közkamanlar Manas’tan gördüğü iyilikten sonra Manas’ı öldürüp yerine geçmeye kalkarlar:

“Bay Cakıp menen agininin balası

Bey Cakıp ile ağabeylerin oğlu

Üsön degen bar ele,

Üsön var idi,

Aydap ketip Üsöndü
 Kara kalmak aldı ele.
 Bejindin arı cagında
 Sazañşañ degen cerinde,
 Kara kalmak elinde,
 Koy artına saldı – deyt,
 Üsön atın coydu – deyt,
 Közkaman atka koydu – deyt,
 Kalmakça dinge kirdi deyt,
 Cük burcunda burkanın
 “Kudayım” – dep cüröt deyt.
 Tuura kalmak boldu – deyt,
 Balaanı başka saldı – deyt,
 Kalmaktan katın aldı – deyt.
 Tuup berdi katını
 Kapanın baarın coydu – deyt,
 Kökçököz atka koydu – deyt.
 Cana tuusa katını
 Dörböldöy atka koydu – deyt.
 Cana tuusa katını
 Barbalday atka koydu – deyt.
 Cana tuusa katını
 Kalmakça attı koydu – deyt.
 Kırgızdın atın coydu – deyt,
 Tuugandı tuura unutup,
 Baarısı kalmak boldu deyt.
 (...)

Alistap ketken al tuugan,
 Bizge tuugandık türü körünböyt.
 Kara adırmak çibirdin
 Ayagı çibir koo çigat,
 Kalmakka ketken al tuugan

Kovalayıp Üsön'ü
 Kara Kalmuk almıştı.
 Pekin'in arka tarafında
 Sazañşañ adlı yerinde
 Kara Kalmuk yurdunda,
 Koyun peşine koydu diyorlar,
 Üsön adını unuttu diyorlar,
 Közkaman adını aldı diyorlar,
 Kalmuk dinine girdi diyorlar,
 Cük köşesinde asılı resmi
 Allahım, diye tanır diyorlar,
 Tam Kalmuk oldu diyorlar,
 Belayı başa koydu diyorlar,
 Kalmuk kadın aldı diyorlar,
 Karısı doğurup,
 Kaygıyı unuttu diyorlar,
 Adını Kökçököz verdi diyorlar,
 Ve yine doğunca karısı
 Dörböldöy adını verdi diyorlar,
 Ve yine doğunca karısı,
 Barbalday adını verdi diyorlar,
 Ve yine doğunca kadını,
 Kalmuk adını verdi diyorlar,
 Kırgızca adı unuttu diyorlar,
 Akrabaları iyice unuttu diyorlar,
 Hepsi Kalmuk oldu diyorlar.

Sinişip giden o kardeşin,
 Bize akraba olduğu yönü görülüyor.
 Sıralı kara kırların
 Sonunda tehlikeli su akar.
 Kalmuk'a giden o kardeş

Tübündö bizge coo çıgat” (s. 164).

Aslında bize düşman çıkar.

Destana göre, *Adam tapkıs oy kıldı / İnsan bulamaz hile düşünen(ler)* (s. 196) yine Calgız Közlerdir. Ancak cehennemi içinde taşıyan kişi, insanın kimliği ve doğasıyla oynayabilir. Bu yönüyle kötülüğün asla sınır tanımaz yönü de ortaya çıkar. Koyun peşine koyulan Üsön’ün aslında *sıralı kara kırları* geçen ağır bir yolu vardır. Tıpkı Colaman gibi zorluklara maruz kalarak kırların sonundaki tehlikeli suya dönüşmüştür. Nitekim Üsön de başına şiri giydirilerek mankurda dönüştürülmüş ve koyun peşine koyulmuştur. Mankurda dönüşen Üsön, oğulları Kökçököz ve diğerleri yedi babasını ve kimliğini öğretmeye şansı olmamıştır. Dolayısıyla kimliksiz yetişen bu çocuklar kaygı çekmeyi unutmuşlardır. Oysa varolmak için kaygı çekmek kaçınılmaz bir şarttır. Manas, Colaman’ın annesi Nayman ana gibi büyük bir umutla ama bir o kadar da umutsuzca Közkamanlara sevgisini vermiş ve kendisiyle eşit kardeş olmalarını sağlamış, kimliğini hatırlatmaya, kendisine döndürmeye ve insan gibi yaşamalarına gayret etmişlerdir. Ancak Colaman annesine vurarak, Közkamanlar ise zehir vermiş olmakla Manas’a kıyarlar. Calgız Közlerin ürünü olan mankurtlar/Közkamanlar ontolojik kaygı çekmeye verimsiz mankurtlardır.

Manas mızrakla vurulup Talas’a dönünce Abıke Köböşlerin kendisinin ölümünden sonra rahat bırakmayacağını da belirterek kimsenin bulamadığı bir yere gömmesini ister:

“Ölüktön öcün alçuday,

Körümdü açıp albasın,

Col üstündö süyrötüp,

Dañıttarga carbasın,

(...)

Bir adamga bilgizbey,

Keñeş salıp Bakayga,

Bilinbes cerge koyo kör!” (s. 954)

Cesedden öcünü alacak,

Mezarı açıp çıkarıp

Yol üzerinde gezdirerek

Köpeklere vermesin,

Bir insana bildirme,

Bakay ile anlaşıp,

Bilinmez yere göm beni.

Abıke Köböş gibilerin Manas’ın yaşamına kadar ölümüne de öcü vardır. Çünkü asıl kahramanlar ölmez. Bunun için Abıke Köböşler kahramanın bir kere ölümüne razı olmadığı gibi, bin kere de öldürseler de tatmin olamazlardır. Bunun için Kanıkey, Manas ölüm döşegindeyken kimseye duyurmadan gizleyerek bakar:

“*Altı aramga körgözböy,
Bağıp cattu Manastı,
Şegin bilgen can bolso,
Aldap ceñeñ cayladı,
Oorup catkan Manastın
Saramcal mülkün kamdadı,
Ölgön baaturda kenedey arman kalbadı.
Oşondo dolu Kanıkey
Üzülgönün uladı,
Çaçılğanın cıynadı*” (s. 972).

*Altı Aram’a göstermeden
Bakıyordu Manas’a
Farkeden can olduysa
Kandırarak yenge halletti.
Hasta olan Manas’ın
Tüm mülkünü hazırladı,
Ölecek bahadırda hiç tatminsizlik kalmadı.
O zaman inatçı Kanıkey
Koptuğunu bağladı,
Dağıldığını topladı.*

Manas öldükten sonra da Abıke Köböşlerin saldırısına kadar, Kanıkey: *Kanı ölgöndö baarı ölüp, Ört öçköndöy bolboyluk! // Han ölünce hepimiz ölüp / Ateş sönmüş gibi olmayalım* (s. 990) diyerek halka umut verir ve dağılmasını engeller. Kanıkey yüreğiyle başladığı bu yolda durup saçını toparlar ve Manas’ın işini devam ettirmeye karar verir. Saçını toparlar, çünkü saçı yaymanın vakti değildir. Kanıkey yine bu şekilde Manas’ın olmadığı yerde durarak liderlik özelliklerini ortaya koymaktadır. Zira Kanıkey Manas yok iken de, halka, çocuğuna ve kendisine bakabilmektedir:

“*Oyron katın Kanıkey,
Oloñdoy bolgon kayran çaç
Töböögö kınap tüyüptür.
Esil ceñeñ Kanıkey
Arkada erkek bala çaş,
Aga-ininin baarı kas,
Oşondo el başkarıp cürüptür*” (s. 959).

*Bahtsiz kadın Kanıkey,
Kalın sert saçlarını
Tepesineiyice toparladı.
Mihnetkeş yenge Kanıkey
Arkadaki oğul henüz çocuk,
Agabeylerin hepsi düşman,
O vakit halkı yönetiyordu.*

Nefret, kin, çekemezlilik ve diğer gölgenin sembolü olan Abıke Köböşler, Manas’ın sahip olduğu herşeye ve hatta karısına da sahip olmak isterler. Kahraman ölürse o vakit adaletsizlik ve haksızlık başa dikilir. *Er ölgöndö urmat çok // Eş ölünce saygı yok* denildiği gibi, kahramanın ölmesiyle, arzuladığı amacı hakkıyla elde etmeyi bilmeyen Abıke Köböş Kanıkey ile zorla evlenip sonra da devleti ele geçirmeye kalkar. Kırgızcada, evlenmek kadın için *erge tiyüü/çıguu //ere gitmek/çıkılmak* olarak geçer. Eş için de *er*

denilir. Zira kadın erkeğe değil, ere çıkmalıdır/gitmelidir. Er kişi ise, adını hak etmiş ve halk oğlu olmayı başarmış erkektir. *Erge çıguu* ibaresinin felsefi boyutu, kadının adını hak eden yiğide evlenmesine gönderme yapar. Bu bağlamda Kanıkey erkeğe değil, *ere çıkmış* olmaktadır. Bu *erin* ölmesiyle hem kadının hem de halkın eskisi gibi saygı görmesi mümkün olmayacaktır. Bu saygısızlık dünyayı kemer altı seviyesinde kavrayan ve karanlık gölgede kalan insan ruhu Abike Köböşler tarafından gelir. Büyük kültürel değerler aykırı bir davranış olarak rızasız evlenmek er kişinin işi değildir. Kuğunun karga ile avlanamayacağı geleneğince, Kanıkey Abike Köböşleri kamçıyla döverek evden kovar ve Talas'tan kaçmaya mecbur olur.

Manas'ı sadece kendinde yaşamasını değil ama asırlara götürmek isteyen Kanıkey, *Aalamdan artık kayran şer, Belgisiz bolup kalar*", – dep // *Evrenden de büyük kahraman / Şöhretsiz kalır* (s. 969) diyerek ebedi sevginin de sembolü olan Manas'a dair türbe kurar:

<i>"Oozun kazgan Kanıkey</i>	<i>Ağzını kazmıştı Kanıkey</i>
<i>Calgız kişi batkanday,</i>	<i>Tek kişi sığacak gibi,</i>
<i>Ar cak cagın köölötkön</i>	<i>Arka tarafını kurumdan temizledi</i>
<i>Altı miñ gana koy batkanday.</i>	<i>Altı bin koyun sığacak gibi.</i>
<i>İçi carık tuptunuk,</i>	<i>İçi aydın, tertemiz,</i>
<i>Cakut menen kööhardan</i>	<i>Yakut ile inciye</i>
<i>Aralaşa cardırgan,</i>	<i>Karıştırarak kestirdi</i>
<i>Altı buçmak cerine</i>	<i>Altı buçmak³⁶ yere</i>
<i>Oşondon gana carık saldırgan.</i>	<i>Onlardan aydınlık yaptırdı.</i>
<i>"Üstü urap ketet", – dep,</i>	<i>Üstü yıkılır diye,</i>
<i>Altmış melcem cerine</i>	<i>Altmış melcem³⁷ yere</i>
<i>Altından türkük ornotkon.</i>	<i>Altından dayanak yaptırdı.</i>
<i>"İçi bilcıp ketet", – dep,</i>	<i>İçi ezilir diye,</i>
<i>Mom temirler buzdurup,</i>	<i>Yumuşak demiri bozdurup,</i>
<i>Eptüülügün bilgizgen,</i>	<i>Becerikli olduğunu gösterdi.</i>
<i>Üstündöğü kara suu</i>	<i>Üstünden akan suyun</i>
<i>İçi gana menen cürgüzgön.</i>	<i>İçeri akmamasını sağladı.</i>

³⁶ Ölçü

³⁷ Ölçü

*Baatırdın catar cayına
Altından orun casatkan.
“Astı çirip ketet”, – dep,
Arçanın külün töktürgön,
Kırk cıl suuga çılasa,
Kılt etip çeti oñbogon,
Seksen cıl suuga çılasa,
Serpilip çeti koybogon,
Altın türdüü kilemdi
Astına kınap caydırgan,
Kayran katın Kanıkey*

*Bahadırın yatacağı yerine
Altından yer hazırladı.
Altı çürür diye,
Servinin külünü döktürdü,
Kırk yıl suda kalsa,
Boyası asla tozmez.
Seksen yıl suda kalsa,
Ufalanıp kenarı düşmez.
Altın ve çeşitli halıyı
Altına iyice yerleştirdi,
Mihnetkeş kadın Kanıkey*

Bu düynönün beyişi kılıp saldırgan” (s. 988). Bu dünyanın cenneti gibi yaptırdı.

Kanıkey kurduğu bu türbeye Manas’ı gömmek için eline ateş alır ve yol başlayıp çıkar:

*“Taybuurulga mindi emi,
Koluna kööhardan küygön şam alıp,
Oşondo coldu baştap cürdü emi.
Eçkiliktin taşınan,
Ölö elekte Manaska
Cay kamdatkan başınan” (s. 988).*

*Taybuurul’a bindi şimdi,
Eline gauhar mum alıp
O vakit yola başlayıp çıktı.
Eçkilik’in taşından
Henüz ölmeden Manas’a
Yer hazırlamıştı başından.*

Yapılan türbe Manas’ı asırlar boyu yaşatmaya uğraşan Kanıkey’in sevgisini yansıtan bir ruhsal imgedir. Kanıkey Manas’ı yaşatarak yeniden *Koluna kööhardan küygön şam alıp, / Oşondo coldu baştap cürdü emi. // Eline gauhar mum alıp / O vakit yola başlayıp çık(tı)ar.* O da ışığı/gauhar mumu taşıyan önder kadın ve dolayımılayıcı/norm karakter olarak bu yolun devam ettirecek Semetey’in büyümesini sağlar. Nitekim bütün yüce kişiler önder kişilerdir ve aydınlık geleceğin var olması için kendinden sonra kişi/nesil hazırlar.

Yüce sevginin mekânsal arketipine dönüşen türbe, bugün de Kırgızların ilham ve diriliş kaynağıdır. Çünkü, Manas herşeyini kaybettiğinde, yeniden ayağa kalkabilmiştir. Devlet kurarak halkının refakatını sağlamış ve düşmanlara eşit yapmıştır. Bu yönüyle kahraman ölmezliği hakketmiştir. Nitekim kahraman biyografik yaşamını, kültürel anılara dönüştürebilmelidir (Assmann, 2001, s. 216). Abike Köböşlerin kötülüğüne karşın Manas’ın erliğini ebedileştiren Kanıkey, bu doğrultuda Manas’ın sevgisini hakketmiş

kadıdır. Zira Manas ayköllüğüyle sadece Kanıkey'in değil bütün evrenin, milletin, doğanın, ağaçların, kuşların ve hayvanların da sevgisini hakketmiştir. Bu doğrultuda Manas'ın ölümüne bütün evren ağlamıştır.

“Kayın ıylap, tal ıylap

Kayın ağlar, söğüt ağlar

Karagan candın baarı ıylap

Bakan canın hepsi ağlar

Kıçıragan şer ıylap

Gıçırdayan şir ağlar

Küñgüröp kara cer ıylayt” (s. 5).

Hüngür-hüngür kara yer ağlar.

“Karagay ıylap tal ıylap,

Ağaç ağladı, söğüt ağladı.

Oşondo kalayık curttun barı ıylap” (s. 946).O zaman bütün halk ağladı.

Adaleti, bilgeliği, hakkaniyeti, ayköllüğü rehber edinince insanlık huzurlu ve bahtiyar olacaktır. Kin, zulüm ve cehaleti rehber edinince ise evreni Abıke Köböşler gibi cehenneme çevirebilirler. Abıke Köböşler insanın içindeki kinin kişileşmiş biçimleridir ve insanın içinde taşıdığı en kötü şey de budur. Abıke Köböşlerin yanını da ancak zulümden yana olanlar kutsar ve ona itimat ederler. Bu kötü güç, kendine benzerini ve fırsatını bulduysa evrende hiçbir canlı ve cansıza bakmadan kendi çıkarları uğruna dünyayı cehenneme çevirebilirler. Dolayısıyla, Abıke Köböş'ün yönetime gelmesiyle bütün evren ağlamıştır. Çünkü, kin ve cehalet besleyen kişi, bu dünyada hayat bulmuş tüm canlı varlıkların haklarıyla ve kutsallığıyla hesaplaşmaz. Dünya, tüm varlığın evidir, fakat Abıke Köböşler için dünya yalnızca onlarıdır. Bunun için destan insanlığı içindeki kötülüğü ve iyiliğiyle buluşturarak taslak modeller çerçevesinde iyice tanınmasını ister. Manas kahramanı örneğinde insanlığı büyük evrensel değerler ile buluşturur. Güzel olan herşeyin yıkımını simgeleyen Abıke Köböşler veya insanı içten tahrip eden kin meğerse ki, iyiliğin büyümesi ve gelişmesine kadar hayat sürebilir. Çünkü vicdan kişinin içindeki yaşamın gücüdür. O güç ölürse eğer, insanlık da ölür. Ancak Semetey'in on iki sene sonra getirdiği aslında geç kalmış adaleti insanlıktaki vicdanın ölmediğine umut verir. Dolayısıyla, adalet geç kalmamalıdır, yoksa insanlık büyük değerleri, şahsiyetleri, mekanları, şehirleri ve servetlerinden mahrum kalabilir.

Hayat iyi ile kötünün sırasıyla yaşama gelmesinden ibarettir, bu yönüyle de tekerrürlüdür. Bu bağlamda, Abike Köböşler'in dünyaya bıraktığı karanlık dönem ve zulüm, Semetey gibi diğer aydın bir kahramanın ortaya çıkmasıyla son bulacaktır.

SONUÇ

Dünyayı anlamlandırma, yorumlama ve kavramanın en doğru ifade biçimi olan Manas destanı Manasçının muazzam dehası, kabiliyeti ve coşması sayesinde söze aktarılır. Her ne kadar dünya yaptıklarının öznesi olarak bilinçli yaşına geçtiyse de Manasçının Manas anlatması senkronistik özellik taşır. Bu senkronistik durumlar, yalnızca Manasçıda değil bütün Kırgız halkında yaşanır. Senkronistik teoriye göre, kişi bazı durumlarda başından geçenlerin öznesi ve nedeni değildir. Örneğin, Manasçı da Manas anlatmayı kendi iradesi ve isteği ile seçmemiştir.

Destanın başkışı Manas'a da kahraman olmak, doğuştan lütfedilmiştir. Sözelimi Manas, halkın müşkülünü ifade eden, sırtında kocaman bir ben ile doğmuştur. Bu tür senkronistik kahramanın, kahraman olacağına dair senkronistik işaretler tezin birinci bölümünde ele alınmıştır. Ancak doğuştan kahraman doğan kahramanın, kahraman doğması nedeniyle hiçbir emek sarfetmesine gerek kalmayacağı anlamına gelmez. Destanda Manas için: *Baatırdığı başkaça, // Adamzattan bölöğü // Kahramanlığı çok farklı / İnsandan da çok farklı* (s. 731) denildiği gibi seçilmiş kişi olarak kendisine verilen yeteneği geliştirmek ve kendisini yaratmak zorundadır. Kahraman arketipleriyle bütünleşerek manevi ve entelektüel açıdan gelişmesi gerekir ki, bunu ancak doğuştan kendisine kahraman olmak lütfedilen kişiler yapabilir. Buradan yola çıkarak, kahramanın alp tipi olmadığını ama düşünen-eyleyen kahraman olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreçte kahramana yardımcı olan yüce kişiler mevcuttur. Zira kahraman kendiliğinden ülkü sahibi olamaz ve kendi mizacını keşfedemez. Kahramanın kendisinde olan mücevheri gösterecek dolayımlayıcı bir kişi karşısına çıkmalıdır. Dolayımlayıcı kahramanı yönlendirerek, doğru amaçlar edinmesini sağlayarak, zor anlarında kurtararak kahramanın kahraman olmasında büyük bir rol oynarlar. Destanda kahramanın dolayımlayıcısı ve norm karakteri olarak Akbaltay, Bakay, Koşoy ve Kanıkey ortaya çıkar. Yüce bireyler yalnızca kahramanın norm karakterleri değil, bütün bir halkın müşkülünü düşünen ve çözen kişilerdir. Bu kişiler, kendileri halk kişileri olduğu gibi, kahramanın da halk kişisi olmasını sağlarlar.

Kahramanın kendi kendini yaratmasında yardımcı rol oynayan yüce kişiler karşısında kahraman bir oyuncuğa dönüşmez. Aksince bu kişiler kahramanın kendilik değerini anlamasını ve kendindeki potansiyeli görmesini sağlarlar. Dolayısıyla kahraman kendi

yolunu ve kendi kişiliğinin farkına vararak yaşamının öznesi olur. Oysa ancak kendisi olabilen, kendi yaşamının öznesi olabilen kişi hayır işler yapabilir. Kendisine *törö* dedirterek kendiliğinin farkına varan kahraman kendisini de aşmayı başarır. O herkesin sustuğu ve kabullendiği yerde, kötülüğe karşı durur ve insanlarda kötülüğe karşı bağışıklığın yükselmesini sağlar. Bir devlet çerçevesinde düzen kurarak kendilik değerlerin yaşanmasına olanak tanır. Kurduğu devlet kişilik değerler üzerinde yükselir. Oysa Akbaltay'ın da dediği gibi, bir devlet maddi zenginliğiyle ayakta kalamaz. Devletin zenginliklerine homosemiyotik bakarak, nasıl bir hazinenin üzerinde oturduğunun farkına varır. Ancak bu yolla kahraman adını kazanır ve hak eder. Kahramanın kurduğu devlete sefil olan, dışlanan, küsen vd. toplumun çaresiz ve sessiz olan herkes sığınabilir ve burada herkese eşit olabilir. Kahraman, çaresizlerin sesidir. Ancak bu yolla adında/statüsünde değişiklikler yaşar.

Kahramanın bu şekilde ayköl iktidar getirebilmesinde en önemli etken, kahramanın arketipsel süreçlerden geçmiş olmasıdır. Birden hak etmediği yere gelen kahraman nerde ve niçin oturduğunun farkına varamaz ve bulunduğu yere/makama ve insanlara ihanet eder. Arketipsel süreçlerden geçen kahramanın gölge arketipiyle barışmışlığı, onun yüceliği ulaşmasına atılan en önemli adımdır. Kahraman, kendindeki en kötü olanla ve dışardaki en zor yaşamla karşı karşıya gelerek vardığı makamın değerini anlar. Bu makamı, insanlığın iyiliğine bir araç olarak kullanır.

Kahraman arkaik eserlerdeki gibi eylemleriyle ön plana çıkan ve tanrı gibi hata eylemeyen alp tipi olmadığı gibi, bazen kendisiyle de çelişen ve zaaflarına yenik düşerek insani boyutuyla ön plana çıkan kişidir. Bu doğrultuda kahraman Çin'e olan seferiyle trajik sonuç elde eder. Manas'ın bu seferden kazandığı trajedi/ölümü bütün evrenin ağlamasına neden olur. Çünkü Manas, kurdun kuşun sesi, iyilerin dayanağı, arkası ve halkın babası/oğludur.

Kahramanın yaşamından, hatalarından ve yaptıklarından Kırgızların alması gereken ders söz konusudur. İlk başta dediğimiz gibi, dünyayı doğru kavrayan, anlamlandıran ve yorumlayan ifade biçimi Manas destanıyla Kırgızların dünyaya söyleyeceği sözü ve misyonu vardır. Manas, Kırgızların inşa ettiği ideal insan biçimi olarak, diğer kahramanlardan farklılık taşır. Çoğu mitolojide kahraman kendi soyuna hizmet ederek başkaları dışlarken, bazılarında kahraman kendisine eşit olmayanları aşağılar. Oysa

Kırgızlara göre *mal aksağı menen cüz/mal topalıyla yüzdür* denildiği gibi, dünya eksiklikleriyle tamdır.

Manas sevgiyle evrene dokunarak evrende herkesin yaşamaya hakkı olduğunu düşünür. Manas'ın kurduğu ayköl iktidar, dünyadaki diğer iktidarlardan farklılık taşır. Bu iktidar ayköllük üzerinde inşaa edilir. Foucault'un insanlar arasındaki iktidar ilişkilerinde olduğu gibi efendi köle ilişkisinde de bu roller mutlak olmadığını, hatta anlık bir durum olduğunu dile getirir. Dolayısıyla ayköl iktidar çerçevesinde herkes kendini keşfetmeye olanak bulur. Bu devlette herkes birer öznedir. Buradan yola çıkarak, iktidarı değiştiren sistem değil, insan olduğu anlaşılır. Eğer kahraman ayköl ise iktidar da ayköl olacaktır. Oysa kahraman çoban lider ise, pastoral iktidar, Tepegöz ise, totaliter iktidar, Abıke Köböş ise hiçbir iktidardan söz edilemez. Lakin iktidar düşünce özgürlüğünün olmadığı yerde söz konusu değildir ve insanlar arasında sağlıklı ilişki kurulamaz. Oysa Manas'ın kurduğu kutlu devlet içinde özneler arasında içtenlikli ilişkiler kurma ve kendisi kalabilme mümkünüyeti vardır. Manas'ın kurduğu devlete veya çatısına dışlanan, sefil olan, hakkı yenilen, aşağılanan herkes sığınabilir ve diğerlerine eşit olabilir. Evrendeki varlıkların eşit görülmediği yerde iktidardan bahsetmek mümkün değildir. Zira dünya maddi değerler üzerinde kuruluyor, bu kuruluş masumların canı üzerinde inşaa ediliyor. Halkı yöneten kişiler, dünyayı bir bütün olarak kavramak yerine, kendi başının çaresine bakıyor veya insani zaaflarına hizmet ediyor. Manas destanında anlatılan ideal kahraman ve iktidar örneği coğrafi sınırlarda, din ve ırkta takılıp kalmadan dünyanın bir bütün olduğunu ortaya koyan felsefesiyle bütün insanlığa model olabilir. İnsanlığın Manas destanından alması gereken çıkarım aşağıdaki gibi olmalıdır:

- Kahraman arketipsel süreçlerden geçerek belli bir makama gelmelidir. Örneğin, birden/hak etmeden hükümdar olan kahraman nerde ve niçin olduğuna şaşırıp kalacaktır. Bu doğrultuda en iyi bildiği şey, doldurulmamış ruhsal boşluğu yağmalamakla doldurmaya çalışacaktır. Bazen bu doldurulmamış boşluk, kahramana zorla saygı kazanmakla mümkün olacağı hissi vermektedir ve kendisini bu şekilde ispatlamaya çalışmaktadır. Arketipsel süreçlerden geçerek kendi gölgesiyle henüz barışamayan hükümdar/insan kısa sürede nasıl bir tirana dönüştüğünün farkına varamayacaktır. Ülkü ve görevi belli olmayan vizyonsuz hükümdar, en iyi bildiği şeyi yaparak makamına ve görevine ihanet edecektir. Bunun için arketipsel duygular kesinlikle barışılması gereken

duygulardır. Bu duygularıyla barışık olmadığına farkında olmayan hükümdar aslında halk için hizmet etmesini de bilmeyecektir. Adını hak ederek veya Manas'ın yaptığı gibi adına konarak belli bir göreve gelen kişi hakiki halk oğlu/kızı olmayı başarmış demektir. Destanda her çocuğun halkın ve evrenin kişisi olması gerektiği sürekli ve ısrarla vurgulanmaktadır. Oysa bir kimse olamayan insan, hiçkimse olamaz. İnsan sürekli kendini geliştirmese eğer, kompleksleri gelişmeye başlar. Aşağılık kompleksleri destanda Abıke Köböş Altı Aram, Tepegöz, On İki Han gibi figürlerde canlanır. Zorla saygı kazanmaya çalışan bu kişiler zamanında barışmış olmadığı gölgelerini/içinde taşıdığı cehennemlerini güzel olan herşeyi yıkarak dışa aktarırlar.

- Demek ki kahramanın arketipsel duygularıyla barışık olduğu, çevreden dünya kurmasından belli olacaktır. Bu tür kahraman halkın kişisidir ve dolayısıyla halkın gözüne görünür büyük bir iyilik yapacaktır. Böylece halk oğlu olmayı ve halkın saygısını kazanmayı başarır. Manas, sefil olan Kırgızları bir devlet altında birleştirerek yaşadığı yeri kuta dönüştürür. Burası, dışlananların, sefil olanların, zorda ve darda kalanların, herkesin ve herşeyin huzur bulabileceği mekandır. Manas, kendisine karşı gelen, işini bozan, faydası dokunmayanlara bile buradan yer verecektir. Çünkü, dünya herkesindir.
- Düşman Türkler gibi ayköl değildir, düşmanın her çeşit hilesi vardır. Eline düşen esirleri mankurta dönüştürerek veya eziyet ve zulm ederek çocukların çoban, kadınların köle olmasını sağlayarak düşünme yeteneğini elinden almaktadır. Mankurda dönüşen insan yaptıklarının farkında olmayıp, kendi değerlerine karşı çıkar. Bunun için Akbaltay ve Manas'ın dediği gibi birleşmek şarttır. Calgı Köz, Közkamanlar gibi düşmanın çeşitli yüzüne karşı durabilmek için Manas birliğin simgesi olan devlet'i kurar. İnsan ancak kurduğu ve koruduğu devlet içinde kendi değerlerini yaşayabilecektir. Bunun için çocuğun kendilik değerini anlaması gereklidir. Destanda Calgık Köz'ün yenemeyen Sırgak kendisinin Calgız Köz'den neden eksik olduğunu sorgulayarak kendi değerinin farkına varır ve Calgız Köz'ü öldürür.
- Bunun için destanda çocuğun çoban bile olması kabul edilmez: *Erkek çocuk er olsun, olmasa kara yer olsun; Mal bakacak oğul olmaktansa, var olmasın yok olsun.* Bu atasözlerine göre çocuk mal bakmaktan başka daha büyük şeyler için doğmalıdır. İnsan koyunlardan daha da büyük şeyler için sorumluluk alabilir. Destanda kahramanın mal bakacak olması/çoban olması her zaman mankurtlukla özdeşleşir. Çünkü mala bakan insanın mankurttan farkı yoktur. Ancak malına sorumluluk alabilen kişinin herhangi bir

kaygısı olmayacaktır. Eğer mal sözcüğünü bir maddiyat ile karşılaştırsak böyle insan ancak kendi zevklerini ve sorunlarını ön plana koyacaktır. Oysa mal-mülk yüce kişi Akbaltay'ın dediği gibi, *basıp gelirse düşmanındır*. Malına bakan ve onun ötesinden başkasını düşünmeyemeyen Cakıp ve Abike Köböş Altı Aram gibileri mal bakan oğlun/çobanın simgeleridir. Bunun için destan böyle oğlun var olmasından yokluğunu yeğler. Çocuk kahraman doğmalı ve kahraman ölmelidir. Çocuk mala değil, halka bakacak şekilde büyütülmelidir.

- Bunun için *annenin imkansız olanı aşması gereklidir*. Çocuğun doğasını oluşturan kişi annedir. Anne arslan etini aşermekle, oğlunu büyük bir görev için büyütmüş olmaktadır. Anne çocuğunu halk için doğurmalıdır.
- Her doğan çocuğa ülkü ve insani değerler empoze edilmelidir. Bu durumda öğretmenlere büyük bir görev düşer. Çünkü öğretmen çocuğa verilen potansiyeli saptamalı ve çocuğun kendi değerinin farkına varmasını sağlamalıdır. Çocuk kendiliğinden herhangi bir ülkü sahibi olamaz. Çocuğa verilen doğru ülkü, aydın ve parlak gelecek vaat edecektir. Herkesin Manas'ın yaramaz olarak ilan edip, dışladığı vakit Akbaltay Manas'ın Kırgızlar için kale olacağını söyleyerek Manas'ı şımartıp büyütmeyle söyler. Destanda Manas'a Kırgız ve Manas ülküsü Akbaltay ve annesi Çıyırdı tarafından empoze edilir. Bu ülkü ile büyüyen Manas Kırgızları düşmanlarına eşit yapar, devlet kurar, kendini tanıtır, bütün evrenin de umudu olur, kalesi olur, çatısı olur vb. Kırgızlar yorulduğu veya yanıldığı zaman Manas destanına dokunmalıdır. Zira destanda ülkemizin Kırgız, babamızın Manas olduğu kodlanmıştır.
- Milletlerin zenginliği ekonomik zenginliğiyle ölçülemez. Dünyayı doğru yorumlayan ve kavrayan babalarımızın kazandıkları kaleleri yoktu. Ancak Kırgızlar dünyada en büyük Manas destanı ve onun seksenden fazla varyantı, ayrıca oldukça geniş sözlü gelenek edebiyatı ile en büyük insani değerlerin hafızasını ve dünyaya örnek olacak, insanlığı hatırlatacak belleği taşırlar. Babalarımız kaleler veya ekonomik ve maddi refakat bırakmamışlar ama bir dünya söz bırakmışlardır. Geleceği, geleceği yatırılan maddi değerler değil, geleceğe yatırılan söz koruyacaktır.
- Manas destanı bu yönüyle bağımsız mücadelesi veren toplumlara ve kahramanlara kılavuz olabilir. Zira Manas destanı bir yeniden doğuş öyküsüdür. Manas Tanrı gibi gözüktüğü düşmanlara savaş açtığı anda arkasında mala düşkün babası ve yol gösteren Akbaltay dışında kimsesi yoktu. Manas'ın halkı dağılmış, bohçaları dağıtılmış, hazinelere

kamçıya ölçerek bölünmüş, karşı gelenleri öldürülmüş, insanın ulaşmadığı yere eli kolu bağlanıp sürgün edilmiş, halkı kırılmış, kardeşlerinen ayrılmış, kadın ile çocukları köle ve yar olarak gitmiş, geri çıkmaz kuyu olarak Altay'a sürgün edilmiş iken Manas yeniden doğarak imkansız başarımıştır: yeniden birleşmiş, devlet kurmuş, düşmanlardan hesap sormuş ve kendini tanıtmıştır. Sefil olmuş, dağılmış, umudunu ve herşeyini kaybetmiş bir toplumu arkasında tutarak dev gibi gözüken düşmanlara karşı meydan okumuştur. Oysa, milletler her ne kadar ekonomik açıdan gelişmemiş ve varoluşsal açıdan noksanlık yaşıyor olsalar dahi, kendi değerinin farkına vardıklarında dünya kadar büyüyebilirler ve yeniden doğabilirler. Manas kendine *törö* dedirterek Tanrı gibi gözüken *düşmanları tahtından indirmiş* ve kendisiyle hesaplaşmasını sağlamıştır.

Demek ki Manas destanı, ayköl Manas kahramanı çerçevesinde ayköl bir yaşam modeli sunar. Bu modele göre, dünya eksikleriyle tamdır. Dolayısıyla, dünya herkesindir. Dünyanın gidişatından sorumlu liderler hazır Manas modeline başvurup bu noktayı dikkate almalıdırlar. Manas destanı incelemelerinde de eksik kalan karakterin psikanalizini ve arketipsel duyguları inceleyen bu çalışma, Sovyetler Birliği döneminde Stalin ve Lenin modelinden sonra Kırgız gençlerinin model kahramansız kalmadıklarını, aksince milli kaynaklarımızdan gelen Manas modeline dönmemiz gerektiğini yorumlayarak ortaya koyar. Çünkü Manas çocukların tanınması gereken büyük bir kültür değerimizdir. Bu yönüyle çalışma, Manas destanı çalışmalarında karakterlerin ve Kırgız kültürünün felsefe ve psikanalizini yorumsal ve kuramsal incelemelerine ve bu kutsal değerlerimizin, örnek modellerimizin, büyük şahsiyetlerimizin, gelenek-göreneklerdeki derin ve kutsal anlamlarını gençlere aydınlatılıp sunulmasına da çığır açar.

KAYNAKÇA

- Abdılđaev, E. (1997). *"Manas" Eposunun K rk m Karacattarının Tarih n  n g   İşterine Karata (Epitet, salıştır u) - "Manas" Eposunun Epikalık Formaları*. Bişkek: şam Yayınları.
- Abduldaev, E. ve İsaev, D. (1969). *Kırgız Tilinin T ş nd rm  S z d g *. Frunze/Bişkek: Mektep Yayınları.
- Akmataliev, A. (2009). *Cengiz Aytmatov*. (2. bs., Cilt 5). Bişkek: Uşkun Yayınları.
- Akmataliev, A. (2015). *Manas Ensiklopediyası*. (1. bs.). Bişkek: Biyiktik Plus Yayınları.
- Akmataliev, A. (2016). *Manas Ensiklopediyası*. Bişkek: Print Express Yayınları.
- Akmoldoeva, ř. B. (2009). *Vselennaya "Manasa"*. Bişkek: Arabaeva  niversitesi Yayınları.
- Armstrong, K. (2013). *Mitlerin Kısa Tarihi*. (Çev. D. şendil) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aslan, A. A. (2013). Anadolu, Kafkasya, Orta Asya T rk ve Amerika Yerli Kızılderili Halkedebiyatlarında "Tulparlar". *T rk D nyası Araştırmaları*, s. 207.
- Assmann, J. (2001). *K lt rel Bellek*. (1. b.). (Çev. A. Tekin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aytmatov, C. (2014). *Elveda G lsarı*. (Çev. R.  zdek) İstanbul:  t ken .
- Bachelard, G. (2008). *Uzamnın Poetikası*. (1. bs.). (Çev. A. T mertekin) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bachelard, G. (2012). *D şlemenin Poetikası*. (1. bs.). (Çev. A. T mertekin) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bakçiev. (2004). A. Cakıpbektin "Teniri Manas"  ıgarmasındaki Epikalık Simvoldor. *İzvestiya Vuzov* (2).
- Bakçiev, T. (2012). *Manastanuu*. Bişkek: Kut Ber Yayınevi.
- Bakçiev, T. (2015). *Kırgızskiye Epiçeskiye Skaziteli*. Bişkek: Print-Ekspress Yayınları.
- Bakçiev, T., Abdrasulov, S., Raimberdieva, İ., Sarıgulov, S. ve Egemberdieva, A. (2012a). *Kırgız  z g * (1. bs.). Bişkek: Tınçtıktı Korgoo Borboru.
- Baygaziev, S. (2013). *Uluu "Manas" Eposunun Uluttuk cana D yn l k Maanisi*. Bişkek.
- Baygaziev, S. (2015). *Manas menen Kanıkey - Mekençildiktin İdealı cana Ruhıy Suluuluktun Uluu  rn g *. Bişkek: Altın Print Yayınları.
- Buğra, T. (2012). *Osmancık*. (43. bs.). İstanbul:  t ken Yayınları.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğ *. (2 bs.). (Çev. S. G rses) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Campbell, J. (2015a). *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri IV*. (1. bs., Cilt 4). (Çev. K. Emiroğlu) İstanbul: Isık Yayınları.
- Campbell, J. ve Bill, M. (2007). *Mitolojinin Gücü*. (4. bs.). (Çev. Z. Yaman) İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Capanov, A. (2013). *Ak Batalar Alkoolor (Alkış) İrim-Cırımdar*. Bişkek: Turar Yayınları.
- Cirlot, J. E. (2001). *A Dictionary of Symbols*. London: Routledge.
- Eckhart, M. (2003). *Tanrının, Kendisinden Hiçbir Şeyi Saklamadığı Adam*. (1. bs.). (Çev. A. Özer) İstanbul: Klan Yayınları.
- Eliade, M. (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. (1. bs.). (Çev. M. E. Özcan,) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2002a). *Asya Simyası*. (1. bs.). (Çev. L. Arslan) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2014). *Şamanizm*. (3. bs.). (Çev. İ. Birkan,) Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Fordham, F. (2015). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. (9. bs.). (Çev. A. Yalçın) İstanbul: Say Yayınları.
- Foucault, M. (2000). *Özne ve İktidar*. (3. bs.). (Çev. I. Ergüden, ve O. Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, E. (1990). *Rüyalar Masallar Mitoslar*. (1. bs.). (Çev. A. Arıtan ve K. Ökten) İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1974). *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- İmanaliev, S. S. (2014). *"Manas" Eposundaki Adam Bolmuşu*. Bişkek: Maxprint Yayınları.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. (5. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jacobi, J. (2002). *C. G. Jung Psikolojisi*. (1. bs.). (Çev. M. Arap) İstanbul: İlhan Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *Eşzamanlılık: Nedensellik Dışı Bağlayıcı Bir İlke*. (2 b.). (Çev. L. Özşar) İstanbul: Biblos Yayınları.
- Jung, C. G. (2009a). *İnsan ve Sembolleri*. (4. bs.). (Çev. N. Babaoğlu) İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Jung, C. G. (2010). *Psikoloji ve Din*. (2. bs.). (Çev. R. Karabey) İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Jung, C. G. (2012). *Anılar, Düşler, Düşünceler*. (5. bs.). (Çev. İ. Kantemir) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Jung, C. G. (2012a). *İnsan Ruhuna Yöneliş*. (8. bs.). (Çev. E. Büyükinal) İstanbul: Say Yayınları.

- Jung, C. G. (2012b). *Dört Arketip*. (3. bs.). (Çev. Z. A. Yılmaz) İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Maskülen Erilliğin Farklı Yüzleri*. (1. bs.). (Çev. D. G. Erdinç) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Jung, C. G. (2015b). *Kişiliğin Gelişimi*. (1. bs.). (Çev. D. Olgaç) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Jung, C. G. (2016). *Analitik Psikoloji Üzerine İki Deneme*. (1. bs.). (Çev. İ. H. Yılmaz) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Jung, C. G. (2016b). *Feminen Dişillığın Farklı Yüzleri*. (2. bs.). (Çev. T. V. Soylu) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Karalaev, S. (2010). *Manas Eposu*. Bişkek: Turar Yayınları.
- Karasaev, H. (1943). *Kamus Naama*. Frunze: No 1. Yayınları.
- Karıpkulov, A. (1995). *Manas Ensiklopediya*. Bişkek: Muras.
- Korkmaz, R. (2008). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. (2. bs.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*. (1. bs.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan Felsefesi*. İstanbul : Remzi Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (2010). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Moldobaev, T. (1989). *Söz Özünü*. Frunze: Adabiyat Yayınları.
- Moran, B. (1972). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. (7. bs.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Musabekov, A. ve Kalçakeev, K. (2014). *Kırgız Eldik Oozeki Çıgarmaçılığı: Aşıklık İrları, Makal-Lakaptar, Koşoktor, Ulamuştar, Cöö Comoktor, Cer Attarı Tuuraluu Bolumuştar cana Kalptar . Oş*.
- Nietzsche, F. (2011). *İşte Böyle Buyurdu Zerdüşt*. (1. bs.). (Çev. A. Cemal) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Orozova, G. (1998). *Baldar Folkloru*. (Cilt 10). Bişkek: Şam Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi*. (6. bs., Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2014a). *Türk Mitolojisi*. (5. bs., Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Propp, V. (2000). *İstoriçeskiye Kornı Volşebnoy Skazki*. Moskva: Labirint Yayınları.
- S., R., Batırkulova, A., Uraimov, K., İbragimova, K., Mukambetova, A. ve Madumarova, M. (2016a). *Ala-Too Ulamuştarı*. (Cilt 2). Bişkek: Biyiktik Plus Yayınları.
- Sennett, R. (2016). *Karakter Aşınması*. (10. bs.). (Çev. B. Yıldırım) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve İşaretler*. (2. bs.). (Çev. S. Toksoy) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yudahin, K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. (4. bs.). (Çev. A. Taymas) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

EK 1. Orijinallik Raporu

Turnitin Orijinallik Raporu

- İşleme konu: 24-Tem-2019 12:53 +03
- NUMARA: 1154592257
- Kelime Sayısı: 70923
- Gönderildi: 1

doktora tezi Nurcamal Ermekbaeva tarafından

Benzerlik Endeksi

% < 1

Kaynağa göre Benzerlik

Internet Sources:

%0

Yayınlar:

%0

Öğrenci Ödevleri:

%0

[alıntılarını dahil et](#) [bibliyografyayı dahil et](#) [5 kelime > çıkarılan eşleşmeler](#) [İndir](#) [yenile](#) [yazdır](#)

mod: Change mode

<1% match (17-Tem-2019 tarihli internet)

<https://www.scribd.com/document/368605545/Jan-Assmann-Kulturel-Bellek-pdf>

<1% match (10-Ara-2018 tarihli internet)

<https://fr.scribd.com/doc/190240185/189214465-Kahraman%C4%B1n-Sonsuz-Yolculu%C4%9Fu-Joseph-Campbell>

<1% match (11-Ara-2018 tarihli internet)

<https://es.scribd.com/document/115114241/Bilig-27-sayi>

<1% match (22-Ara-2017 tarihli öğrenci ödevleri)

Sınıf: halk masallarının çocuk eğitimindeki rolü

Ödev: halk masallarının çocuk eğitimindeki rolü

Ödev Numarası: [899000049](#)

<1% match (10-Tem-2019 tarihli öğrenci ödevleri)

[Submitted to Ardahan Üniversitesi on 2019-07-10](#)

<1% match (01-Tem-2017 tarihli öğrenci ödevleri)

[Submitted to Erciyes Üniversitesi on 2017-07-01](#)

<1% match (04-Haz-2019 tarihli internet)

<http://aos.edp-dentaire.fr>

<1% match (09-Nis-2019 tarihli internet)

<https://arifozturkk.blogspot.com/2018/12/cocuklar-nasl-yaramaz-olur.html>

<1% match (29-May-2019 tarihli internet)

<https://www.scribd.com/document/385584219/Carl-Gustav-Jung-Dort-Arketip>

<1% match (yayınlar)

[ASLAN, Ahmet Ali. "Anadolu, Kafkasya, Orta Asya Türk ve Amerika yerli Kızılderili halk edebiyatlarında tulparlar ", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2014.](#)

<1% match (12-Nis-2019 tarihli internet)

<http://www.iibdergisi.com>

<1% match (13-Oca-2017 tarihli öğrenci ödevleri)

[Submitted to Erciyes Üniversitesi on 2017-01-13](#)

<1% match (02-Eyl-2015 tarihli öğrenci ödevleri)

[Submitted to University of Durham on 2015-09-02](#)

<1% match (14-Nis-2019 tarihli internet)

https://archive.org/stream/KokTengri/Bahaeddin+Ogel+-+Turk+Mitolojisi+I_djvu.txt

<1% match (07-Mar-2018 tarihli öğrenci ödevleri)

[Submitted to Ardahan Üniversitesi on 2018-03-07](#)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Nurcamal ERMEKBAEVA

Doğum Yeri ve Tarihi: Kırgızistan, 19/10/1987

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü
(2004-2009)

Yüksek Lisans Öğrenimi: Ardahan Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim
Dalı, (2011-)

Bildiği Yabancı Diller: Kırgızca, Türkçe, Rusça, İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri: *Peyami Safa'nın Yalnızız Romanında Yapı ve İzlek*, Turkish Studies,
Volume 12/30, p. 599-612, Ankara: 2017;

*Ferit Edgü'nün Çöl Adlı Küçürek Öyküsünde Yeniden Doğum
Kaynağı Olarak: Çöl*, Turkish Studies, Volume 13/5, s. 179-185,
Ankara: 2018

İş Deneyimi

Stajlar: İstanbul Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 2008/ Temmuz.

Çalıştığı Kurumlar: Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fak., Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü (2011-2018).

İletişim

E-Posta Adresi: nurcamalermekbaeva@ardahan.edu.tr

Tarih: 21/07/2019

